

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

Торайғыров университетінің ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК

Торайғыров университета

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 2 (2024)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

<https://doi.org/10.48081/UMJO2472>

Бас редакторы – главный редактор
Давиденко Л. М.
доктор PhD

Заместитель главного редактора Гребнев Л. С., д.э.н., профессор
Ответственный секретарь Шеримова Н. М., магистр

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Шмарловская Г. А.,	д.э.н., профессор (Беларусь);
Кунязов Е. К.,	доктор PhD, доцент;
Алмаз Толымбек,	доктор PhD, профессор (США);
Мукина Г. С.,	доктор PhD, ассоц. профессор, доцент;
Алтайбаева Ж. К.,	к.э.н.
Мусина А. Ж.,	к.э.н., ассоц. профессор, доцент;
Титков А. А.,	к.э.н., доцент;
Омарова А. Р.	технический редактор.

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Азимхан А., Шамишева Н. Қ., Аuezова К. Т., Бұлакбай Ж. М., Кулумбетова Д. Б. Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау	6
Akbalik M., Kogut O. Y., Nizamdinova A. K., Aktureeva E. A. The use of artificial intelligence to improve public finance accounting	18
Arkhatova G. A., Mukhiyayeva D. M. Corporate innovation systems and their development in Kazakhstan	33
Baigon T. E., Amanova G. D., Saparbaeva S. S. Exploring the impact of financial statement manipulations on stakeholders	44
Bakpayeva A., Imanbayeva Z., Tastanbekova K., Issaeva A., Dzhubalieva Z. Modern challenges of Kazakhstan's agriculture: digitalization, logistics, foreign experience	56
Баяндин М. А., Баяндина Г. Д., Коваль А. П., Бекмурзаева А. Б. Денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің арнайы жүйелерін талдау: дамыған елдердің тәжірибесі	70
Бекарнеева А. А. Классификации угроз экономической безопасности субъекта и их взаимосвязь с источниками возникновения	85
Gimranova, R. R. Aimagambetov Ye. B., Bukatov Y. B., Vladimirov Z. Evolution of the theory of human capital	98
Есенова Г. Ж., Рахимова Г. А., Алина Г. Б., Мукушев А. Б., Даулетханова Ж. Д. Финансирование среднего образования Казахстана: анализ и оценка	112
Есентемиров А. А., Никифорова Н. В. Анализ уровня инновационной активности предприятий Республики Казахстан	126
Zhaishylyk A. P., Kulmurzayev N. S., Abdymynova A. Sh. Fostering competitive environments for entrepreneurs: insights and best practices	140
Игнатова Е. В. Реализация кадровой автономии в управлении зарубежными вузами	158

Искакова М. С., Еспенбетова Б. А., Зейнуллина А. Ж. Инновациялық кәсіпкерліктің аймақ экономикасының дамуына әсері	168
Калиев И. А., Ержанов Т. Н., Ахметов Д. А., Костенко Т. О. К вопросу о роли криптовалюты в развитии экономических систем	180
Калиакпарова Г. Ш., Гриднева Е. Е. Экономические вопросы развития верблюдоводства в Казахстане	194
Kozhakmetova A., Narbaev T., Serikbay D., Mamyrbayev A., Abdrashova K. Navigating the application of artificial intelligence in project management: a scientometric analysis	208
Кондыбаева С. К., Қабылқайратқызы Р., Калиева А. Е. Сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру және тұрақтандырудағы жоғары білімнің рөлі	222
Кунязова С. К., Кунязов Е. К., Давиденко Л. М., Каримбергенова М. К., Кунязова А. Ж. Механизмы «Зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга промышленного комплекса региона	235
Maulenberdieva G. A., Omarbakiyev L. A., Baubekova I. M., Kozhamkulova I. E. Transformation of the mechanism of tax regulation in order to improve the standard of living of the population	249
Mashanova S. A., Kurmanova G. K., Urazova B. A. Social protection and pension issues in modern Kazakhstan	264
Мороз О. Н., Шамрай И. Н. Потребительская кооперация России в условиях новых вызовов	277
Османов Ж. Д., Шалболова У. Ж., Маханов С. С. Инвестиционная привлекательность нефтегазового сектора Казахстана в условиях санкций в отношении России	295
Raimbekov Zh. S., Syzdykbayeva B. U., Rakhmetulina Zh. B., Rakhmetulina A. A. Development of domestic infrastructure for the cold supply chain of perishable products	308
Рахметова Д. А., Нұрғалиева А. А., Мукина Г. С., Есмағзам В., Ермагамбетов Д. Н. Туризм индустриясының ел экономикасына әсері	320
Сейдахметов М. К., Филин С. А., Есиркепова А. М., Чайковская Л. А., Мухан Б. С. Теоретические аспекты формирования репутационного капитала организации	333

Сыздықова А. О., Азретбергенова Г. Ж. Әлемдік сақтандыру секторындағы Қазақстанның жағдайын талдау	346
Тынғишева А. М., Накипова Г. Н. Совершенствование государственного регулирования системы здравоохранения в постпандемический период в Республике Казахстан	358
Череева Б. Т., Валиева С. Н., Айыпова Т. А., Куншигарова Л. Ш., Сагындыкова Р. Е. Критерии оценки эффективности управления объектом государственной собственности	372
Sherimova N. M., Yesimova D. D., Kakezhanova Sh. K., Amerxanova A. H. Innovative development of the industrial sector of the economy of Pavlodar region: forecasting and priorities	387
Shilibekova B. S., Plokhikh R. V. International practice in applying elements of tourism digital ecosystems	397
Авторлар туралы ақпарат Сведения об авторах Information about the authors	
411	
Авторларға арналған ережелер Правила для авторов Rules for authors	
440	
Жарияланым этикасы Публикационная этика Publication ethics	
452	

<https://doi.org/10.48081/RIOR3105>

***А. Азимхан,¹ Н. Қ. Шамишева², К. Т. Ауезова²,
Ж. М. Бұлақбай², Д. Б. Кулумбетова³,**

¹Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.;

³Қазақ-Орыс Халықаралық университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.

*e-mail: armoni04@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Қазіргі заманда кез келген мемлекет өз экономикасының дамуында маңызды рөл атқаратын шағын және орта бизнесті қолдауға ұмтылады. Шағын және орта бизнес дамып жатса, бұл ең алдымен экономикалық тиімділік пен бүкіл ел экономиканың тұрақтылығының белгісі.

Кез келген мемлекеттің басты міндеті-экономикалық өсуге қол жеткізу. Экономиканың тұрақты өсуі халық шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпорындардың үлесіне тікелей байланысты. Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуымен орта тап пен «салауатты» бәсекелестік орта қалыптасады, сайып келгенде, ел азаматтарының өмір сүру деңгейіне тиімді әсер ететін жаңа жұмыс орындары құрылады.

Ұзақ жылдар бойы шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және қолдау ұлттық экономиканың негізгі құрамдас бөліктерінің бірі ретінде Қазақстанның мемлекеттік саясатының басымдықтарында ерекше орын алды.

Бұл тұрғыда мақалада шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың негіздері қарастырылған. Мақалада кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың негізгі нысандары көрсетілген. Мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттары ескеріліп, қазақстан республикасының экономикасындағы шағын және орта бизнестің рөлі айқындалды.

Сондай-ақ мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайы талданаған.

Кілтті сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, бизнес, экономикалық даму, аумақтар, мемлекеттік қолдау.

Кіріспе

Шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекет тарапынан қолдау біздің еліміздің негізгі мақсаттары мен басымдықтары болып табылады.

Мемлекетіміздің Ұлттық экономика министрлігі кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік саясатын, оның ішінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын әзірлеу және іске асыру нысанын қалыптастыру бойынша жүйелі жұмыс жүргізуде.

Дамыған елдердің ЖІӨ-ге ШОК үлесі 60%-ға жетеді [1], шағын және орта бизнес бүкіл әлем үшін экономиканың тірегі болып табылады, жұмыс орындарын құруға және жаһандық экономиканың дамуына ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер

Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі мемлекеттік саясат мәселелері бірқатар ғылыми зерттеушілердің, сондай-ақ халықаралық және ұлттық ұйымдардың назарында.

Зертеу барысында ақпаратты талдау және синтездеу әдістері, әртүрлі мәліметтерді топтастыру, сондай-ақ айқындылыққа жету үшін графикалық сызбалар қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасының Үкіметі ел экономикасын тұрақты дамытуды қамтамасыз етуге үлкен көңіл бөлуде. Іс-шаралар кешені шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін белсендіруге ықпал етуде, бұл 1-кестедегі мәліметтерден анық көрінеді.

2023 жылдың мәліметтері бойынша ұйымдық-құқықтық нысандары бойынша тіркелген субъектілердің ең көп саны жеке кәсіпкерлер – 1,3 млн бірлік, оның ішінде 1,2 млн. белсенді кәсіпкерлер болып табылды.

Жұмыспен қамтылғандардың ең көп бөлігі шағын бизнесте байқалған және 1,7 млн. адамды құраған.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің өнімі 42,1 трлн. теңге көлемінде, бұл барлық ШОБ субъектілерінің жалпы өнімінің 71 %-ын құрады.

Кесте 1– Шағын және орта кәсіпкерлік қызметінің негізгі көрсеткіштері

	2023 жыл	2022 жыл
Тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері, бірлік	2 026 527	1 694 672
оның ішінде:		
шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	438 403	416 080
орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	3 032	2 903
жеке кәсіпкерлер	1 336 490	1 044 252
шаруа немесе фермер қожалықтары	248 602	231 437
Жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері, бірлік	1 818 764	1 431 647
оның ішінде:		
шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	340 584	299 737
орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	2 924	2 754
жеке кәсіпкерлер	1 234 536	907 722
шаруа немесе фермер қожалықтары	240 720	221 434
Шағын және орта кәсіпкерліктегі қызметкерлер саны, адам	4 109 741	3 475 204
оның ішінде:		
шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	1 728 767	3 125 088
орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	380 081	350 116
жеке кәсіпкерлер	1 678 463	1 367 140
шаруа немесе фермер қожалықтары	322 430	304 555
Шағын және орта кәсіпкерліктегі өнім өндіруі көлемі, млн. теңге	59 221 488	42 842 358
оның ішінде:		
шағын кәсіпкерлік кәсіпорындары	42 069 312	29 452 215
орта кәсіпкерлік кәсіпорындары	9 699 892	7 679 792
жеке кәсіпкерлер	4 468 161	3 404 453
шаруа немесе фермер қожалықтары	2 984 123	2 305 898

1-кестенің мәліметтері бойынша, кәсіпкерлік еліміздің экономикасында бастапқы орында. Кәсіпкерлікті дамыту арқылы жұмысбастылардың саны артты. Талданған кезеңде жұмыспен қамтылғандардың саны 9,7 %-ға артты. Бұдан экономикалық және кәсіпкерлік белсенділіктің артқанын көреміз.

Шағын және орта бизнестің рөлінің артқанын өндіріс көлемінің өсуі де дәлелдейді, ол талданып отырған кезеңде 66,7 %-ды құрады [2].

2022-2023 жылдары аумақтық деңгейде кәсіпкерлердің басым бөлігі Түркістан облысында (91,1 %), Алматы (93,9 %) және Астана (93,5 %) қалаларында байқалған. Ең аз үлес Солтүстік Қазақстан облысында (82,7 %) тіркелген.

Кесте 2 – Аймақтар бойынша ШОК қызметінің негізгі көрсеткіштері

Атауы	2023 жыл		2022 жыл	
	тіркелген ШОК субъектілерінің саны, бірлік	жұмыс істейтін ШОК субъектілер саны, бірлік	тіркелген ШОК субъектілерінің саны, бірлік	жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілер саны, бірлік
Қазақстан Республикасы	2 026 527	1 818 764	1 694 672	1 431 647
Абай облысы	54 845	49 693	47 170	41 279
Ақмола облысы	59 846	54 838	55 003	48 544
Ақтөбе облысы	90 622	82 580	75 525	65 992
Алматы облысы	126 343	116 585	98 197	85 535
Атырау облысы	69 332	63 115	59 528	52 031
Батыс Қазақстан облысы	58 546	53 008	51 012	44 260
Жамбыл облысы	106 194	92 572	87 108	71 298
Жетісу облысы	59 523	53 600	52 251	44 181
Қарағанды облысы	104 175	93 086	93 415	81 047
Қостанай облысы	65 125	61 133	60 772	54 870
Қызылорда облысы	71 823	67 145	56 976	51 063
Маңғыстау облысы	81 619	75 341	64 330	56 521
Павлодар облысы	58 274	52 084	53 361	46 694
Солтүстік Қазақстан облысы	36 305	33 066	34 251	30 228
Түркістан облысы	188 186	184 579	149 383	144 778
Ұлытау облысы	18 760	17 413	15 608	14 249
Шығыс Қазақстан облысы	68 753	61 475	62 923	54 637
Астана қаласы	232 081	204 308	191 109	163 017
Алматы қаласы	353 767	292 735	295 869	206 100
Шымкент қаласы	122 409	110 409	90 889	75 314

2-кестеге сәйкес ШОК секторы елдің жалпы экономикалық белсенді халқының 43,6 %-ын құрады. Аймақтық контексте жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің ең үлкен үлесі Алматы мен Астана қалаларында тіркелді.

Кесте 3 – Экономикалық қызмет түрлері бойынша ШОК қызметінің негізгі көрсеткіштері

Атауы	Жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілер саны, бірлік.		Шағын және орта кәсіпкерліктегі қызметкерлер саны, адам	
	2023	2022	2023	2022
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	275 776	261 071	459 144	443 410
Өнеркәсіп	101 576	64 749	425 003	351 938
Тау-кен өнеркәсібі	4 535	4 048	41 790	32 184
Өңдеу өнеркәсібі	91 628	55 862	344 797	286 136
Электрмен, газбен, бұмен, ыстық сумен және кондиционермен қамтамасыз ету	1 828	1 576	17 021	14 557
Құрылыс	94 679	81 149	332 254	290 359
Көтерме және бөлшек сауда	638 128	456 785	1 238 249	991 673
Тасымалдау және қоймалау	85 484	77 877	204 880	184 316
Тұру және тамақтандыру қызметтері	46 194	39 535	145 364	131 205
Ақпарат және коммуникация	28 068	22 939	96 432	73 788
Қаржылық және сақтандыру қызметі	5 456	5 265	24 326	22 541
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	86 613	76 956	179 530	166 310
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	54 572	48 908	166 122	142 075
Әкімшілік қызметтер	49 130	41 491	186 730	158 646
Білім	34 673	25 509	143 824	121 133
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер мемлекеттік қызмет	16 029	12 431	92 599	83 395
Өнер, ойын-сауық және демалыс	15 603	12 630	36 648	30 302
Басқа қызметтер	286 783	204 352	378 636	284 113

3-кестеге сәйкес әртүрлі қызмет түрлері шағын және орта бизнес үшін дәстүрлі түрде тартымды болып қала береді. Кәсіпкерлердің басым бөлігі өнеркәсіпте, саудада, ауыл шаруашылығында еңбек етеді.

Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау кәсіпкерлерді жұмыс істеуге ынталандырудың негізгі факторы болып саналады [4].

Қазақстан Республикасының шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі бағдарламасында бірқатар міндеттер қойылып, олардың

басым бөлігі шешілді, бұл жаңа бағдарламалық құжаттарды қабылдау қажеттілігін туғызды.

Экономикалық өсуді қалпына келтіру бойынша негізгі 10 бағыт қабылданған ол кәсіпкерлік белсенділікті ынталандырады және халықты жұмыспен қамтамасыз етіп, халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға көмектеседі [5].

Қабылданған құралдар кәсіпкерлікті, әсіресе шағын және орта бизнесті несиелендіру және қаржыландыру мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, кепілдік құралдары мен экспорттық шығындарды өтеу қамтамасыз етілді және сәтті қолданылды, бизнес секторында салық жүктемесі төмендетілді, несиелер мен салық міндеттемелері бойынша преференциялар мен кейінге қалдырулар енгізілді, бірқатар айыппұлдардың күші жойылды, әкімшілік және салықтық кедергілер жеңілдетілді.

Мемлекеттік бағдарламалар әзірленді және іске асырылуда, ШОК үшін арнаулы салық режимдері енгізілді, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне ұйымдық-қаржылық қолдау мен консультациялық қызметтер көрсету үшін мемлекеттік мекемелер құрылды және табысты жұмыс істеуде. Коммерциялық банктердің көпшілігі шағын және орта бизнесті неғұрлым тиімді шарттармен несиелендіруге бағытталған арнайы бағдарламалар әзірлеп, жүзеге асыруда.

Іс-шаралар кешенін іске асырудың нәтижесі ШОК субъектілерінің сандық және сапалық көрсеткіштерінің өсуі болып табылады [6].

Осылайша, талдау көрсеткендей, Қазақстан Үкіметі шағын және орта бизнес субъектілеріне мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру, арнайы қаржы институттарын құру, сондай-ақ халықаралық қаржы ұйымдарының көмегі аясында ауқымды қолдау көрсетуде.

Қазақстандағы ШОК субъектілерін мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарына субсидиялау мөлшерлемелерін арттыру, несиелерді кепілдендіру және ШОК қаржыландыруға қаражатты шартты түрде бөлу жатады [7].

Қорытынды

Шағын және орта бизнестің қазіргі жағдайын талдай отырып, аймақтардағы кәсіпкерлік белсенділіктің төмен екендігі анықталды. Бұл мәселені шешу жергілікті атқарушы органдардың кәсіпкерлікті ынталандырудағы рөлін күшейту керектігін талап етеді. Бұл жұмыс келесідей орындалуы керек [8]:

- «Даму» қорының аймақтық өкілдіктері және басқа да жұмыс істеп тұрған мемлекеттік мекемелер арқылы кәсіпкерлерге кеңестік қызмет көрсету;

- халықты жұмыспен қамту орталықтарымен тығыз байланыста жұмыс істеу;

- жергілікті арналарда телебағдарламалар ұйымдастыру, жергілікті басылымдарда жүйелі түрде мақалалар жариялау арқылы халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру;

- мамандарды қайта даярлау курстарын ұйымдастыру;

- жергілікті бюджеттер есебінен тұрғын үймен қамтамасыз ету, көтерме жәрдемақылар беру арқылы, әсіресе ауылдық жерлерде жаңадан кәсіпорындарды құру арқылы жастарды жұмыспен қамтуды дамыту және ынталандыру.

Бұл халықты жұмыспен қамтуды арттыруға, ауылдық жерлердегі әл-ауқат деңгейін арттыруға және аймақтық әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктерді теңестіруге көмектеседі [9].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, ШОБ субъектілерінің қызметі үшін бизнес-ортаны жақсарту бойынша ұсыныстар кешені 4-кестеде ұсынылған.

Кесте 4 – Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес үшін қолайлы орта құрудың бағыттары мен тетіктері

Проблемалар	Шешу бағыттары	Нәтижелері
Салалық теңгерімсіздік, ШОБ қызметінде қызметтердің басым болуы	ШОБ субъектілерін мемлекеттік қолдау шараларын саралау, жұмыс істейтіндерді ынталандыру	Жоғары қосымша құны бар кәсіпорындардың санын арттыру
	Ірі кәсіпорындарда шағын инновациялық нысандарды қалыптастыру арқылы инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу	Қазақстан Республикасы экономикасының инновациялық әлеуетін арттыру
Аймақтық диспропорция, жекелеген аймақтардағы кәсіпкерлік белсенділіктің төмендігі	ШОБ қолдау үшін жергілікті атқарушы органдардың жауапкершілігін арттыру	Аймақтық теңсіздіктерді теңестіру; Халықты жұмыспен қамтуды арттыру
ШОБ қызметінің шағын «өмірлік циклі»	ШОБ субъектілерінің несиелерді пайдалануы мен игерілуіне мониторингті күшейту	ШОК субъектілерінің қаржылық ресурстарды игерудегі жауапкершілігін арттыру

Даму үшін қаржылық ресурстарға қолжетімділіктің шектелуі	ШОК субъектілеріне қызмет көрсететін мамандандырылған мемлекеттік банк құру. Болашақта осындай банк негізінде лизингтік компания құруға болады.	ШОК субъектілерін кешенді және мақсатты мемлекеттік қолдау
Шағын бизнесті несиелендіруде кепіл мен несиелі тарихының болмауы	ШОК субъектілеріне арнап несиелі бюросын құру	Қауіпсіздік; Несиелі алуда қолдау
Тәуекелдерге осалдық банкроттықтың жоғары деңгейі	Ынталандыру жүйесін әзірлеу шағын кәсіпорындардың активтерін ұлғайту	Кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету

Қолайлы бизнес-ортаны қалыптастыру мемлекет пен бизнестің бірлескен күш-жігері арқылы жүзеге асады.

Заңнамалық және мамандандырылған қаржы институттары түріндегі нысаналы мемлекеттік қолдау жергілікті атқарушы органдардың белсенді жұмысымен толықтырылуы тиіс. Сонымен қатар, кәсіпкерлердің қолайлы имиджін қалыптастыру, ШОБ субъектілерінің қаржылық сауаттылығы мен жауапкершілігін арттыру қажет [10].

Мемлекет пен бизнестің бірлескен күш-жігері ғана кәсіпкерлік белсенділіктің өсуіне және Қазақстан Республикасының барлық аймақтарында азаматтардың әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

2 Социальные программы социальной ответственности бизнеса. Деловой журнал «Устойчивый бизнес» [Электронный ресурс]. – <https://csrjournal.com/187-socialnye-programmy-socialnoji-otvetstvennosti.html>.

3 Список казахстанских компаний (корпораций). [Электронный ресурс]. – <https://kase.kz/ru/issuers/>

4 Косолапов, Г. В. Генезис бизнеса и корпоративных отношений в Казахстане в условиях кризиса. [Электронный ресурс]. – http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7zQmoGV0w_4J:www.almau.edu.kz/download/9750/14339350591259.doc%3Funready+&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=kz

5 Дауранов, И. Малый бизнес Казахстана. – Алматы : Мир, 2020. – 168 с.

6 **Кулибаев, Т.** Нужно помочь бизнесу выстоять в условиях пандемии и карантина [Электронный ресурс] – <https://inbusiness.kz/ru/news/timur-kulibaev-nuzhno.09.10.2021>.

7 Трансформация структуры экономики: механизмы и управление : монография / под науч. ред. А. А. Широ́ва. – М. : МАКС Пресс. 2018. – С. 264.

8 Международный опыт реализации политики по развитию предпринимательства и малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс]// <https://opora.ru/upload/iblock/cf0/cf0be7375f4bd1290f86736fd0080d8a.pdf>. 14.04.2021.

9 Малое предпринимательство. [Электронный ресурс]. – https://ru.wikipedia.org/wiki/Maloe_predprinimatelstvo.

10 ҚР-ның Ұлттық статистика бюросы. Ұлттық шоттар статистикасы. [Электрондық ресурс]. – URL: – <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/> (Қаралған күні 10.06.2023)

REFERENCES

1 Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazakhstan [Small and medium-sized entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

2 Sotsial'nyye programmy sotsial'noy otvetstvennosti biznesa. Delovoy zhurnal «Ustoychivyy biznes [Social programs for social responsibility of business. Business magazine «Sustainable Business»] [Electronic resource]. – <https://csrjournal.com/187-socialnye-programmy-socialnojj-otvetstvennosti.html>.

3 Spisok kazakhstanskikh kompanij (korporacij) [List of Kazakhstani companies (corporations)]. [Electronic resource]. – <https://kase.kz/ru/issuers/>

4 **Kosolapov, G. V.** Genезis biznesa i korporativny`kh otnoshenij v Kazakhstane v usloviyakh krizisa [Genesis of business and corporate relations in Kazakhstan during the crisis]. [Electronic resource]. – http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7zQmoGV0w_4J:www.almau.edu.kz/download/9750/14339350591259.doc%3Funready+&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=kz

5 **Dauranov, I.** Malyy biznes Kazakhstana. [Small business of Kazakhstan.] Almaty : Mir, 2019. – 168 p.

6 **Kulibaev, T.** Nuzhno pomoch' biznesu vystojat' v uslovijah pandemii i karantina [It is necessary to help businesses survive the pandemic and quarantine] [Electronic resource]. <https://inbusiness.kz/ru/news/timur-kulibaev-nuzhno.09.10.2021>.

7 Transformaciya struktury ekonomiki : mekhanizmy i upravlenie : monografiya [Transformation of the structure of the economy : mechanisms and

management : monograph] / pod nauch. red. A. A. Shirova. – Moscow : MAKSS Press. 2018. – 264 p.

8 Mezhdunarodnyj opyt realizacii politiki po razvitiyu predprinimatel'stva i malogo i srednego biznesa [International experience in implementing policies for the development of entrepreneurship and small and medium-sized businesses] [Electronic resource]. <https://opora.ru/upload/iblock/cf0/cf0be7375f4bd1290f86736fd0080d8a.pdf>. 04/14/2021.

9 Maloe predprinimatelstvo [Small business] [Electronic resource]. – https://ru.wikipedia.org/wiki/Maloe_predprinimatelstvo.

10 QR-nyñ Ulttyq statistika býrosy. Ulttyq shottar statistikasy [National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan. National accounts statistics]. [Electronic resource]. – URL: – <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/> (Qaralğan kúni 10.06.2023)

04.02.24 ж. баспаға түсті.

29.03.24 ж. түзетулерімен түсті.

10.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. Азимхан¹, Н. Қ. Шамишева², К. Т. Ауезова²,

Ж. М. Булакбай², Д. Б. Кулумбетова³

¹Торайғыров Университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

²Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

³Казахско-Русский Международный университет,

Республика Казахстан, г. Актобе

Поступило в редакцию 04.02.24

Поступило с исправлениями 29.03.24

Принято в печать 10.05.24

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящее время любое государство стремится поддерживать малый и средний бизнес, который играет важную роль в развитии его экономики. Если малый и средний бизнес процветает, это, прежде всего, признак экономической эффективности и стабильности всей экономики страны.

Основная задача любого государства – стимулировать экономический рост. Стабильный рост экономики напрямую зависит от доли малого и среднего бизнеса в экономике страны. С развитием малого и среднего бизнеса (МСП) формируется средний класс и «здоровая» конкурентная среда, в конечном итоге создаются новые рабочие места, которые благотворно влияют на уровень жизни граждан страны.

На протяжении многих лет развитие и поддержка малого и среднего бизнеса как одной из основных составляющих национальной экономики занимали особое место в приоритетах государственной политики Казахстана.

В связи с этим статья посвящена основам государственной поддержки малого и среднего бизнеса. В статье отражены основные формы государственной поддержки предпринимательства. Рассматриваются основные направления государственной поддержки, определяется роль малого и среднего бизнеса в экономике Республики Казахстан.

В статье также анализируется текущее состояние малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, бизнес, экономическое развитие, регионы, государственная поддержка.

*A. Azimkhan¹, 2N. Shamisheva², 3K. Auyezova²,
Z. Bulakbay², D. Kulumbetova³

¹Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Astana

³Kazakh-Russian International University,
Republic of Kazakhstan, Aktobe.

Received 04.02.24

Received in revised form 29.03.24

Accepted for publication 10.05.24

STATE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Today, any state is trying to support small and medium-sized enterprises that play an important role in the development of its economy.

If small and medium-sized enterprises are developing, this is first of all a sign of the economic efficiency and stability of the entire country's economy.

The main task of any state is to promote economic growth. The stable growth of the economy directly depends on the share of small and medium-sized enterprises in the national economy. With the development of small and medium-sized enterprises (SMEs), a middle-class and "healthy" competitive environment is being created, and new jobs are being created that ultimately have a beneficial impact on the standard of living of the country's citizens.

Over the years, the development and support of small and medium-sized enterprises as one of the main components of the national economy has occupied a special place in the priorities of Kazakhstan's state policy.

In this context, the article is devoted to the basics of government support for small and medium-sized enterprises. The article reflects the basic forms of government support for entrepreneurship. The main ways of state support are taken into account, the role of small and medium-sized enterprises in the economy of the Republic of Kazakhstan is determined.

The article also analyzes the current situation of small and medium-sized enterprises in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: small and medium-sized businesses, business, economic development, regions, government support.

<https://doi.org/10.48081/UOYQ4941>

***M. Akbalik¹, O. Y. Kogut², A. K. Nizamdinova³,
E. A. Aktureeva⁴**

^{1,2,3,4} Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

*e-mail: akbalikmehtap@mail.ru

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE PUBLIC FINANCE ACCOUNTING

The financial sector, as we know, is the driving force of the global economy. Along with the digital boom in the 21st century, this sector has also undergone drastic changes. What we had to work with in the last century is now becoming impossible for the digital generation.

Artificial intelligence (AI) has revolutionized all industries, and the field of finance and accounting is no exception. Thanks to advances in machine learning, data analysis and automation, artificial intelligence is ready to change the way financial transactions are conducted. From optimizing decision-making processes to rationalizing everyday tasks, the future of AI in finance and accounting is both promising and transformational.

Contemporary digital technologies leveraging artificial intelligence and big data exert a substantial influence across various facets of socio-economic life. Despite this, the realm of public finance management remains relatively untouched by digitalization. Nevertheless, this domain holds immense potential for the integration of big data and artificial intelligence, given its reliance on vast quantities of data, including unstructured information. Surprisingly, there exists scant exploration within scientific literature regarding the processes, mechanisms, and ramifications of digital technologies on public finance management.

The primary objective of this article is to anticipate the potential shifts within the public finance management system over the medium and long term, precipitated by the adoption of digital technologies.

Keywords: accounting, public finance, artificial intelligence, digital technologies, budget process, budget execution, public procurement.

Introduction

The technological arsenal of artificial intelligence is already impressive today. With some simplification, it can be divided into five large groups: machine learning, natural language processing, machine vision algorithms, software agents, or bots, and, finally, robotics. The use of these technologies, which until recently passed through the category of science fiction, is already effective now. AI makes decisions faster, does it more accurately and is cheaper than a human. It is not for nothing that more than half of national companies have already allocated budgets for the implementation of solutions based on in-depth analytics [1].

According to a study by the McKinsey Global Institute (MGI), the financial sector, along with telecommunications and high-tech, is the most promising platform for the introduction of AI. The reason is a significant economic effect in working with clients, risk management, and efficiency improvement. AI is rapidly advancing within the financial sector, where it is already being utilized to develop products for cross-selling and upselling, optimize pricing strategies, diminish customer attrition, employ voice or facial recognition for user identification, assess credit risks, detect fraudulent activities, and forecast demand trends.

When implementing AI, companies often remember only the technological aspects of the project. Our vulnerabilities stem from unresolved processes within the organization, notably the absence of a robust system for verifying models or retraining existing ones. Furthermore, the cultural aspect poses a challenge, as the readiness of the company's staff to embrace new methodologies, such as the test-and-learn approach, often presents an insurmountable hurdle. A proven strategy, as demonstrated by successful implementations, involves initiating several small-scale model projects prior to the comprehensive rollout of the program. This reduces the fear of failure among management, and distrust of new tools among staff.

The rapid advancement of artificial intelligence and neurotechnologies has sparked a growing demand for them across government and business sectors. This surge in demand is exemplified by the explosive growth of venture investments in fintech startups leveraging AI. The term «FinTech» encompasses technology-driven financial innovations that introduce new business models, applications, processes, or products, thereby significantly impacting financial markets, institutions, and the provision of financial services [2].

Numerous works delve into the transformative potential of AI technology on the financial sector. For instance, researchers at Deutsche Bank explore the evolution of traditional banking systems into digital ecosystems influenced by emerging technologies [3]. Various business models of fintech projects are examined in [4; 5]. The Article delves into trends shaping the global fintech market

[6]. Furthermore, risk management within the fintech sector is scrutinized in [2], with an emphasis on the imperative of mitigating potential negative impacts on consumers and investors for sustainable project development. Additionally, [7] highlights that while fintech startups introduce innovative payment solutions, they may not always align with the stability needs of the financial sector, potentially impacting the infrastructure stability of financial systems.

Materials and methods

For forecasting purposes, a methodological approach grounded in extrapolation was employed. The pervasive influence of digital technologies on various sectors of socio-economic activities has prompted the extrapolation of their forms and mechanisms to the public finance management system, particularly across different stages of the budget process.

Results and discussion

Modern digital technologies hold the potential to significantly enhance the efficacy of public finance management. It's noteworthy that the budgetary system is inherently conducive to the integration of digital technologies and artificial intelligence. Budgets, fundamentally, rely on basic arithmetic operations, yet they entail vast volumes of data. Currently, data processing is fragmented across numerous isolated segments, each managed by different individuals and departments. Only automated systems leveraging artificial intelligence principles can seamlessly consolidate these disparate blocks of information.

The use of AI-based solutions for data and document processing increases the efficiency of processes, as well as allows you to extract useful information. Data analytics, mining, and natural language processing are examples of AI and ML solutions that help companies obtain important information. We have already discussed in part the role of chatbots in document verification above, but there are other functions:

- chatbot algorithms will easily collect employee documents;
- chatbots help lenders and their clients collect, store and verify all necessary information;
- chatbots are advanced enough to recognize files of various formats. AI selects information from many sources and forms it into a single document that is convenient for human perception;
- analyze and study documents, then classify them into various categories and in case of absence or inconsistency of important data, the application is automatically transferred to responsible persons;
- notify the client of the completion of the application process if the submitted documents meet the requirements of the lender. In other cases, chatbots for loans notify the banking institution that the application should be rechecked.

The main factors determining the need for the use of artificial intelligence in financial accounting can be presented as follows.

Table 1 – Factors determining the need for the use of AI in accounting

№	Opportunity	Action	Result
1	Automation and efficiency	Automation based on artificial intelligence is designed to eliminate repetitive and time-consuming tasks in the financial and accounting sectors. Algorithms can handle data entry, reconciliation, and reporting, freeing up human resources for more strategic and analytical work.	This increase in efficiency allows specialists to focus on more important activities that require critical thinking and creative approach.
2	Advanced data analysis	The huge volume of financial data generated requires sophisticated analysis tools. Artificial intelligence-based algorithms can quickly process huge datasets, identify patterns, and extract useful information.	This predictive analysis can help identify fraud, optimize investment strategies, and identify potential risks, leading to more informed decisions.
3	Personalized customer experience	In the field of finance, customer satisfaction is of paramount importance. Artificial intelligence algorithms can analyze customer data to offer personalized financial advice and services.	Chatbots equipped with natural language processing capabilities can interact with customers, respond to requests and provide financial recommendations 24/7, increasing customer engagement and loyalty.
4	Risk management and fraud detection	And It does an excellent job of identifying irregularities and anomalies in financial data. Machine learning algorithms can detect unusual patterns in transactions, helping institutions identify potential fraud in real time.	This proactive approach enhances security measures and reduces financial losses due to fraudulent activities.

5	Algorithmic trading	AI has already begun to play a significant role in algorithmic trading, where computers make high-frequency trades based on predefined criteria.	Advanced artificial intelligence models can analyze market trends, news sentiment, and historical data to make trading decisions in a split second, potentially surpassing human traders.
6	Compliance with regulatory requirements	Complying with ever-changing financial regulations can be a daunting task. Artificial intelligence can help monitor transactions and data for compliance, flagging potential violations and minimizing the risk of non-compliance.	This reduces the burden on financial institutions to keep abreast of complex changes in legislation.
7	Data security and confidentiality	AI can enhance cybersecurity efforts by constantly monitoring and analyzing network traffic for potential threats.	Artificial intelligence-based encryption methods can improve data protection and ensure the confidentiality of confidential financial information.
Note: compiled by the authors			

Accordingly, the future of artificial intelligence in finance and accounting will revolutionize these industries by increasing efficiency, accuracy and decision-making capabilities. As it continues to evolve, it will allow professionals to focus on strategic initiatives by delegating routine tasks to automated systems. However, this transformation also raises questions about the retraining of the workforce, ethical considerations, and the balance between human and machine decision-making. Responsible and thoughtful use will be the key to making full use of its potential in the financial and accounting sectors.

The budget system grapples with numerous challenges that traditional methods alone cannot adequately address, necessitating the widespread adoption of digital technologies and artificial intelligence. These challenges persist across all stages of the budget process. During the planning phase, many public

entities encounter difficulty in aligning the budget structure with citizens' needs. Calculating these needs is intricate due to the plethora of information involved, requiring the utilization of artificial intelligence tools for processing. In the execution phase of the budget, the most significant challenges arise within the public procurement system.

Many problems of public finance management are caused by insufficient attention to budget data and ensuring their openness.

The audit of the consolidated financial statements of the republican budget by the Supreme Audit Chamber (KFO RB) has been conducted since 2020. Based on the results of the audits conducted in relation to the KFO RB for 2020 and 2021, an opinion was expressed with a reservation. The KFO RB for 2022 was compiled on the basis of reporting data from 37 administrators of republican budget programs and financial statements on receipts. The currency of the consolidated balance sheet as of January 1, 2023 amounted to 23,839.1 billion tenge, for 2022 the total revenues of the republican budget amounted to 21,672.6 billion tenge, total expenses – 22,723.5 billion tenge (according to the accrual method).

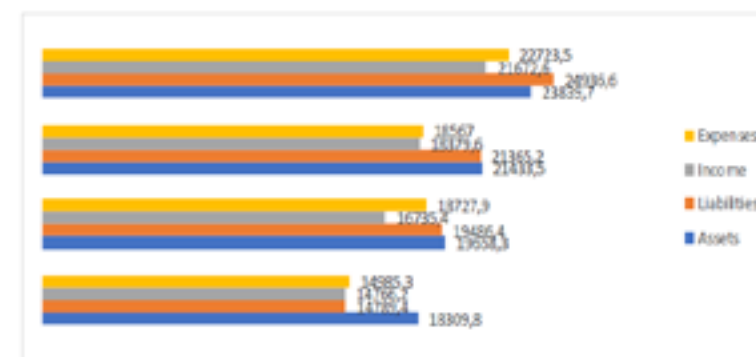

Figure 1 – Dynamics of structural elements of the KFO RB, billion tenge

Since the compilation of the first KFO RB, there has been a significant improvement in its quality and reliability. In total, taking into account the recommendations of the VAP, the Ministry of Finance provided recognition and reliable reflection of assets in the amount of 5,645.2 billion tenge, liabilities in the amount of 295.2 billion tenge. The main purpose of the KFO RB is an objective and reliable representation of assets, liabilities, revenues and expenditures of the state at the national level. In turn, the KFO RB for 2022 still does not ensure the achievement of this goal, since a number of its key elements are reflected

biased. Thus, according to the data of the KFO RB, by the end of 2022, a negative accumulated financial result in the amount of 1,112 billion tenge and a negative value of the net assets of the republican budget in the amount of 1,097.4 billion tenge were recorded (for the first time since the compilation of the KFO RB, liabilities exceed assets).

Table 2 – Dynamics of the main indicators of the KFO RB, billion tenge

Indicators	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Net assets	3519,2	171,9	68,6	-1097,4
Financial result	3519,2	160,4	57,5	-1112
Long-term liabilities	12 392,9	15 876,7	17 480,6	19 593,5
Balance sheet currency	18 308,6	19 658,3	21 433,8	23 839,1
The coefficient of financial stability*	0,869	0,816	0,819	0,776

According to the Ministry of Finance, there is a tendency for the financial situation of the state to deteriorate significantly at the national level. According to the estimates of the Supreme Audit Chamber, this situation is mainly due to conceptual shortcomings in the methodology for compiling the KFO RB.

Taking into account the above, as well as the fact that the KFO RB for 2022 does not give an objective idea of the financial situation of the state and the results of its activities at the national level, the Supreme Audit Chamber expressed an opinion with a reservation regarding it. In order to eliminate the noted negative aspects, the Ministry of Finance provides for a phased transition to IFRS within the framework of the Concept of Public Finance Management, which in the future will ensure the objectivity of the KFO RB.

The budget law is a coordinated work of hundreds of people and dozens of departments and departments, which, in addition, must speak «the same language» In this sense, a single digital system with a large amount of memory and capable of processing a huge amount of information at once looks more reliable. The document file containing the text of the law and all numerical indicators has a size of 828 kb, which is an extremely simple task for modern processors. The machine will be able to read the file and extract all the numbers into the desired form in less than 1 minute, a person cannot physically read and write out information from 991 pages of the document with such accuracy. The simplest USB drive can store 32 GB (32,000,000 kb) of information, which is about 37 thousand copies of the budget law. A person will not be able to save and accurately reproduce such a volume of information. This huge difference in the possibilities of storing and processing information rightly raises the question of the importance of applying the

technological progress achieved in everyday routine operations, which a specialist rarely copes with 100 % [8]. It is worth identifying those areas in planning that will help strengthen machine intelligence.

Table 3 – The main directions of strengthening financial planning

	Tasks	Impact on processes
Analysis	Scenario analysis; Analysis of deviations	Predictive analytics; Prescriptive analytics; Sentiment Analysis; Value Drivers
Forecast	Uploading data; Forecast; Analysis of variations	Predictive analytics; Prescriptive analytics
Planning	Scenarios; Simulation and analysis of deviations	Predictive analytics; Prescriptive analytics
Reporting	Uploading data; Combining data; Commenting	Machine learning; Robotic processes; Predictive analytics

The extensive adoption of accounting software in contemporary times facilitates the accumulation of substantial data, allowing for the recording of all financial and business transactions, including those involving even the smallest recipients of budgetary funds. Consequently, financial management entities are endowed with an abundance of data, sufficient for constructing an analytical system. Notably, it's imperative to underscore the importance of predictive and prescriptive analytics, as they serve as potent tools to aid decision-making and provide managerial support during the planning stage.

While descriptive analytics worked using correlations, clusters, and trends, predictive analytics uses regression analysis and time series models. This means that you can answer, for example, the question of when a certain result can be achieved. The highest level of analytics, prescriptive analytics, uses optimization models. Here, with the help of decision-making models, an attempt is made to explain to the financial authority what needs to be implemented in order to achieve a certain financial result [9].

The proposed stages of the implementation of artificial intelligence technology in financial planning are data collection according to certain rules. In order to train an artificial neural network, it is necessary to have an understandable data set in which the machine can find correlations and build a model. Then it is worth using such datasets in machine learning. Machine learning is not artificial intelligence, it

is algorithms that take into account mathematical dependencies between data and allow you to reproduce new data according to the studied law. As a result, at the final stage, an adaptive learning approach is introduced, where the system offers certain solutions to planning tasks with the participation of the person making the final decision. The main task is to ensure transparency of data and operations, which served as the basis for the conclusions of machine intelligence («inference») and the development of a particular budget project model.

Some of the main applications of artificial intelligence include discourse recognition (Figure 2), natural language processing (NLP), machine vision and expert systems, AI plays an important role in the computerized change of accounting and money [10].

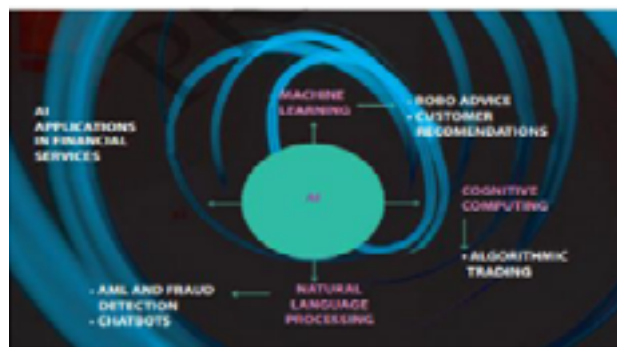

Figure 2 – AI Application of finance

The evolution in accounting and financial practices is profound, with AI-driven machines continuously learning and adapting to optimize accounting procedures for various transactions.

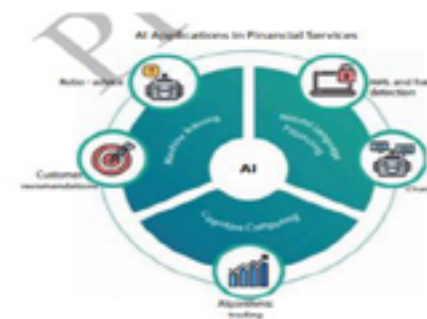

Figure 3 – Use of AI application of finance

The integration of digitization into the review process enhances security measures (Figure 3). With the aid of sophisticated tracking tools, reviewers can monitor each received record closely. Unlike traditional paper-based methods, digital documents streamline the verification process, making it more efficient. Consequently, digitization during verification stages promotes enhanced accuracy in checks. Moreover, leveraging computerized algorithms for accounting and verification enables comprehensive monitoring of every financial transaction within the organization, resulting in increased productivity and scalability under the oversight of artificial intelligence.

Conclusions

Thus, the considered approach to the integration of artificial intelligence into the management of public and local finances creates a foundation for research not only in the field of management and management, but also in the field of information technology. Increasing the productivity of the operational activities of public administration bodies significantly affects the increase in the efficiency and expediency of spending budget funds.

At the same time, consideration of only one stage of financial management – «planning» highlights a large layer of problems at the legislative and technological level. Significant investments are needed in the material and technical base, namely data processing centers of state executive authorities. At the legislative level, it is necessary to work out the standards, methods, restrictions and responsibilities of persons using the results of artificial intelligence to make managerial decisions. In Kazakhstan, the distance from the decision-making center is solved by the widespread digitalization of communication processes, document exchange, and information. Thus, it is worth considering the use of artificial intelligence systems

only in the complex of general measures for the development of information technologies in state and local authorities.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Орлов, С.** Вычислительные платформы для искусственного интеллекта / С. Орлов. [Электронный ресурс]. – <http://www.iksmedia.ru/articles/5573446-Vychislitelnye-platformy-dlya-iskus.html>

2 **Giudici, P.** Fintech Risk Management : A Research Challenge for Artificial Intelligence in Finance / P. Giudici // Frontiers in Artificial Intelligence. [Электронный ресурс]. – <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frai.2018.00001/full>

3 **Dapp, T.** Fintech reloaded – Traditional banks as digital ecosystems / T. Dapp, L. Slomka // Publication of the German original. [Электронный ресурс]. – https://www.dbresearch.com/PROD/RPS_EN-PROD/PROD000000000451937/Fintech_reloaded_%D0_Traditional_banks_as_digital_ec.PDF.

4 **Lee, I.** Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and Challenges [Текст] / I. Lee, Y. J. Shin // Business Horizons. – 2018. – Vol. 1. – P. 35–46.

5 **Puschmann, T.** Fintech [Текст] / T. Puschmann // Business & Information Systems Engineering. – 2017. – Vol. 59. – P. 69–76.

6 **Haddad, C.** The emergence of the global fintech market: economic and technological determinants [Текст] / C. Haddad, L. Hornuf // Small Business Economics. – 2019. – Vol. 53. – P. 81–105.

7 **Jaksic, M.** Relationship banking and information technology: the role of artificial intelligence and FinTech [Текст] / M. Jaksic, M. Marinc // Risk Management. – 2019. – Vol. 21. – P. 1–18.

8 **Bonnie, G.** Artificial Intelligence in Finance [Текст] / G. Bonnie // Artificial intelligence in finance. – 2019. – 3. – P. 23–35.

9 **Rafi, F.** How AI is changing Financial Planning and Analysis / F. Rafi // Towards data science. [Электронный ресурс]. – <https://towardsdatascience.com/how-ai-is-changing-financialplanning-and-analysis-a634dbd7c5e6>.

10 **Niranjnamurthy, M.** Use and Application of Artificial Intelligence in Accounting and Finance: Benefits and Challenges Data Wrangling / M. Niranjnamurthy, Kavita Sheoran, Geetika Dhand, Prabhjot Kaur // Scrivener Publishing. – 2022. – P. 251–274. [Электронный ресурс]. – <https://www.researchgate.net/publication/371627978>.

REFERENCES

1 **Orlov, S.** Vychislitel'nye platformy dlya iskusstvennogo intellekta [Computing platforms for artificial intelligence] / S. Orlov. [Electronic resource]. – (<http://www.iksmedia.ru/articles/5573446-Vychislitelnye-platformy-dlya-iskus.html>).

2 **Giudici, P.** Fintech Risk Management: A Research Challenge for Artificial Intelligence in Finance / P. Giudici // Frontiers in Artificial Intelligence. [Electronic resource]. – <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frai.2018.00001/full>.

3 **Dapp, T.** Fintech reloaded – Traditional banks as digital ecosystems / T. Dapp, L. Slomka // Publication of the German original. [Electronic resource]. – https://www.dbresearch.com/PROD/RPS_EN-PROD/PROD000000000451937/Fintech_reloaded_%D0_Traditional_banks_as_digital_ec.PDF.

4 **Lee, I.** Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and Challenges [Text] / I. Lee, Y. J. Shin // Business Horizons. – 2018. – Vol. 1. – P. 35–46.

5 **Puschmann, T.** Fintech [Text] / T. Puschmann // Business & Information Systems Engineering. – 2017. – Vol. 59. – P. 69–76.

6 **Haddad, C.** The emergence of the global fintech market: economic and technological determinants [Text] / C. Haddad, L. Hornuf // Small Business Economics. – 2019. – Vol. 53. – P. 81–105.

7 **Jaksic, M.** Relationship banking and information technology: the role of artificial intelligence and FinTech [Text] / M. Jaksic, M. Marinc // Risk Management. – 2019. – Vol. 21. – P. 1–18.

8 **Bonnie, G.** Artificial Intelligence in Finance [Text] / G. Bonnie // Artificial intelligence in finance. – 2019. – 3. – P. 23–35.

9 **Rafi, F.** How AI is changing Financial Planning and Analysis / F. Rafi // Towards data science. [Electronic resource]. – <https://towardsdatascience.com/how-ai-is-changing-financialplanning-and-analysis-a634dbd7c5e6>.

10 **Niranjnamurthy, M.** Use and Application of Artificial Intelligence in Accounting and Finance: Benefits and Challenges Data Wrangling / M. Niranjnamurthy, Kavita Sheoran, Geetika Dhand, Prabhjot Kaur // Scrivener Publishing. – 2022. – P. 251–274. (<https://www.researchgate.net/publication/371627978>).

Received 09.04.24

Received in revised form 23.04.24

Accepted for publication 16.05.24

*М. Акбалык, О. Ю. Козут, А. К. Низамдинова, Э. А. Актуреева

Әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

09.04.24 ж. баспаға түсті.

23.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫ ЕСЕБІН ЖАҚСARTY YШІН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ПАЙДАЛАНУ

Қаржы саласы, біз білетіндей, әлемдік экономиканың қозғаушы күші болып табылады. 21 ғасырдағы цифрлық серпіліспен бірге бұл сектор да түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Өткен ғасырда жұмыс істеуге тура келген нәрсе қазір цифрлық ұрпақ үшін мүмкін емес болып отыр.

Жасанды интеллект (AI) барлық салаларда төңкеріс жасады және қаржы және бухгалтерлік есеп саласы да ерекшелік емес. Машиналық оқыту, деректерді талдау және автоматтандыру саласындағы жетістіктердің арқасында жасанды интеллект қаржылық операцияларды жүргізу тәсілін өзгертуге дайын. Шешім қабылдау процестерін оңтайландырудан бастап күнделікті міндеттерді рационализациялауға дейін қаржы мен бухгалтерлік есептегі AI болашағы перспективалы және трансформациялық болып табылады.

Жасанды интеллект пен үлкен деректерге негізделген заманауи цифрлық технологиялар қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің көптеген салаларына айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі уақытта цифрландыру мемлекеттік қаржыны басқару жүйесіне аз дәрежеде әсер етті. Алайда, бұл сала үлкен деректер мен жасанды интеллектті пайдалану үшін жоғары әлеуетке ие, өйткені ол ақпараттың едәуір көлеміне, соның ішінде құрылымдалмаған ақпаратқа негізделген. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде цифрлық технологиялардың мемлекеттік қаржыны басқаруға әсер ету процесі, механизмі мен формалары аз зерттелген.

Осы баптың мақсаты цифрлық технологиялардың әсерінен болуы мүмкін мемлекеттік қаржыны басқару жүйесіндегі өзгерістерді орта және ұзақ мерзімді перспективада болжау болып табылады.

Кілт сөздер: есепке алу, мемлекеттік қаржы, жасанды интеллект, цифрлық технологиялар, бюджеттік процесс, бюджеттің атқарылуы, мемлекеттік сатып алу.

*М. Акбалык, О. Ю. Козут, А. К. Низамдинова, Э. А. Актуреева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

Республика Казахстан, г Алматы.

Поступило в редакцию 09.04.24

Поступило с исправлениями 23.04.24

Принято в печать 16.05.24

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ УЧЕТА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ

Финансовая сфера, как мы знаем, является движущей силой мировой экономики. Вместе с бумом цифровых технологий в 21 веке, этот сектор также претерпел кардинальные изменения. То, с чем приходилось работать в прошлом столетии, теперь становится невозможным для цифрового поколения.

Искусственный интеллект (ИИ) произвел революцию во всех отраслях, и область финансов и бухгалтерского учета не является исключением. Благодаря достижениям в области машинного обучения, анализа данных и автоматизации искусственный интеллект готов изменить способ проведения финансовых операций. От оптимизации процессов принятия решений до рационализации повседневных задач – будущее ИИ в финансах и бухгалтерском учете является одновременно многообещающим и трансформационным.

Современные цифровые технологии, опирающиеся на искусственный интеллект и большие данные, оказывают существенное воздействие на многие аспекты социально-экономической жизни общества. Однако система управления государственными финансами в настоящее время лишь в ограниченной степени подверглась цифровизации. Вместе с тем, именно в этой сфере заложен высокий потенциал для применения больших данных и искусственного интеллекта, поскольку она базируется на обширных объемах информации, включая неструктурированную. В то же время, в научной литературе недостаточно исследованы процессы,

механизмы и формы воздействия цифровых технологий на управление государственными финансами.

Цель данной статьи заключается в прогнозировании средне- и долгосрочных изменений в системе управления государственными финансами, которые могут произойти под воздействием цифровых технологий.

Ключевые слова: учет, государственные финансы, искусственный интеллект, цифровые технологии, бюджетный процесс, исполнение бюджета, государственные закупки.

SRSTI 06.81.23

<https://doi.org/10.48081/RYAY2300>

***G. A. Arkhatova, D. M. Mukhiyayeva**

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana,

*e-mail: arkhatova813@gmail.com

CORPORATE INNOVATION SYSTEMS AND THEIR DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

In modern research, the corporate innovation system is one of the most actively studied industries. The purpose of the article is to determine the impact and importance of the corporate innovation system on the economic efficiency of the company, to consider the development of corporate innovation systems in Kazakhstan. In the article, we will study the importance of corporate innovation systems in the modern business landscape. The key aspects highlighting the importance of an innovative culture in the corporate sector, including stimulating competitiveness, attracting and retaining talent, are discussed. And consider various models of the corporate innovation system, such as open innovation ecosystems, innovation contests and accelerators, and Intrapreneurship. The article examines the current trends in the development of corporate innovations. The main focus is on the role of corporate innovation in the economic development of the country and the identification of possible ways to improve innovation activity in the business environment of Kazakhstan. The foreign experience of corporate innovation systems was also reviewed. Innovative corporate systems in domestic companies are investigated.

Keywords: innovation, corporate innovations, corporate innovation system, open innovation, innovation activity

Introduction

Today, companies are solving a common task: how to survive in competition with fast, flexible and responsive young innovative companies that annually update their product lines. In this regard, the implementation of the corporate innovation system organization project is very important for the survival and development of enterprises.

The essence of innovation lies in the need for enterprises to overcome their own limitations and create more new systems and initiatives to meet the needs

of the economic market in the only available conditions in order to remain at the forefront of the trends of the time, lay a solid foundation for the enterprise, and gain the trust of consumers [1].

As statistics show, over the past twenty years, the average life activity of the company has decreased rapidly. For example, sixty years ago, the average duration of operation of companies included in the S&P 500 was 32 years, in the 90s it decreased to 23 years, and now it is less than 19 years. This trend suggests that companies are facing increasing competition, breakthrough technologies and changing market dynamics.

Figure 1 – Average company lifespan on S&P 500 index

Note: compiled according to the source [2]

As can be seen from Figure 1, the average life expectancy of companies in the S&P 500 index has been decreasing over the years. This is due to the technological environment, which is rapidly changing almost all life processes. If earlier it took decades to increase turnover, expand staff numbers and develop the customer base, today it takes several years. For young tech companies, this situation is an opportunity, and for large corporations it is a threat. Therefore, corporate innovations capable of optimizing the functioning procedures of large companies are becoming an indispensable tool for maintaining their activities.

The term corporate innovation not only refers to the creativity or flexibility of a company, but is also understood as a set of practices and strategies that are followed to achieve new goals that go beyond the traditional framework of the company's actions. That is, it is not only a characteristic that is spontaneously applied in certain projects or in a way of thinking in a broad sense. Rather, it is a

whole set of deliberate actions aimed at implementing innovative and revolutionary projects that add long-term value to the company [3].

In this regard, in recent years there has been a significant surge in the development of innovative corporate systems in companies. Organizations are increasingly realizing the strategic importance of stimulating innovation to remain competitive. Key trends include the creation of specialized innovation teams, the introduction of flexible methodologies, and an emphasis on cross-functional collaboration. Companies invest in research and development (R&D), technology adoption, and a culture that encourages experimentation and risk-taking. Open innovation models, in which companies collaborate with external partners, startups and academia, are gaining momentum, promoting a wide range of ideas.

Materials and methods

Scientific publications of foreign and domestic scientists devoted to innovative development and corporate innovations served as the material for the study. Statistical data and relevant publications in the media were used to study innovation activity. In order to study the development of innovative activity of the country, the indicators of the rating of innovative activity of enterprises are considered. The analysis of specific cases of successful corporate innovations in Kazakhstan is carried out. The experience of corporations in Kazakhstan successfully implementing innovations has been studied, as well as an analysis of Kazakhstani programs and initiatives aimed at developing innovations in the corporate sector.

Results and discussion

Corporate innovation system is a system created within an organization to stimulate and manage innovation. It includes processes, structures, resources and culture aimed at creating new ideas, their development, implementation and commercialization [4].

A corporate innovation system is crucial for the success of companies in today's dynamic business environment. The corporate innovation system helps the company:

- to develop and implement new ideas and technologies, which allows it to differ from competitors and offer unique solutions to customers.
- to understand the needs of the market, develop appropriate solutions and implement them in practice. In this way, companies can better meet the needs of their customers by offering them new and improved products and services.
- to identify and implement new working methods, technologies and tools that help improve production processes, reduce costs and increase efficiency.

to remain flexible and respond to new challenges and opportunities, which allows it to maintain its competitiveness in the long term.

Also, companies with a well-developed corporate innovation system are usually more attractive to talented employees who seek to work in an innovative and creative environment. This helps the company attract the best specialists and keep them in its ranks.

There are several models of the corporate innovation system that companies can use depending on their specific goals, needs and context.

Figure 2 – Models of the corporate innovation system

Note: compiled according to the source [5]

1 Internal innovation laboratories involve the creation of specialized departments or laboratories within the company that are engaged in research and development of new products, technologies and services. These laboratories can be organized as part of a corporate structure or as separate legal entities.

2 Open innovation ecosystems involve collaboration with external stakeholders such as universities, startups, investors and other companies to jointly develop and implement new ideas and technologies. In this model, the company acts as a platform for collaboration and the exchange of knowledge and resources. This model helps corporations accelerate innovation cycles, resulting in increased productivity.

3 Innovative contests and accelerators involve the organization of innovation competitions and acceleration programs for startups and innovators. The company offers resources, expertise and financing to develop promising ideas in exchange for a share of the result or access to innovation.

4 Integration of innovations into business processes involve the integration of innovation into all aspects of the business, from strategic planning to production processes and marketing. In this model, innovation is seen as an integral part of the work of every employee and every department of the company. Instead

of changing a product or service, this model rethinks how a company creates, delivers, and captures value.

5 Intrapreneurship encourages employees to act as entrepreneurs in the company, giving them the autonomy and resources to develop and test new ideas, fostering a culture of internal innovation [6].

Corporate innovation systems may vary depending on the country, cultural characteristics, economic conditions and institutional environment. However, there are several general trends in the development of corporate innovation systems in different countries.

For example, the United States is one of the leading countries in innovation and entrepreneurship. The model of the innovation ecosystem prevails here, which includes interaction between universities, research centers, corporations and startups. Corporations actively invest in research and development, cooperate with universities and acquire promising startups. There are several technology centers and innovation clusters in the USA, such as Silicon Valley, Boston/Cambridge and the Research Triangle, which attract talent, capital and innovation-oriented companies. These ecosystems provide fertile ground for collaboration and knowledge sharing.

There is also an active development of corporate innovation systems in Europe, although with some peculiarities. For example, in countries with strong social protection, such as Germany and Sweden, companies often cooperate with the government and trade unions in the framework of innovative programs. Also in Europe, the emphasis is on sustainable development and social responsibility [7].

Asian countries such as Japan, China and South Korea are also actively developing their corporate innovation systems. In these countries, the model of strong vertical industrial groups (conglomerates) often prevails, which invest in research and development, as well as develop their own innovative ecosystems.

In general, the development of corporate innovation systems in different countries depends on many factors, such as economic conditions, government policies, cultural characteristics and technological trends. However, there is a general trend towards the creation of open innovation ecosystems, including interaction between companies, universities, startups and government institutions.

In the context of globalization and changing market conditions, many Kazakhstani corporations are aware of the need for innovation to ensure competitiveness. This leads to the fact that many companies are beginning to actively invest in the development of innovations, introduce new technologies and business models.

The development of corporate innovations in Kazakhstan is at an active stage of development, and the government, the business community and the academic

sphere are working together to create a favorable innovation environment in the country.

Let's consider the state and dynamics of the indicator characterizing the level of innovative activity of organizations in Kazakhstan over the past few years.

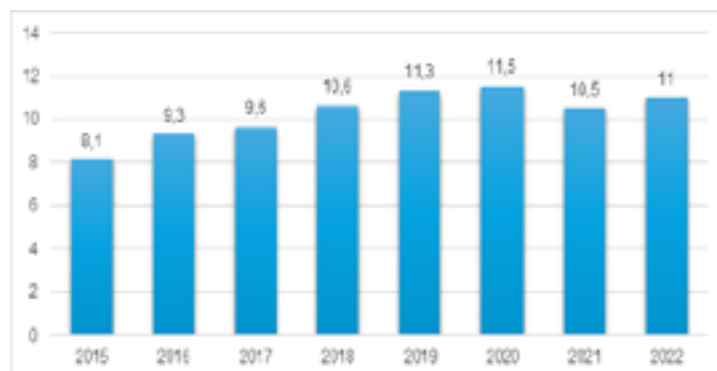

Figure 3 – The level of innovation activity in Kazakhstan in 2015-2022.

Note: compiled according to the source [8]

As can be seen from Figure 3, the level of innovation activity of organizations has changed significantly over the past 8 years. By the end of 2022, the level of innovative activity of enterprises in the country showed an increase of 11%. For comparison, in 2021, the figure was 10.5%.

The main effect of startups for the national economy is the growth of innovative business. By developing and implementing technological solutions, startup projects not only stimulate business activity in the country, but also provide support to the real sector of the economy. In Kazakhstan the share of innovations in the GDP structure is only 1.8%. But, given that the startup market is still in its infancy, innovation activity in the country may increase significantly in the coming years. According to the StartupBlink research Center, which conducts annual assessments of the dynamics of the startup ecosystem in various countries and cities, in 2023 Kazakhstan confirmed its leadership in Central Asia.

The main model of corporate innovation in Kazakhstan is in—house development with partial involvement of external solution providers. The most popular open innovation tools are hackathons and startup contests.

Among the successful cases of using corporate innovation tools, Halyk Bank Corporation can be noted. The Bank has created special platforms where employees can treat their own ideas, receive human resources and a budget for

their implementation. The project is given target metrics for up to six months, after which the team can count on additional funding to develop its idea or prototype [9].

And hackathons for developers are now being held on the basis of two universities, IITU and KBTU. For the Bank, it is not only a talent search tool or familiarization with tasks and technology stack, but also a source of ideas for real business implementation. With the winners of the last HalykFinTech hackathons, the bank launched services such as: HalykDos car consultant, eWallet mobile wallet, etc.

The Kazakh market is dominated by companies that understand the importance of introducing innovations, but do not have existing corporate innovation tools and are not ready to allocate significant financial or human resources for this.

In Kazakhstan, thanks to Astana Hub, MOST Ventures, and other market players, the startup ecosystem has also accelerated in recent years. There are various government programs and investment funds aimed at financing and supporting startups. For example, JSC «QazTech Ventures» offers many financing programs, both in the form of grants and direct investments, JSC «Kazyna Capital Management» is a private equity fund created to promote the sustainable development of the national economy, JSC «Centras Venture Fund» is one of the first venture funds in Kazakhstan, which was created jointly by the Centras Group and the National Innovation Fund of Kazakhstan.

It is important to note the role of MOST Ecosystem in the development of an ecosystem for startups and venture investors in Kazakhstan. MOST Ecosystem is a corporate media platform about the venture capital industry, technologies and startups, creative spaces and people changing the current reality. The work of the ecosystem unites the community of angel investors «UMAY», the venture fund «MOST Ventures», the business incubator «MOST Business Intelligence», the community of technology startups MOST Hub Almaty [10].

The venture fund «MOST Ventures» has its own acceleration program for startups from Central Asia. Following the results of previous programs, the following domestic startups received investments:

- online service for finding hourly workers in the retail and HoReCa sectors – «easytap» received investments in the amount of \$ 300,000;
- a technological solution for trips inside the city on comfortable minibuses – «UvU Shuttle» received an investment of \$ 270,000;
- innovative fintech company OneVision – \$200,000.

As practice shows, in the modern world, startups have begun to outpace large corporations in terms of development speed. Therefore, in cooperation with them, corporations strengthen their competitive advantage in the market largely due to the innovative solutions being implemented. First, corporate innovations

bring economic benefits. Secondly, innovation provides a competitive advantage. Thirdly, innovation in modern realities is becoming a prerequisite for survival. This is due to the emergence of more technological companies, competing with which not only the business models of existing organizations are changing, but also sectors of the economy as a whole. From now on, it becomes more difficult to compete without creating innovative solutions [11].

Conclusion

In conclusion, the development of corporate innovation systems in Kazakhstan plays an important role in the modern economy of the country and determines its competitiveness on the world stage. The introduction of modern methods and approaches to innovation into corporate culture contributes to the creation of a favorable environment for the development of new technologies, improvement of products and services, as well as increasing the efficiency of business processes.

There is a positive trend in the development of corporate innovation systems in Kazakhstan, thanks to the active support from the government, the creation of innovation clusters, centers and incubators.

However, for the further successful development of corporate innovation systems in Kazakhstan, it is necessary to continue efforts to create a favorable innovation ecosystem, including the development of a venture investment system, improving the skills of personnel in the field of innovation and improving the legal framework in the field of intellectual property and innovation protection.

Also, the development of open innovation tools in the country is a key factor for creating a modern and competitive corporate innovation system. By establishing partnerships with external stakeholders, including startups, universities, research laboratories and other companies, corporations gain access to new ideas, technologies and resources that can stimulate innovation processes and contribute to business growth.

Only through the joint efforts of the state, business, science and education can favorable conditions be created for the development of an innovative economy in Kazakhstan, which in turn will ensure sustainable economic growth, improve the quality of life of the population and the successful integration of the country into the global economic community.

REFERENCES

1 **Kolosova, V. V., Sazonov, A. A.** Key principles of constructing and developing a corporate innovation system // Bulletin of the Moscow State Regional University (Economics). – 2019. – № 1. – P. 52–59.

2 Average company lifespan on Standard and Poor's 500 Index from 1965 to 2030, in years. [Electronic resource]. – <https://www.statista.com/statistics/1259275/average-company-lifespan/>

3 Zhuang, J. The Ways of Corporate Innovation: A Review Analysis // Proceedings of the 2022 8th International Conference on Humanities and Social Science Research. – 2022. – P. 1471–1476.

4 **Granstrand, O., Holgersson, M.** Innovation ecosystems : A conceptual review and a new definition // Technovation. – 2020. – T. 90. – C. 102098.

5 Costa, J., Matias, J. C. O. Open innovation 4.0 as an enhancer of sustainable innovation ecosystems // Sustainability. – 2020. – T. 12. – № 19. – P. 8112.

6 **Hernández-Perlines, F., Ariza-Montes, A., Blanco-González-Tejero, C.** Intrapreneurship research: A comprehensive literature review // Journal of business research. – 2022. – T. 153. – P. 428–444.

7 **Dworak, E.** Assessing the Effectiveness of Selected European Innovation Systems // Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe 25 (2) – 2022. – P. 99–115.

8 Materials of Agency for Statistics of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/>

9 First analytical report of Kazakhstan's corporate innovation market «CorpUp Kazakhstan 2021». [Electronic resource]. – <https://aifc.kz/en/news/aifc-tech-hub-plug-and-play-and-generations-prepares-the-report-corpup-kazakhstan-2021>

10 Kazakhstan Venture Capital Market Overview. Market research prepared by MOST in partnership with White Hill Capital and Tech Hub AIFC. [Electronic resource]. – <https://mostfund.vc/research-english>

11 **Pinto, H., Guerreiro, J.A.,** Fernández-Esquinas, M. Sources of knowledge in the firm: a review on influential, internal and contextual factors in innovation dynamics // SN Bus Econ 3, 57 – 2023.

Received 01.05.24

Received in revised form 01.05.24

Accepted for publication 15.05.24

*Г. А. Архатова, Д. М. Мухияева

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.,

01.05.24 ж. баспаға түсті.

01.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

15.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

КОРПОРАТИВТІК ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ДАМУЫ

Қазіргі зерттеулерде корпоративтік инновациялық жүйе ең белсенді зерттелген салалардың бірі болып табылады. Мақаланың мақсаты-компанияның экономикалық тиімділігіне корпоративтік инновациялық жүйенің ықпалы мен маңыздылығын анықтау, Қазақстандағы корпоративтік инновациялық жүйелердің дамуын қарастыру. Мақалада корпоративтік инновациялық жүйелердің қазіргі бизнес ландшафтында маңыздылығын қарастырамыз. Бәсекеге қабілеттілікті ынталандыруды, таланттарды тартуды және сақтауды қоса алғанда, корпоративтік сектордағы инновациялық мәдениеттің маңыздылығын көрсететін негізгі аспектілер талқыланады. Ашық инновациялық экожүйелер, инновациялық конкурстар мен акселераторлар, ішкі кәсіпкерлік сияқты корпоративтік инновациялық жүйенің әртүрлі модельдері қарастырылады. Мақала корпоративтік инновациялардың қазіргі даму тенденцияларын қарастырады. Негізгі назар елдің экономикалық дамуындағы корпоративтік инновациялардың рөліне және Қазақстанның бизнес-ортасында инновациялық белсенділікті жақсартудың ықтимал жолдарын анықтауға аударылады. Корпоративтік инновациялық жүйелердің шетелдік тәжірибесі де қарастырылды. Отандық компаниялардағы инновациялық корпоративтік жүйелер зерттелді.

Кілтті сөздер: инновация, корпоративтік инновациялар, корпоративтік инновациялық жүйе, ашық инновация, инновациялық қызмет

*Г. А. Архатова, Д. М. Мухияева

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Астана

Поступило в редакцию 01.05.24

Поступило с исправлениями 01.05.24

Принято в печать 15.05.24

КОРПОРАТИВНЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ И ИХ РАЗВИТИЕ В КАЗАХСТАНЕ

В современных исследованиях корпоративная инновационная система является одной из наиболее активно изучаемых отраслей. Цель статьи—определить влияние и значимость корпоративной инновационной системы на экономическую эффективность компании, рассмотреть развитие корпоративных инновационных систем в Казахстане. В статье изучим важность корпоративных инновационных систем в современном бизнес-ландшафте. Обсуждаются ключевые аспекты подчеркивающие важность инновационной культуры в корпоративном секторе, включая стимулирование конкурентоспособности, привлечение и удержание талантов. и рассмотрим различные модели корпоративной инновационной системы, такие как, открытые инновационные экосистемы, инновационные конкурсы и акселераторы, внутрипредпринимательство. Статья рассматривает современные тенденции развития корпоративных инноваций. Основной акцент делается на роли корпоративных инноваций в экономическом развитии страны и выявлении возможных путей улучшения инновационной активности в бизнес-среде Казахстана. Также был рассмотрен зарубежный опыт корпоративных инновационных систем. Исследованы инновационные корпоративные системы в отечественных компаниях.

Ключевые слова: инновация, корпоративные инновации, корпоративная инновационная система, открытые инновации, инновационная деятельность.

<https://doi.org/10.48081/CYSW4618>

***T. E. Baigon, G. D. Amanova, S. S. Saparbaeva**

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana

*e-mail: baigontemirlan@gmail.com

EXPLORING THE IMPACT OF FINANCIAL STATEMENT MANIPULATIONS ON STAKEHOLDERS

This article delves into the multifaceted effects of financial statement manipulations on various stakeholders including shareholders, investors, employees, creditors, and regulatory bodies. The research is driven by the growing concern over the credibility of financial reporting and its cascading effects on stakeholder trust and decision-making processes. This comprehensive study synthesizes findings from recent scholarly articles, focusing on diverse sectors and geographical regions to provide a global perspective on the issue.

The purpose of this article is to critically evaluate how financial manipulations impact different stakeholder groups, with a particular emphasis on the trust dynamics and financial decision-making processes. It aims to bridge the gap in existing literature by offering a holistic view of the consequences of financial statement manipulations, drawing on empirical data and theoretical frameworks such as the fraud diamond theory and activity-based accounting.

The content of the article is organized into several key sections. Initially, it provides a detailed literature review, highlighting historical and current perspectives on financial statement manipulations. Subsequent sections delve into the methodology employed for data collection and analysis, followed by a comprehensive discussion on the effects of these manipulations on each stakeholder group. The article employs a mix of qualitative and quantitative research methods, analyzing data from various case studies and empirical research to draw its conclusions.

Finally, this article reveals that financial statement manipulations significantly impact stakeholder trust and decision-making, albeit with varying degrees depending on stakeholder sophistication and regulatory frameworks. It offers insights into the roles of corporate governance and auditor vigilance in mitigating these impacts. The article concludes with

recommendations for enhancing transparency and stakeholder confidence in financial reporting, alongside suggestions for future research directions in this domain.

Keywords: Financial Statement Manipulation, Stakeholder Trust, Corporate Governance, Audit Vigilance, Decision-Making Processes, Earnings Management, Regulatory Frameworks.

Introduction

In an era where financial information is paramount to decision-making, the integrity of financial statements stands as a cornerstone of corporate transparency and stakeholder trust. The topic of financial statement manipulations and its impact on stakeholders is not just timely but also of enduring relevance in the field of accounting and finance. This article, titled «Exploring the Impact of Financial Statement Manipulations on Stakeholders,» delves into this crucial subject, driven by both its theoretical significance and pressing practical implications.

The relevance of this topic emerges from the burgeoning concern about the credibility of financial reports in guiding critical decisions made by a diverse array of stakeholders including investors, creditors, employees, and regulatory bodies. In recent years, high-profile cases of financial misreporting have not only led to significant economic losses but also eroded public trust in the financial reporting process. This has raised pertinent questions about the effectiveness of existing corporate governance mechanisms, auditing standards, and regulatory frameworks in safeguarding against manipulative practices in financial reporting.

Moreover, the rapid globalization of business and the increased complexity of financial transactions have further amplified the challenges in ensuring transparent and reliable financial reporting. Different geographical regions and industries present unique challenges and patterns in financial statement manipulations, making it a multifaceted issue with no one-size-fits-all solution.

Financial statement manipulation, which encompasses a range of practices from earnings management to outright fraud, can have far-reaching consequences. For shareholders and investors, these manipulations can lead to misinformed investment decisions and financial losses. For employees and management, they can undermine morale and lead to legal and regulatory repercussions. Creditors and suppliers, reliant on accurate financial information for risk assessment, can also find themselves adversely impacted. Beyond these immediate stakeholders, manipulated financial statements can have broader societal impacts, eroding trust in the capital markets and impacting the overall economic climate.

Despite the critical nature of this issue, there remains a gap in comprehensive research that holistically captures the myriad ways in which financial statement

manipulations impact different stakeholders, particularly in varying global contexts. This article seeks to fill this gap by synthesizing recent empirical research and theoretical frameworks. It aims to provide a nuanced understanding of the dynamics at play in financial statement manipulation and its diverse impacts on stakeholders, thereby contributing both to academic discourse and practical policymaking.

As businesses continue to evolve in a complex, interconnected global economy, the need for rigorous, comprehensive research in this area becomes ever more pressing. This article endeavors to contribute to this need, offering insights that can aid in the development of more robust frameworks for financial reporting, corporate governance, and stakeholder protection.

Materials and Methods

To comprehensively examine the impact of financial statement manipulations on various stakeholders, this article employs a multi-pronged research approach, integrating both qualitative and quantitative analysis. The materials for this study comprise an extensive array of peer-reviewed academic papers, industry reports, case studies, and regulatory documents, focusing on the period from 2015 to 2022. These materials were sourced from reputable databases and journals to ensure the reliability and relevance of the information. In this study we used the following materials and methods: data collection, data analysis, methodological rigor, ethical considerations.

Results and Discussion

The extensive analysis of recent literature on financial statement manipulations offers intricate insights into their multifaceted impacts on diverse stakeholder groups. This discussion synthesizes these findings, juxtaposes them against previous research, and reflects on the evolving landscape of corporate financial integrity.

Nature and Extent of Financial Statement Manipulations: The research consistently illuminates the prevalence and complexity of financial statement manipulations. Boll, Müller, & Sidki (2022) highlight earnings management tactics in German municipal enterprises, emphasizing the strategic use of accounting flexibility [1]. Their study reveals that these public enterprises leverage the discretionary scope within accounting rules to manipulate earnings, a practice well-acknowledged in private corporations but not as much scrutinized in the public sector. Through an extensive analysis of financial statements from 11,721 German municipal enterprises spanning from 1998 to 2014, the study identifies firm size and leverage as positively correlated with earnings management behaviors. Additionally, it highlights that public enterprises with more fragmented ownership structures are more inclined to engage in financial statement manipulations. This

tendency is less prevalent in enterprises operating under German commercial law, suggesting a nuanced landscape of governance and its impact on financial reporting practices in the public sector.

Contrasting this with private sector studies, such as those focusing on corporate firms' earnings management to meet or beat benchmarks, Boll, Müller, & Sidki (2022) contribute to a broader understanding of the motives and opportunities for earnings management across different types of organizations. Their findings align with the notion that financial statement manipulation is not solely a tool for private profit maximization but also a strategy employed by public entities facing different sets of pressures and expectations.

Similarly, in a recent study authors (2023) discuss the Fraud Diamond theory, revealing four key elements of financial fraud: pressure, opportunity, rationalization, and capability [2].

Figure 1 – The Fraud Diamond Model

The theory posits that fraud occurs due to a confluence of four key risk factors: pressure, opportunity, rationalization, and capability. Those authors (2019) argue that the capability of individuals to commit fraud, alongside their motivation (pressure), the availability of an opportunity, and the rationalization of their actions, forms a comprehensive framework for understanding and predicting fraudulent activities in financial reporting. This theory aids in identifying the potential for fraud by highlighting the importance of considering an individual's specific traits and abilities that enable them to exploit opportunities for deceit.

This expanded model underscores the complexity of financial fraud, suggesting that merely having motivation, opportunity, and a way to rationalize fraudulent behavior is not sufficient. The perpetrator must also possess the necessary skills, knowledge, and position to execute the fraud effectively. This insight is pivotal for organizations aiming to mitigate the risk of fraud, emphasizing the need for a holistic approach to fraud prevention that considers the unique capabilities of potential fraudsters within the organization. By recognizing the critical role of capability, the aforementioned author's (2019) contribution to fraud theory enhances our understanding of the multifaceted nature of financial fraud and offers a more nuanced perspective for its detection and prevention.

Together, these insights underscore the complexity of financial statement manipulation and the need for comprehensive fraud prevention strategies that consider various influencing factors across organizational types.

Impact on Investors and Shareholders: One of the most pronounced effects of financial statement manipulation is on investors and shareholders. Ubogu (2019) details how creative accounting practices in Nigerian banks significantly affect shareholders' wealth and investment decisions [3].

Table 1 – Relationship between creative accounting and shareholders wealth

SN	Questions/Items	Yes	No	No idea	Total
1	Is there significant relationship between creative accounting and shareholders wealth?	38 76 %	10 20 %	2 4 %	50 100 %
2	Creative accounting practices do falsely increase the shareholders wealth	38 76 %	7 14 %	5 10 %	50 100 %
3	Creative accounting practices transform the actual financial statements to those which the owners would like to achieve as positive and favourable results of the company.	41 82 %	7 14 %	2 4 %	50 100 %
4	Creative accounting mislead the inventors in the business on the ways and method to choose.	39 78 %	7 14 %	4 8 %	50 100 %

This observation resonates with previous studies that demonstrate the detrimental impact of financial misrepresentations on market trust and investment efficiency. The detrimental impact of financial misrepresentations on market trust and investment efficiency is corroborated by studies like Biehl, Bleibtreu & Stefani (2024), which found that firms with prior financial misreporting face significant

obstacles in raising equity capital, leading to decreased investment efficiency and increased risk of bankruptcy [4]. Studies by researchers like Ozcelik (2020) further emphasize the economic and social ramifications of such misrepresentations, highlighting the erosion of trust among financial statement users and the broader implications for stakeholders [5].

However, counter-arguments suggest that the market may partially absorb the shock of financial misrepresentations through the mechanism of market efficiency, where informed investors and regulatory interventions can mitigate some of the negative impacts on trust and investment decisions. For instance, Lei, Zhou & Wang (2020) argue that damages from misrepresentation can occur without direct reliance, indicating a complex interplay between market perception and the actual impact of financial misstatements [6].

So, while financial misrepresentations undeniably harm investor trust and efficiency, the extent of this impact is nuanced by factors such as market efficiency, regulatory oversight, and the sophistication of investors. This suggests a need for a balanced view that considers both the direct consequences of financial misrepresentations and the mitigating effects of market mechanisms and regulations.

Influence on Creditors and Lenders: Creditors and lenders rely heavily on financial statements for risk assessment and credit decisions. Manipulated financial reports, therefore, pose a significant threat to their decision-making process, undermining the reliability of financial statements for assessing borrower creditworthiness due to the potential for overstated assets and understated liabilities leading to overly optimistic evaluations of financial stability. The literature suggests that inaccurate financial reporting can lead to increased credit risk and potential defaults, affecting the stability of the financial system. Manipulated financial reports pose a significant credit risk for lenders and creditors. Ashtiani and Raahemi (2021) highlight the critical need for intelligent fraud detection methods, such as machine learning and data mining, to help auditors and creditors identify fraudulent financial statements and mitigate associated risks [7]. Furthermore, Albizri, Appelbaum, and Rizzotto (2019) advocate for a comprehensive, multi-disciplinary approach to financial statement fraud detection, integrating insights from accounting, information systems, and other fields to develop a holistic understanding of risks and more effective risk mitigation strategies [8]. Together, these perspectives underscore the importance of advanced fraud detection and a broad evaluative framework in safeguarding against the risks of financial statement manipulation and ensuring accurate credit risk assessment..

Corporate Governance and Auditing Standards: A critical aspect that emerges from the research is the role of corporate governance and auditing standards in

preventing and detecting financial manipulations. Nehme & Jizi (2018) underscore the effectiveness of diverse and independent corporate boards in enhancing audit quality [9]. Despite these efforts, authors in other studies point out the challenges auditors face in detecting fraud, often lagging behind other stakeholders. This suggests a gap between the theoretical robustness of auditing standards and their practical effectiveness.

Comparative Analysis and Evolving Perspectives: The current findings on the detrimental impact of financial statement manipulations align with previous research, yet they extend the discourse by providing a nuanced view of the impacts across diverse stakeholder groups and sectors, highlighting the evolving nature of financial fraud amidst changing regulatory landscapes and technological advancements. This study emphasizes the critical role of new auditing technologies and methodologies in combating financial manipulations, where traditional auditing practices, while still fundamental, are increasingly supplemented by advanced data analytics, machine learning, data mining, and forensic accounting techniques as noted by Ashtiani and Raahemi (2021) and Albizri, Appelbaum, and Rizzotto (2019). This integration not only enhances the efficiency and precision in identifying fraudulent financial statements but also marks a significant evolution in auditing practices [10]. It reflects a shift towards a more comprehensive and sophisticated approach to fraud detection, necessitating continuous innovation and cross-disciplinary collaboration to safeguard the integrity of financial reporting in the digital age. Consequently, the amalgamation of these advanced techniques with traditional methods underscores a pivotal evolution in the fight against financial fraud, ensuring the robustness of financial reporting amidst the complexities of the modern financial landscape.

Conclusions: The comprehensive exploration of financial statement manipulations and their impacts on various stakeholders yields critical insights into the complexities of corporate financial integrity. This article's findings underscore the multifaceted and pervasive nature of financial manipulations and their far-reaching consequences on a wide range of stakeholders, including investors, creditors, employees, and regulatory bodies.

The investigation reveals that financial statement manipulations, ranging from subtle earnings management to overt fraud, significantly erode stakeholder trust and undermine the efficacy of decision-making processes. For investors and shareholders, this often results in substantial financial losses and diminished confidence in the market. Creditors and lenders face heightened risks due to distorted risk assessments, while employees and internal management grapple with ethical dilemmas and potential legal ramifications. These findings align with and extend the existing body of literature by providing a more nuanced understanding

of the differential impacts across stakeholder groups and emphasizing the need for targeted interventions.

Moreover, the study highlights the critical role of robust corporate governance and effective auditing standards in mitigating the risks associated with financial statement manipulations. Despite advancements in regulatory frameworks and auditing methodologies, the persistence of financial manipulations signals the need for continual adaptation and enhancement of these mechanisms.

In conclusion, this article calls for a concerted effort among regulators, corporate entities, auditors, and stakeholders to foster a culture of transparency and accountability in financial reporting. It advocates for the adoption of advanced technological tools in auditing, ongoing stakeholder education, and the implementation of more comprehensive corporate governance practices. As financial markets evolve and become more complex, a proactive and collaborative approach is essential to safeguard the integrity of financial information and protect the interests of all stakeholders in the global financial ecosystem.

REFERENCES

- 1 **Boll D., Müller, H., Sidki, M.** Determining the drivers of earnings management among municipal enterprises: Evidence from Germany // *Public Money & Management*. – 2022. – Vol. 42. – No 7. – P. 501–510. <https://doi.org/10.1080/09540962.2022.2076515>.
- 2 **Cheliatsidou A., Sariannidis N., Garefalakis A., Azibi J., Kagias P.** The international fraud triangle // *Journal of Money Laundering Control*. 2023. Vol. 26. – No 1. P. 106–132. <https://doi.org/10.1108/JMLC-09-2021-0103>.
- 3 **Ubogu, F.** Effect of Creative Accounting on Shareholders' Wealth in Business Organizations (A Study of Selected Banks in Delta State) // *International Journal of Social Sciences and Humanities Review*. – 2019. Vol. 9. – No 1. [Electronic resource]. – <https://www.ijsshr.com/journal/index.php/IJSSHR/article/view/458>.
- 4 **Biehl H., Bleibtreu, C., Stefani, U.** The Real Effects of Financial Reporting: Evidence and Suggestions for Future Research // *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2023. [Electronic resource]. – [SSRN: https://ssrn.com/abstract=4413130](https://ssrn.com/abstract=4413130).
- 5 **Ozcelik, H.** An Analysis of Fraudulent Financial Reporting Using the Fraud Diamond Theory Perspective : An Empirical Study on the Manufacturing Sector Companies Listed on the Borsa Istanbul // *Contemporary Issues in Audit Management and Forensic Accounting*. – 2020. – Vol. 102. – P. 131–153. <https://doi.org/10.1108/S1569-375920200000102012>.

6 **Lei, D., Zhou, Y., Wang, Y.** Auditor-Client Disagreements, Auditor Resignations, And Audit Fees Charged By Successor Auditors // Journal of Applied Business Research. – 2020. – Vol. 36. – No 1. P. 15–28. <https://doi.org/10.19030/jabr.v36i1.10321>.

7 **Ashtiani, M. N., Raahemi, B.** Intelligent Fraud Detection in Financial Statements Using Machine Learning and Data Mining: A Systematic Literature Review // IEEE. – 2022. – Vol. 10. – P. 72504–72525. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3096799>.

8 **Albizri, A., Appelbaum D., Rizzotto N.** Evaluation of financial statements fraud detection research: a multi-disciplinary analysis // International Journal of Disclosure and Governance. – 2019. – Vol. 16. – No 4. – P. 206–241. <https://doi.org/10.1057/s41310-019-00067-9>.

9 **Nehme, R., Jizi, M.** The Efficiency of Corporate Boards and Firms' Audit Fees The Case of the FTSE Financial Institutions // Pacific Accounting Review. 2018. – Vol. 30 – No 3. – P. – 297–317. <https://doi.org/10.1108/PAR-12-2016-0116>.

10 **Alhadab, M., Clacher, I.** The impact of audit quality on real and accrual earnings management around IPOs // The British Accounting Review. 2019. Vol. 51. – No 1. – P. 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2017.12.003>.

Received 09.02.24

Received in revised form 05.04.24

Accepted for publication 16.05.24

*Т. Е. Байгон, Г. Д. Аманова, С. С. Сапарбаева

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Астана қ.

09.02.24 ж. баспаға түсті.

05.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУДЫҢ МҮДДЕЛІ ТАРАПТАРҒА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Бұл мақалада қаржылық есептілікті манипуляциялаудың акционерлерді, инвесторларды, қызметкерлерді, несие берушілерді және реттеушілерді қоса алғанда, әртүрлі мүдделі тараптарға көп қырлы әсері қарастырылады. Зерттеу қаржылық есептіліктің дұрыстығына және оның мүдделі тараптардың сенімі мен шешім қабылдау процестеріне каскадты әсеріне қатысты

алаңдаушылықтың артуына байланысты жүргізілуде. Бұл жан-жақты зерттеу осы мәселеге жаһандық көзқарасты қамтамасыз ету үшін әртүрлі секторлар мен географиялық аймақтарға бағытталған соңғы ғылыми мақалалардың нәтижелерін синтездейді.

Бұл мақаланың мақсаты-қаржылық манипуляциялардың мүдделі тараптардың әртүрлі топтарына қалай әсер ететінін сыни тұрғыдан бағалау, сенім динамикасы мен қаржылық шешімдер қабылдау процестеріне ерекше назар аудару. Ол эмпирикалық деректерге және алаяқтық теориясы мен қызметке негізделген бухгалтерлік есеп сияқты теориялық құрылымдарға сүйене отырып, қаржылық есептілікті манипуляциялаудың салдары туралы тұтас көзқарасты ұсына отырып, қолданыстағы әдебиеттердегі ашықтықты жоюға бағытталған.

Мақаланың мазмұны бірнеше негізгі бөлімдерге бөлінген. Бастапқыда ол қаржылық есептілікті манипуляциялаудың тарихи және ағымдағы перспективаларын көрсететін әдебиеттерге егжей-тегжейлі шолу жасайды. Кейінгі бөлімдерде деректерді жинау және талдау үшін қолданылатын әдістеме қарастырылады, содан кейін осы манипуляциялардың мүдделі тараптардың әрбір тобына әсері туралы жан-жақты талқылау жүргізіледі. Мақалада әртүрлі жағдайлық зерттеулер мен эмпирикалық зерттеулердің деректерін талдай отырып, қорытынды жасау үшін сапалы және сандық зерттеу әдістерінің қоспасы қолданылады.

Ақырында, бұл мақалада қаржылық есептілікті манипуляциялау мүдделі тараптардың сеніміне және шешім қабылдау процесіне айтарлықтай әсер ететіні көрсетілген, дегенмен мүдделі тараптардың күрделілігі мен нормативтік-құқықтық базасына байланысты әр түрлі дәрежеде. Онда корпоративтік басқару мен аудиторлардың қырағылығының осы салдардың әсерін азайтудағы рөлі туралы түсінік берілген. Мақала мүдделі тараптардың қаржылық есептілікке деген ашықтығы мен сенімін арттыру бойынша ұсыныстармен, сондай-ақ осы саладағы болашақ зерттеу бағыттары бойынша ұсыныстармен аяқталады.

Кілтті сөздер: Қаржылық Есептілікті Манипуляциялау, Мүдделі тараптардың Сенімі, Корпоративтік Басқару, Аудиторлық Қырағылық, Шешім Қабылдау Процестері, Кірістерді Басқару, Нормативтік-құқықтық база.

*Т. Е. Байгон, Г. Д. Аманова, С. С. Сапарбаева

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва,

Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 09.02.24

Поступило с исправлениями 05.04.24

Принято в печать 16.05.24

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ МАНИПУЛЯЦИЙ С ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТЬЮ НА ЗАИНТЕРЕСОВАННЫЕ СТОРОНЫ

В этой статье рассматриваются многогранные последствия манипуляций с финансовой отчетностью для различных заинтересованных сторон, включая акционеров, инвесторов, сотрудников, кредиторов и регулирующие органы. Исследование вызвано растущей обеспокоенностью по поводу достоверности финансовой отчетности и ее каскадного воздействия на доверие заинтересованных сторон и процессы принятия решений. Это всеобъемлющее исследование обобщает выводы из недавних научных статей, уделяя особое внимание различным секторам и географическим регионам, чтобы обеспечить глобальный взгляд на проблему.

Цель этой статьи – критически оценить, как финансовые манипуляции влияют на различные группы заинтересованных сторон, с особым акцентом на динамику доверия и процессы принятия финансовых решений. Она направлена на преодоление пробела в существующей литературе, предлагая целостный взгляд на последствия манипуляций с финансовой отчетностью, опираясь на эмпирические данные и теоретические основы, такие как теория бриллиантового мошенничества и бухгалтерский учет, основанный на деятельности.

Содержание статьи разбито на несколько ключевых разделов. Первоначально в ней представлен подробный обзор литературы, освещающий исторические и современные взгляды на манипуляции с финансовой отчетностью. В последующих разделах рассматривается методология, используемая для сбора и анализа данных, за которой следует всестороннее обсуждение последствий этих манипуляций для каждой группы заинтересованных сторон. В статье используется сочетание качественных и количественных методов исследования,

анализируются данные из различных тематических исследований и эмпирических исследований, чтобы сделать свои выводы.

Наконец, в этой статье показано, что манипуляции с финансовой отчетностью существенно влияют на доверие заинтересованных сторон и принятие решений, хотя и в разной степени, в зависимости от уровня осведомленности заинтересованных сторон и нормативно-правовой базы. В ней дается представление о роли корпоративного управления и бдительности аудиторов в смягчении этих воздействий. Статья завершается рекомендациями по повышению прозрачности и доверия заинтересованных сторон к финансовой отчетности, а также предложениями по будущим направлениям исследований в этой области.

Ключевые слова: Манипулирование финансовой отчетностью, доверие заинтересованных сторон, Корпоративное управление, Аудиторская бдительность, Процессы принятия решений, Управление доходами, Нормативно-правовая база.

<https://doi.org/10.48081/NHAZ4554>

***A. Bakpayeva¹, Z. Imanbayeva², K. Tastanbekova³,
A. Issaeva⁴, Z. Dzhubalieva⁴**

¹Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²Aktobe Regional University named after Zhubanov,
Republic of Kazakhstan, Aktobe

³International Taraz Innovation Institute named after Sherkhon Murtaza,
Republic of Kazakhstan, Taraz;

⁴Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Republic of Kazakhstan, Almaty

*e-mail: mustik.mak@mail.ru

MODERN CHALLENGES OF KAZAKHSTAN'S AGRICULTURE: DIGITALIZATION, LOGISTICS, FOREIGN EXPERIENCE

The article explores important aspects of agricultural development in modern conditions, with a particular focus on the implementation of digital technologies and the optimization of logistics processes. It also discusses the key challenges facing the agricultural sector of Kazakhstan, including inefficiency of the logistics system, insufficient use of digital tools and technologies, as well as a high dependence on external factors. The authors paid special attention to government programs and projects aimed at supporting the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan. The study analyzed the experience of other countries in the use of digital tools and logistics in agriculture and formulated recommendations to improve the situation in Kazakhstan. The main focus is on the need to integrate modern digital solutions and logistics strategies adapted to the specifics of the Kazakh agro-industrial complex in order to increase production efficiency and reduce costs.

In addition, as one of the main problems in the field of digitalization of the agro-industrial complex, the article draws special attention to the importance of education and training in the field of digital technologies and logistics for effective adaptation of the agricultural sector to the constantly changing conditions of the external environment. As a result of the analysis,

certain steps and recommendations are proposed for the development of agriculture in Kazakhstan taking into account digitalization and logistics, which contributes to improving its competitiveness and resilience to change.

Keywords: agriculture, digitalization, logistics, economic transformation, government programs.

Introduction

Many authors in their studies note the key role of agriculture in the economic and social development of Kazakhstan, as it is one of the main sectors of the country's economy in many regions, making a significant contribution to the formation of GDP and employment of the population [1]. Agriculture is also of great social importance, providing the population with affordable food and contributing to improving the living standards of people in rural areas.

Agriculture of the Republic of Kazakhstan is facing a number of serious problems that affect its development and efficiency. One of the main problems is the low productivity of crops due to inefficient use of resources, insufficient use of modern technologies and insufficient financing of the industry. These factors lead to insufficient competitiveness of agricultural products in the domestic and foreign markets.

Another problem is underdeveloped infrastructure and logistics in agriculture. The lack of a developed transportation network of communications, storage facilities and, in general, infrastructure for storage and processing of agricultural products, creates difficulties for agricultural entrepreneurs in the delivery and distribution of products from producers to final and intermediate consumers. All this leads to an increase in the cost of transportation and storage costs, which significantly reduces the competitiveness of domestic agricultural producers and limits their ability to expand production.

Materials and methods

The main objective of this study is defined as the study of the current state and level of digitalization in agriculture in Kazakhstan in order to identify problems and prospects for the development of the main digital logistics tools in the agro-industrial complex.

For the analysis, the theoretical framework and methodological foundations based on research in the field of economic transformation of agriculture and the principles of development of digital logistics tools were used. During the work on the article, methods of statistical, logistic, economic analysis and comparison were used. Normative legal acts regulating the procedure for the introduction of digital technologies in agriculture, statistical and analytical data on the Republic of Kazakhstan, scientific papers and materials of scientific conferences are used

as source and information data. The works of foreign scientists in this field were considered as a methodological basis.

Results and discussion

Economic logistics plays an important role in solving the problems of agriculture in Kazakhstan. The development of logistics will optimize the processes of delivery and storage of agricultural products, reduce transportation costs and improve access to markets. However, this requires major changes in the infrastructure and organization of logistics processes.

The development of economic logistics in the agricultural sector also contributes to the improvement of living standards of the rural population, because as it is known, an increase in production efficiency leads to an increase in the income of society and improved access to food and other goods and services.

One of the important tasks of economic logistics in agriculture is to optimize logistics processes in order to reduce costs and improve the quality of service. Continuous development and dynamic advances in information technology and automation are helping to reduce the time and costs associated with data processing and transmission, significantly improve inventory management, and increase the efficiency of product transportation and warehousing.

In addition, as noted earlier, it is important to develop warehouse complexes taking into account modern requirements for temperature and storage conditions, as well as create conditions for processing agricultural products at production sites, which will reduce transportation costs and improve the quality of the final product. An efficient transport system makes it possible to deliver agricultural products to consumers in a timely manner and reduce the time and financial costs of transporting them. The development of transport infrastructure contributes to an increase in the production and export of agricultural products, which has a positive impact on the country's economy.

Modern achievements in agriculture cannot be considered without digitalization. Digitalization plays a key role in optimizing the processes of economic logistics in agriculture in Kazakhstan. It allows you to improve inventory management, increase the accuracy of demand forecasting, optimize delivery routes and reduce order processing time. The use of digital technologies such as warehouse management systems (WMS), enterprise resource planning systems (ERP) and transport monitoring systems (GPS) allows agricultural enterprises to effectively manage their logistics and improve customer service [2].

One of the examples of effective application of digital technologies in the agro-industrial complex of Kazakhstan is the use of field management system (FMS), which allows you to automate the management of agricultural land, manage

machinery and equipment in the field and collect data on the condition of crops. This helps to increase yields and reduce production costs.

Digitalization also contributes to the development of e-commerce in agriculture, which allows agricultural enterprises to expand their markets and improve access to consumers.

E-commerce in agriculture (e-agriculture) is the use of information and communication technologies to improve the production, processing, storage, transmission and use of information related to agriculture. It includes a wide range of activities, ranging from online trading of agricultural products and services to the application of information and communication technologies in the management of agricultural processes [3].

Ways for the development of electronic commerce in agriculture in Kazakhstan include:

1 Creation of electronic trading platforms: The Government of Kazakhstan supports the creation and development of electronic trading platforms for agricultural goods and services, which helps to increase market access and reduce costs.

2 Development of digital infrastructure: For the successful development of e-commerce, it is important to provide access to high-speed Internet and modern information technologies in rural areas.

3 Training and support for entrepreneurs: Conducting training programs and consultations for agricultural producers on the use of electronic commerce and digital tools.

4 Promotion of the use of the electronic payment system: Support for electronic payment systems and promotion of their use to pay for agricultural products and services.

The implementation of these and other measures will help improve the access of agricultural goods to markets, increase the incomes of agricultural producers and improve the quality and accessibility of products for consumers.

One of the key advantages of digitalization in Kazakhstan's agriculture is improved data management. Digital technologies make it possible to collect, analyze and use large amounts of data on production, market, customers and transport. This helps to make more informed decisions, optimize production processes and predict demand.

Another important aspect of digitalization in agriculture is the improvement of supply chain management. The use of digital technologies allows agricultural producers to: 1) trace the path of products from the manufacturer to the intermediate or final consumer, 2) optimize their logistics operations as much as possible, and 3) reduce time delays (supply disruptions) and associated excess costs. This

contributes to the efficiency of the entire supply chain and improves customer service.

Digitalization helps to improve access to information and learning. Agricultural workers can access training materials, expert support and information about new technologies through digital platforms. This helps to improve the skills of personnel, improve production processes and reduce production risks.

Thus, digital technologies play the most significant role in the progress of economic logistics in the agricultural sector of the country, contributing to improving production efficiency, reducing costs and improving service quality. The introduction of digital technologies allows the country's agricultural enterprises to improve their productivity indicators and become more competitive in the global market.

Changes and transformation of the economy in agriculture of the Republic of Kazakhstan based on the principles of digital logistics face various problems, which hinders its effective implementation. Here are some of the main problems:

1) Insufficient development of digital infrastructure. Insufficient coverage of rural areas with high-speed Internet and lack of access to modern digital technologies limits the possibilities of implementing digital logistics tools. According to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, in 2022, only 76 % of rural settlements had access to broadband Internet [4]. This creates problems for the introduction of digital technologies in agriculture.

2) **Low level of digital literacy** among agricultural workers and lack of specialists with relevant qualifications in digital technologies may hinder the successful implementation of digital transformation projects. According to the Agency of the Republic of Kazakhstan for Statistics, in 2021, the share of workers with higher education in agriculture was only 5.7 % [5].

3) Financial constraints: The introduction of modern digital logistics tools requires significant investments in updating the technological base, which may not be available for small agricultural enterprises. In accordance with the data of the National Bank of the Republic of Kazakhstan provided in official sources, in 2023, the share of loans for agricultural development was only 6.2 % of the total volume of loans to the economy in the expanded definition [6]. Lack of funding may limit the possibilities of implementing digital tools.

4) Legislation characterized by complexity, internal contradictions and instability, which can significantly slow down the process of economic transformation.

5) Privacy and data security issues: The introduction of digital technologies in agriculture is associated with the risk of leakage of confidential information

and cyber attacks, which requires additional measures to ensure data security. According to the Kazakhstan Cybersecurity Center, the number of cyber attacks on agricultural enterprises increased by 25 % in 2021. In general, the Republic of Kazakhstan ranked 7th in the world in terms of the number of cyber attacks in 2023 [7]. This creates additional risks for the introduction of digital technologies.

Solving these problems will require an integrated approach and cooperation between government, business and educational institutions to develop digital infrastructure, improve digital literacy and provide financial support for the introduction of digital tools in agriculture.

To date, the state is taking active measures in matters of digitalization. The most significant of these measures in the field of state support for the development of agriculture in general, as well as issues of digitalization of the agro-industrial complex industry, is the development and approval:

1) «Concepts for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030»,

2) The State program «Digital Kazakhstan», According to which the country will have to go through a complete digital transformation, carried out with the help of 23 key projects, the purpose of which is to penetrate into various sectors of the economy to stimulate the development of digital business.

3) The National Project «Accessible Internet», for the implementation of which in the period 2023–2027 it is planned to allocate 1499333378 thousand tenge. The result of this project is «providing the population and business entities with high-speed Internet access (≥ 100 Mbit/s)» [8]. and others.

The effectiveness and experience of using digital tools in agriculture and logistics can be considered using the example of countries such as the USA, Germany, the Netherlands and Japan, which are presented in Table 1 [9].

Table 1 – Use of digital tools in agriculture

Country	Digital tools
The United States	uses digital technologies to manage the supply chain in agriculture. Farmers use specialized software solutions for crop accounting, production planning and soil condition monitoring. In addition, digital technologies are actively used for weather monitoring, crop forecasting and optimization of delivery routes.
Germany	uses digital tools to manage production processes and logistics in agriculture. Farmers are using automation systems to manage irrigation, agrochemicals and mechanization, which generally reduces production costs and increases production efficiency.

The Netherlands	Farmers in this country are improving crop yields and the efficient use of natural and other resources through the use of sensors to monitor soil and plants and GPS systems to control farm machinery.
Japan	Japanese farmers, on the other hand, are increasing crop yields and reducing agricultural production costs by using drones to monitor fields and identify problem areas, as well as smart systems for irrigating and fertilizing land.
Russia	uses automated production management systems and Precision Agriculture technologies
Canada	uses digital technologies to manage production, monitor soil and plants, and optimize logistics processes
Australia	uses drones, sensors and GPS systems to improve production efficiency
Brazil	Brazil proposes to use digital tools to manage crops, track yields and monitor farm machinery.

These examples show that developed countries are actively using digital tools in agriculture and logistics, which allows them to increase production efficiency, reduce costs and improve product quality [10]. Studying the experience of these countries can help Kazakhstan identify the most effective approaches to the development of digital agriculture and logistics in a similar climate and level of development.

Conclusions

At the moment, digital technologies in agriculture in Kazakhstan, despite the stated digitization strategy, have not yet reached the proper level of development and are used only by some farms, which indicates the fragmentation of the digitalization process. However, agricultural enterprises are increasingly realizing that the digital transformation of the industry is necessary to increase competitiveness and sustainable environmental development of the agricultural sector. Currently, large agricultural firms are beginning to introduce digital technologies, and there is a tendency to increase their number. It is predicted that by 2025, most agricultural enterprises in Kazakhstan will use information technology and digital solutions in their activities.

Summing up and analyzing the information presented above, let us highlight the main key challenges in logistics and digitalization of agriculture in Kazakhstan, described in Table 2.

Table 2 – Key problems in the field of logistics and digitalization of agro-industrial complex, possible ways to solve them

Problems	Solutions
Digitalization	
- Many agricultural producers are not interested in the results of the digitalization program. The main reasons are: 1) unwillingness to change long-standing, current approaches; 2) high risks associated with the payback of expensive digital technologies, software and their implementation; 3) unwillingness to learn - Agricultural enterprises mostly do not have specialists in digitalization and have insufficient level of staff training. Many employees of peasant (farm) farms have education and experience in agronomy and technology, but do not have even basic skills in information technology. This shortage of qualified specialists seriously hampers the introduction of modern digital technologies in the agro-industrial complex of Kazakhstan. - The program «Digital Kazakhstan» is not sufficiently elaborated at regional levels, taking into account their agricultural specification. It presents only a general vision of digitalization in agriculture, but does not contain detailed plans and proposals for their implementation in the regions of the country. - Important agricultural data necessary for peasant farms to conduct their production are scattered and not systematized.	- In order to stimulate peasant farms to implement digital technologies in agriculture, it can be proposed to use various subsidies from the state, the introduction of “digital” benefits and tax reductions for participants of relevant programs. - It is proposed to create a common database that will contain the information necessary for farmers and, in the future, the entire information space. - It is recommended to conduct detailed studies to assess the effectiveness of digitalization of technological processes in the region at the level of typical (representative) peasant farms, agribusinesses with specific calculations of costs, benefits and results (economic, technological, environmental effects, etc.). - It is necessary to organize cooperation with foreign partners, including companies specifically specializing in digital technologies in the agribusiness sector. To study their experience in the field of digitalization of agriculture, and adapt suitable platforms for the regions of Kazakhstan, as well as to create conditions for the exchange of international practices and technologies in the agricultural sector. - For the effective and high-quality use of digital technologies in agriculture, it is also important to attract specialists from universities, research centers, etc., conduct joint research in order to ensure the necessary testing, analysis, certification and subsequent monitoring and consulting on modern digital technologies in peasant farms.
Logistics	

- Insufficient infrastructure: Some regions of the country have poorly developed transport and storage infrastructure, which makes it difficult to efficiently deliver agricultural products to consumers. - Low transportation efficiency: Insufficient use of modern technologies and logistics methods leads to suboptimal use of vehicles and increased shipping costs. - Problems with storage and processing: The limited availability of modern storage facilities and processing plants limits the ability to preserve and improve the quality of agricultural products. - Insufficient coordination between participants in the supply chain: The lack of effective interaction between producers, suppliers, carriers and other participants in the supply chain leads to delays and losses of goods.	- Infrastructure development: Investing in the development of transport and warehouse infrastructure in agricultural production regions to improve storage and transportation conditions for agricultural products. - Introduction of modern logistics technologies: The use of warehouse management systems, transport routing, as well as the use of Internet of Things (IoT) technologies to improve the efficiency of logistics processes. - Stimulating the development of storages and processing enterprises: Providing benefits and subsidies for the development of modern storages and processing enterprises to improve the conditions of storage and processing of agricultural products. - Improved coordination and information exchange: Implementation of e-commerce and data exchange systems between supply chain participants to increase transparency and responsiveness to changes in the logistics chain.
--	--

REFERENCES

- 1 Молдабекова, А. Т., Филипп, Р., Ахметова, З. Б., Асанова, Т. А. Роль цифровых технологий в развитии логистики в Казахстане в формировании Индустрии 4.0. [Текст] / А. Т. Молдабекова, Р. Филипп, З. Б. Ахметова, Т. А. Асанова // Economics: the strategy and practice. - №16(2) – 2021. С. 164–177.
- 2 Kurmanova, G. K., Sukhanberdina, B. B., Urazova, B. A. Modernization of Agrarian Economy in the Republic of Kazakhstan [Text] // Economics : the strategy and practice. – 2021. – № 16(3). – P. 35–50.
- 3 В Казахстане идет цифровая трансформация агрокомплекса // Портал о казахстанском рынке информационных технологий PROFIT [Электронный ресурс]. – URL: <https://profit.kz/articles/14598/V-Kazahstane-idet-cifrovaya-transformaciya-agrokompleksa/> (Дата обращения 28.02.2024).
- 4 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan from October 27, 2023 № 949 On approval of the national project in the field of communications «Affordable Internet». [Electronic resource]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35025676&pos=197;-39#pos=197;-39.
- 5 RK agency statistically. [Statistics of agriculture, forestry, hunting and fishery](https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/). [Electronic resource]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/>.

- 6 Financing of agro-industrial complex in Kazakhstan : problems and ways of solution. [Electronic resource]. URL: <https://www.inform.kz/ru/finansirovanie-apk-kakie-problemi-sushestvuyut-i-kakie-puti-resheniya-vidyat-eksperti>. (Дата обращения 20.02.2024).
- 7 Threats to Kazakhstan in the sphere of cyber security. [Electronic resource]. URL: <https://e-cis.info/news/566/115478/>
- 8 Мишуров, Н. П. Зарубежный опыт цифровизации сельского хозяйства : Аналитический обзор [Текст] // Н. П. Мишуров, О. В. Кондратьева, В. Я. Гольяпин [и др.]. – Москва : Российский научно-исследовательский институт информации и технико-экономических исследований по инженернотехническому обеспечению агропромышленного комплекса, 2022. – 224 с.
- 9 Byerlee, D., de Janvry A., Sadoylet, E. Agriculture for Development : Toward a new Paradigm [Text] // Annual Rewiew of Resource Economics. – 2009. - Vol. 1. – № 1. – P. 15–20.
- 10 Абдрахманова, Г. И. Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты [Текст] / Г. И. Абдрахманова, К. Б. Быховский, Н. Н. Веселитская, К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2021. – 239 с.

REFERENCES

- 1 Moldabekova, A. T., Filipp, R., Akhmetova, Z. B., Asanova, T. A. Rol' tsifrovyykh tekhnologiy v razvitiy logistiki v Kazakhstane v shage ot Industrii 4.0. [The role of digital technologies in the development of logistics in Kazakhstan in the formation of Industry 4.0.] [Text] / A. T. Moldabekova, R. Filipp, Z. B. Akhmetova, T. A. Asanova // Ekonomika : strategiya i praktika. – 2021. – №16(2). – P. 164-177.
- 2 Kurmanova, G. K., Sukhanberdina, B. B., Urazova, B. A. Modernizatsiya agrarnoy ekonomiki v Respublike Kazakhstan [Modernization of Agrarian Economy in the Republic of Kazakhstan] [Text] // Ekonomika : strategiya i praktika. – 2021. – № 16(3). – P. 35–50.
- 3 V Kazakhstane idet tsifrovaya transformatsiya agrokompleksa // Portal o kazakhstanskoy rynke informatsionnykh tekhnologiy PROFIT [Kazakhstan is undergoing digital transformation of agrocomplex // PROFIT, a portal on Kazakhstan's IT market] [Electronic resource]. – <https://profit.kz/articles/14598/V-Kazahstane-idet-cifrovaya-transformaciya-agrokompleksa/> (Accessed : 28.02.2024).
- 4 Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 27 oktyabrya 2023 goda № 949 Ob utverzhdenii natsional'nogo proyekta v sfere svyazi «Dostupnyy Internet». [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan from October

27, 2023 № 949 On approval of the national project in the field of communications «Affordable Internet» [Electronic resource]. – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35025676&pos=197;-39#pos=197;-39.

5 Agentstvo RK po statistike. Statistika sel'skogo, lesnogo khozyaystva, okhoty i rybolovstva. [RK agency statistically. [Statistics of agriculture, forestry, hunting and fishery](https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/)] [Electronic resource]. – at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/>.

6 Finansirovaniye agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana: problemy i puti resheniya. [Financing of agro-industrial complex in Kazakhstan: problems and ways of solution] [Electronic resource]. <https://www.inform.kz/ru/finansivanie-apk-kakie-problemi-sushestvuyut-i-kakie-puti-resheniya-vidyat-eksperti>. (Accessed : 20.02.2024).

7 Ugrozy Kazakhstanu v sfere kiberbezopasnosti. [Threats to Kazakhstan in the sphere of cyber security.] [Electronic resource]. <https://e-cis.info/news/566/115478/>.

8 **Mishurov, N. P.** Zarubezhnyy opyt tsifrovizatsii sel'skogo khozyaystva : Analiticheskiy obzor [Foreign Experience in Digitalization of Agriculture : Analytical Review] [Text].// N. P. Mishurov, O. V. Kondrat'yeva, V. YA. Gol'tyapin [i dr.]. – Moscow : Rossiyskiy nauchno-issledovatel'skiy institut informatsii i tekhniko-ekonomicheskikh issledovaniy po inzhenerno-tekhnicheskomu obespecheniyu agropromyshlennogo kompleksa, 2022. – P. 224.

9 **Bayyerli D., de Zhanvri A., Sadoylet E.** Sel'skoye khozyaystvo dlya razvitiya: na puti k novoy paradigme [Agriculture for Development: Toward a new Paradigm] [Text] // Yezhegodnyy obzor ekonomiki resursov. – 2009. – Issue –1. – № 1. – P. 15–20.

10 **Abdrakhmanova, G. I.** Tsifrovaya transformatsiya promyshlennosti: startovyye usloviya i prioritety [Digital transformation of industries: starting conditions and priorities] [Text] / G. I. Abdrakhmanova, K. B. Bykhovskiy, N. N. Veselitskaya, K. O. Vishnevskiy, L. M. Gokhberg. – Moscow : Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, 2021. – P. 239.

Received 25.04.24

Received in revised form 29.04.24

Accepted for publication 26.05.24

**А. К. Бакпаева¹, З. О. Иманбаева², К. Н. Тастанбекова³, А. Т. Исаева⁴, З. У. Джубалиева⁴*

¹Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.;

³Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық

Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ;

⁴Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

25.04.24 ж. баспаға түсті.

29.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

26.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЗАМАНАУИ МІНДЕТТЕРІ: ЦИФРЛАНДЫРУ, ЛОГИСТИКА, ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Мақалада цифрлық технологияларды енгізуге және логистикалық процестерді оңтайландыруға назар аудара отырып, қазіргі жағдайда ауыл шаруашылығын дамытудың маңызды аспектілері қарастырылады. Сондай-ақ, логистика жүйесінің тиімсіздігін, цифрлық құралдар мен технологияларды жеткіліксіз пайдалануды, сондай-ақ сыртқы факторларға жоғары тәуелділікті қоса алғанда, Қазақстанның аграрлық секторының алдында тұрған түйінді проблемалар қарастырылады. Авторлар Қазақстанның АӨК қолдау саласындағы мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларға ерекше назар аударады, басқа елдердің ауыл шаруашылығын цифрландыру және логистика саласындағы тәжірибесін талдайды және Қазақстандағы жағдайды жақсарту үшін ұсынымдар ұсынады. Өндірістің тиімділігін арттыру, шығындарды азайту мақсатында Қазақстандық агроөнеркәсіптік кешеннің ерекшелігіне бейімделген заманауи цифрлық шешімдер мен логистикалық стратегияларды интеграциялау қажеттілігіне басты назар аударылады. Сонымен қатар, мақала аграрлық секторды заманауи сын-қатерлерге тиімді бейімдеу үшін цифрлық технологиялар мен логистика саласындағы мамандарды оқыту мен оқытудың маңыздылығына назар аударады. Талдау нәтижесінде цифрландыру мен логистиканы ескере отырып, Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамыту үшін нақты қадамдар

мен ұсынымдар ұсынылады, бұл оның бәсекеге қабілеттілігін және өзгерістерге төзімділігін арттыруға ықпал етеді.

Кілтті сөздер: ауыл шаруашылығы, цифрландыру, логистика, экономикалық трансформация, Мемлекеттік бағдарламалар.

**А. К. Бакпаева¹, З. О. Иманбаева², К. Н. Тастанбекова³,*

А. Т. Исаева⁴, З. У. Джубалиева⁴

¹Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар;

²Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Республика Казахстан, г. Актобе;

³Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, Республика Казахстан, г. Тараз;

⁴Казахский национальный педагогический университет имени Абая Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 25.04.24

Поступило с исправлениями 29.04.24

Принято в печать 26.05.24

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА: ЦИФРОВИЗАЦИЯ, ЛОГИСТИКА, ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

В статье исследуются важные аспекты развития сельского хозяйства в современных условиях, сосредотачиваясь на внедрении цифровых технологий и оптимизации логистических процессов. А также рассматриваются ключевые проблемы, с которыми сталкивается аграрный сектор Казахстана, включая неэффективность системы логистики, недостаточное использование цифровых инструментов и технологий, а также высокую зависимость от внешних факторов. Авторы особое внимание уделяют государственным программам и проектам в области поддержки АПК Казахстана, анализируют опыт других стран в области цифровизации и логистики сельского хозяйства и предлагают рекомендации для улучшения ситуации в Казахстане. Основной акцент делается на необходимости интеграции современных цифровых решений и логистических стратегий, адаптированных к специфике казахстанского агропромышленного комплекса, с целью

повышения эффективности производства, снижения издержек. Кроме того, статья обращает внимание на важность образования и обучения специалистов в области цифровых технологий и логистики для эффективной адаптации аграрного сектора к современным вызовам. В результате анализа предлагаются конкретные шаги и рекомендации для развития сельского хозяйства Казахстана с учетом цифровизации и логистики, что способствует повышению его конкурентоспособности и устойчивости к переменам.

Ключевые слова: сельское хозяйство, цифровизация, логистика, экономическая трансформация, государственные программы.

<https://doi.org/10.48081/YNYN5553>

***М. А. Баяндин¹, Г. Д. Баяндина¹, А. П. Коваль²,
А. Б. Бекмурзаева³**

¹Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз
инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.;

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

³Инновациялық Еуразия университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

*e-mail: mbayandin.71@mail.ru

ДЕНСАУЛЫҚҚА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯНДЫ ӨТЕУДІҢ АРНАЙЫ ЖҮЙЕЛЕРІН ТАЛДАУ: ДАМУЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Мақалада өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардың салдарынан денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің осы елдердегі қолданыстағы арнайы жүйелеріне қатысты шетелдік тәжірибе қарастырылған. Әлемдік тәжірибеде базалық модельдерді іске асырудың әртүрлі нұсқалары өндірістік зиянды өтеудің арнайы жүйелері ретінде талданды. Зерттеу өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардың салдарынан денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің арнайы жүйелерін қолданудың және оны қазақстандық жағдайларда пайдаланудың шетелдік тәжірибесін зерделеу мақсатында іске асырылды. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы өндірістік зиянды өтеудің отандық арнайы жүйесін жетілдіру перспективаларын анықтаудан тұрады. Жүргізілген зерттеудің құндылығы өндірістік зиянды өтеудің отандық арнайы жүйесін жетілдіру перспективаларын анықтаудан тұрады. Бұл жүйеде өтемақылардың арасында шығындарды бөлу заттай немесе ақшалай жүзеге асырылады. Яғни, өтелетін шығынның жеке бөліктерінің құқықтық сипаты, төлемдер сипаты, өтемақы мақсаты, төлемдерді есептеу тәртібі, нақты шығындардан тыс болуы қажет. Жұмыс қорытындыларының практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасында қауіпсіз

еңбек тұжырымдамасын іске асыруда негіз қалаушы ретінде тиісті нормативтік және регламенттеуші құжаттарды әзірлеу кезінде олардың ғылыми нәтижелерін пайдаланудан тұрады. Ақырында, зерттеу нәтижелері өндірістік жарақаттануды азайту және қызметкердің қауіпсіз еңбекке құқықтарын іске асыруға жәрдемдесу бойынша алдын алу шараларын жүргізу мүмкіндігіне қызмет етеді.

Кілтті сөздер: қауіпсіз еңбек, зиянды өтеу, жазатайым оқиғалар, кәсіптік аурулар, өндірістік жарақаттану.

Кіріспе

Соңғы жылдары бүкіл әлемде, оның ішінде Қазақстанда еңбекті қорғауды басқару тәсілдерінде елеулі өзгерістер орын алуда: жұмыс берушіден мемлекетке дейінгі барлық деңгейлерде басқаруды іске асырудың тәуекелге бағдарланған тетіктері енгізілуде. 2020 жылы Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына халықаралық конвенциялардың талаптарына сәйкес еңбекті қорғауды басқаруда тәуекелге бағдарланған тәсіл ұғымы енгізілді. Заңнамалық деңгейде жұмыс берушілерге кәсіби тәуекелдерді бағалау мен басқаруға негізделген еңбекті қорғауды басқару жүйесін құру туралы талап енгізілді.

Осы тұста, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарына сәйкес еңбекті қорғау жөніндегі нормативтік стандарттарды өзектендіру еңбекті қорғау жөніндегі шараларды қаржыландыру, қызметкерлерді қорғау, оларды қажетті құралдармен қамтамасыз ету, оқыту сияқты негізгі мәселелерді қозғайды, бұл ретте бұзушылықтар өндірістік жарақаттанудың жиі кездесетін себептері болып табылады. Сондықтан, бұл бағытта жұмыс беруші тарапынан қаржыландыруды талап ететін кәсіби тәуекелді ескере отырып, әртүрлі рәсімдер мен іс-шараларды ұйымдастыруда және өткізуде экономикалық тәсілдерді ғылыми негіздеу қажеттілігі туындайды.

Бюджеттеу-ресурстарды пайдаланудың жоғары тиімділігі есебінен алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қызметті жоспарлауды, бақылауды және талдауды қамтитын кәсіпорынды қаржылық-экономикалық басқару технологиясы. Қауіпсіз еңбекті қамтамасыз етуде экономикалық тетікті қолдану меншік нысанына, қызмет ауқымына және шығарылатын өнім түрлеріне қарамастан кәсіпорындардың жоспарлы жұмысының қажетті бөлігі болып табылады. Ол үшін осы процестерді мемлекеттік деңгейде әдістемелік және нормативтік сүйемелдеу қажет.

Талдау көрсеткендей, Қазақстанда еңбекті қорғау жөніндегі шараларды қаржыландыру мәселелері өзекті, жұмыс берушілер тарапынан шығындарды

нақтылауға қызығушылық бар, алайда шығыстарды жоспарлау процесін реттейтін жеке нормативтік құқықтық акт жоқ және олардың тиімділігі жоқ. Жұмыс берушінің еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласындағы міндеттерін іске асыруға байланысты шығыстар баптары бойынша жекелеген іс-шараларды қаржыландыру көлемін қалыптастыру осы рәсімдерді жүзеге асыру тәртібін реттейтін нормативтік актілерде ұсынылған белгілі бір шарттар ескеріле отырып жүргізіледі. Осыған байланысты халықаралық және отандық тәжірибені пысықтау, жалпы қағидаттарды анықтау және жұмысшылардың еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды қаржылық қамтамасыз ету үшін кәсіпорындардың шығындарын қалыптастырудың қолданыстағы тәжірибесін талдау өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында ғылыми және әдістемелік әдебиеттер, ұлттық және мемлекетаралық стандарттар зерттелді. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі ретінде нормативтік құжаттар, ғылыми еңбектер және отандық және шетелдік ғалымдардың әзірлемелері пайдаланылды. Web of Science (Publon), Elsevier және Google Scholar базалары бойынша ғылыми еңбектер қаралды. Ғылыми-ақпараттық іздестіру ғылыми-техникалық, нормативтік құжаттаманы және басқа да жарияланымдарды алдын ала лексикалық (түйінді сөздер бойынша), содан кейін зерттеу объектісі бойынша, сондай-ақ нормативтік-құқықтық база бойынша авторлық (автордың аты бойынша) ақпараттық сұрау салу бойынша жүргізілді. Бұл кезеңде ақпаратты талдау кезінде топтастыру, салыстыру әдістері, ақпараттық іздеу әдістері, арнайы әдебиеттерді сындарлы және сыни талдау әдістері қолданылды. Нәтижелер зерттеу объектілеріне ақпараттық өріс, зерттелетін объектінің зерттелуі мен пысықталуы тұрғысынан тұжырымдамалық сипаттама мен сипаттама беруге мүмкіндік берді. Зерттеудің сипаттамалық кезеңінде әртүрлі әдістер қолданылды: жүйелік әдістер, талдау және синтез, құжаттама әдісі.

Нәтижелер және талқылау

Өндірісте зиянды өтеудің қолданылып жүрген жүйесі өндірістік тәуекелдер келтірген денсаулыққа зиянды өтеуді азаматтық-құқықтық реттеуге әрдайым сәйкес келмейтін өтем және қамтамасыз ету қағидаттарын ұштастырады. Қазақстан Республикасы – осындай проблемаларға тап болған жалғыз ел емес [1; 2]. Бүгінде көптеген еуропалық елдер зиян келтіру қатерін міндетті сақтандыруды іске асыруды көздейтін Бисмарк моделін ұстанады, онда жәбірленушінің кінәсі әдетте маңызды емес, ал деликтілік жауапкершілік қағидалары бойынша зиянды өтеу мүмкіндігі маңызды. жоқ немесе заңнамамен айтарлықтай шектелген [3]. Бұл жүйенің ең көрнекті өкілі – Германия болып табылады.

Германияда (Berufsgenossenschaften) өндірістегі жазатайым оқиғалар үшін өтемақы жүйесі назар аударуға лайықты. Қазіргі уақытта өндірістегі жазатайым оқиғалар мен жарақаттануды ғана емес, студенттердің өмірі мен денсаулығына зиян келтіру жағдайларын да жабатын міндетті мемлекеттік сақтандыру бар. Германияда өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіби аурулардан сақтандыру осы мақсат үшін арнайы құрылған коммерциялық емес мемлекеттік және жеке сақтандыру қорлары жинайтын жұмыс берушілердің жарналары есебінен жүзеге асырылады. Сақтандырудың бұл түрін көбінесе «әлеуметтік жауапкершілікті сақтандыру» деп атайды. Себебі ол жұмыс берушінің кінәсін міндетті растау шартымен шектелмей, өтемақыны тез және толық көлемде төлейді. Бұдан басқа, сақтандыру қызметкерлердің, жұмыс берушілердің немесе үшінші тұлғалардың кездейсоқ әрекеттерінен туындаған қызметкерлердің денсаулығы мен өліміне әсер етеді, ал сақтандыру төлемдерінің мөлшері [4; 5].

Өнеркәсіптік салықтармен келтірілген денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің британдық жүйесін неғұрлым егжей-тегжейлі қарау керек, өйткені оның Бисмарк моделіне негізделген барлық жүйелерден елеулі айырмашылықтары бар. Негізгі айырмашылықтардың бірі «кінәсіз» схемасы бойынша әлеуметтік сақтандыруды қоса алғанда, ақшалай немесе заттай нысанда өтемақыны қамтамасыз ететін екі кіші жүйені салыстырмалы түрде үйлесімсіз пайдалану болып табылады. Әлеуметтік сақтандыру дәстүрлі түрде толық өтемақыны қамтамасыз етпейді, сондықтан Ұлыбритания заңнамасында жұмыс берушіден өтемақының жетіспейтін бөлігін өндіріп алу мүмкіндігін шектейтін арнайы құқықтық нормалар жоқ. Қазіргі уақытта жұмыс берушіден алынатын төлемдер әлеуметтік сақтандыруда көзделген төлемдерден кем болмайды [6].

Өндірістегі жазатайым оқиғалардан келтірілген денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің екінші британдық жүйесінің негізі жазатайым оқиғалардан міндетті мемлекеттік сақтандыру болып табылады, онда бастапқыда сақтандырылғандар жұмыс берушілер, қызметкерлердің өздері және белгілі бір пропорцияда сақтандыру жарналарын төлейтін мемлекет болып табылады (тиісінше 57 %, 26 % және 17 %). Жүйе біртіндеп жалпы салықтар есебінен мемлекет құратын арнайы сақтандыру қорының қаражатынан қаржылық қамтамасыз етуге көшті, ал ерікті жарналарды жинау практикасы өз жұмысын тоқтатты [7].

Жоғарыда айтылғандай, сақтандыру өтемін алу жәбірленушінің талап қою құқығын жоймайды және өтемақының екі әділ емес кіші жүйесі Ұлыбританияда жеке қолданыла береді. Алайда, жұмыс берушінің жауапкершілігін өндіріп алу кезінде соңғысына мемлекетке төленген

сақтандыру өтемінің шегінде кері талап қою құқығы берілді, бұл мұндай өтемнің әлеуметтік қамсыздандырудың дербес нысаны ретінде қарастырылмайтынын, ал денсаулыққа келтірілген зиянның өтелетін бөлігін білдіретінін жанама түрде көрсетеді. Осындай талаптарды реттеу мақсатында мемлекеттің жұмыс берушілердің жауапкершілігін ерікті сақтандыру тәжірибесі бар [8; 9; 10].

Ғасырлар бойы қаралып отырған арнайы өтемақы жүйелерінің екі негізгі моделін іске асыру тәжірибесі залалдарды, жауапкершілікті және әлеуметтік қамсыздандыруды өтеуді қамтамасыз ететін құрал ретінде өнеркәсіптік сақтандырудың құқықтық табиғатының ерекшелігін, сақтандыру жарналарының мөлшерін айқындау тәртібін айқындады. залал және өтемақы мөлшері.

Жалпы өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру жүйесінің даму тарихын шартты түрде 1-кестеде көрсетілгендей төрт негізгі кезеңге бөлуге болады.

1-кестеде берілген деректерден өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру саласындағы ең басты эволюциялық сәт Халықаралық еңбек ұйымының елеулі ықпалымен екінші кезеңде болғаны көрінеді.

Кесте 1– Дамыған елдер өндірісіндегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру институтының даму кезеңдері

Кезең	Ел	Алғышарттар
I кезең: 19 ғ.	США, Турция, Италия, Германия, Финляндия, Великобритания, Япония, Китай, Россия, Испания, Канада, Беларусь, Норвегия	Индустрияландыру және одан туындаған халықтың жаппай пролетаризациясы, еңбекшілердің өмір сүру деңгейінің төмендігі XIX ғасырдың соңында жұмыс берушілер мен мемлекеттің қатысуымен міндетті әлеуметтік сақтандырудың туындауына және тиісті азаматтық және еңбек заңнамасын ресімдеуге алып келді. Қауіпті және кенеттен болған оқиғалардан болған зиянды өтеуге әлеуметтік сұраныс, сақтандыру ісін кәсіби деңгейде және заңнамалық негізде ұйымдастырудың жаңа әдістері

II кезең: 1900-1950гг	Польша, Германия, РФ, США, Канада, Япония, КНР, Норвегия, Франция, Великобритания, Австралия, Израиль, Турция, Испания, Италия, Швейцария	Қалыптасқан сақтандыру институттарын тарату және мемлекеттің әлеуметтік рөлін қайта бағалауға сәйкес сақтандыруды кейіннен біртіндеп қалпына келтіру. Міндетті әлеуметтік сақтандырудың негізгі идеясы - әлеуметтік ынтымақтастық қағидатына сәйкес жұмыс беруші, жалдамалы қызметкер және мемлекет арасында әлеуметтік тәуекелдерді сақтандыру бойынша жауапкершілікті бөлу.
III кезең: 1950-2000гг.	Польша, Германия, РФ, США, Канада, Япония, КНР, Норвегия, Франция, Великобритания, Австралия, Израиль, Турция, Испания, Италия, Швейцария	Техникалық инновацияларды енгізу және өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру институтын жандандыруды өзектендіру, қауіпсіз еңбек саласындағы ең төменгі стандарттарды ерікті түрде сақтау негізінде қаржылық қатынастар мен әлеуметтік қорғауды жария-құқықтық реттеуде жаңа тәсілдерді іздеу.

IV кезең: 2000	Польша, Германия, РФ, США, Канада, Япония, КНР, Норвегия, Франция, Великобритания, Австралия, Израиль, Турция, Испания, Италия, Швейцария	Экономикалық өсудің жеделдетілген қарқыны және өндірістегі жазатайым оқиғаларды және кәсіптік ауруларды болдырмау саласындағы әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушылардың күш-жігерін шоғырландырудың жаңандық тренді, сақтандырылғандарды медициналық, кәсіптік және әлеуметтік оңалтуды қамтамасыз ету, сондай-ақ сақтандыру өтемақысын төлеу (алдын алу, оңалту және орнын толтыру функцияларын орындау).
Ескертпе – [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды		

Осылайша, жаңа тренд қойылды және бұл көптеген дамыған елдердің заңнамаларында көрініс тапты. Әлеуметтік сақтандыру жүйелерін құру жиырмасыншы ғасырдағы әлеуметтік дамудың негізгі кезеңдерінің біріне айналды.

Қазақстанда, басқа елдерде сияқты, өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан әлеуметтік сақтандырудың негізгі мақсаты оның жаракаттануды болдырмауға, әлеуметтік қатерді өтеуге және зардап шеккендерді оңалтуға бағытталуы болып табылады. Жұмыс берушілер алдын алу шараларын іске асыруы тиіс, ол үшін олар ұқсас өндірістермен салыстыру мақсатында ұйымдардағы өндірістік тәуекел дәрежесі туралы толық ақпаратқа ие болуы тиіс.

Талдау жүргізу кезінде: өндірістегі жазатайым оқиғалардың жиілігі мен ауырлығы мен орындалған жұмыстың жалпы көлемі, оны орындаған қызметкерлер саны мен жұмыс істеген адам-сағат саны арасындағы өзара байланысты анықтау; өндірістегі жазатайым оқиғалардың жиілігі мен ауырлығының көп саны және орындалатын жұмыстар көлемінің басқа да

көрсеткіштері негізінде алынған көрсеткіштері кезінде нақты өндірістік тәуекел дәрежесін айқындау теңдей.

Бұл ретте жазатайым оқиғалардың тікелей себептерін зерттеу және уақтылы талдау жүргізу аса маңызды болып саналады.

Мемлекеттің қазіргі заманғы рөлі сипатталады [11]: әлеуметтік-экономикалық процестерге қатысуды күшейту; әлемдік қоғамдастықты өндірістегі жазатайым оқиғалардың алдын алуға шоғырландырумен; сақтандырылған қызметкерлерді оңалтуды және өндірістегі жазатайым оқиғаның немесе кәсіптік аурудың басталуынан сақтандыру өтемінің төленуін қамтамасыз етуге; ғылыми-техникалық реформаларға сәйкес сақтандыруды реттеу.

Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы едәуір өзекті болғанына қарамастан, өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру мәселелері түпкілікті шешілмеген, өйткені бұл тақырып еңбек құқығында жеткілікті зерттелмеген, өйткені міндетті сақтандыру жүйесінде көрсетілген облыс кәсіби тәуекелді басқару контекстінде емес, дербес сақтандыру өнімі ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мыналарды атап өту керек:

1 Қызметкерлерді өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан міндетті сақтандыру әлеуметтік сақтандыру жүйесінің жанама өнімі ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген әлеуметтік кепілдіктерге жатады және әлеуметтік мемлекеттің сипаттамаларында белгіленген өлшемдерге сәйкес келуге тиіс.. Алайда Қазақстанда өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіби аурулардың жиілігі экономикалық дамыған елдерге қарағанда әлдеқайда жоғары. Бұл проблема негізінен өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіби аурулардан сақтандыруды дамытуды тиімді практикалық іске асырудың болмауына, атап айтқанда оның алдын алу функциясына, еңбекті қорғау талаптарының сақталуына, сондай-ақ сақтандыру мәдениетінің болмауына байланысты, бұл осы институт туралы консервативтік ұғымдардың бар екендігін куәландырады. Кәсіптік қатерлердің, аурулардың және жұмыссыздықтың алдын алу тетіктері қауіпсіздік техникасын, кәсіби бал өз арсеналына енгізеді.

2 Өтемақының арнайы құралдары, нақты мемлекетте қолданылатын модельге қарамастан, деликтілік жауапкершілік туралы нормаларды қолдану саласын шектеуді көздейді. Зиян келтіру тәуекелін сақтандырудың және деликтілік жауапкершіліктің туындау тәуекелін сақтандырудың құқықтық табиғатында принципті айырмашылықтар бар – сақтандыру төлемін

алу үшін белгіленетін заңды мәні бар мән-жайлардың тізбесі бірінші жағдайда тек зиян келтіру фактісін, оның мөлшерін және зиянның өндіріс саласынан немесе өндірістік (кәсіптік) тәуекелдер, екіншісінде - жұмыс берушіні азаматтық жауапкершілікке тарту үшін қажетті заңдық мәні бар мән-жайлардың тізбесін толығымен есептейді. Бұл айырмашылықтарды түсінбеу, біздің ойымызша, міндетті әлеуметтік сақтандыру жөніндегі құқықтық қатынастарда жәбірленушінің кінәсіне назар аударатын отандық заң шығарушының проблемасы болып табылады.

3 Өндірістегі жазатайым оқиға салдарынан келтірілген зиянды өтеу жүйесінің ішіндегі теңгерімді қамтамасыз ету мақсатында өтемақының үш түрін – халықтың осал топтарын қолдау бойынша мемлекет өзіне қабылдаған міндеттемелер шеңберінде бюджет қаражатынан төленетін кепілдік берілген әлеуметтік қамсыздандыру түрлерін нақты ажырату қажет; азаматтық жауапкершіліктің бар негіздері мен шектерін ескере отырып, зиян келтірушіден өндіріп алынатын деликтілік; жасалған сақтандыру шартының талаптарын негізге ала отырып, келтірілген зиянды ішінара өтеуді білдіретін сақтандыру шарттары. Мәселен, жазатайым оқиғалар мен кәсіби аурулардан сақтандыру жүйесіндегі заттай нысанда зардап шегушіні емдеу және кейіннен оңалту қажеттілігінен туындаған шығындар бөлігіндегі денсаулыққа келтірілген зиянды өтеген жөн (бұл Германияда орын алғандай). Сонымен қатар, зардап шегушіге медициналық көмек көрсетуге жұмсалатын барлық шығыстарды өндірістік сақтандыру жүйесіне ауыстыру орынсыз.

4 Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінде өтемдік сипаттағы жекелеген әлеуметтік жәрдемақылар көзделуі мүмкін, алайда олар сақтандыру (немесе деликтілік) өтемақылары сияқты денсаулыққа келтірілген зиянның құрамдас бөлігін жабуға тиіс емес. Отандық заңнамада бар еңбекке уақытша жарамсыздық жөніндегі жәрдемақыны әлеуметтік қамсыздандыру нысаны ретінде емес, зиянды өтеу мөлшерін айқындау кезінде ескерілетін сақтандыру төлемі ретінде қарастырған жөн, өйткені ол, біріншіден, өндірістік сақтандыру шеңберінде қамтамасыз ету түрі болып табылады, яғни өндірістік тәуекелдерден қорғауға бағдарланған, ал, екіншіден, емдеу кезіндегі еңбек қызметі.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала, «Қазақстан Республикасындағы сақтандыру механизмінің қауіпсіз жұмысының экономикалық мәселелері және институционалдық қайта құрулар» РНИИОТ О.1062 IRN BR 11965728 бағдарламасын жүзеге асыру шеңберінде дайындалған.

1 **Chen, H., Hou, C., Zhang, L. & Li, Sh.** Comparative study on the strands of research on the governance model of international occupational safety and health issues // *Safety Science*. – February, 2020. – Vol. 122. – P. 25–35. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.104513>.

2 **Hanvold, T. N., Kines, P., Nykänen, M., Thomée, S., Holte, K.A., Vuori, J., Waersted, M. & Veiersted, K. B.** Occupational Safety and Health Among Young Workers in the Nordic Countries: A Systematic Literature Review // *Safety and Health at Work*. – March 2019. – Vol. 10 (1). – P. 3–20. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2018.12.003>.

3 **Kondo, A.** Impact of increased long-term care insurance payments on employment and wages in formal long-term care // *Journal of the Japanese and International Economies*. – September 2019. – Vol. 53. – P. 89–183. – <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2019.101034>.

4 **Min, J., Kim, Y., Lee, S., Jang, T.-W., Kim, I., & Song, J.** The Fourth Industrial Revolution and Its Impact on Occupational Health and Safety, Worker's Compensation and Labor Conditions // *Safety and Health at Work*. – December 2019. – Vol. 10 (4). – P. 400–408. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2019.09.005>.

5 **Oliphant, K., Wagner, G.** Employers' Liability and Workers' Compensation [Text]. – Vienna: Walter de Gruyter, 2012. – 660 p.

6 **Lambregts, T. R., Schut, F. T.** Displaced, disliked and misunderstood: A systematic review of the reasons for low uptake of long-term care insurance and life annuities // *The Journal of the Economics of Ageing*. – October 2020. – Vol. 17. – P. 1–28. – <https://doi.org/10.1016/j.jjeoa.2020.100236>.

7 **Torres, L. D., Jain A.** Employer's civil liability for work-related accidents : A comparison of non-economic loss in Chile and England // *Safety Science*. – April 2017. – Vol. 94. – P. 197–207. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.12.010>.

8 **Kaffash, S., Azizi, R., Huang, Y. & Zhu, J.** A survey of data envelopment analysis applications in the insurance industry 1993–2018 // *European Journal of Operational Research*. – August 2020. – Volume 284 (3). – P. 801–813. – <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.07.034>.

9 **McBride, N. J., Bagshaw, R.** Tort law [Text]. – Oxford : Pearson UK, 2018. – 944 p.

10 **Dyer, K.** Concentrate Questions and Answers Tort Law : Law Q&A Revision and Study Guide [Text]. – Oxford : Oxford University Press, 2019. – 240 p.

11 Социально-экономический очерк развития теории и практики страхования от несчастных случаев на производстве [Текст]. – Астана : РГП на ПХВ «РНИИОТ МТЗСН РК», 2022. – 172 с.

1 **Chen, H., Hou, C., Zhang, L. & Li, Sh.** Comparative study on the strands of research on the governance model of international occupational safety and health issues // *Safety Science*. – February 2020. – Volume 122. – P. 25–35. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2019.104513>.

2 **Hanvold, T. N., Kines, P., Nykänen, M., Thomée, S., Holte, K.A., Vuori, J., Waersted, M. & Veiersted, K. B.** Occupational Safety and Health Among Young Workers in the Nordic Countries : A Systematic Literature Review // *Safety and Health at Work*. – March 2019. – Volume 10 (1). – P. 3–20. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2018.12.003>.

3 **Kondo, A.** Impact of increased long-term care insurance payments on employment and wages in formal long-term care // *Journal of the Japanese and International Economies*. – September 2019. – Volume 53. – P. 89–183. – <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2019.101034>.

4 **Min, J., Kim, Y., Lee, S., Jang, T.-W., Kim, I., & Song, J.** The Fourth Industrial Revolution and Its Impact on Occupational Health and Safety, Worker's Compensation and Labor Conditions // *Safety and Health at Work*. – December 2019. – Volume 10 (4). – P. 400–408. – <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2019.09.005>.

5 **Oliphant, K., Wagner, G.** Employers' Liability and Workers' Compensation [Text]. – Vienna : Walter de Gruyter, 2012. – 660 p.

6 **Lambregts, T.R., Schut F.T.** Displaced, disliked and misunderstood: A systematic review of the reasons for low uptake of long-term care insurance and life annuities // *The Journal of the Economics of Ageing*. – October 2020. – Volume 17. – P. 1–28. – <https://doi.org/10.1016/j.jjeoa.2020.100236>.

7 **Torres, L. D., Jain A.** Employer's civil liability for work-related accidents : A comparison of non-economic loss in Chile and England // *Safety Science*. – April 2017. – Volume 94. – P. 197–207. – <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2016.12.010>.

8 **Kaffash, S., Azizi, R., Huang, Y. & Zhu, J.** A survey of data envelopment analysis applications in the insurance industry 1993–2018 // *European Journal of Operational Research*. – August 2020. – Volume 284 (3). – P. 801–813. – <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.07.034>.

9 **McBride, N. J., Bagshaw, R.** Tort law [Text]. – Oxford: Pearson UK, 2018. – 944 p.

10 **Dyer, K.** Concentrate Questions and Answers Tort Law: Law Q&A Revision and Study Guide [Text]. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 240 p.

11 Social'no-ekonomicheskij ocherk razvitiya teorii i praktiki strahovaniya ot neschastnyh sluchae na proizvodstve [Socio-economic essay on the development

of the theory and practice of industrial accident insurance] [Text]. – Astana : RGP на PHV «RNIOT MTZSN RK», 2022. – 172 p.

31.01.24 ж. баспаға түсті.

01.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

14.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*М. А. Баяндин¹, Г. Д. Баяндина¹, А. П. Коваль², А. Б. Бекмурзаева³

¹Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

²А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

³Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Поступило в редакцию 31.01.24

Поступило с исправлениями 01.05.24

Принято в печать 14.05.24

АНАЛИЗ СПЕЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЗДОРОВЬЮ: ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН

В статье рассмотрен зарубежный опыт, в части, касающейся действующих в этих странах специальных систем возмещения вреда, причиненного здоровью в результате несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Проанализированы специальные системы возмещения производственного вреда, представляющие собой наиболее различные варианты реализации базовых моделей, имеющихся в мировой практике (бисмаркской и бевериджской). Исследование реализовано с целью изучения зарубежного опыта применения специальных систем возмещения вреда, причиненного здоровью в результате несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний и использования его в казахстанских условиях. Научная и практическая значимость работы состоит в определении перспектив совершенствования отечественной специальной системы возмещения производственного вреда. Ценность проведенного исследования состоит в определении перспектив совершенствования отечественной специальной системы возмещения производственного вреда. Практическое значение итогов

работы заключается в использовании их научных результатов при разработке соответствующих нормативных и регламентирующих документов как основополагающих в реализации концепции безопасного труда в Республике Казахстан. В конечном итоге результаты исследования будут служить возможности проведения превентивных мер по снижению производственного травматизма и содействия реализации прав работника на безопасный труд.

Ключевые слова: безопасный труд, возмещение вреда, несчастные случаи, профессиональные заболевания, производственный травматизм.

*М. А. Bayandin¹, G. D. Bayandina¹, A. P. Koval², A. B. Bekmurzayeva³

¹International Taraz Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Republic of Kazakhstan, Taraz;

²Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Republic of Kazakhstan, Kostanay;

³Innovative Eurasian University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 31.01.24

Received in revised form 01.05.24

Accepted for publication 14.05.24

ANALYSIS OF SPECIAL SYSTEMS OF COMPENSATION FOR HARM CAUSED BY HEALTH: THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES

The article examines foreign experience in terms of special compensation systems in force in these countries for damage caused to health as a result of industrial accidents and occupational diseases. Special systems of compensation for industrial damage are analyzed, representing the most diverse options for the implementation of basic models available in world practice (Bismarck and Beveridge). The research was carried out in order to study foreign experience in the use of special compensation systems for damage caused to health as a result of industrial accidents and occupational diseases and its use in Kazakhstan conditions. The scientific and practical significance of the work consists in determining the prospects for improving the domestic special system of compensation for industrial damage. The value of the conducted research consists in determining the prospects for improving the domestic special system of compensation for

industrial damage. The practical significance of the results of the work lies in the use of their scientific results in the development of relevant regulatory and regulatory documents as fundamental in the implementation of the concept of safe work in the Republic of Kazakhstan. Ultimately, the results of the study will serve as an opportunity to take preventive measures to reduce occupational injuries and promote the realization of the employee's rights to safe work.

Keywords: safe work, compensation for harm, accidents, occupational diseases, industrial injuries.

МРНТИ 06.52.13

<https://doi.org/10.48081/DI WV7219>

***А. А. Бекарнеева**

Западно-Казахстанский университет

имени М. Утемисова, Республика Казахстан, г. Уральск

*e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru

КЛАССИФИКАЦИИ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТА И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ИСТОЧНИКАМИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В настоящей статье изложены различные взгляды на термин «угроз экономической безопасности» и их классификацию, оценивая которые, можно, в некоторой степени, заключить о наличии их противоречивости. Представлены аргументы актуальности изучения угроз экономической безопасности и их предотвращения в условиях быстро изменяющихся реалий экономического функционирования хозяйствующих субъектов на рынке, что требует своевременных и оперативных прогнозов и мер воздействия на снижение вероятности проявления всевозможных угроз. В статье представлены классификации угроз экономической безопасности по ряду классификационных признаков их идентификации и ранжирования, а также внутренние и внешние источники возникновения этих угроз, представлены направления минимизации их проявления и методы к определению уровня экономической безопасности субъекта.

При написании данной статьи были использованы метод научной абстракции, метод функционального и позитивного анализа, взаимодополняющие индуктивный и дедуктивный методы, а также теоретический анализ и синтез.

Проанализировав внутренние и внешние угрозы экономической безопасности субъекта, а также источники их возникновения и методы оценки, сделан вывод о том, какие мероприятия целесообразно проводить экономическим субъектам в целях оперативной и комплексной минимизации угроз для создания стабильной экономической позиции на рынке.

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы, классификация угроз, экономическая система, внутренняя среда субъекта, внешняя среда субъекта, риски.

Введение

В настоящее время проблемы обеспечения экономической безопасности хозяйствующих субъектов и условия действенного предотвращения угроз имеют немаловажное значение. Это связано с тем, что современные условия миропорядка таковы, что предприятия функционируют в условиях разного рода риска, к чему приводит множество факторов внешней и внутренней среды политической, геополитической, финансовой, информационной, технологической, энергетической и других сфер жизнедеятельности всех субъектов экономической конъюнктуры. Более того, вопросы экономической безопасности весьма актуальны для предприятий как в нестабильные периоды их хозяйствования, так и в оптимальных условиях функционирования в течение всей продолжительности их жизненного цикла [1].

В связи с этим очень целесообразно службам экономической безопасности предприятия и руководству самого предприятия отводить приоритетное значение вопросам комплексного усиления экономической безопасности, вопросам минимизации угроз и хозяйственного риска и мерам по их превентивному управлению на постоянной и систематической основе. Подобные мероприятия организуются и проводятся для того, чтобы обеспечить экономическому субъекту такой уровень устойчивого состояния экономической системы, когда достигается максимальная степень защиты ее от влияния различных угроз в результате действия дестабилизирующих факторов, что, в конечном итоге, в определенной степени предотвращает материальный и нематериальный ущерб, в том числе и невозполнимую его часть [1].

Степень защищенности предприятия в рамках достигнутого определенного уровня экономической безопасности не является для него константой, а наоборот, имеет динамический характер, что приводит к необходимости постоянного совершенствования, оперативного обновления и своевременной корректировки профилактических мер нейтрализации деструктивных факторов на комплексной основе в рамках действия уже налаженной системы экономической безопасности субъекта, гарантии которой выступают обязательной предпосылкой обеспечения его устойчивого развития.

Материалы и методы

Вопросы обеспечения экономической безопасности в процессе современного ведения производственно-хозяйственной деятельности предприятия в условиях рынка охватывают многогранные стороны его организации и управления. Угрозы экономической безопасности непостоянны, их перечень неизменно пополняется и расширяется в условиях быстроменяющихся реалий взаимодействия экономических систем разных стран. Угрозы и риски, определяющие уровень экономической безопасности экономического субъекта, взаимосвязаны с непостоянством внешней среды субъекта, что, в конечном итоге, способствует усилению изменчивости предприятия как целостной и структурной единицы экономической безопасности [2].

Подобная изменчивость вызывает также трансформацию, реорганизацию и преобразование элементов внутренней структуры и процессов управления бизнесом субъектов хозяйствования. Поэтому в существующей совокупности внутренних и внешних условий среды жизнедеятельности и функционирования предприятий, целесообразно вычлнить ряд факторов, которые можно рассматривать как угрозы экономической безопасности, в основе своей подрывающих стабильное и целенаправленное развитие субъекта в соответствии с поставленной миссией. Более того, в качестве угроз целесообразно классифицировать ряд действий физических и юридических лиц, препятствующих нормальному ведению бизнес-процессов предприятия, способных привести его к потенциальным убыткам [2].

С учетом целей и задач деятельности предприятия под угрозами можно представить ряд условий, явлений, процессов, которые в состоянии нарушить оптимальный вектор реализации экономических интересов субъекта или генерирующих опасность с достаточной степенью вероятности их проявления [3].

Такие условия препятствуют осуществлению предприятием своих производственных и хозяйственных целей и реализации стратегических задач, в том числе с вероятностной прямой или косвенной возможностью нанесения ущерба субъекту [4].

Также следует подчеркнуть, что в качестве угрозы могут выступать действия (или бездействия) преднамеренного (или непреднамеренного) свойства, направленные к изменениям нормального функционирования экономической системы субъекта, связанным с нанесением прямого или опосредованного ущерба, что может послужить триггером таких событий как упущение экономических выгод, появление финансовых потерь, включая недополученные прибыли и всевозможные убытки [5].

Классификация угроз экономической безопасности в настоящее время имеет большое множество критериев и ряд классификационных признаков их идентификации и ранжирования. Компилируя и обобщая точки зрения различных авторов, целесообразно представить ряд классификационных признаков угроз.

Угрозы экономической безопасности можно ранжировать по ряду критериев:

- Угрозы информационных потерь;
- Угрозы качественных и количественных потерь имущества предприятия материального характера (порча, хищения, злоупотребления и т.д.);
- Угрозы качественных и количественных потерь нематериального характера (отзыв лицензий, патентов, снижение деловой репутации или гудвилла);
- Совокупные угрозы комплексного воздействия на предприятие в целом (низкая компетенция управленческих подразделений) [6].
- Самый распространенный критерий классификации угроз – это деление их на внешние и внутренние. Следует подчеркнуть, что внешние угрозы затруднительно поддаются анализу и прогнозу, поскольку имеют в своей основе совокупное и комплексное воздействие на экономический субъект. Представим внешние угрозы предприятия (угрозы от воздействия внешней среды на деятельность экономического субъекта) следующим образом:
 - первостепенные и опосредованные;
 - угрозы объективного и субъективного характера;
 - угрозы, поддающиеся процессам контроля и неконтролируемые;
 - угрозы существующие и вероятные;
 - угрозы закономерные и случайно-внезапные [2].

С подобными внешними угрозами можно соотнести недружественное поглощение предприятия, осуществляемое с применением деструктивных методов без учета воли собственника на основе происков конкурентов, элементы недобросовестной конкуренции в рамках рыночной конъюнктуры, коррупционные и криминальные элементы, шпионаж в материальной, интеллектуальной, промышленно-технической областях в части передела собственности.

Факторы воздействия внешней среды на уровень проявления угроз экономической безопасности предприятия достаточно разнообразны и их перечень периодически пополняется следующими составляющими:

- определенной зависимостью от импорта;

- нарушением выстроенных логистических цепочек;
- достаточно высокой степенью монополизации основополагающих рынков реализации и сбыта продукции в экономической системе государства;
- недостаточными темпами роста капитализации экономики страны;
- темпами снижения производительности труда и отсутствием высокого уровня организации производственных отношений в рамках деятельности экономического субъекта [2].

Классифицировать внутренние угрозы экономического субъекта можно по следующим основным критериям приоритетного ряда:

- сотрудники предприятия,
- материально-техническая база,
- нематериальные активы предприятия (например, деловая репутация, ноу-хау, бренд компании),
- финансовая структура,
- информационная база субъекта [7].

В конечном итоге, вышеуказанные типичные внутренние источники возникновения внутренних угроз экономической безопасности способны вызывать ухудшение основных результативных финансовых показателей деятельности субъекта и ограничить использование им внутренних резервов расширения и улучшения своей деятельности в рыночных условиях хозяйствования.

Результаты и обсуждения

В соответствии с существованием внутренних и внешних угроз экономической безопасности предприятий, потенциальные источники угроз экономической безопасности субъектов рынка можно представить двумя группами: внутренние источники угроз и внешние источники угроз.

Внешние источники угроз экономической безопасности включают:

Макроэкономика: законодательная деятельность государства; международные экономические отношения между странами; инвестиционная политика и деятельность государства, а также инвестиционный климат в стране; денежная и финансовая политика государства; кредитная и инвестиционная политика государства.

Рынок: финансовая прочность деловых партнеров; сегментация и емкость рынков; эластичность спроса и предложения на рынке и ее волатильность; фиксированность ценообразования на рынке и ее волатильность; конкурентные преимущественные рыночные инструменты контрагентов.

Прочее: природно-климатические условия и условия техногенного характера, динамика их стабильности и изменчивости; состояние и динамика правонарушений; демографическая стабильность и характер ее динамики. [7]

Далее внутренние источники проявления угроз экономической безопасности целесообразно представить следующим образом:

Сотрудники: уровень организации условий качество социальной политики и моральная труда и рабочего места работников; качество социальной политики, наличие конфликта интересов и моральная и материальная заинтересованность работников; особенности миссии, стратегии и тактики развития экономического субъекта;

Производственная составляющая: материально-техническое оснащение производства; загруженность производственных мощностей предприятия; фондоотдача и фондовооруженность и состояние их ретроспективной и текущей динамики; уровень обновления основных фондов; система управления качеством производимой продукции и уровень организации ее технического контроля.

Технологическая составляющая: уровень применяемых технологий и создаваемых за счет их использования уровень конкурентных преимуществ субъекта; процент внедрения инноваций в производственные процессы предприятия.

Маркетинговая составляющая: качество взаимоотношения с контрагентами и уровень их стабильности; оптимальная сегментация рынка; ранжирование по целевым критериям и управление группами потребителей.

Финансовая составляющая: оптимальное соотношение краткосрочных и долгосрочных активов предприятия; ликвидность активов субъекта и ее динамика; уровень запаса финансовой прочности предприятия и его динамика; финансовая устойчивость предприятия; уровень и динамика рентабельности предприятия [7].

Руководствуясь вышеизложенным, можно подчеркнуть, что предприятие, опирающееся на свою имеющуюся систему организации бизнеса и управления, может превентивным и опережающим образом проводить профилактические меры, направленные на максимальное предотвращение проявления наиболее приоритетных угроз для каждого элемента системы экономической безопасности предприятия. При этом необходимо учитывать фактор закономерности и определенной непредсказуемости проявлений разного порядка для внешних и внутренних угроз экономической безопасности субъекта [8].

Выводы

Изучив понятие «угрозы» и осуществив анализ представленных подходов к «классификации угроз экономической безопасности», можно заметить, что, в основном, определение угрозы экономической безопасности базируется на вероятностном проявлении определенного вида или совокупности рисков снижения прибыльности и экономических выгод экономического субъекта в результате действия деструктивных факторов внешней и внутренней среды его функционирования. На наш взгляд, подобная точка зрения в достаточной степени отражает реальную суть понятия угрозы. Однако заметим, что существует схожесть определений «угроза» и «риск», что свидетельствует об определенной взаимосвязи данных категорий. Поэтому целесообразна последующая теоретическая проработка рассматриваемого вопроса и дальнейший анализ указанных взаимосвязей.

Угрозы экономической безопасности, усиливаясь и ослабляясь в своих проявлениях, способны активно продуцировать нарушение равновесия в экономической системе предприятия. Для упразднения подобных экономических дисбалансов субъекту необходимо преобразовывать существующие основные и периферийные проблемы экономической безопасности, инкорпорировать интеграционные эффекты, посредством чего устанавливается новый баланс, способный генерировать дополнительные ресурсы и задействовать имеющийся потенциал экономической системы субъекта с учетом приоритетности его пространственно-территориальных особенностей. При этом возмущения внутреннего и внешнего порядка разноректорного влияния широкого спектра стабилизирующих и дестабилизирующих факторов приводятся к динамическому равновесию, обеспечивая возможность новой дифференциации корзины потребления и накопления субъекта, что, в конечном итоге, генерирует создание новых производственных возможностей и получение новых позитивных эффектов от установления более высокого уровня экономической безопасности [8].

Для решения данной задачи считаем целесообразным применение следующих методов оценивания угроз экономической безопасности субъекта:

1 Циклический метод. По мнению Позднеева В.Л., Леухина Т.Л., возникновение угроз экономической безопасности в рамках циклического развития субъекта наиболее активно именно при смене «подъемов» и «спадов» производства, и наоборот [9]. Учитывая это, появляется возможность в рамках всестороннего анализа экономической безопасности учитывать влияние показателей эффективного использования ресурсной базы, показателей объемов реализации и прибыли, и, как следствие,

возможность многогранной оценки достигнутой степени экономической безопасности [10].

2 Попроектный метод. В рамках функционирования всех стадий производства проектный подход уделяет приоритетное значение налаживанию оптимальных взаимосвязей между всеми производственными составляющими данного процесса [11].

3 Финансовый метод. Основная задача подхода – использовать финансовые результативные показатели (показатель чистой прибыли и прибыли до налогообложения) для осуществления объективной оценки экономической безопасности субъекта [12].

Таким образом, экономическая система, в пределах которой функционирует предприятие, должна быть высоко структурированной и иметь действенные и функциональные инструменты оценки и контроля угроз для поддержания необходимого и должного уровня экономической безопасности, оперируя эффективным комплексом мер быстрого реагирования для оперативного предупреждения угроз с тем, чтобы у хозяйствующего субъекта сохранялась возможность рационально функционировать, обеспечивая расширенное воспроизводство, и выполнять свои коммерческие задачи в части достижения максимизации прибыли.

Подытоживая настоящее исследование, можно сделать вывод, что посредством изученных классификаций угроз и вычленения в них различных составляющих, можно идентифицировать отдельные угрозы и ранжировать их в зависимости от характерных отличительных особенностей. Это предопределяет то обстоятельство, что вектор превентивных мероприятий в рамках обеспечения необходимого уровня экономической безопасности будет генерировать для субъекта желательные результаты. Проанализировав внутренние и внешние угрозы экономической безопасности субъекта, а также источники их возникновения, можно заключить, что все мероприятия (в большей степени превентивные), должны быть комплексного, системного и непрерывного характера и должны проводиться в рамках неформального широкомасштабного совершенствования оперативного и хозяйственного управления и оптимизации деятельности экономического субъекта, что позволит оперативно минимизировать угрозы не односторонним методом, а комплексно, нейтрализуя возможность проявления одновременно ряда угроз экономической безопасности для предприятия в целом, что создаст ему стабильную экономическую позицию на рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Самойлов, И. Н., Алябьева, М. В.** Классификация угроз экономической безопасности предприятия и пути их предотвращения : сборник трудов конференции [Текст] // Актуальные проблемы менеджмента, экономики и экономической безопасности : материалы IV Междунар. науч. конф. (Костанай, Nov 10, 2022) / editorial board : Ж. Т. Кульчикова [etc.]. – Чебоксары : «Лару-тару», 2022. – С. 258.

2 **Суглобов, А. Е., Хмелев, С. А., Орлова, Е. А.** Экономическая безопасность предприятия [Текст]. – М. : ЮНИТИ, 2018. – 271 с.

3 **Абрамов, В. И.** Комплексная система безопасности предпринимательства [Текст] // Мир безопасности. – 2010. – № 5. – С. 9.

4 **Ярочкин, В. И.** Информационная безопасность : учеб. для вузов [Текст]. – М. : Фонд «Мир», 2016. – 290 с.

5 **Гапоненко, В. Ф., Беспалько, А. А., Власков, А. С.** Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы [Текст]. – М. : Изд-во Ось-89, 2007. – 231 с.

6 **Арбатов, А. А., Сенчагов, В. К., Ведев, А. А.** Экономическая безопасность России [Текст]. – М. : БИНОМ Лаборатория знаний, 2018. – 815 с.

7 **Горьковенко, Н. А., Костоманова, А. В.** Угрозы экономической безопасности предприятия: риски, источники и факторы: сборник трудов конференции [Текст] // Право, экономика и управление : теория и практика : материалы Всеросс. науч. конф. с международным участием (Чебоксары, Apr 11, 2020) / Editorial board: Г. Н. Петров [etc.] – Чебоксары : «Лару-тару», 2020. – С. 18.

8 **Краснощек, А. А., Динец, Д. А.** Современные аспекты анализа и оценки экономической безопасности организаций [Текст] // Корпоративные ресурсы. – 2010. – № 4. – С. 73.

9 **Поздеев, В. Л., Леухина, Т. Л.** Непрерывность деятельности в аудите и циклическое развитие предприятия (организации) [Текст] // Управленческий учет. – 2008. – № 7. – С. 94.

10 **Поздеев, В. Л.** Актуальные задачи анализа экономической безопасности предприятия [Текст] // Учет. Анализ. Аудит. – 2016. – № 2. – С. 18.

11 **Павлов, А. Ю., Батова, В. Н.** Экономическая безопасность бизнес-процессов в условиях реализации концепции устойчивого развития [Текст] // Российское предпринимательство. – 2014. – № 23. – С. 115.

12 **Журавлева, Н. А., Костылев, А. В.** Оценка пороговых значений экономической безопасности компаний инфраструктурного комплекса [Текст] // ЭТАП: Экономическая Теория, Анализ, Практика. – 2010. – № 1. – С. 45.

REFERENCES

1 **Samoilov, I. N., Alyabyeva, M. B.** Klassifikatsiya ugroz ekonomicheskoi bezopasnosti predpriyatiya i puti ih predotvrascheniya : sbornik trudov konferentsii [Classification of threats to economic security of enterprises and ways to prevent them: collected works of the conference] [Text]. // In Aktualnye problemy menedzhmenta, ekonomiki i ekonomicheskoi bezopasnosti : materialy IV Mezhdunar. nauch. konf. (Kostanai, Nov 10, 2022) / Editorial board : Zh.T. Kulchikova [etc.] – Cheboksary : «Laru-taru», 2022. – P. 258.

2 **Suglovov, A. E., Hmelyov S. A., Orlova, E. A.** Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiya [Economic security of enterprises] [Text]. – Moscow. : YUNITI, 2018. – 271 p.

3 **Abramov, V. I.** Kompleksnaya sistema bezopasnosti predprinimatelstva [Integrated Business Security System] [Text]. // Mir besopasnosti. – 2010. – № 5. – P. 9.

4 **Yarochkin, V. I.** Informatsionnaya bezopasnost : ucheb. dlya vuzov [Information Security : textbook for higher educational institutions] [Text]. – Moscow.: Fond «Mir», 2016. – 290 p.

5 **Gaponenko, V. F. Bepalko, A. A. Vlaskov, A. S.** Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiy. Podhody i printsipy [Economic security of enterprises. Approaches and principles] [Text]. – Moscow. : Izd-vo Os-89, 2007. – 231 p.

6 **Arbatov, A. A., Senchagov, V. K., Vedev, A. A.** Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii [Economic security of Russia] [Text]. – Moscow. : BINOM Laboratoriya znaniy, 2018. – 815 p.

7 **Gorkovenko, N. A. Kostomanova, A. V.** Ugrozy ekonomicheskoi bezopasnosti predpriyatiya : riski, istochniki i factory : sbornik trudov konferentsii [Threats to economic security of enterprises : risks, origins and factors: collected works of the conference] [Text]. // In Pravo, ekonomika i upravleniye: teoriya i praktika: materialy Vseross. nauch. konf. s mezhdunarodnym uchastiyem (Cheboksary, Apr 11, 2020) / editorial board: G. N. Petrov [etc.]. – Cheboksary : «Laru-taru», 2020. – P. 18.

8 **Krasnoschyok, A. A., Dinets, D. A.** Sovremennye aspekty analiza i otsenki ekonomicheskoi bezopasnosti organizatsiy [Contemporary aspects of analysis and assessment of economic security of organizations] [Text]. // In Korporativnye resursy. – 2010. – № 4. – P. 73.

9 **Pozdeyev, V. L., Leuhina, T. L.** Nepreryvnost deyatel'nosti v audite i tsiklicheskoye razvitiye predpriyatiya (organizatsii) [Continuous activities in audit and cyclic development of enterprises (organizations)] [Text]. // In Upravlencheskiy uchyot. – 2008. – № 7. – P. 94.

10 **Pozdeyev, V. L.** Aktualnye zadachi analiza ekonomicheskoi bezopasnosti predpriyatiya [Current challenges of economic security analysis of enterprises] [Text]. // In Uchyot. Analiz. Audit. – 2016. – № 2. – P. 18.

11 **Pavlov, A. Yu., Batova, V. N.** Ekonomicheskaya bezopasnost biznes-protsessov v usloviyakh realizatsii kontseptsii ustoichivogo razvitiya [Economic security of business processes with the realization of sustainable development concept] [Text]. // In Rossiiskoye predprinimatel'stvo. – 2014. – № 23. – P. 115.

12 **Zhuravlyova, N. A., Kostilyov, A. V.** Otsenka porogovykh znacheniy ekonomicheskoi bezopasnosti kompaniy infrastruktornogo kompleksa [The assessment of threshold values of economic security of the infrastructure complex companies] [Text]. // In ETAP : Ekonomicheskaya Teoriya, Analiz, Praktika. – 2010. – № 1. – P. 45.

Поступило в редакцию 10.04.24

Поступило с исправлениями 12.04.24

Принято в печать 16.05.24

А. А. Бекарнеева

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Орал қ.

10.04.24 ж. баспаға түсті.

12.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

СУБЪЕКТІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ТӨНЕТІН ҚАТЕРЛЕРДІҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТУЫНДАУ КӨЗДЕРІМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Бұл мақалада «экономикалық қауіпсіздікке төнетін қатерлер» термині және олардың жіктелуі туралы әртүрлі көзқарастар келтірілген, оларды белгілі бір дәрежеде олардың қайшылықтарының болуы туралы қорытынды жасауға болады. Экономикалық қауіпсіздікке төнетін қатерлерді зерттеудің өзектілігі және нарықтағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық жұмысының тез өзгеретін шындықтары жағдайында олардың

алдын-алу туралы дәлелдер келтірілген, бұл уақтылы және жедел болжамдар мен қауіптердің барлық түрлерін көрсету ықтималдығын төмендетуге әсер ету шараларын қажет етеді. Мақалада экономикалық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің оларды сәйкестендіру мен саралаудың бірқатар жіктеу белгілері бойынша жіктелуі, сондай-ақ осы қауіптердің пайда болуының ішкі және сыртқы көздері, олардың көріністерін азайту бағыттары және субъектінің экономикалық қауіпсіздік деңгейін анықтау әдістері келтірілген.

Бұл мақаланы жазу кезінде ғылыми абстракция әдісі, индуктивті және дедуктивті әдістерді толықтыратын Функционалды және позитивті талдау әдісі, теориялық талдау мен синтез қолданылды.

Субъектінің экономикалық қауіпсіздігінің ішкі және сыртқы қатерлерін, сондай-ақ олардың пайда болу көздері мен бағалау әдістерін талдай отырып, нарықта тұрақты экономикалық позицияны құру үшін қауіптерді жедел және кешенді азайту мақсатында экономикалық субъектілерге қандай іс-шаралар жүргізу орынды деген қорытынды жасалды.

Кілтті сөздер: экономикалық қауіпсіздік, қауіптер, қауіптердің жіктелуі, экономикалық жүйе, субъектінің ішкі ортасы, субъектінің сыртқы ортасы, тәуекелдер.

*A. Bekarneyeva

West-Kazakhstan University after M. Utemissov,
Republic of Kazakhstan, Uralsk.

Received 10.04.24

Received in revised form 12.04.24

Accepted for publication 16.05.24

CLASSIFICATION OF THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF AN ENTITY AND THEIR INTERRELATION WITH THE ORIGINS

The article describes various views toward the wording «threats to economic security» and their classification, by assessing which, a certain conclusion can be made of their contrariety. It also mentions reasons for the relevance to study threats to economic security and avoid them in the rapidly changing environment of business entities' economic activities on the market, which requires prompt and time efficient forecasts and interventions to reduce the likelihood of all kinds of threats. The article illustrates the classification

of threats to economic security by various classification attributes of their identification and prioritization, as well as internal and external origins of these threats; explains ways to mitigate them, and methods used to determine the level of economic security of an entity.

Making this article involved the use of scientific abstraction method, a method of functional and positive analysis, mutually supportive inductive and deductive approaches, as well as a theoretical analysis and synthesis.

After analyzing internal and external threats to economic security of an entity, as well as their origins and assessment techniques, a conclusion was made as to what reasonable activities business entities should undertake to ensure prompt and full-scale mitigation of threats and achieve a sustainable economic position in the market.

Keywords: economic security, threats, classification of threats, economical system, internal environment of an entity, external environment of an entity, risks.

<https://doi.org/10.48081/GPIC2887>

**R. R. Gimranova¹, Ye. B. Aimagambetov¹, *Y. B. Bukatov¹,
Z. Vladimirov²**

¹Karaganda University of Kazpotreboysuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda;

²Sofia University St. Kliment Ohridski, Republic of Bulgaria, Sofia

*e-mail: bukatov.erik@gmail.com

EVOLUTION OF THE THEORY OF HUMAN CAPITAL

This scientific article is aimed at identifying trends in the formation and evolution of human capital against the background of the rapid development of technological processes. When writing the article, various tools of scientific knowledge were used, such as comparative analysis, scientific abstraction and synthesis.

During the formation and transition to a new technological order, the role of man and human capital is being reviewed in economic processes. Currently, there are various variations that help to form ideas about the stages of development, the degree of influence, the essence and role of man and human capital in economic processes, while one should not forget about the retrospective (evaluative) analysis when considering the theory of human capital.

Nowadays, the theory of human capital is able to answer many pressing questions of modern civil society; These questions are largely caused by shifts and changes in innovative and technological development in the process of the 5th and 6th technological order. In these realities, the issue of accumulation and subsequent growth of human capital becomes on a par with other pressing issues of national development. It is worth remembering that high-quality and effective human capital has a huge impact on the development of the state's innovative economy.

Keywords: evolution, theory, human capital, economic development, technological shifts.

Introduction

By combining the time intervals of changes in technological patterns and the most important stages of human development, one can see how the theoretical

directions of human capital were analyzed and studied. The role and place of human capital, characterized by its essence, has evolved from the ideas of simply recognizing the need to account for human capital to measuring qualitative and quantitative influence. Based on evolution, the phenomenon of mutual influence was formed. This phenomenon is explained by the growth and accumulation of human capital, which in turn leads to shifts in technology. Changes in technology contribute to rapid changes in the labor market; these changes, in turn, impose additional conditions on human capital and determine the conditions for the genesis and accumulation of human capital.

Literature review

Since a person was no longer considered as one of the additional parts of capital, his role in the post-industrial economy was revised and incentives arose for the development of the concept of human capital [1]. The article by Cañibano and Potts examines the evolutionary path to human capital theory [2]. Showalter and Eide note that much research in the economics of education is based on human capital concepts [3]. The article by Robinson and Bowlus, «The evolution of the human capital of women», examines approaches related to the remuneration and professional skills of women, as well as the effectiveness of women's human capital [4]. Jablonski's article examines the evolution of human capital approaches in management, economics and finance [5].

Materials and methods

The study used various tools of scientific knowledge, for example, the method of synthesis, the method of scientific abstraction, and the method of comparative analysis. In the process of conducting a comparative analysis, all duplications of theories related to human capital were eliminated. Analyzing the world literature on human capital, most of the views of leading theorists were taken into account. We made an attempt to analyze, generalize and chronicle the reasons why scientists in a given time period relied on their judgments about human capital.

The article has an inductive direction; when studying various theoretical works, we tried to give a unified direction in defining the term «human capital». Using theoretical research methods, the article shows how the directions of the terminology «human capital» have developed. Over time, economic terms remain unchanged, unlike economic phenomena. So, the budgets of different countries change every year, but in the long term the concept and terminology do not change. Things are different with the term «human capital», which can dynamically change in its concept and content. Early definitions of «human capital» and current definitions are fundamentally different, so it is important to continually examine the evolution of the term.

Results and discussion

The process of development of the role of an individual in the economy and his influence on economic processes change as different economic paradigms change and economic relations in the economy improve. With the advent of the 21st century, the trend towards knowledge of human capital occurred through the development of innovative production.

The theoretical prerequisites and vision of human capital arose in the works of the classics of political economy W. Petty, A. Smith, K. Marx [6].

The famous English economist W. Petty, in his book «Political Arithmetic» (1676), was one of the first to try to evaluate human capital and compare it with real capital [7]. Despite his advanced ideas, W. Petty's concept did not gain widespread popularity during this period.

In the 18th and 19th centuries in the development of the concept of human capital, a hypothesis was put forward that a person is an economic resource. This hypothesis was put forward by representatives of the English School of Economics. However, they were opposed to the idea of the correlation of man with the material factors of production [8].

Such a «rollback» was facilitated by the beginning of the industrial revolution, the addition of machine labor to manual labor, and then its partial replacement. In the long term, economic development has become increasingly intertwined with the development of innovation, however, the role of man in these changes has not been fully reflected and insufficient attention has been paid to man, as well as his influence on innovation [9].

The concept of human capital proposed by W. Petty as one of the conditions for the productive power of the individual was subsequently applied in the works of A. Smith, who assessed labor qualifications as fixed capital [8].

Adam Smith builds his research on the hypothesis of unequal opportunities, that is, people by birth have differences, which is a direct advantage. Consequently, having absolute and comparative advantages relative to others in the field of education, personal and cultural development, an individual will develop exactly those special skills and abilities in respect of which he has competitive advantages. And if the chosen direction of development was determined correctly, then the emphasis will be placed on the direction in which the individual has a large set of competencies relative to others and, equally importantly, that the factor income from labor will be significantly higher.

Adam Smith compared a talented and educated person with an «expensive car» [10]. One of the central places in the evolution of human capital is the determination of its value, he determined that wages are the monetary price of labor corresponding to the level of development of the worker's productive forces

[11]. He rightly believed that the severity of labor and the skills of an employee are directly proportional to its value, which naturally leads to market competition.

J.-B. Say held similar thoughts to A. Smith. In his studies J.-B. Say wrote about the irreparable damage to national wealth from the loss of human capital as a result of various wars, epidemics, famine and other crisis phenomena [12].

In general, it can be noted that the key and important point in the teachings of the classics of political economy was the separation of the concept of «human capital». The classics were the first to consider the «economic man» as a unit of production in economic processes in the context of the economic model of man [13]. They qualitatively changed the role and place of a person in economic theory, as well as his unequal influence, depending on the individual's individual professional skills [7].

The opponents of individualistic views were representatives of the German historical school. In their opinion, productive activities can be considered only those that contribute to increasing the productivity of the national economy, including activities to increase the «spiritual» wealth of people. Friedrich List and his followers adhered to the idea of such individuals belonging to a higher level relative to the productive forces. Friedrich List believed that whoever creates «spiritual» capital should have a higher position than the productive forces. He was also convinced that the wealth of a people depended more on the state of human capital than on exchange value [11]. Thus, F. List in his writings spoke about the insignificant influence of exchange value on the prosperity of the nation. In the continuation of the ethical orientation of the side of economic life regarding human capital, the opinion of I. G. Tyunen was expressed. Exploring the ethical side of economic life, I. G. Tyunen believed that human freedom and dignity are an inviolable right that do not obey the laws of capital [14].

The political economy of Marxism as one of the categories of economic theory received close attention during the development of human capital [8]. This is largely due to the fact that theory is a complex doctrine and directly connects economics with other disciplines, such as history, philosophy and sociology.

As a result of the combination of disciplines, a unified concept of economic resources as «productive forces» emerged [8]. Although it is worth noting that for the first time the term «productive forces» was used in the works of F. Liszt, Marx's predecessor, in his monograph «The National System of Political Economy» (1841) [8].

K. Marx associated difficult work with the use of labor with higher training costs [7]. Having a greater value, it is embodied in objects of greater value over an equal period of time.

A special place in the development of modern ideas of Western economic thought about human capital is occupied by a number of provisions and representations of neoclassical economic thought – G. Gossen, S. Jevons, K. Menger, A. Marshall, J. Schumpeter, I. Fischer.

The neoclassical direction of economic theory explores the behavior of the «economic man», based on the subjective psychological direction of economic knowledge. It originated in the XIX century and takes marginal values as the main category of analysis, in other words, it has a marginalist approach. Time periods reveal various circumstances, for example, the XIX century is largely associated with the rapid development of market relations and, accordingly, this creates the prerequisites for research into issues of division of labor, competition in markets, as well as for studying the mechanisms of communication of economic entities. The increase in inequality between different segments of the population and the increase in disagreements between workers and employers are largely explained by new challenges in the market economy, which led the labor market to an unstable situation [7]. The current situation of instability prompted investors to invest financial resources in the development of human capital of labor resources, which in turn prompted them to keep track of investment expenses and measure their effectiveness [15].

The scientific research of the founder of the “Cambridge” school, economist A. Marshall, made a significant contribution to the formation of the current understanding of the theory of human capital in the neoclassical direction [11]. A. Marshall advocated for obtaining a generally accessible school education, increasing spending on educational purposes. He was firmly convinced that the stock and quality of human capital directly affects the general welfare of the population. «The most valuable capital is the one that is invested in a person. The absence of a human capital market as such and its inseparability from the carrier do not make it possible to define it as capital».

The modern concept of human capital emerged as a single direction in the 50-60s of the 20th century. The leading representatives of the modern theory of human capital are a number of American economists: T. Schultz and G. Becker, J. Mintzer [16]. The term «human capital» was first formulated by T. Schultz, he focused on the importance of education and its impact on economic growth. He defined «human capital» as an additional source of income, which was provided by the abilities, skills and knowledge of a person.

The American economist Gary Becker in his works especially highlighted the field of education, since the field of education is in many ways the driving force of human capital. He argued that the presence of education closely correlates

with the position and feeling of a person in society, his social place in society: his physical mental state and overall quality of life [17].

G. S. Becker represented the optimal points (equilibrium) of the education level are the intersection of the supply and demand curves, while the demand curve (D) represents the marginal rate of return on each dollar spent on education, and the supply curve (S) is a reflection of the marginal interest rate on each unit of funds spent, taken on credit to receive educational services.

According to G. S. Becker, the main difference between human capital and material capital is its inseparability with the bearer of this capital, in other words, knowledge cannot be separated from the owner of this knowledge, but the displacement of real assets from their owners is a common phenomenon. Therefore, it is possible to estimate the value of human capital, as G. S. Becker believed, only through rent for his possessions.

Thus, T. Schultz and G. S. Becker assessed the advantage in the level of wages of persons investing savings in their own professional development as a return on invested funds. Reflecting the differentiation in labor productivity, since the value of wages differs by the delta of investments invested in education [18].

G. S. Becker studied the issue of human capital comprehensively and revealed the relationship between the level of development of human capital and its consequences of influence on the standard of living of an individual (family structure, propensity to violence, propensity to violate the law, change of residence, learning ability, adaptation, degree of involvement in the upbringing of children, interest in culture, civil position, etc.). G. S. Becker was convinced that as human capital develops and improves, not only the individual's personal advantages increase, but also the general level of social well-being, therefore education is a kind of external effect and directly affects economic growth.

Simon Kuznets has made a significant contribution to the modern theory of human capital, since his scientific works are based on the fact that in nature there is a certain limit to the accumulation of human capital, after reaching this limit the economy has the opportunity to move to a more technological structure.

The concept of human capital was further developed in the works of J. Ben Porat, M. Blaug, W. Bowen, E. Denison, J. Kendrick, F. Makhlop, G. Psakharopoulos, L. Turow, B. Chiswick, E. Fromm, and others. Over time, economists, as a result of the increasing role of knowledge and education, focused on these factors as the main factors in the development of civilization [7].

The idea of the «reindustrialization» process arose in the 80s of the 20th century, thanks to the emergence of new directions in symbiotics, as well as new options in the development of the theory of human capital and thanks to the

scientific research of the classics of economic theory [11]. This concept is an optimistic manifestation of one of the ways of technological determinism.

New theories of economic growth are based on the principles of close correlation of investments in human capital and the achievement of technical progress, and the maintenance of high and high-quality education in the country is the key to stable economic growth. Polar opinions regarding the format of obtaining additional knowledge were displayed in different models, some scientists (P. Romer, K. Arrows) considered the learning by doing process – on-the-job education to be more effective, however, if we consider the R. Lucas model, it is based on on-the-job training, human capital in such a model is an independent economic resource [19]. An important breakthrough was the inclusion of a variable reflecting the quality of labor in the classical growth model, introducing new dependencies.

It must be emphasized that at the end of the 20th century and at the beginning of the 21st century there was a special interest in the issues and tasks of human capital development from disciplines interdisciplinary with economics, such as psychology, sociology, political science, etc. [20]. These circumstances entailed a significant expansion of the subject of research.

In post-Soviet countries, including Kazakhstan, the history of consideration of issues and tasks affecting human capital is largely associated with the formation of the Soviet economic school [11]. The idea of the value of a person and her receiving a high-quality education had an obligatory and indisputable priority, while the category of human capital in the absence of a market economy was ephemeral, and only in the post-Soviet period, when forming a market system, could human capital be talked about as a subject of research [20].

As a result of analyzing the evolution of the concept of human capital, we structured a diagram of the development of the theory of human capital according to the main time stages. Thus, using the option proposed by the Russian scientist V. A. Anikin, in Figure 1 a periodization scheme for the evolution of human capital development was drawn up [20]. Anikin V. V. identified six main periods of development:

- pre-industrial (until the end of the XVIII century);
- mass education (XIX – the first half of the XX century) – the stage of the prerequisite for the emergence of the concept of human capital;
- the late industrial stage (60-70s of the XX century) – the stage of technological breakthrough;
- the first post-industrial stage (1980-2000) - the growth of inequalities and the diversification of interpretations of human capital;
- the second post-industrial stage (2000-2010) – problems of human development and modern interpretations of human capital [20].

- new trends: human capital in the context of national development.

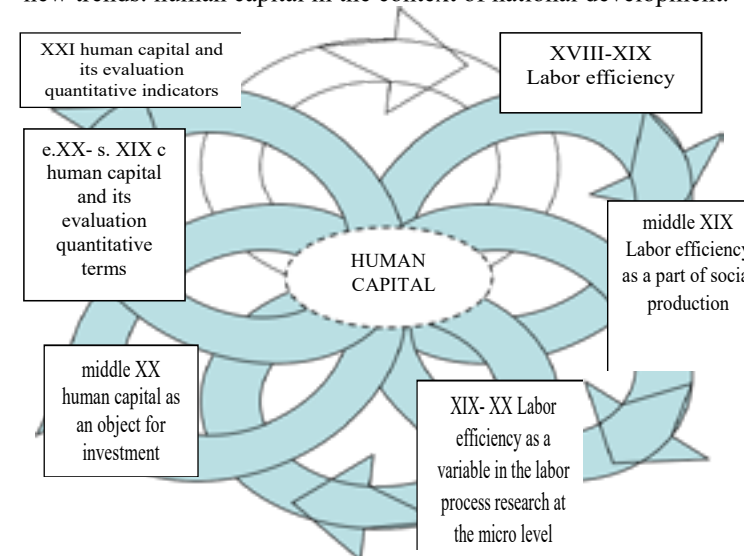

Figure 1 – The role of human capital.

Note – compiled by the authors

To date, the theory of human capital has been adapted to the new challenges of modern society, primarily dictated by technological changes and the tasks of innovative development.

Conclusion

An assessment of various definitions and theories of human capital development described in the scientific literature shows that, from its origins to the modern period, there are significant differences in their interpretation. It is also worth noting that despite the fact that a comprehensive analysis of the category of human capital has been systematically carried out, the categories have not yet been properly studied, moreover, the term human capital is complicated by additional qualitative characteristics. Nevertheless, a retrospective analysis revealed the mutual influence between the growth and accumulation of human capital, and technological shifts in the economy.

REFERENCES

- 1 **Mayilyan, F., Yedigaryan, K.** The evolution of human capital theory // Alternative. – 2022. – P. 68–79. <https://doi.org/10.55528/18292828-2022.4-68>.
- 2 **Cañibano, C., Potts, J.** Toward an evolutionary theory of human capital // J Evol Econ. – 2019. – 29. – P. 1017–1035. <https://doi.org/10.1007/s00191-018-0588-y>.
- 3 **Eide, E.R., Showalter, M.H.** Human Capital // International Encyclopedia of Education (Elsevier). – 2010. – 3. – P. 282–287. – <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-044894-7.01213-6>.
- 4 **Bowlus, A., Robinson, C.** The evolution of the human capital of women // Canadian Journal of Economics. – 2020. – 53 (1). – P. 12–42. <https://doi.org/10.1111/caje.12424>.
- 5 **Jablonski, L.** The Evolution of Approaches to Human Capital in Economics // Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics. – 2021. – 306(2). – P. 91–120. <https://doi.org/10.33119/GN/134630>.
- 6 **Pitaikina, I. A.** K Voprosu o teorii chelovecheskogo kapitala. [On the issue of the theory of human capital] [Text] // News of higher educational institutions. Volga region. Social Sciences. – 2015. – № 4 (36). – P. 237–245.
- 7 **Gruzkov, I. V. Gruzkov, V. N.** Vospriizvodstvo chelovecheskogo kapitala. Filosofsko-ekonomicheskii analiz. [Reproduction of human capital. Philosophical and economic analysis] [Text] // Stavropol, 2010. [Electronic resource]. – http://www.sspi.ru/dir/_nau/fil/2.pdf.
- 8 **Nureev, R. M.** Chelovecheskii kapital i problem ego razvitiya v sovremennoi Rossii [Human capital and problems of its development in modern Russia] [Text] // Social sciences and modernity. – 2009. – №4. – P. 5–20.
- 9 **Griga, V. Yu.** Otsenka vliyaniya nauchno-tekhnicheskoy i innovatsionnoy deyatel'nosti na razvitiye ekonomiki : empiricheskiye modeli i rezultaty [Assessing the impact of scientific, technical and innovative activities on economic development : empirical models and results] [Text] // Mechanism for regulating the economy. – 2015. – № 3(69). – P. 34–46.
- 10 **Heilbroner, R. L.** «The Wealth of Nations» // Encyclopedia Britannica. – January 12, 2024. [Electronic resource]. – <https://www.britannica.com/topic/the-Wealth-of-Nations>.
- 11 **Navruz-Zoda, B. N.** The innovative human capital as a factor of increasing the competitiveness on the mono-level / B. N. Navruz-Zoda // Science, innovation, society in the digital economy : Monograph / Under the general editorship of G.Yu. Gulyaeva. – Penza: Science and Enlightenment. – 2021. – P. 112–122.

- 12 **Birkmann, J., Liwenga, E., Pandey, R., Boyd, E., Djalante, R., Gemenne, F., Leal Filho, W., Pinho, P.F., Stringer, L., Wrathall, D.** Poverty, Livelihoods and Sustainable Development. In: Climate Change 2022 : Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. – Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. – 2022. – P. 1171–1274. – <https://doi.org/10.1017/9781009325844.010>.
- 13 **Gruzkov, I.V.** Ideya chelovecheskogo kapitala v zapadnoy ekonomicheskoy mysli [The idea of human capital in Western economic thought] [Text] // Terra Economicus. – 2010. – T. 8. № 3-3. – P. 38–43.
- 14 **Sasaki, Y., Box, P.** Agent-Based Verification of Von Thünen's Location Theory // Journal of Artificial Societies and Social Simulation. – 2003. – Vol. 6(2). – P. 1–9.
- 15 **Safronov, A. M.** Oriyentatsiya na formirovaniye chelovecheskogo kapitala kak klyuchevoy funktsii realnogo preobrazovaniya ekonomiki sovremennoy Rossii [Orientation to the formation of human capital as a key function of the real transformation of the economy of modern Russia] [Text] // Scientific Bulletin of the Southern Institute of Management. – 2013. – № 4. – P. 106–113.
- 16 **Ismayilova, L. H.** The role of human capital in the economic development of countries // Problems of modern science and education. – 2022. – № 5 (174). – P. 19–23.
- 17 **Teixeira, P.N.** Gary Becker's early work on human capital – collaborations and distinctiveness // IZA J Labor Econ. – 2014. – 3 (12). <https://doi.org/10.1186/s40172-014-0012-2>.
- 18 **Krasniqi, F.X.** The Importance of Investment in Human Capital : Becker, Schultz and Heckman // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. – 2016. – 6 (4). – P. 1–18.
- 19 **Turgel, I. D., Fazylzhan, D.** The Concept of Human Capital : Categorical Analysis of the Evolution of Approaches // Economics : the Strategy and Practice. – 2023. – 18(1). – P. 180–195, – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-180-195>.
- 20 **Kudelina, O. V., Adova I. B.** Development of the theory of human capital in the 21st century: megatrends and Russian context [Razvitiye teorii chelovecheskogo kapitala v XXI v. : megatrendy i rossiyskiy kontekst] [Text] // Bulletin of Tomsk State University. Economy. – 2020. – № 51. – P. 60–87.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Mayilyan, F., Yedigaryan, K.** The evolution of human capital theory // *Alternative*. – 2022. – P. 68–79. <https://doi.org/10.55528/18292828-2022.4-68>.

2 **Cañibano, C., Potts, J.** Toward an evolutionary theory of human capital // *J Evol Econ*. – 2019. – 29. – P. 1017–1035. – <https://doi.org/10.1007/s00191-018-0588-y>.

3 **Eide, E.R., Showalter, M.H.** Human Capital // *International Encyclopedia of Education* (Elsevier). – 2010. – 3. – P. 282–287. – <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-044894-7.01213-6>.

4 **Bowlus, A., Robinson, C.** The evolution of the human capital of women // *Canadian Journal of Economics*. – 2020. – 53 (1). – P. 12–42. – <https://doi.org/10.1111/caje.12424>.

5 **Jablonski, L.** The Evolution of Approaches to Human Capital in Economics // *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*. – 2021. – 306(2). – P. 91–120. <https://doi.org/10.33119/GN/134630>.

6 **Питайкина И. А.** К вопросу о теории человеческого капитала // *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. – 2015. – № 4(36). – С. 237–245.

7 **Грузков, И. В., Грузков, В. Н.** Воспроизводство человеческого капитала. Философско-экономический анализ. Ставрополь, 2010. [Электронный ресурс]. – http://www.sspi.ru/dir/_nau/fil/2.pdf.

8 **Нуреев, Р. М.** Человеческий капитал и проблемы его развития в современной России // *Общественные науки и современность*. – 2009. – № 4. – С. 5–20.

9 **Грига, В. Ю.** Оценка влияния научно-технической и инновационной деятельности на развитие экономики: эмпирические модели и результаты // *Механізм регулювання економіки*. – 2015. – №3(69). – С. 34–46.

10 **Heilbroner, R. L.** «The Wealth of Nations» // *Encyclopedia Britannica*. – January 12, 2024. [Electronic resource]. – <https://www.britannica.com/topic/the-Wealth-of-Nations>.

11 **Navruz-Zoda, B. N.** The innovative human capital as a factor of increasing the competitiveness on the mono-level / B. N. Navruz-Zoda // *Наука, инновации, общество в условиях цифровой экономики : Монография / Под общей редакцией Г.Ю. Гуляева*. – Пенза : Наука и Просвещение. – 2021. – P. 112–122.

12 **Birkmann, J., Liwenga, E., Pandey, R., Boyd, E., Djalante, R., Gemenne, F., Leal Filho, W., Pinho, P.F., Stringer, L., Wrathall, D.** Poverty, Livelihoods and Sustainable Development. // In : *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth*

Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. – 2022. – P. 1171–1274. [doi:10.1017/9781009325844.010](https://doi.org/10.1017/9781009325844.010).

13 **Грузков, И. В.** Идея человеческого капитала в западной экономической мысли / И. В. Грузков // *Terra Economicus*. – 2010. – Т. 8. – № 3-3. – С. 38–43.

14 **Sasaki, Y., Box, P.** Agent-Based Verification of Von Thünen's Location Theory // *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*. – 2003. – Vol. 6(2). – P. 1–9.

15 **Сафронов, А. М.** Ориентация на формирование человеческого капитала как ключевой функции реального преобразования экономики современной России / А. М. Сафронов // *Научный вестник Южного института менеджмента*. – 2013. – № 4. – С. 106–113.

16 **Ismayilova, L. H.** The role of human capital in the economic development of countries // *Проблемы современной науки и образования*. – 2022. – № 5 (174). – С. 19–23.

17 **Teixeira, P.N.** Gary Becker's early work on human capital – collaborations and distinctiveness // *IZA J Labor Econ*. – 2014. – 3 (12). – <https://doi.org/10.1186/s40172-014-0012-2>.

18 **Krasniqi, F. X.** The Importance of Investment in Human Capital: Becker, Schultz and Heckman // *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*. – 2016. – 6 (4). – P. 1–18.

19 **Turgel, I.D., Fazylzhan, D.** The Concept of Human Capital : Categorical Analysis of the Evolution of Approaches // *Economics: the Strategy and Practice*. – 2023. – 18(1). – P. 180–195, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-1-180-195>.

20 **Куделина, О. В., Адова И. Б.** Развитие теории человеческого капитала в XXI в. : мегатренды и российский контекст. // *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. – 2020. – № 51. – С. 60–87.

Received 09.02.24

Received in revised form 19.04.24

Accepted for publication 16.05.24

Р. Р. Гимранова¹, Е. Б. Аймагамбетов¹, Е. Б. Букатов^{1*}, Ж. Владимиров²

¹Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.;

²Киелі Климент Охридский атындағы София университеті,

Болгария Республикасы, София қ.

09.02.24 ж. баспаға түсті.

19.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

АДАМ КАПИТАЛЫ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Бұл ғылыми мақала технологиялық құрылымдардың өзгеруі жағдайында адами капиталдың даму тенденцияларын анықтауға бағытталған. Мақаланы жазу кезінде синтез және талдау әдістері, индуктивті, тарихи және логикалық әдістер қолданылды.

Жаңа типті технологиялық құрылымның қалыптасуы адамның экономикадағы рөлінің өзгеруін болжайды. Қазіргі заманғы шындықта адам капиталының экономикадағы дамуы, ықпалы, мәні мен рөлі туралы көзқарасты қалыптастыратын әртүрлі вариациялар бар, дегенмен әртүрлі вариацияларды бағалау кезінде адам капиталының ретроспективті (бағалаушы) талдауын ұмытпау керек.

Бүгінгі таңда адами капитал теориясы қазіргі азаматтық қоғамның көптеген өзекті сұрақтарына жауап беруге қабілетті, бұл сұрақтар негізінен 5-ші және 6-шы технологиялық тәртіп процесіндегі инновациялар мен технологиялық дамудың ауысуы мен өзгеруіне байланысты. Бұл шындықта адами капиталды жинақтау және одан кейінгі өсу мәселесі ұлттық дамудың басқа да өзекті мәселелерімен қатар жүреді. Адамның сапалы және тиімді капиталы мемлекеттің инновациялық экономикасының дамуына үлкен әсер ететінін ұмытпаған жөн.

Кілтті сөздер: эволюция, теория, адами капитал, экономикалық даму, технологиялық өзгерістер.

Р. Р. Гимранова¹, Е. Б. Аймагамбетов¹, *Е. Б. Букатов¹, Ж. Владимиров²

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза,

Республика Казахстан, г. Караганда

²Софийский университет Св. К. Охридского,

Республика Болгария, г. София.

Поступило в редакцию 09.02.24

Поступило с исправлениями 19.04.24

Принято в печать 16.05.24

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Данная научная статья направлена на выявление тенденций развития человеческого капитала в условиях изменения технологических укладов. При написании статьи использовались методы синтеза и анализа, индуктивный, исторический и логический методы.

Формирование нового типа технологического уклада предполагает изменение роли человека в экономике. В современных реалиях имеются различные вариации формирующие виденье о развитии, влиянии, сущности и роли человеческого капитала в экономике, вместе с тем при проведении оценки различных вариаций не стоит забывать про ретроспективный (оценочный) анализ человеческого капитала.

Сегодня теория человеческого капитала способна ответить на множество актуальных вопросов современного гражданского общества, данные вопросы во многом вызваны сдвигами и изменениями в инновациях и технологическом развитии в процессе 5 и 6 технологического уклада. В этих реалиях вопрос накопления и последующего роста человеческого капитала становится в один ряд с другими актуальными вопросами национального развития. Стоит не забывать, что качественный и эффективный человеческий капитал во много имеет огромное влияние на развитие инновационной экономики государства.

Ключевые слова: эволюция, теория, человеческий капитал, экономическое развитие, технологические сдвиги.

<https://doi.org/10.48081/LTIL8742>

***Г. Ж. Есенова¹, Г. А. Рахимова², Г. Б. Алина³,
А. Б. Мукушеев⁴, Ж. Д. Даулетханова⁵**

^{1,2}ЧУ «Центр педагогического мастерства» АОО НИШ,
Республика Казахстан, г. Астана;

³Университет «Esil», Республика Казахстан, г. Астана;

⁴КазУТБ, Республика Казахстан, г. Астана

⁵НУ «Независимый Казахстанский центр аккредитации»,
Республика Казахстан, г. Астана

*e-mail: pavlodarsemey@mail.ru

ФИНАНСИРОВАНИЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ И ОЦЕНКА

В настоящее время вопросы финансирования среднего образования в Республике Казахстан являются актуальными и часто критикуемыми. В статье изложены основные теоретические и практические аспекты финансирования системы среднего образования в Казахстане за 2018–2022 годы. Рассмотрены источники финансирования среднего образования, представлена классификация классов среднего образования (начальные, основные и старшие). Указана нормативно-правовая основа регулирования системы финансирования организаций среднего образования. Проведен анализ динамики количества начальных, основных и старших государственных школ, а также проанализирована динамика рождаемости детей и их взаимосвязь с ростом числа начальных школ. В статье проанализированы общие затраты казахстанского бюджета на образование по 5 уровням по отношению к такому макроэкономическому показателю, как ВВП за 2018–2022 годы. Отдельно стоит выделить анализ затрат на среднее образование по отношению к общим расходам бюджета РК на образование в структуре ВВП за последние 5 лет. Проведен обзор и даны мнения различных государственных руководителей и зарубежных экспертов по вопросам финансирования государственных школ. Обобщены результаты исследования и сделаны соответствующие рекомендации

по улучшению системы финансирования государственных школ в Казахстане.

Ключевые слова: образование, среднее образование, расходы бюджета, школы, подушное финансирование

Введение

Образование будущего поколения любого государства является одним из факторов обеспечения национальной безопасности страны. В настоящее время в Казахстане функционируют 7687 общеобразовательных школ, в том числе 43 % составляют малокомплектные школы с неполным педагогическим составом и низкой материально-технической базой [1]. По данным экспертов ЮНИСЕФ в странах СНГ в структуре затрат на среднее образование более 80 % направлены на выплату заработной платы работникам школ [2]. Экспертами центра исследований «Сандж» отмечено, что актуальным вопросом остается обеспечение доступа к качественному среднему образованию обучающихся при имеющейся тенденции ежегодного увеличения бюджетного финансирования школ Казахстана [3]. Результаты международного исследования PISA показывают прямую взаимосвязь между финансированием образования и качества обучения. В затратах на социальную сферу в бюджете Казахстана образование занимает второе место и получает наибольшее государственное финансирование [4]. Проведенный анализ фактического исполнения сметного финансирования в Казахстане показал, что средний объем затрат на обучение 1-го ученика обходится от 155,6 до 358,7 тысяч тенге [5]. Главной причиной перехода со сметного финансирования на подушное заключается в том, что при традиционной системе бюджетного финансирования среднего образования не обеспечивается качество школьного обучения [5].

С 2013 года в системе финансирования образования постепенно внедрялось подушное финансирование среднего образования. В течение последних десяти лет система финансирования среднего образования неоднократно менялась и реформировалась. По мнению специалистов, курирующих казахстанское школьное образование, всё это вредит качеству обучения школьников и отрицательно влияет на материально-техническую базу государственных школ, увеличение количества аварийных школ и, как следствие, возникновение всякого рода поборов как с педагогов, так и с родителей учеников. В этой связи, вопросы финансирования среднего образования в Казахстане с учетом активного десятилетнего внедрения подушного финансирования недостаточно исследованы и требуют более глубокого изучения.

Целью статьи является разработка рекомендации, направленных на улучшение финансового обеспечения деятельности школ в Казахстане, путем проведения анализа и оценки действующего механизма финансирования государственных общеобразовательных школ.

Материалы и методы

В настоящее время в Казахстане проблемам финансирования среднего образования уделено мало внимания в публикациях казахстанских ученых и экспертов, в-основном, многие научные статьи и доклады посвящены финансированию всей системы образования, либо высшего и послевузовского образования.

Анализируя бесплатные поисковые базы данных Google Академия и Science Direct, стоит отметить, что большинство научных публикаций по вопросам финансирования среднего образования представлены более 10 лет назад и не являются актуальными. Так, в статье профессора Исаховой П. Б. от 2011 года изложены преимущества и недостатки нормативного подушевого финансирования школ [6].

Для достижения цели в данной статье использованы методы:

– индукции и дедукции. Индукция и дедукция как методы представляют собой противоположные по отношению к друг другу. Основная суть индукции заключается в рассуждении чего-либо и переходе от частного к общему, то дедукция – основана на выводах, полученных в процессе обсуждений по принципу: от общего к частному. Так, основные теоретические аспекты по вопросам финансирования среднего образования были представлены в 2-х казахстанских учебниках: «Финансы» профессор Мельников В. Д. и «Государственный бюджет» под общей редакцией профессора С. М.Омирбаева.

– анализа и синтеза, измерения и сравнения. Анализ и синтез являются методами научного познания. Метод анализа основан на разделении и изучении каждого составного элемента, то в основе метода синтеза – соединение и обобщение в единое. Аналитическая часть статьи проведена на основе следующих источников информации: официальные данные Министерства просвещения РК, АО «Финансовый центр» и Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, размещенных в открытом доступе. Также в качестве материала были использованы статистические данные за 2018-2022 годы в области финансирования среднего образования РК, материалы аналитических отчетов экспертов Всемирного банка 2023 года и Фонда Сорос-Казахстан. В статье изучены и изложены различные мнения ученых и экспертов по вопросам финансирования казахстанского среднего образования.

Результаты и обсуждение

Нормативно-правовой основа в сфере образования представлена Законом РК «Об образовании» [7].

В соответствии со статьей 12 Закона РК «Об образовании» в Казахстане существуют 3 уровня школьного образования:

- начальное – (1–4 классы);
- основное среднее – (5–9 классы);
- среднее образование – (10–11 классы).

В учебнике «Финансы» профессора В. Д. Мельникова дано определение бюджетного финансирования, которое направлено на покрытие расходов государственных организаций и учреждений, не имеющих собственных доходов [8].

В статье 61 Закона РК «Об образовании» представлено понятие «система финансирования образования».

Источниками финансового обеспечения казахстанского образования являются:

- средства государственного бюджета;
- внебюджетные поступления [9].

Для анализа и оценки финансирования казахстанской системы среднего образования следует проанализировать количество общеобразовательных школ за последние 5 лет.

Динамика казахстанских начальных, основных и средних школ за 2018-2022 годы отражена на рисунке 1 [10; 11].

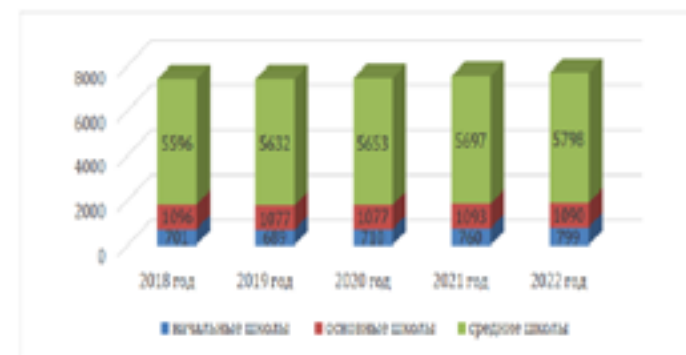

Рисунок 1 – Динамика общеобразовательных школ в Казахстане с 2018 по 2022 годы

Как видно из рисунка 1, количество начальных школ имеет тенденцию роста, начиная с 2020 года и ежегодный прирост составляет, в-среднем, составляет 3,75 % к 2019 году. Основным фактором роста количества начальных школ (1–4 классы) в Казахстане является естественный демографический рост населения республики за счет увеличения рождаемости. Существенное увеличение начальных школ в 2021/2022 и 2022/2023 учебные годы, когда в первый класс пришли учиться дети, рожденные в 2015 и 2016 годы. Следует отметить, что начиная с 2018 года наблюдается ежегодное увеличение рождаемости детей, в-среднем, 3 %. Следовательно, будет и прогнозируемый рост количества начальных школ при существующем дефиците ученических мест в начальных классах в общеобразовательных школах Казахстана. При этом темпы роста рождаемости в городской местности выше, чем в сельской: так темп роста рождаемости городского населения в 2023 году составил 108,6 %, а сельского населения – 97,7 %.

Сразу возникают вопросы по финансированию среднего образования в Казахстане. Для начала проведем анализ доли общих расходов на образование всех уровней в структуре ВВП, представленных на рисунке 2 на основании источников [10; 11].

Рисунок 2 – Удельный вес общих затрат на образование в структуре ВВП Казахстана за 2018–2022 годы

На рисунке 2 показана доля общих затрат на образование в структуре ВВП. За 2018-2019 годы стоит отметить стабильный тренд финансирования образования в объеме 2,7 % от ВВП, но в течении последующих трех лет (2020–2022 годы) имеется тенденция увеличения финансирования расходов на образование в Казахстане, особенно в ковидный период мировой экономики

наша республика не снизила объем финансирования, наоборот, еще больше инвестировала в образование подрастающего поколения казахстанского населения. При этом в исследовании международного эксперта David Archer отметил, что «... когда обсуждалось внутреннее финансирование образования, основное внимание уделялось о необходимости того, чтобы страны тратили не менее 15–20 % национальных бюджетов на образование ...[12]. Другой зарубежный эксперт Бьёрн Лаурин Кюн указал, что «... Бюджет страны на образование должен быть увеличен, чтобы обеспечить достаточное финансирование для строительства новых школ, восстановления существующих школ и предоставления современных учебных материалов» [13]. К сожалению, объемы финансирования образования в нашей стране далеки от международных стандартов.

Далее проанализируем финансирование среднего образования в общем объеме расходов на образование Казахстана в структуре ВВП, представленной на рисунке 3 на основании данных источников [10;11].

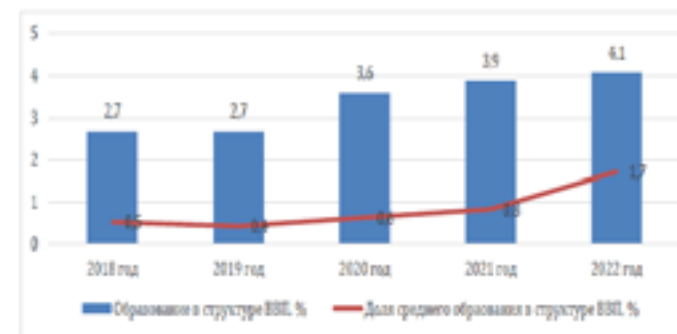

Рисунок 3 – Затраты бюджета на финансирование среднего образования в общих расходах образования по отношению к ВВП

Анализируя долю затрат на среднее образование в общей сумме расходов финансирования, следует подчеркнуть, что за последние 3 года (2020-2022 годы) финансирование организаций среднего образование значительно возросло, особенно в 2022 году – 1,7 %. Главным фактором роста расходов на среднее образование – это переход от сметного финансирования к системе подушевого нормативного финансирования в образовательных организациях.

В статье казахстанских ученых Адамбековой А.А. и Аманкелди Н. А. указано, что за 2008–2014 годы «...наибольшая доля государственных расходов приходится на среднее образование из-за большего охвата

населения и длительности обучения» [14]. Экспертами forbes.kz подчеркнуто, что международные исследования, в том числе PISA, тесно взаимосвязаны с образовательными достижениями учащихся и материальным оснащением школ [15]. В Концепции развития образования РК на 2023–2029 годы отмечено, что «с 2020 года реализуется в полном объеме подушевое финансирование в 1065 школах. Однако эта успешная практика внедрения такого механизма финансирования не получило широкого распространения» [16]. В своем выступлении Премьер-министр Казахстана А. Смаилов отметил, что «объемы финансирования среднего образования только за последние пять лет увеличены более чем в 2 раза, или с 2 до 4,5 триллиона тенге [17]. Казахстанский эксперт Эрлен Абдулманов считает, что «Бюджет одной государственной школы в 2022 году составляет 159 млн тенге. Это намного меньше, чем бюджет одной НИШ – 592,1 млн тенге. Кстати, депутат Мурат Бахтиярулы в июне этого года говорил о более существенной разнице в финансировании – в 6 раз» [18].

По мнению специалистов исполнительного комитета СНГ в 2025 году ожидается рост количества ученических мест, исходя из потребностей. Для этого в 2024-2026 годы запланировано строительство 369 школ на 740 тыс. мест в рамках реализации проекта «Комфортные школы» [19]. Неоднозначные мнения выразили эксперты World bank считают, что «...продолжительное недофинансирование системы образования в Казахстане в сочетании с политикой распределения ресурсов на повышение академической успеваемости у небольшого сегмента учащихся, оставило за бортом в приобретении навыков и знаний основную долю учащихся.» [20].

Выводы. На основании проведенного анализа финансирования среднего образования и обзора экспертных мнений можно сформулировать следующие выводы:

– за последние 3 года в Казахстане наблюдается тенденция существенного роста финансирования среднего образования за счет активного внедрения и распространения нового метода бюджетного финансирования школ, как подушевого нормативного. Например, в 2021 году размер подушевого финансирования на 1-го ученика 5-9 класса государственной школы региона составил 463 560 тенге и в 2023 году возрос до 589579 тенге или на 27,2 %.

Согласно официальным данным на 2023 год сумма обучения по гранту для школ НИШ составила 2150208 тенге на 1-го учащегося без учета проживания в общежитии и 3036859 тенге с проживанием в общежитии. Если сравнить со стоимостью обучения в государственных школах Казахстана, то разница в финансировании составила от 4 до 6 раз. Однако, как показывает действующая практика нормативного подушевого финансирования

покрывает не все расходы на 1-го учащегося и явно недостаточна. В связи с этим, следует:

2.1 увеличить сумму нормативного подушевого финансирования общеобразовательных школ с учетом введения стимулирующих компонентов, индекса инфляции и снижения разрыва финансирования от школ НИШ до 2 раз;

2.2 пересмотреть механизм финансирования обучения одаренных и талантливых школьников НИШ путем внедрения показателей эффективности, таких как процент поступивших выпускников НИШ в казахстанские вузы, процент успешных выпускников НИШ и других критериев. Но это уже тема отдельного глубокого научного исследования.

Таким образом, для обеспечения качественного обучения и преподавания для будущего поколения казахстанских граждан необходима модернизация системы бюджетного финансирования среднего образования и поиск внебюджетных источников финансирования в рамках экономической самостоятельности государственных школ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Казахстан: решит ли подушевое финансирование проблемы школьного образования? [Электронный ресурс]. – URL: <https://cabar.asia/ru>.
- 2 Разработка методики подушевого финансирования организаций общего среднего образования и пилотная апробация предложенной модели. Заключительный отчет. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media>
- 3 Подушевое финансирование: за и против. Аналитический отчет. Астана-2013 год. [Электронный ресурс]. – URL: <https://sange.kz>
- 4 **Нурбаев, Жаслан.** Неравенство в системе среднего образования: анализ политики реформирования малокомплектных школ Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.soros.kz>
- 5 Казахстан вводит подушевое финансирование образования. Как это будет работать? [Электронный ресурс]. – URL: <https://vlast.kz>
- 6 **Исахова, П. Б.** Финансирование среднего образования в рамках реализации государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы // Вестник университета Туран. – 2011. – № 3 (51). – С. 96–102. [Электронный ресурс]// – <https://elibrary.ru>
- 7 **Омирбаев, С. М., Интыкбаева, А. А. Адамбекова, Р. С. Парманова, R.S** Государственный бюджет: учебник. – Алматы : [TOO PIINK «Дауір», 2011].– 632 с.

- 8 **Мельников, В. Д.** Финансы : учебник. – Алматы, 2011. – 452 с.
- 9 «Об образовании» Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz>
- 10 Официальные данные сайта Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>
- 11 Официальные данные сайта Министерства просвещения РК. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz>.
- 12 **Archer, David.** Transforming the financing of education at the mid-point of the sustainable development goals/ Archer David // International Journal of Educational Development – November 2023. – Volume 103. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102931>
- 13 **Бьёрн Лаурин, Кюн.** Проблемы образования в Казахстане. [Электронный ресурс]. <https://brokenchalk.org>
- 14 **Адамбекова, А. А. & Аманкелди, Н. А.,** 2016. «Финансирование системы образования Казахстана (Динамика расходов на образование: отечественный и международный опыт)»// «Научный результат. Серия «Экономические исследования», CyberLeninka; Vol. 2(1 (7)), P. 32–37. [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru>.
- 15 Школы Казахстана: неравномерное финансирование, аварийные здания и трёхсменное обучение. [Электронный ресурс]. – URL: <https://forbes.kz>
- 16 Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus>
- 17 Финансирование среднего образования увеличено вдвое в РК. [Электронный ресурс]. – URL: <https://total.kz>.
- 18 **Абдулманов, Эрлен** Проблемы казахстанских школ – нехватка финансирования, мест и учителей. [Электронный ресурс].//<https://bizmedia.kz>
- 19 Как Казахстан развивает систему образования. [Электронный ресурс]. – URL: <https://e-cis.info/news/566/111759/>
- 20 Казахстан: Усиление государственных финансов для достижения инклюзивного и устойчивого к воздействиям роста. Обзор государственных финансов. [Электронный ресурс]. – URL: <https://thedocs.worldbank.org/en>.

REFERENCES

- 1 Kazakhstan: reshit li podushevoe finansirovanie problemy` shkol`nogo obrazovaniya [Kazakhstan: will per capita financing solve the problems of school education?]. [Electronic resource]. – URL: <https://cabar.asia/ru>
- 2 Razrabotka metodiki podushevogo financirovaniya organizacij obshhego srednego obrazovaniya i pilotnaya aprobaciya predlozhennoj modeli. Zaklyuchitel`ny`j otchet. [Development of a methodology for per capita financing of general secondary education organizations and pilot testing of the proposed model. Final report.]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/>
- 3 Podushevoe finansirovanie: za i protiv. Analiticheskij otchet. Astana-2013 god [Per capita financing: pros and cons. Analytical report. Astana-2013 year]. [Electronic resource]. – URL: <https://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://sange.kz>.
- 4 **Nurbaev, Zh.** Neravenstvo v sisteme srednego obrazovaniya: analiz politiki reformirovaniya malokomplektny`x shkol Respubliki Kazaxstan// [Inequality in the secondary education system: analysis of the policy of reforming small schools in the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.soros.kz>.
- 5 Kazaxstan vvodit podushevoe finansirovanie v obrazovanii. Kak e`to budet rabotat`? [Kazakhstan introduces per capita financing in education. How will it work]. [Electronic resource]. – URL: <https://vlast.kz/obsshestvo/30413>
- 6 **Isakhova, P. B.** Finansirovanie srednego obrazovaniya v ramkah realizacii gosudarstvennoj programmy razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2011-2020 gody // [Financing of secondary education within the framework of the implementation of the state program for the development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020] // Bulletin of the University of Turan. - 2011. – No. 3 (51). – P. 96-102. – ISSN 1562-2959. [Electronic resource]. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27515355>
- 7 **Omirbaev, S. M., Inty`kbaeva S. Zh., Adambekova A. A. Parmanova R. S.** Gosudarstvenny`j byudzhel: uchebnik. [State budget: textbook]. – Almaty`: TOO RPNK «Dayip», 2011. – 632 p.
- 8 **Melnikov, V. D.** Finansy : Uchebnik. [Finance: textbook]. – Almaty`: 2011. – 452 p.
- 9 Zakon Respubliki Kazaxstan «Ob obrazovanii» ot 27 iyulya 2007 goda № 319-III. [«On Education» Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No. 319-III]. [Electronic resource]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_#z0

10 Oficial'ny'e danny'e sajta Byuro nacional'noj statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazaxstan [Official data from the website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: – <https://stat.gov.kz/ru/>

11 Oficial'ny'e danny'e sajta Ministerstva prosveshheniya RK [Official data from the website of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz>

12 **Archer, David.** Transforming the financing of education at the mid-point of the sustainable development goals/ Archer David International Journal of Educational Development – November, 2023. – Volume 103. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102931>

13 **Björn Laurin, Kühn.** Problemy obrazovaniya v Kazahstane. [Problems of education in Kazakhstan]. [Electronic resource]. <https://brokenchalk.org>

14 **Adambeikova, A. A. & Amankeldi, N. A.,** 2016. «Financing the Education System of Kazakhstan (Dynamics of educational expenditures: domestic and international experience)» Scientific result. Economic Research Series, CyberLeninka; – 2016 –Vol. 2 (1 (7)), P. 32–37. [Electronic resource]. <https://cyberleninka.ru>

15 Shkol'yi Kazahstana : neravnomernoe finansirovanie avariynyie zdaniyai trehsmennoeobuchenie [Schools in Kazakhstan: uneven funding, dilapidated buildings and three-shift training]. [Electronic resource]. – URL: –<https://forbes.kz/process/education>

16 Konceptsiya razvitiya doshkol'nogo, srednego, texnicheskogo i professional'nogo obrazovaniya Respubliki Kazaxstan na 2023–2029 gody` [Concept for the development of preschool, secondary, technical and vocational education of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. [Electronic resource]. – URL: –<https://adilet.zan.kz/rus>

17 Finansirovanie srednego obrazovaniya uvelicheno vdvoe v RK [Financing of secondary education doubled in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: <https://total.kz/ru/news/finans>

18 **Abdulmanov, Erlan.** Problemy kazahstanskih shkol – nekhvatka finansirovaniya, mest i uchitelej [Problems of Kazakhstani schools – lack of funding, places and teachers]. [Electronic resource]. <https://bizmedia.kz>.

19 Kak Kazaxstan razvivaet sistemu obrazovaniya[How Kazakhstan is developing its education system]. [Electronic resource]. – URL: <https://e-cis.info/news/566/111759/>

20 Kazakhstan : Usilenie gosudarstvenny`x finansov dlya dostizheniya inklyuzivnogo i ustojchivogo k vozdejstviyam rosta. Obzor

gosudarstvenny`x finansov. [Kazakhstan: Strengthening public finances to achieve inclusive and resilient growth. Review of Public Finance]. [Electronic resource]. – URL: <https://thedocs.worldbank.org/en>.

Поступило в редакцию 04.01.24

Поступило с исправлениями 29.04.24

Принято в печать 21.05.24

*Г. Ж. Есенова¹, Г. А.Рахимова², Г. Б. Алина², А. Б. Мукушев³,
Ж. Д. Дәулетханова⁴

^{1,2}«НЗМ» ДББҰ «Педагогикалық шеберлік орталығы»,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

³«Есіл» университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴ҚазТБҰ АҚ, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁵Тәуелсіз Қазақстан аккредиттеу орталығы,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

04.01.24 ж. баспаға түсті.

29.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

21.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: ТАЛДАУ МЕН БАҒАЛАУ

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында орта білім саласын қаржыландыру өзекті және жиі сынға алынатын мәселелерге жатады. Мақалада 2018–2022 жылдарға арналған Қазақстандағы орта білім беру жүйесін қаржыландырудың негізгі теориялық және практикалық аспектілері көрсетілген. Орта білім беруді қаржыландыру көздері қарастырылып, орта білім беру сыныптарының (бастауыш, негізгі және жоғары) классификациясы ұсынылған. Орта білім беру ұйымдарын қаржыландыру жүйесін реттеудің нормативтік құқықтық базасы көрсетілген. Бастауыш, негізгі және жоғары мемлекеттік мектептер санының динамикасына талдау жүргізілді, сондай-ақ балалардың туу көрсеткішінің динамикасы және олардың бастауыш мектептер санының өсуімен байланысы талданды. Мақалада 2018–2022 жылдарға арналған ЖІӨ сияқты макроэкономикалық көрсеткішке қатысты 5 деңгейде білім беруге Қазақстан бюджетінің жалпы шығыстары талданады. Соңғы 5 жылдағы ЖІӨ құрылымында Қазақстан Республикасы бюджетінің

білім беруге жұмсалған жалпы шығыстарына қатысты орта білім беру шығындарының талдауын бөлек атап өткен жөн. Мемлекеттік мектептерді қаржыландыру мәселелері бойынша әртүрлі үкімет басшыларының және шетелдік сарапшылардың пікірлерін қарады және берді. Зерттеу нәтижелері қорытындыланып, Қазақстандағы мемлекеттік мектептерді қаржыландыру жүйесін жетілдіру бойынша тиісті ұсыныстар жасалды.

Кілтті сөздер: білім, орта білім, бюджет шығындары, мектептер, жанбасына шаққандағы қаржыландыру.

*G. Zh.Yessenova¹, G. A. Rakhimova¹, G. B. Alina², A. B.Mukushev³,
Zh. D Dauletkanova⁴

^{1,2}Center of Excellence of the AEO «NIS», Republic of Kazakhstan, Astana

³«Esil» University, Republic of Kazakhstan, Astana;

⁴KazUTB JSC, Republic of Kazakhstan, Astana;

⁵NI «Independent Kazakhstani Center of Accreditation»,
Republic of Kazakhstan, Astana

Received 09.02.24

Received in revised form 29.04.24

Accepted for publication 21.05.24

FINANCING OF SECONDARY EDUCATION IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND EVALUATION

Currently, the issues of financing secondary education in the Republic of Kazakhstan are relevant and often criticized. The article outlines the main theoretical and practical aspects of financing the secondary education system in Kazakhstan for 2018–2022. The sources of financing for secondary education are considered, and the classification of classes of secondary education (primary, basic and senior) is presented. The regulatory framework for regulating the system of financing secondary education organizations is indicated. An analysis of the dynamics of the number of primary, basic and senior public schools was carried out, as well as the dynamics of the birth rate of children and their relationship with the growth in the number of primary schools was analyzed. The article analyzes the total expenditures of the Kazakhstan budget on education at 5 levels in relation to such a macroeconomic indicator as GDP for 2018–2022. Separately, it is worth highlighting the analysis of the costs of secondary

education in relation to the total expenditures of the budget of the Republic of Kazakhstan on education in the structure of GDP over the last 5 years. Reviewed and provided opinions from various government leaders and foreign experts on public school funding issues. The results of the study are summarized and appropriate recommendations are made to improve the system of financing public schools in Kazakhstan.

Keywords: education, secondary education, budget expenditures, schools, per capita financing

<https://doi.org/10.48081/UFGM6498>***А. А. Есентемиров¹, Н. В. Никифорова²**

Алматы менеджмент университет, Республика Казахстан, г. Алматы

e-mail: bam051289@inbox.ru, nina.nikiforova@almau.edu.kz

АНАЛИЗ УРОВНЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Приоритетной задачей государственной политики Республики Казахстан является развитие инновационных предприятий. Реализуемые в этих целях программы направлены на изменения взаимодействий государства, бизнеса и науки. Это позволило Казахстану осуществить переход от научно-технической к «инновационно-научно-технологической» политике. Предполагается, что основным фактором развития предприятий становится умение в обеспечении гибкости производственно-управленческого процесса и взаимосвязи между качеством продукции, развитием технологий и активной инновационной деятельности. Исследуя экономические процессы в глобальном масштабе, можно утверждать, что в мировой экономике все больше обостряется необходимость быстрой разработки и применения новых управленческих практик и технологических идей для поддержания стабильного уровня конкурентоспособности. Именно это обуславливает целесообразность осуществления инновационной деятельности.

Сегодня в стране активно поддерживается инновационная направленность предприятий, а также стимулируется эффективное производство инноваций основу которых составляет нормативно-правовая база и государственные регуляторы. Наряду с этим возрастает стремление бизнеса активизировать инновационную деятельность. При этом одним из существенных условий в достижении ожидаемых результатов на предприятиях называют оценку уровня инновационной активности.

Авторы делают вывод, что в Республике Казахстан существуют предпосылки для развития и создания наукоемкой экономики. Действующие законодательные акты позволили предприятиям добиться значительных результатов в инновационной деятельности.

Вместе с тем, авторы полагают, что инновационная активность будет эффективно реализована если будут соблюдены условия интеграции государства, науки и бизнеса.

Ключевые слова: инновации, предприятие, инновационное предприятие, управление инновационным предприятием, инновационная деятельность.

Введение.

Уровень инновационной активности предприятий зависит от уровня развития страны и особенно ее экономики. А состояние экономики характеризуется, прежде всего инновационным развитием предприятий обеспечение которого стало безусловным приоритетом государственной политики стран.

За последние десятилетия произошли значительные сдвиги в создании необходимых условий для обеспечения инновационной активности предприятий. Однако, показатели эффективности и инновационности казахстанской продукции на мировом рынке очень низкие. Это связано в первую очередь с низкой заинтересованностью предприятий во внедрении результатов научных исследований в производство, а также с небольшими инвестициями в инновационную деятельность [1], [2]. Иначе говоря, Республика Казахстан относится к странам с невысоким уровнем социально-экономического развития, поэтому существует ряд проблем, которые препятствуют внедрению инноваций, а именно: низкий уровень государственного финансирования инновационной деятельности и инвестиционной привлекательности, отсутствие высококвалифицированной рабочей силы, способной проявлять высокий интеллектуальный уровень.

В последнее время политика Правительства Республики Казахстан нацелена на обеспечение инновационного развития предприятий. Это нашло отражение в «Государственной программе индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы» [3].

Для осуществления инновационной деятельности предприятиям необходимо приложить немало усилий, ведь это требует не только подбора высокопрофессионального персонала, но и изменения привычной работы и развития умения адаптации к изменяющимся условиям внешней среды и воздействия ряда дополнительных дестабилизирующих факторов с целью минимизации потерь. На что указывают и принципы государственной инновационной политики, закрепленные в Законе РК «Об инновационной деятельности» [4].

Обозначенные документы обеспечивают развитие инноваций в деятельности предприятий. При этом, следует подчеркнуть, что их инновационная активность формируется путем интеграции научно-технической и предпринимательской среды [5]. Несмотря на это, все еще остается проблема взаимоотношений между наукой и бизнесом, с единой целью – создать инновационный продукт [6].

В современных условиях развития цифровой экономики возникает также необходимость минимизации уровня неопределенности в осуществлении хозяйственной деятельности инновационно-активными предприятиями и обеспечения реализации стратегических целей и направлений развития.

Имеющиеся подходы и методы обеспечения экономической безопасности дают возможность каждому субъекту хозяйственной деятельности сформировать собственную уникальную систему безопасности деятельности, учитывая имеющиеся ресурсы, факторы окружающей среды и стратегические приоритеты развития. Ключевое место в системе экономической безопасности инновационно-активных предприятия занимает механизм безопасности деятельности, который включает индивидуальную для каждого субъекта хозяйствования совокупность целей, задач, методов, мероприятий, инструментов.

Исходя из этого возникает необходимость анализа инновационной активности предприятий в Республике Казахстан

Материалы и методы

В современной науке применяются различные оценки инновационной активности предприятий с помощью статистических показателей или индекса инноваций по отдельным показателям.

Методические подходы оценки инновационной активности предприятий изложены в работах авторов: Ж. Б. Рахметулина, А. К. Ауелбекова [7], Б. Мухамедиев, Р. Асанова [8], А. Таубаев, А. Каменова, Е. Орынбасарова, Ю. Сайфуллина, Е. Борисова [9], Сатыбалдин А. А., Сагиева Р. К., Жупарова А. С. [10] и других.

Экономическая сущность и особенности инновационного предприятия рассматриваются в работах зарубежных авторов Сары Филипсон [11], Эрик фон Хиппель [12] и других.

Однако, как показывает практика, применяемые в настоящее время способы оценки инновационной активности предприятий не учитывают особенности интеграции науки и бизнеса. В тоже время, значимость результатов такого исследования бесспорна, так как они могут быть необходимы для использования в практике принятия оперативных и стратегических решений.

Созданию благоприятного инвестиционного климата в Республике Казахстан послужили значительные природные ресурсы и устойчивая экономическая политика. На сегодняшний день в республике созданы предпосылки функционирования наукоемкой экономики. При этом государство также создает правовую основу для данного процесса предусматривая правовое регулирование возникающих отношений в ряде правовых актов, к которым помимо Предпринимательского кодекса, можно отнести и ряд специальных законов: «Об информатизации»; «Об инновационном кластере «Парк инновационных технологий»; «О специальных экономических и индустриальных зонах»; «О коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности»; «О государственно-частном партнерстве»; «О промышленной политике»; «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий».

Реализация обозначенных законодательных актов позволила предприятиям добиться значительных результатов в инновационной деятельности. Активность предприятия в любой сфере деятельности определяется путем сравнения показателей с аналогичными за предыдущие периоды. То есть, при условии, если показатели активности деятельности в данном периоде выше показателей в сравниваемых периодах, то можно утверждать об активизации деятельности. К примеру, объем инновационной продукции на предприятиях Казахстана в 2022 году составил 1,9 трлн. тенге, что превысил показатель 2021 года [13].

Инновационное развитие является приоритетным направлением деятельности предприятия.

Исследование позиций Казахстана по «Глобальному индексу инноваций» позволяет констатировать факт улучшения позиций по ключевым показателям – это инновации, высшее образование и профессиональная подготовка, развитие бизнеса [14]. Именно эти элементы являются ключевыми в развитии национальной экономики и обеспечении национальной безопасности. Поэтому акцент на улучшении позиций по указанным показателям должны стать первоочередными мерами в Республике Казахстан на всех уровнях управления.

Для сравнительного анализа инновационной активности предприятий Республики Казахстан использовался эмпирический материал Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Следует отметить, что оценка инновационной активности предприятий позволяет выявить результативность инновационных изменений в создании новых товаров, применении новых технологий, освоении новых механизмов

финансирования и сбыта. С целью выявления изменений был проведен анализа инновационной активности предприятий по следующим критериям:

1 Показатели предприятий, занимающихся инновационной деятельностью;

2 Инновационная активность предприятий по видам экономической деятельности;

3 По размерности предприятий;

4 Затрат на инновации по областям.

Исследование проводилось статистическим методом, подразумевающим определение системы количественных и качественных показателей инновационной деятельности [15].

Результаты и обсуждение. Рассматривая показатели инновационной активности предприятий можно отметить положительную динамику развития (табл. 1). Так, уровень активности в области инноваций предприятий Казахстана за исследуемый период ежегодно увеличивается на 1 %. Растут возможности взаимодействия и сотрудничества различных организаций в сфере инновационной деятельности. В сравнении с 2021 годом оно увеличилось на 82 предприятия. Несмотря на это значительного роста количества предприятий, имеющих инновации, не произошло. Одной из причин недостаточно активной инновационной активности предприятий может являться отсутствия связей государства и науки с промышленностью.

Таблица 1 – Сравнительный анализ показателей инновационной активности предприятий по типам инноваций

№	Показатели инновационной активности	2021 г.	2022 г.	2023 г.
1	Количество предприятий, в т.ч.	30 501	28 411	28 087
2	имеющие инновации	3230	3206	3236
Примечание – составлено автором из источника [16]				

Анализ показывает, что инновационной активностью отличаются предприятия образования (59,2 %), здравоохранения (33,3 %), профессиональная, научная и техническая деятельность (23,6 %) это объясняется активной государственной политикой по стимулированию инновацией в государственные предприятия. Прогнозные оценки свидетельствуют, что в условиях 2021–2023 гг. значение анализируемого

показателя будет иметь тенденцию к увеличению. Небольшое снижение значения показателя наблюдается в период 2022 гг., видимо под влиянием развертывания пандемии коронавирусной инфекции COVID-19 и введением общенациональных карантинных ограничений, этот показатель снизил свое значение. Вместе с тем, наиболее низкая инновационная активность наблюдается в секторе экономики строительство. Такая тенденция является катастрофической для экономики государства и свидетельствует о наличии системных проблем. Причиной, препятствующей активному инновационному развитию данной отрасли может являться недостаточность финансирования, так как предприятия имеют ограниченные собственных средств на финансирование разработок, что подтверждает недостаточное взаимодействие с наукой (табл.2).

Таблица 2 – Сравнительный анализ по видам экономической деятельности

№	Инновационная активность предприятий по видам экономической деятельности	Уровень активности в области инноваций, в %		
		2021 г.	2022 г.	2023 г.
1	Сельское, лесное и рыбное хозяйство	10,6	8,7	11,5
2	Строительство	8,7	4,3	2,5
3	Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	3,9	6,9	7,9
14	Предоставление прочих видов услуг	100	-	30,6
Примечание – составлено автором из источника [16]				

Наибольшее число инновационно-активных предприятий присутствует в сфере сельского хозяйства и производстве пищевых продуктов, напитков. Стоит отметить, что снижение темпов роста производительности в условиях глобализации бесспорно приведет к снижению способности экономики страны реагировать на шоки в стратегической перспективе. В частности, можно выделить целый ряд дестабилизирующих факторов, которые приводят к снижению инновационной активности предприятий.

Одним из направлений развития сферы инновационной деятельности является привлечение высококвалифицированных работников в инновационную сферу, которые своей деятельностью могут создавать инновационную продукцию, проводить эффективную научно-педагогическую работу и работать с целью максимизации доходов предприятий. Формирование квалифицированных будущих работников происходит в

учреждениях высшего образования. Важность и особенность образования, как подсистемы экономики и структурного компонента процесса производства, обмена, распределения и потребления, является возможность формирования специфической услуги – образовательной услуги, которая влияет на формирование с лица редкого трудового ресурса. Ведущая роль в процессе такой подготовки принадлежит высшему образованию, которое обеспечивает на основе личных интересов, способностей и предпочтений каждого человека осуществление фундаментальной, научной, профессиональной и практической подготовки, получения образовательно-квалификационных уровней; осуществляет переподготовку кадров и повышение их квалификации. В связи с этим анализ проблем функционирования учреждений высшего образования с ориентацией на инновационную составляющую требует особого внимания.

Если смотреть на анализ по размерности предприятий, то видим, что наиболее высока инновационная активность характерна для на крупных предприятиях (табл.3). Так, 43 % от общего числа предприятий составляют крупные компании, 25,6 % приходится на средний бизнес и 7,6 % от общего числа малые предприятия. По мнению авторов, причиной низкой инновационной активности среднего и малого бизнеса может быть связано с недостаточностью современного оборудования и технологий, а также отсутствием взаимосвязи с наукой.

Таблица 3 – Анализ показателей инновационной активности по размерности предприятий по областям

№	Показатели инновационной активности по размерности предприятий по годам	2021	2022	2023
1	Количество предприятий	30 501	28 411	28 087
2	Малые предприятия из них: - количество предприятий; - имеющие инновации; - уровень активности в области инноваций, в %	26128 1877 7,2	24034 1779 7,4	23731 1807 7,6

3	Средние предприятия из них: - количество предприятий; - имеющие инновации; - уровень активности в области инноваций, в %	609 618 23,7	2558 644 25,2	2558 655 25,6
4	Крупные предприятия из них: -количество предприятий; -имеющие инновации; -уровень активности в области инноваций, в %	1764 735 41,7	1819 783 43,0	1798 774 43,0
Примечание – составлено автором из источника [16]				

Сравнительный анализ затрат на инновации показал, что основные затраты вкладываются предприятиями на продуктовые и процессные инновации, в среднем ежегодно они составляют до 99% (табл.4). В качестве основных проблемы можно выделить недостаток финансовых средств. Кроме того, на развитие инновационной активности негативно сказывается отсутствие на предприятиях современной базы для внедрения разработок. Поэтому предприятия внедряют инновации, с незначительными вложениями.

Таблица 4 – Сравнительный анализ затрат на инновации по областям (млн. тенге)

№	Затраты на инновации по областям	2021 г.	2022 г.	2023 г.
1	Затраты на осуществление инноваций, всего	861 915,0	545 046,2	783 271,0
2	- на технологические (продуктовые и процессные) инновации, в т.ч.	856 449,5	535918,1	777 173,5
	- на продуктовые инновации;	246 077,5	263949,6	394 500,8
	- на процессные инновации	610 372,0	271 968,6	382 672,7
3	- на маркетинговые инновации	2 247,8	6511,1	1730,3
4	- на организационные инновации	3 217,7	2 616,9	4 367,2
Примечание – составлено автором из источника [16]				

Выводы

Таким образом, проведенный анализ инновационной активности предприятий в Республике Казахстан показал, что на развитие инноваций влияет ряд факторов, создающих барьер развития интеграции государства, науки и бизнеса. По мнению авторов для повышения уровня инновационной активности предприятий, необходимо создание национальной инновационной системы, где приоритетом государства станет развитие научных исследований, при этом государственная политика должна реализовываться независимо от направления деятельности предприятия и его формы собственности. Наряду с этим, для развития инноваций предприятиям необходимо пополнение оборотных средств, связанных с осуществлением инновационных проектов. Кроме того, создание производственных площадей, набор и обучение персонала, а также развитие производственных и непроизводственных объектов позволят создать систему активного взаимодействия участников инновационного процесса.

Итак, исследовав состояние инновационной активности предприятий в Казахстане, стоит отметить то, что инновационная деятельность является основным элементом конкурентоспособности промышленных предприятий, а инновации – движущей силой их эффективного функционирования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Худайбергенова, С.** Инновационная деятельность малого бизнеса в структуре ВВП/ С. Худайбергенова // Вестник КазНУ, Серия Экономическая, 2017. №1. – С. 372–377.

2 **Жупарова, А., Клафке, Р., Жайсанова, Д.** Ключевые особенности инновационного развития МСП в Республике Казахстан/ А. Жупарова, Р. Клафке, Д. Жайсанова // Вестник КазНУ, Серия Экономическая, 2018. № 3. – С. 139–146.

3 «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы» // Постановление Правительства Республики Казахстан № 508 от 20 июля 2022 года – URL: [Электронный ресурс] – <https://adilet.zan.kz>. (Дата обращения – 26.12.2023 г.).

4 Законом РК «Об инновационной деятельности» № 135 от 23 марта 2006 года// «Казахстанская правда», 2006. – № 71–72.

5 **Кирдасинова, К., Сейдалиева, Д., Саргаева, Н.** Исследование инновационной активности предприятий Республики Казахстан/

К. Кирдасинова, Д. Сейдалиева, Н. Саргаева // Вестник КазНУ. Серия Экономическая, – 2017. – №2. – С.64–71.

6 **Бозтай, А. Б.** Финансирование инновационной деятельности как фактор экономического развития государства / А. Б. Бозтай // Вестник ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Экономическая серия, 2018. №1. – С. 81.

7 **Рахметулина, Ж. Б., Ауелбекова, А. К.** Методы оценки инновационного потенциала предприятия/ Ж. Б. Рахметулина, А. К. Ауелбекова // Вестник ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Экономическая серия, 2020. – №1. – С. 4.

8 **Мухамедиев, Б., Асанова, Р.** Анализ позиций Казахстана в отчете всемирного экономического форума: текущий рэнкинг и обзор мер по улучшению рейтинга группы «инновации» / Б. Мухамедиев, Р. Асанова// Вестник КазНУ, Серия Экономическая, 2018. – № 4. – С. 14–26.

9 **Таубаев, А., Каменова, А., Орынбасарова, Е., Сайфуллина, Ю., Борисова Е.** Институциональная среда развития наукоемкого сектора и инновационного предпринимательства в странах Евразийского экономического союза/ А. Таубаев, А. Каменова, Е. Орынбасарова, Ю. Сайфуллина, Е. Борисова // Экономика : стратегия и практика, 2019. – № 2. – С. 25–38.

10 **Сатыбалдин, А. А., Сагиева, Р. К., Жупарова, А. С.** Проблемы и перспективы развития наукоемких производств в Республике Казахстан/ А. А. Сатыбалдин, Р. К. Сагиева, А. С. Жупарова // Экономика: стратегия и практика, 2019. – № 2. – С. 9–24.

11 **Philipson, S.** Sources of innovation: Consequences for knowledge production and transfer // Journal of Innovation & Knowledge. – 2020. – Volume 5, Issue 1. – P. 50–58.

12 **Hippel, E.** The Sources of Innovation. – New-York : Oxford University Press, 1988. – 221 p.

13 **Баксултанов, Д. Е., Курманов, Н. А., Керимкулова, М. К., Сырлыбаева, Н. Ш.** Анализ и оценка состояния инновационного развития Казахстана / Д. Е. Баксултанов, Н. А. Курманов, М. К. Керимкулова, Н. Ш. Сырлыбаева // The Journal of Economic Research & Business Administration, – 2022. – № 3 (141).

14 «Глобальный индекс инноваций» – URL: [Электронный ресурс] – <https://ru.sputnik.kz> (Дата обращения – 26.12.2023 г.).

15 **Андарова, Р. К., Хайдаргалиева, Т. Т.** Анализ факторов развития инновационного предпринимательства в Республике Казахстан/ Р. К. Андарова, Т. Т. Хайдаргалиева // Вестник Карагандинского университета, Серия «Экономика», – 2016. – № 3(83).

16 Отчет «Об инновационной деятельности предприятий в РК» // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан – URL: [Электронный ресурс] – <https://stat.gov.kz/ru/>.

REFERENCES

1 **Khudaibergenova, S.** Innovacionnaya deyatelnost malogo biznesa v structure VVP [Khudaibergenova S. Innovative activity of small businesses in the structure of GDP] // Vestnik KazNU, Economic Series. – 2017. – № 1. – P. 372–377.

2 **Zhuparova, A., Klafke, R., Zhaisanova, D.** Klyuchevye Osobennosti innovacionnogo razvitiya v Respublike Kazahstan [Zhuparova A., Klafke R., Zhaisanova D. Key features of innovative development of SMEs in the Republic of Kazakhstan] // Bulletin of KazNU, Economic Series. – 2018. – № 3. – P. 139–146.

3 «Ob utvergdenii Gosudarstvennoi programmi industrialno-innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2020–2025 god» [On approval of the «State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025»] // Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan №. 508 dated July 20, 2022 – URL: [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz>. (Date of access – December 26, 2023).

4 Закон РК «Об инновационной деятельности» № 135 от 23 марта 2006 года [Law of the Republic of Kazakhstan On Innovation Activity № 135 dated March 23, 2006] // «Kazakhstanskaya Pravda», 2006. – № 71–72.

5 **Kirdasinova, K., Seydaliyeva, D., Sargaeva, N.** Issledovanie innovacionnoi aktivnosti predpriyati Respubliki Kazahstan [Study of innovative activity of enterprises of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazNU. Economic Series, 2017. – № 2. – P. 64–71.

6 **Boztay A. B.** Finansirovanie innovacionnoi deyatelnosti kak faktor ekonomicheskogo razvitiya gosudarstva [Financing of innovation activity as a factor in the economic development of the state] // Bulletin of ENU named after L.N. Gumilyov, // Economic series. – 2018. – № 1. – P. 81.

7 **Rakhmetulina, Zh.B., Auelbekova, A. K.** Metodi ocenki innovacionnogo potentsiala predpriyatiy [Methods for assessing the innovative potential of an enterprise] // Bulletin of ENU named after L. N. Gumilyov, Economic series, 2020. № 1. – P. 41

8 **Mukhamediev, B., Asanova, R.** Analiz pozitsiy Kazahstana v otchete vseмирного ekonomicheskogo foruma : tekuchi renking i obzor mer po ulucheniye reitinga gruppi «innovatsii» [Analysis of Kazakhstan's position in the report of

the World Economic Forum: current ranking and review of measures to improve the rating of the «innovation» group] // Vestnik KazNU, Economic Series, 2018. № 4. – P. 14–26.

9 **Taubayev, A., Kamenova, A., Orynbasarova, E., Saifullina, Yu., Borisova, E.** Institucionnaya sreda razvitiya naukoemkogo sektora i innovacionnogo predprinimatelstva v stranax Evraziskogo ekonomicheskogo soyza [Institutional environment for the development of the knowledge-intensive sector and innovative entrepreneurship in the countries of the Eurasian Economic Union] // Economics : strategy and practice, – 2019. – № 2. – P. 25–38.

10 **Satybalidin, A. A., Sagieva, R. K., Zhuparova, A. S.** Problemy i perspektivy razvitiya naukoemkikh proizvodstv v Respublike Kazahstan [Problems and prospects for the development of knowledge-intensive industries in the Republic of Kazakhstan] // Economics : strategy and practice, 2019. – № 2. – P. 9–24.

11 **Philipson, S.** Sources of innovation: Consequences for knowledge production and transfer // Journal of Innovation & Knowledge. – 2020. – Volume 5. – Issue 1. – P. 50–58.

12 **Hippel, E.** The Sources of Innovation. – New-York : Oxford University Press, 1988. – 221 p.

13 **Baksultanov, D. E., Kurmanov, N. A., Kerimkulova, M. K.** Analiz i ocenka sostoyaniya innovacionnogo razvitiya Kazahstana [Syrlybaeva N.Sh. Analysis and assessment of the state of innovative development of Kazakhstan] // The Journal of Economic Research & Business Administration, – 2022. – № 3 (141).

14 «Globalni indeks innovatsiy» [«Global Innovation Index»] – URL: [Electronic resource]. – <https://ru.sputnik.kz> (Date of access December 26, 2023)

15 **Andarova, R. K., Khaidargalieva, T. T.** Analiz faktorov razvitiya innovacionnogo predprinimatelstva v Respublike Kazahstan [Analysis of factors for the development of innovative entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan] // Bulletin of Karaganda University, Series «Economics». – 2016, № 3 (83).

16 Отчет «Об инновационной деятельности предприятий в РК» [Report «On the innovative activities of enterprises in the Republic of Kazakhstan»] // Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru>.

Поступило в редакцию 17.01.24
Поступило с исправлениями 08.04.24
Принято в печать 16.05.24

*А. А. Есентемиров, Н. В. Никифорова

Алматы менеджмент университеті, Қазақстан Республикасы, г. Алматы.

17.01.24 ж. баспаға түсті.

08.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ДЕҢГЕЙІН ТАЛДАУ

Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының басым мақсаты инновациялық кәсіпорындарды дамыту болып табылады. Осы мақсаттарда жүзеге асырылып жатқан бағдарламалар мемлекет, бизнес және ғылым арасындағы өзара әрекеттесуді өзгертуге бағытталған. Бұл Қазақстанға ғылыми-техникалық саясаттан «инновациялық, ғылыми-технологиялық» саясатқа көшуге мүмкіндік берді. Кәсіпорындар дамуының негізгі факторы өндіріс пен басқару процесінде икемділік пен өнім сапасының, технологияның дамуы мен белсенді инновацияның арасындағы байланысты қамтамасыз ету мүмкіндігі болып табылады деп болжанады. Экономикалық процестерді жаһандық ауқымда зерттей отырып, әлемдік экономикада бәсекеге қабілеттіліктің тұрақты деңгейін ұстап тұру үшін басқарудың жаңа тәжірибесі мен технологиялық идеяларын қарқынды дамыту және қолдану қажеттілігі барған сайын өткір болып отыр деп айтуға болады. Бұл инновациялық қызметті жүзеге асырудың орындылығын анықтайды.

Бүгінде ел кәсіпорындардың инновациялық бағыттылығын белсенді түрде қолдайды, сондай-ақ инновацияларды тиімді өндіруді ынталандырады, оның негізін заңнамалық база мен мемлекеттік реттеушілер құрайды. Сонымен қатар, бизнестің инновациялық қызметті белсендіруге деген ұмтылысы артып келеді. Сонымен қатар кәсіпорында күтілетін нәтижелерге қол жеткізудің маңызды шарттарының бірі инновациялық белсенділік деңгейін бағалау болып табылады.

Авторлар Қазақстан Республикасында ғылымды қажет ететін экономиканы дамыту және құру үшін алғышарттар бар деген қорытындыға келеді. Қолданыстағы заңнамалық актілер кәсіпорындарға инновацияда айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Бұл ретте авторлар мемлекет, ғылым және бизнес интеграциясының шарттары орындалған жағдайда инновациялық қызмет тиімді жүзеге асады деп есептейді.

Кілтті сөздер: инновация, кәсіпорын, инновациялық кәсіпорын, инновациялық кәсіпорынды басқару, инновациялық қызмет.

*А. А. Ecentemirov, N. V. Nikiforova

Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 17.01.24

Received in revised form 08.04.24

Accepted for publication 16.05.24

ANALYSIS OF THE LEVEL OF INNOVATION ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The priority objective of the state policy of the Republic of Kazakhstan is the development of innovative enterprises. The programs implemented for these purposes are aimed at changing the interactions between the state, business and science. This allowed Kazakhstan to make a transition from scientific and technical to «innovation, scientific and technological» policy. It is assumed that the main factor in the development of enterprises is the ability to ensure flexibility in the production and management process and the relationship between product quality, technology development and active innovation. Studying economic processes on a global scale, it can be argued that in the world economy there is an increasingly acute need for the rapid development and application of new management practices and technological ideas to maintain a stable level of competitiveness. This is what determines the feasibility of carrying out innovative activities.

Today, the country actively supports the innovative orientation of enterprises, and also stimulates the effective production of innovations, the basis of which is the legal framework and government regulators. Along with this, the desire of businesses to intensify innovation activities is increasing. At the same time, one of the essential conditions for achieving the expected results at the enterprise is the assessment of the level of innovative activity.

The authors conclude that in the Republic of Kazakhstan there are prerequisites for the development and creation of a knowledge-intensive economy. Current legislative acts have allowed enterprises to achieve significant results in innovation. At the same time, the authors believe that innovative activity will be effectively implemented if the conditions for the integration of the state, science and business are met

Keywords: innovation, enterprise, innovative enterprise, management of an innovative enterprise, innovative activity.

<https://doi.org/10.48081/DLSW2902>

***A. P. Zhaishylyk , N. S. Kulmurzayev, A. Sh. Abdimomynova**

Korkyt Ata Kyzylorda University, Republic of Kazakhstan, Kyzylorda

*e-mail: aiko_93a@mail.ru

FOSTERING COMPETITIVE ENVIRONMENTS FOR ENTREPRENEURS: INSIGHTS AND BEST PRACTICES

Today, it is critical fostering competitive environments in nurturing entrepreneurial success. In an era characterized by dynamic market landscapes, this study delves into key insights and best practices that contribute to creating an ecosystem conducive to the growth and sustainability of entrepreneurial ventures. This research investigates the challenges and perspectives in fostering a competitive environment for entrepreneurship, focusing on individual and institutional barriers faced by entrepreneurs. Drawing on a combination of qualitative data from semi-structured interviews and insights from existing literature, the study identifies key constraints such as regulatory barriers, legal uncertainties, financial challenges, human resource management issues, and inner fears and insecurities among entrepreneurs. Through a systematic analysis, the research proposes recommendations for policymakers and stakeholders to address these constraints and create a conducive environment for entrepreneurial activity. These recommendations include simplifying regulatory procedures, enhancing financial support mechanisms, improving talent development programs, fostering a supportive organizational culture, and combating corruption effectively. The study emphasizes the importance of a holistic approach that addresses both individual and institutional barriers to entrepreneurship, highlighting the need for collaboration between the public and private sectors. By implementing these recommendations, countries can unlock entrepreneurial potential, drive innovation, and achieve sustainable economic development.

Keywords: entrepreneurial activity, competitive environment, challenges, solution, Kazakhstan.

Intoduction

In contemporary discourse, numerous scholars and policymakers contend that the extent of entrepreneurial activity holds a pivotal role in shaping societal dynamics. This assertion rests on several compelling grounds. Entrepreneurial endeavors are widely acknowledged for their role in propelling economic growth, generating employment opportunities, and fueling innovation. Furthermore, they serve as catalysts for social transformation and empowerment, particularly within marginalized communities. The intricate interplay between entrepreneurial activity and key factors such as education, access to capital, and supportive governmental policies underscores the nuanced nature of this phenomenon. The narrative posits entrepreneurial pursuits not only as drivers of economic expansion and job creation but also as agents of innovation and positive societal change. By addressing pressing societal challenges and proffering solutions, entrepreneurial activity emerges as a dynamic force with far-reaching implications for the socio-economic landscape [1]. This perspective reinforces the interconnectedness of entrepreneurship with broader societal elements, emphasizing its significance in fostering economic vibrancy, innovation, and positive social impact.

Significant disparities in entrepreneurial activity levels are evident not only on a global scale but also within the diverse regions. The variance in entrepreneurial engagement should include a multitude of factors, encompassing economic conditions, resource accessibility, and cultural predispositions towards risk. Notably, urban locales exhibit heightened entrepreneurial activity, often attributed to the presence of robust infrastructure and ample networking prospects [2]. Moreover, the impact of governmental policies and support mechanisms becomes apparent, influencing the cultivation of a vibrant entrepreneurial ecosystem at both regional and national levels. This intricate interplay of economic, social, and policy-related elements underscores the intricate nature of the entrepreneurial landscape, contributing to the observed diversities in entrepreneurial pursuits across regions and nations [3].

In order for entrepreneurship to flourish within a given area, the conditions within such an environment must be conducive for the birth and development of growing businesses. Facilitating a competitive environment for entrepreneurs in a certain region involves a comprehensive approach that addresses various factors affecting entrepreneurial growth.

This research aims to provide valuable insights and best practices for fostering competitive environments for entrepreneurs though identifying constraints and possible solution while offering guidance to policymakers, business leaders, and stakeholders involved in creating and sustaining entrepreneurial activity in region.

Materials and methods

The fostering of competitive environments for entrepreneurs is crucial for driving economic growth, innovation, and job creation. By understanding the factors that contribute to a competitive environment, policymakers can implement targeted strategies to attract and support entrepreneurs. Additionally, business leaders can leverage these insights to create supportive ecosystems that encourage collaboration and knowledge sharing among entrepreneurs. The competitive environment refers to the external factors and conditions within which businesses operate. It encompasses various elements such as industry structure, market dynamics, regulatory framework, technological advancements, and the actions of competitors. A competitive environment can be characterized by factors such as the level of rivalry among existing firms, the threat of new entrants, the bargaining power of buyers and suppliers, and the availability of substitutes. An analysis of the competitive environment helps businesses understand their position relative to competitors and identify opportunities and threats in the market. According to Thurik, entrepreneurial policy is important for building competitive environment for entrepreneurs, because it will not be about maximizing a certain indicator of entrepreneurship, but about creating a context, a system, in which productive entrepreneurship can flourish. This shift also necessitates a shift in thinking about the rationales for policy [4]. Research by Henrekson and Sanandaji highlights the importance of policies that encourage competition, reduce bureaucratic barriers, and promote entrepreneurial activity. Effective policies include tax incentives, streamlined business registration processes, and support for research and development [5]. The availability of skilled talent is crucial for fostering competitiveness in entrepreneurial ecosystems. Universities and educational institutions play a vital role in nurturing entrepreneurial mindsets and providing relevant skills and knowledge [6]. Furthermore, initiatives such as incubators, accelerators, and entrepreneurship education programs contribute to talent development and the creation of a supportive ecosystem [7].

Collaboration among entrepreneurs, investors, corporations, and support organizations enhances ecosystem competitiveness. Research by Stam underscores the importance of social networks and knowledge spillovers in driving innovation and entrepreneurship. Networking events, co-working spaces, and industry clusters facilitate interactions and collaboration, leading to the exchange of ideas and resources [8].

Cultural attitudes towards risk-taking, failure, and entrepreneurship shape the competitiveness of entrepreneurial ecosystems. Studies by Shane emphasize the role of cultural norms and social capital in influencing entrepreneurial behavior.

Cultivating a culture that celebrates innovation, resilience, and diversity fosters a supportive environment for entrepreneurs to thrive [9].

Fostering competitive environments for entrepreneurs requires a multi-faceted approach that addresses financial, regulatory, educational, networking, and cultural factors. Policymakers, entrepreneurs, investors, and other stakeholders must collaborate to create ecosystems that provide access to resources, promote collaboration, and celebrate entrepreneurship. By understanding and implementing insights from existing research, stakeholders can contribute to the development of vibrant and sustainable entrepreneurial ecosystems that drive economic growth and innovation.

There is empirical evidence that entrepreneurial activity varies across stages of economic development, indicated by a U-shaped relationship between level of development and the rate of entrepreneurship [10]. Our Kazakhstani authors also examined and particularly paid attention to how competitive environment is crucial for making sustainable entrepreneurial activity in region. Baidybekova emphasized that there is need comprehensive financial support from the state to sustain business development and recovery from any crisis. Without this help, it will be difficult for enterprises to return to their pre-crisis state and develop successfully [11].

So, in this study, primary and secondary data were collected through systematic steps. In the interview method, the most suitable tool for collecting data for qualitative research is by asking questions in order to find information from the participants. To reach the findings in this study, semi-structured interviews with open-ended questions were carried out a total of 30 participants in Kyzylorda region of different age groups, gender and marital status. Main stakeholders were entrepreneurs, faculty members and state official managers.

The semi-structured interviews provided a rich source of qualitative data, allowing for in-depth exploration of the participants' experiences, perspectives, and insights related to the research topic. By using open-ended questions, we captured diverse viewpoints and uncovered nuanced aspects of the phenomenon under investigation. The participants were selected to represent a diverse range of backgrounds, including various age groups, genders, and marital statuses. This diversity ensured that the findings would be robust and reflective of a broad spectrum of experiences within the target population. During the interviews, participants were encouraged to express their thoughts freely, allowing for spontaneous responses and the emergence of unexpected themes or insights. The semi-structured nature of the interviews provided a flexible framework that allowed the researchers to probe deeper into specific topics while also allowing for new ideas to emerge organically. We took careful steps to ensure the ethical

conduct of the interviews, including obtaining informed consent from participants, protecting their confidentiality, and maintaining a respectful and non-judgmental attitude throughout the data collection process. Overall, the use of semi-structured interviews proved to be a valuable method for collecting qualitative data in this study, enabling the researchers to gain a comprehensive understanding of the experiences and perspectives of the participants.

Results and discussion

Building competitive environment for entrepreneurship activity isn't task for any nation and region. So, this is why in this section main our result will direct to main challenges and perspectives for build competitive environment for entrepreneurial development.

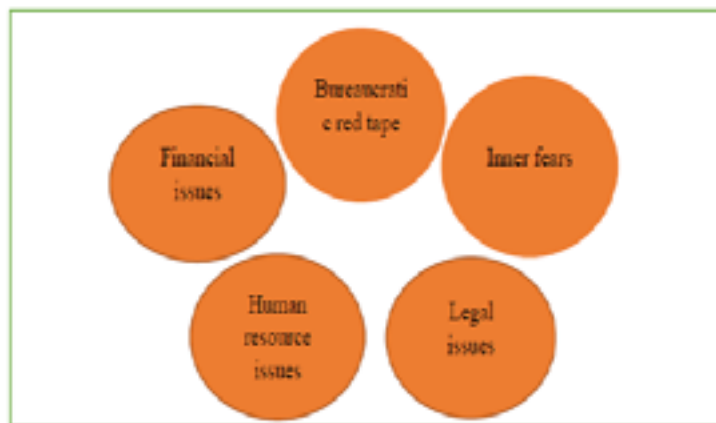

Figure 1 – Main constraints for building competitive environment for entrepreneurs

The regulatory environment significantly influences various business decisions, ranging from the initial choice of whether to start a business to ongoing considerations such as whether to operate in the formal sector and what type of business to establish. This environment encompasses factors such as the ease of starting a firm and the ongoing burden of compliance with permits, licensing, tax regulations, product market regulations, and labor market regulations, all of which have been empirically linked to entrepreneurship.

The substantial fixed costs associated with regulatory compliance pose significant challenges for young firms, particularly in their efforts to grow. These costs can act as barriers to entry, hindering the establishment of new ventures and

limiting opportunities for entrepreneurial activity. Additionally, ongoing regulatory requirements can impose administrative burdens on businesses, diverting time, resources, and attention away from core business activities and innovation.

In essence, the regulatory environment plays a crucial role in shaping the entrepreneurial landscape by influencing the feasibility, viability, and growth potential of businesses. Policymakers and regulatory authorities play a critical role in fostering an environment that balances the need for regulatory oversight with the promotion of entrepreneurship and economic growth. Measures such as simplifying regulatory procedures, reducing bureaucratic red tape, promoting transparency and accountability, and providing support and incentives for entrepreneurial activity can help mitigate the burdens of regulation and create a more conducive environment for entrepreneurial activity.

Legal barriers are institutional barriers that influence the start of a new business and its process. Institutions sometimes support as well as impose barriers in the process of entrepreneurship and new venture creation. Such an environment is created by institutions where new startups can be nurtured and grow readily and rapidly. The role of national regulation and institutional framework is also crucial in supporting entrepreneurial activities towards growth [12], in particular through legal and fiscal incentives targeting new venture creation and start-ups, regulation, removal of trade barriers and ensuring market transparency. The imperfections within the legislative framework concerning private enterprises present a significant hindrance to the development of small and medium businesses. Many laws governing private enterprise are outdated and fail to adequately address the specific needs and challenges faced by these businesses. Moreover, the absence of updated norms exacerbates the situation, creating administrative barriers and inconsistencies in law enforcement. This lack of clarity leads to various interpretations of the laws, further complicating matters. In essence, these legislative shortcomings impede the growth and vitality of small and medium businesses, necessitating urgent academic attention to reform and modernize the legal framework to better support entrepreneurial endeavors [13].

Financial challenges are among the most common obstacles faced by entrepreneurs. These may include difficulty securing startup capital, managing cash flow, securing financing for expansion, or dealing with unexpected expenses. Without sufficient financial resources and effective financial management, entrepreneurs may struggle to sustain their businesses or pursue growth opportunities.

Human resource challenges involve managing personnel effectively, including recruiting and retaining talented employees, fostering a positive company culture, resolving conflicts, and providing adequate training and development

opportunities. Entrepreneurs must build and maintain a skilled and motivated workforce to achieve their business objectives, but doing so can be challenging, particularly for small businesses with limited resources.

Inner fear refers to the psychological barriers and self-doubt that entrepreneurs often face, such as fear of failure, fear of rejection, or imposter syndrome. These internal struggles can hinder decision-making, innovation, and risk-taking, ultimately impacting the success of the venture. Overcoming inner fear requires self-awareness, resilience, and a willingness to confront and address personal insecurities and limiting beliefs. According our responded who participated in this research is above challenges were identified (See figure 1).

According GEM Kazakhstan National report (2020/2021), which one of renowned project conducts comprehensive assessments of entrepreneurship across more than 50 countries worldwide, also found several constraints regarding entrepreneurial activity in Kazakhstan [14].

Table 1 – Main problems of entrepreneurs face by GEM report

Constraints	%
Government policies	58%
Corruption	47%
Financial support for entrepreneurship	36%
Economic climate	25%
Market openness	19%
Education and training	17%
Political, institutional & social context	14%
Labor costs, access and regulation	14%
Government programs	11%
Physical and services infrastructures	11%
Capacity for entrepreneurship	8%
Work force features	8%
Commercial professional infrastructure	6%
R&D transfer	3%
Cultural and social norms	3%
Note: Compiled by authors according to [14]	

According to table 1, Government policies is most concerns from Kazakhstani entrepreneurs, because government policies lack transparency, are unpredictable, and exhibit a lack of systematic and informed decision-making. Additionally, when policies are disconnected from the actual economic and business conditions on the ground, it can exacerbate the issue. Corruption, including theft and extortion, remains a difficult problem that makes it challenging for potential entrepreneurs

to start and scale up its business. The political, institutional, and social landscape in Kazakhstan is conducive to entrepreneurship. Notably, there is a significant presence of proactive individuals with strong business instincts who aspire to establish new ventures. Moreover, experts highlight the supportive nature of government initiatives aimed at fostering small businesses, considering them pivotal in facilitating entrepreneurship in the nation.

So, our study outlined that policy regarding building competitive environment should go systematically. It means not only programs that help to develop entrepreneurial programs such as grants and subsidiaries should cover for entrepreneurial policy framework however other institutional traps should be removed like bureaucracy and corruption in doing business. According to our respondents for our research, main findings indicated that there are following procedure should be done. Management in individual and institutional level though strategic, financial and digital transformation.

Table 2 – Main problems of entrepreneurs face by participants in research

Bureaucracy	
Institutional level	Individual level
Lack of transparency in the permitting process could stem from opaque decision-making processes, limited access to information, or insufficient communication channels between authorities and applicants. As respondents mentioned: “Without transparency, it’s challenging to hold authorities accountable for their decisions or actions. There is no mechanism for applicants to seek recourse or appeal decisions that seem arbitrary or unjust, further exacerbating frustrations with the permitting process.»	Bureaucratic hurdles when applying for government benefits, permits, visas, or legal documents. Complex application forms, ambiguous requirements, and unclear instructions can make the process daunting and time-consuming. Also, there is a lack of understanding the status of their applications or the reasons for decisions made by bureaucratic authorities. As respondents say: “It is really difficult understanding certain beauracratc processes. So, this is why submitting permit applications without clarity on the process or requirements often results in wasted time, money, and effort. We may invest significant resources in preparing applications, only to have them rejected or delayed due to opaque decision-making
Legal constraints	

From institution level there is uncertainty in regulatory framework. As respondents mentioned: «The company may be facing challenges in financial management, especially in the context of investing in start-ups and regional projects. This is due to the insufficient development of the capital market and limitations in decision-making at the level of regional bank branches.»	Often meet some issues with compliance procedures during adhering laws and regulations. According to respondents: «Navigating through the maze of regulatory requirements is daunting. The ever-changing landscape of laws and regulations adds another layer of complexity, making it difficult for small businesses like ours to stay compliant.»
Financial constraints	
Main constraints is resource allocation for entrepreneurs. As respondents mentioned: «The company may be facing challenges in financial management, especially in the context of investing in start-ups and regional projects. This is due to the insufficient development of the capital market and limitations in decision-making at the level of regional bank branches.»	Most entrepreneurs believe that there is a heavy taxation system for entrepreneurs which earnings are marginalized. According to respondents: «When a significant portion of our earnings goes towards taxes, it reduces the incentive for us to reinvest in our businesses or pursue new ventures. High taxes hinder our ability to innovate and expand»
Human resource management constraints	
There is lack comprehensive talent development programs that support career growth, skill enhancement, and leadership development. As respondents mentioned: «The lack of comprehensive talent development programs has significant implications for organizational performance. Without ongoing skill enhancement and leadership development initiatives, employees may become outdated in their abilities, hindering innovation and adaptability. Furthermore, the absence of a clear career growth path may lead to talent attrition, disrupting team dynamics and productivity.»	Companies face finding skillful workforce and experts in certain area. «In today's dynamic business environment, companies face increasing competition for skilled workforce and experts in specific areas. As industries evolve and technologies advance, the demand for specialized skills grows, creating a talent shortage in niche areas. To remain competitive, companies must devise innovative strategies for attracting and retaining top talent, including offering competitive salaries, benefits, and opportunities for professional development.»
Inner fear	

The lack of a supportive and inclusive organizational culture, coupled with ineffective leadership in addressing emotional well-being, can negatively impact employee engagement and retention. It is important to promote the success of business entities can be beneficial for our culture. By sharing success stories on social platforms, we can inspire others, attract investment, and foster a culture of entrepreneurship and innovation. Celebrating achievements can also boost morale and pride within the community.»	In navigating personal fears and insecurities, individuals can harness self-awareness and emotional intelligence as powerful tools, supplemented by seeking support from mentors, coaches, or mental health professionals, to foster personal growth and development.: There is too much pressure in society, which makes sometimes feel ourselves vulnerable about our entrepreneurial processes
Note: Compiled by authors	

The preceding table delineates numerous constraints encountered at both individual and institutional levels within the entrepreneurial ecosystem. Consequently, it becomes imperative to develop a subsequent figure illustrating potential solutions to circumvent these constraints (See figure 2).

Figure 2 – Main recommendation for minimizing issues, which entrepreneurs face

This is consistent with the notion that entrepreneurial performance, which driven by complex, systemic interactions, the balance of which would be likely to vary across countries. Second, differences across countries are persistent over time – suggesting that path-dependent processes drive entrepreneurial performance [15]. Third, there is widespread empirical and theoretical recognition that individual

–level entrepreneurial action regulated by contextual factors, such as culture, formal institutions and resource availability [16].

Policy makers should consider a long-term approach in the field of the entrepreneurship development. Because the entrepreneurship development is not simply shaped by the formulation of short-term programs without a systemic view and lack of balanced development of the financial system, the market, human capital, cultural promotion and all kinds of support. Hence, the attention to the factors of entrepreneurial ecosystems in creating the appropriate environment should consider as an important condition in the cooperation of the public and private sectors. All barriers hindering the development of an entrepreneurial competitive environment should view through both individual and institutional lenses. Individual barriers may include lack of entrepreneurial skills, access to finance, or risk aversion among potential entrepreneurs. Institutional barriers may involve regulatory complexities, bureaucratic hurdles, inadequate infrastructure, or insufficient support mechanisms. Identifying and addressing barriers from both perspectives is crucial for fostering a conducive environment for entrepreneurship to thrive.

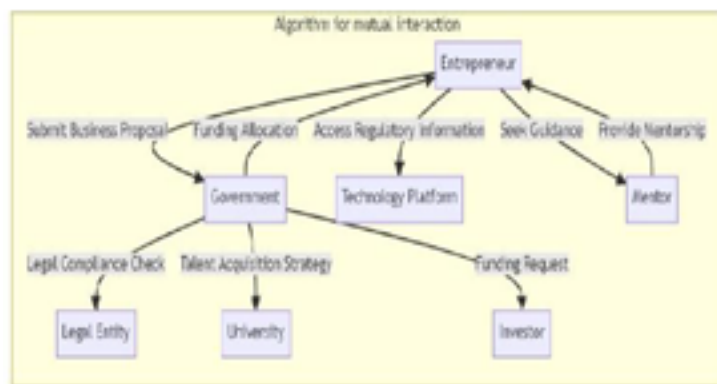

Figure 3 – Mutual interaction stakeholders in building entrepreneurial process

In this flowchart, it can be seen that there should be close interaction between government, entrepreneurs and university, investors, legal entities and mentors. In addition to the close interactions depicted in the flowchart, fostering robust communication channels among government agencies, entrepreneurs, universities, legal entities, and mentors is imperative for cultivating a thriving entrepreneurial

ecosystem. This communication facilitates knowledge sharing, collaboration on strategic initiatives, and the exchange of best practices. Furthermore, by fostering a culture of openness and transparency, these interactions can enhance trust and confidence among stakeholders, thereby creating a supportive environment conducive to innovation and business growth. Through continuous dialogue and engagement, stakeholders can collectively address challenges, leverage opportunities, and drive forward initiatives that promote entrepreneurship, economic prosperity, and social impact.

Entrepreneurs often rely too heavily on cost comparisons when making business decisions, overlooking important strategic and legal considerations. This approach can lead to poor outcomes and legal issues down the line. To avoid these pitfalls, entrepreneurs should recognize indicators that suggest they need to take a more deliberative approach to decision-making. When decisions are solely driven by bottom-line dollar figures, entrepreneurs should seek assistance from professionals and educate themselves on the strategic and legal implications of their choices before proceeding. This ensures that decisions are well-informed and aligned with long-term business objectives, reducing the risk of costly mistakes [17].

Continue to take actions in the framework of the government anti corruption policy to ensure a change of culture regarding corruption and to reduce the consequences of corruption for entrepreneurship development. Over the past decade, governments have established several significant support systems to foster entrepreneurial activity. However, ongoing efforts are necessary to enhance the expertise and knowledge of business advisors and consultants within these systems. Additionally, there is a need to establish and monitor performance standards for centers and incubators over time. While monitoring mechanisms exist to track expenditures and outputs of entrepreneurship programs in countries such as Kazakhstan, including the number of entrepreneurs receiving support and loan guarantees issued, as well as participant satisfaction levels, there is a notable lack of rigorous impact evaluations utilizing control group methodologies. Furthermore, much of the evaluation process is conducted internally by ministries and agencies rather than by independent external evaluators. Therefore, implementing more impact-oriented and rigorous evaluation practices would be instrumental in shaping the future design of entrepreneurial policies.

This research showed that in order to build a competitive environment for entrepreneurs, there should have been a holistic approach from institutional and individual levels, particularly, to avoid bureaucracy issues, there is a need to implement policies that require authorities to disclose decision-making processes, criteria, and timelines for permit applications or benefit claims. In addition, making information about application procedures, requirements, and progress easily accessible

through online portals or dedicated helplines and ensuring that communication channels between authorities and applicants are open and responsive, providing timely updates and feedback on application statuses will be crucial for abstaining bureaucratic problems. To minimize legal and financial constraints, it needs to be conducted a comprehensive review of existing regulations to identify outdated or contradictory provisions and simplify and streamline regulatory processes to reduce complexity and improve clarity for businesses. Moreover, by providing clear guidance and interpretation of laws and regulations to help businesses understand their obligations more easily. Also, developing and strengthening capital markets to provide entrepreneurs with access to diverse sources of funding, including venture capital, angel investors, and crowd funding platforms. Therefore, well-designed policies can help unleash the creative potential of individuals and businesses, driving economic growth and prosperity [18].

The promotion of entrepreneurship and the support of entrepreneurial activity are crucial components of economic development strategies worldwide. To facilitate entrepreneurial activity and enhance the success of entrepreneurial activity in region, various policy measures and support programs could implemented. This research showed that in order to build competitive environment for entrepreneurs there should have done holistic approach from institutional and individual level. There are several key recommendations aimed at fostering entrepreneurship and supporting entrepreneurial activity, focusing on financial management, taxation policies, talent development, and talent acquisition strategies. Financial management skills are essential for the success of entrepreneurs and SMEs. Therefore, it is imperative to provide training and support programs to enhance entrepreneurs' financial literacy and management capabilities. These programs should cover essential topics such as budgeting, cash flow management, and investment analysis, equipping entrepreneurs with the necessary skills to effectively manage their finances and make informed business decisions. Taxation policies significantly affect the business environment for entrepreneurs. To alleviate the tax burden on these entities and incentivize investment and innovation, taxation policies should review and reform. This may include the introduction of tax incentives or exemptions for reinvestment in businesses, innovation activities, and job creation. Additionally, simplifying tax compliance procedures and reducing administrative burdens can facilitate compliance and alleviate the administrative burden on entrepreneurs. Talent development is critical for fostering innovation and competitiveness within entrepreneurial processes. Comprehensive talent development programs should establish to support career growth, skill enhancement, and leadership development among employees. These programs may include regular training sessions, workshops,

seminars, mentorship, and coaching programs tailored to employees' needs and career aspirations. Furthermore, partnerships with educational institutions can help address skill gaps and facilitate the acquisition of talent. Begin collaborative efforts to develop customized training programs, internships can attract young talent and provide them with valuable hands-on experience and mentorship opportunities. Talent acquisition strategies play a vital role in ensuring entrepreneurial activities have access to the skilled workforce they need to thrive. Innovative recruitment strategies, such as targeted advertising, networking events, and referral programs, can help attract skilled professionals and experts in niche areas. Leveraging digital platforms and social media can expand the reach of recruitment efforts and display the company's culture, values, and career opportunities to potential candidates. In conclusion, promoting entrepreneurship and supporting entrepreneurs require a multifaceted approach that addresses financial management, taxation policies, talent development, and talent acquisition strategies. By implementing these recommendations, policymakers can create an enabling environment that fosters entrepreneurship, drives innovation, and enhances the success and sustainability of SMEs, contributing to economic growth and prosperity.

Conclusion

In conclusion, fostering a competitive environment for entrepreneurial development requires addressing a multitude of challenges at both individual and institutional levels. Our study has highlighted several key constraints, including regulatory barriers, legal uncertainties, financial challenges, human resource management issues, and inner fears and insecurities among entrepreneurs. These constraints can hinder the establishment and growth of new ventures, limiting opportunities for entrepreneurial activity and economic growth. Our findings underscore the importance of policy interventions aimed at creating a conducive environment for entrepreneurship to thrive. Policymakers should adopt a systemic approach that addresses both individual and institutional barriers to entrepreneurship. This includes implementing reforms to simplify regulatory procedures, reduce bureaucratic red tape, and promote transparency and accountability in governance. Additionally, efforts to provide financial support, enhance talent development programs, and foster a supportive and inclusive organizational culture are essential for unlocking entrepreneurial potential and driving innovation. Furthermore, it is crucial to recognize the persistent challenges posed by corruption and the need for continuous efforts to combat it effectively. Government initiatives to support entrepreneurship should be accompanied by rigorous impact evaluations to ensure their effectiveness and inform future policy design. In summary, building a competitive environment for entrepreneurship requires a comprehensive and coordinated approach that involves collaboration

between the public and private sectors. By addressing the identified barriers and leveraging opportunities for growth and innovation, countries can create an ecosystem that nurtures entrepreneurship and drives sustainable economic development.

REFERENCES

- 1 **Urbano, D., Audretsch, D., Aparicio, S., Noguera, M.** Does entrepreneurial activity matter for economic growth in developing countries? The role of the institutional environment [Text] // International Entrepreneurship and Management Journal. – 2020. – № 3. – P. 1065–1099. <https://doi.org/10.1007/s11365-019-00621-5>.
- 2 **Nijkamp, P.** Entrepreneurship in a modern network economy [Text] // Regional studies. – 2003. – № 4. – P. 395–405.
- 3 **Stenholm, P., Acs, Z. J., Wuebker, R.** Exploring country-level institutional arrangements on the rate and type of entrepreneurial activity [Text] // Global Entrepreneurship, Institutions and Incentives. – Edward Elgar Publishing, 2015. – P. 387–404.
- 4 **Thurik, A. R., Stam, E., Audretsch, D. B.** The rise of the entrepreneurial economy and the future of dynamic capitalism [Text] // Technovation. – 2013. – № 8-9. – P. 302–310. – <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2013.07.003>.
- 5 **Henrekson, M., Sanandaji, T.** Entrepreneurship and the theory of taxation [Text] // Small Business Economics. – 2011. – P. 167–185.
- 6 **Audretsch, D. B., Keilbach, M.** The theory of knowledge spillover entrepreneurship [Text] // Journal of Management studies. – 2007. – №. 7. – P. 1242–1254.
- 7 **Mason, C., Brown, R.** Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship [Text] // Final report to OECD, Paris. – 2014. – № 1. – P. 77–102.
- 8 **Stam, E.** Entrepreneurial ecosystems and regional policy : a sympathetic critique [Text] // European planning studies. – 2015. – № 9. – P. 1759–1769.
- 9 **Shane, S. A.** The illusions of entrepreneurship : The costly myths that entrepreneurs, investors, and policy makers live by [Text] // Yale University Press. – 2008.
- 10 **Acs, Z. J., Autio, E., Szerb, L.** National systems of entrepreneurship : Measurement issues and policy implications [Text] // Global Entrepreneurship, Institutions and Incentives. – Edward Elgar Publishing – 2015. – P. 523–541.
- 11 **Baidybekova, S. K.** Accounting and financial reporting in the context of globalisation and digitalization : problems and improvements [Text] // Public Policy and Administration. – 2021. – №. 2. – P. 248–259.

- 12 **Baumol, W. J.** Entrepreneurship : Productive, unproductive, and destructive [Text] // Journal of business venturing. – 1996. – № 1. – P. 3–22.
- 13 **Фазылбаева, А. Ф.** Шағын бизнесті мемлекеттік қолдаудағы негізгі бағыттары мен проблемалары [Текст] // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы – 2013. – Б. 193–200
- 14 **GEM Kazakhstan National Report 2020/2021.** [Electronic resource]. <https://www.gemconsortium.org/report/gem-kazakhstan-national-report-20202021> (accessed 25.02.2024).
- 15 **Levie, J., Autio, E.** Regulatory burden, rule of law, and entry of strategic entrepreneurs : An international panel study [Text] // Journal of Management Studies. – 2011 – №. 6. – P. 1392–1419.
- 16 **Autio, E., Acs, Z. J.** Intellectual property protection and the formation of entrepreneurial growth aspirations [Text] // Global entrepreneurship, institutions and incentives. Edward Elgar Publishing, – 2015. – P. 405–422.
- 17 **Marcum, T. M., Blair, E. S.** Entrepreneurial decisions and legal issues in early venture stages : Advice that shouldn't be ignored [Text] // Business Horizons. – 2011. – №. 2 – P. 143–152.
- 18 **Audretsch, D., Colombelli, A., Grilli, L., Minola, T., Rasmussen, E.** Innovative start-ups and policy initiatives [Text] // Research Policy. – 2020. – №. 10. – P. 104027.

Received 24.04.24

Received in revised form 29.04.24

Accepted for publication 16.05.24

*А. П. Жайшылық, Н. С. Құлмырзаев, А. Ш. Абдимомынова
 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
 Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ.
 24.04.24 ж. баспаға түсті.
 29.04.24 ж. түзетулерімен түсті.
 16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

КӘСІПКЕРЛЕРЛІК БӘСЕКЕЛЕСТІК ОРТАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ: ИНСАЙТТАР МЕН ҮЗДІК ТӘЖІРИБЕЛЕР

Бүгінгі таңда кәсіпкерліктің табысты болуына ықпал ету үшін бәсекелестік ортаны нығайту өте маңызды. Динамикалық нарықтық ландшафттар дәуірінде бұл зерттеу кәсіпкерлік кәсіпорындардың өсуі мен тұрақтылығына ықпал ететін экожүйені құруға ықпал

ететін негізгі идеялар мен озық тәжірибелерді қарастырады. Бұл зерттеу кәсіпкерлер кездесетін жеке және институционалдық кедергілерге баса назар аудара отырып, кәсіпкерлік үшін бәсекелестік ортаны құрудың қиындықтары мен перспективаларын зерттейді. Жартылай құрылымдалған сұхбаттардың сапалы деректері мен бар әдебиеттердегі идеялардың жиынтығына сүйене отырып, зерттеу нормативтік кедергілер, құқықтық белгісіздік, қаржылық мәселелер, адам ресурстарын басқару мәселелері, кәсіпкерлер арасындағы ішкі қорқыныш пен белгісіздік сияқты негізгі шектеулерді анықтайды. Жүйелі талдау арқылы зерттеу құзіретті органдар мен мүдделі тараптарға осы шектеулерді жою және кәсіпкерлік қызмет үшін қолайлы орта құру бойынша ұсыныстар қарастырылды. Бұл ұсыныстарға реттеуші рәсімдерді оңайлату, қаржылық қолдау тетіктерін күшейту, таланттарды дамыту бағдарламаларын жетілдіру, қолдаушы ұйымдық мәдениетті дамыту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді күрес кіреді. Зерттеу мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы ынтымақтастықтың қажеттілігін көрсете отырып, кәсіпкерлік үшін жеке және институционалдық кедергілерді жоюдың біртұтас тәсілдің маңыздылығын көрсетеді. Осы ұсыныстарды орындай отырып, мемлекет кәсіпкерлік әлеуетті ашып, инновацияларды ынталандырып, тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізе алады.

Кілтті сөздер: кәсіпкерлік белсенділік, бәсекелестік орта, сын-қатерлер, шешімдер, Қазақстан.

*А. П. Жайшылық, Н. С. Кулмырзаев, А. Ш. Абдимомынова
Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
Республика Казахстан, г. Кызылорда
Поступило в редакцию 24.04.24
Поступило с исправлениями 29.04.24
Принято в печать 16.05.24

СОЗДАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ: ИНСАЙТЫ И ЛУЧШИЕ ПРАКТИКИ

Сегодня крайне важно укреплять конкурентную среду для содействия успеху предпринимательства. В эпоху динамичных рыночных ландшафтов в этом исследовании рассматриваются

ключевые идеи и передовой опыт, которые способствуют созданию экосистемы, способствующей росту и устойчивости предпринимательских предприятий. В этом исследовании изучаются проблемы и перспективы создания конкурентной среды для предпринимательства, уделяя особое внимание индивидуальным и институциональным барьерам, с которыми сталкиваются предприниматели. Опираясь на сочетание качественных данных полуструктурированных интервью и идей из существующей литературы, исследование определяет ключевые ограничения, такие как нормативные барьеры, правовая неопределенность, финансовые проблемы, проблемы управления человеческими ресурсами, а также внутренние страхи и неуверенность среди предпринимателей. Посредством систематического анализа исследование предлагает рекомендации для политиков и заинтересованных сторон по устранению этих ограничений и созданию благоприятной среды для предпринимательской деятельности. Эти рекомендации включают упрощение регуляторных процедур, усиление механизмов финансовой поддержки, совершенствование программ развития талантов, развитие поддерживающей организационной культуры и эффективную борьбу с коррупцией. В исследовании подчеркивается важность целостного подхода, который устраняет как индивидуальные, так и институциональные барьеры для предпринимательства, подчеркивая необходимость сотрудничества между государственным и частным секторами. Выполняя эти рекомендации, страны смогут раскрыть предпринимательский потенциал, стимулировать инновации и достичь устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: предпринимательский активность, конкурентная среда, проблемы, решение, Казахстан

<https://doi.org/10.48081/MYYB9775>

***Е. В. Игнатова**

Торайгыров университет, Республика Казахстан г. Павлодар

*e-mail: elena_iev@mail.ru

РЕАЛИЗАЦИЯ КАДРОВОЙ АВТОНОМИИ В УПРАВЛЕНИИ ЗАРУБЕЖНЫМИ ВУЗАМИ

В настоящей статье автор рассматривает реализацию кадровой автономии при отборе преподавателей и сотрудников в зарубежные университеты. Последнее десятилетие на европейском образовательном пространстве активно осуществляется переход к кадровой автономии, обеспечивающей вузам свободно принимать решения по вопросам управления человеческими ресурсами. Такой подход позволил университетам создать гибкую систему отбора кадров, обеспечивающую самостоятельное осуществление набора квалифицированного персонала повышая тем самым качество высшего образования.

В настоящее время в Республике Казахстан активно продвигаются реформы, направленные на формирование академической свободы университетов. Трансформационные процессы обусловили изменения в законодательных актах расширив полномочия казахстанских вузов в принятии самостоятельных управленческих решений. Вместе с тем, общие руководящие принципы, касающиеся процедуры отбора профессорско-преподавательского состава, все еще регламентируются законами и утверждаются уполномоченным органом в сфере высшего образования.

Автор делает вывод, что изучение международного опыта в создании гибкой системы отбора квалифицированных кадров, позволит Казахстану продолжить процессы дерегулирования государственного контроля в принятии управленческих решений по вопросам кадрового обеспечения, а также создаст условия самостоятельно принимать в вузы высококвалифицированные кадры привлекая наиболее талантливых преподавателей.

Ключевые слова: автономия, кадровая автономия, система управления вузами, системе отбора кадров, государственный контроль.

Введение

Коренные трансформации социальной и экономической сферы, происходящие в последние годы, стремительный рост научных знаний, расширение информационного пространства и развитие коммуникаций привели мировое сообщество к решению новых задач, в которых особая роль отведена образованию. И не случайно Глава государства К.Ж. К.Токаев подчеркивает «Кадровая политика – это очень сложный, важный и весьма чувствительный вопрос. От хороших кадров зависит многое».

В последнее десятилетие деятельность европейских университетов ориентировано на трансформацию управленческой деятельности. При этом, особое внимание уделяется развитию кадровой автономии так как именно кадровая автономия позволяет вузам самостоятельно определять структуру управления, выстраивать порядок назначения и освобождения от должности, а также распределять управленческие функции между сотрудниками [1]. Исходя из этого, можно констатировать, что переход к кадровой автономии в решении управленческих вопросов не просто устанавливает новые правила, а вырабатывает новое понимание того, как должна строиться кадровая работа.

Таким образом, изучение международного опыта позволит выработать механизмы перехода к кадровой автономии казахстанских вузов.

Материалы и методы

Анализ, проведенный в данной статье является узконаправленным основанный на методах качественного исследования, но для выполнения заявленной цели является достаточным. Исследование построено на том, что в Казахстане стратегией развития высшего образования стал переход от системы, жестко контролируемой государством, к системе, обеспечивающей автономное управление университетами. В статье проводится тематическое исследование и сравнительно-сопоставительный анализ реализации кадровой автономии в зарубежных странах по пяти критериям: подбор персонала, создание структуры, назначение ректора, установка заработной платы, прием и увольнение персонала. Исследование для данной статьи основано на выборке из четырех европейских стран с наиболее благоприятными условиями в осуществлении кадровой деятельности занимающие верхние строчки в рейтинге.

В исследовании использован теоретический анализ научной литературы по проблеме кадровой автономии высшего образования [2],

анализ аналитических обзоров по кадровому управлению в европейских университетах; методы математической статистики по обработке данных.

Результаты и обсуждение

Ключевой стратегией реформ в управлении европейскими университетами является удовлетворение глобальной конкурентной экономики и рынка труда, свободного от административного контроля. Поэтому университеты многих стран стремятся продвигать реформы, направленные на развитие кадровой автономии, что позволяет им создать гибкую систему отбора кадров, обеспечивающую самостоятельное осуществление набора квалифицированного персонала повышая тем самым качество высшего образования.

Зачастую реформирование систем управления кадрами в зарубежных вузах основывается на опыте развитых стран. Однако не существует единого рецепта, так как каждый университет имеет свою особенность в управлении. Несмотря на это изучение такого опыта необходимо Казахстану для понимания того, как выстраивать стратегию по формированию механизмов кадровой автономии в управлении вузами.

Анализ, проведенный в данной статье, был частично основан на эмпирических данных, полученных из общедоступных официальных документов, таких как, Аналитический обзор, проведенный АО «Информационно-аналитический центр» по данным Ассоциации европейских университетов [3]. Опираясь на результаты исследования можно, отметить что только 40 % систем высшего образования из 28 европейских стран обладают высокой степенью кадровой автономии. Для анализа распределения европейских стран по уровню кадровой автономии были выбраны страны с наиболее благоприятными условиями в осуществлении кадровой деятельности занимающие верхние строчки в рейтинге [3]. Исследование было сосредоточено на системах высшего образования стран, набравших наибольшее количество баллов, что позволил выделить четыре группы (табл.1).

Таблица 1 – Распределение европейских стран по уровню кадровой автономии

Группа	Система высшего образования страны	Баллы (%)
1	Эстония	100
2	Великобритания	96
3	Чехия	95
	Швеция	95
	Швейцария	95

4	Финляндия	93
	Латвия	93

На основе полученных данных лидирующую позицию в рейтинге вузов европейских стран реализующих кадровую автономию занимает Эстонии. Так, в Эстонии вузы самостоятельно осуществляют подбор преподавателей, однако существуют ограничения связанные с правилами соглашения по менеджменту качества, которое содержит рекомендации по набору на разные должности ППС [4]. Кроме того, вузы Эстонии могут самостоятельно формировать свою структуру создавая факультеты и департаменты, автономно определять юридические лица и назначать внешних членов в управлении университетом. При этом, процедура назначения руководства вуза не регламентируется законом, а регулируется уставом университетов. Таким образом, анализ показывает, что вузы Эстонии самостоятельно принимают решения по всем кадровым вопросам.

Ко второй группе стран по уровню кадровой автономии, набравшей 96 % относится Великобритания. Анализ законодательных актов в области высшего образования показал, что британские вузы обладают широкой кадровой автономией. Однако, нормы и принципы работы руководящего состава вузов, созданных после 1992 года, регламентируются Законом «О высшем образовании», при этом, деятельность руководства университетами созданных ранее регулируется уставами вузов [5]. Следует подчеркнуть, что обязательным требованием к ректорам вузов является наличие ученого звания профессора или ассоциированного профессора, а срок полномочий не фиксируется. Кроме того, в управлении кадрами, существуют ограничения со стороны государства. Так, уровень заработной платы преподавателей согласовывается с профсоюзами, есть ограничение в продвижении преподавателей по службе, а правила увольнения персонала регулируются национальными трудовыми положениями [5].

Третья группа европейских стран, к которым относятся Чехия, Швеция и Швейцария характеризуются ограничениями со стороны государства в кадровых вопросах [6]. Например, в Чехии и Швеции на законодательном уровне регламентируются квалификационные требования и механизмы привлечения сотрудников. Кроме того, вузы не могут самостоятельно назначать и отстранять ректора от должности и определять срок его полномочий [6].

Следует подчеркнуть, что несмотря на то, что в управленческих структурах обозначенных странах имеются внешние члены, ни один из вузов не может назначать их самостоятельно, без утверждения уполномоченного органа.

Возможность вузов самостоятельно определять свою внутреннюю структуру ограничена, за исключением Швейцарии. В Чехии, формирование внутренним структуры вузов регламентируется уполномоченным органом. При этом университеты имеют право создавать юридические лица, однако эти процедуры ограничены рядом правил, утвержденных уполномоченным органом [7].

Кроме того, несмотря на то, что уполномоченный орган в сфере образования не принимает участие в процессе подбора персонала процедуры отбора, открытие вакансий, состав отборочной комиссии регламентируется законом. При этом, в вузах отсутствуют положения, регламентирующие увольнение сотрудников, кроме национальных трудовых положений [8].

Финляндия и Латвия, четвертая группа исследования, с рейтингом 93 %. Так, в вузах Латвии законом регламентируется прием сотрудников, в котором определены квалификационные требования. Продвижение по служебной лестнице возможно при наличии вакансий, а к процедуре назначения внешних членов управляющих органов привлекаются местные органы власти [9]. Несмотря на то, что существует единичная статья финансирования, вузы имеют право устанавливать уровень зарплаты, превышающий уровень, предусмотренный законом.

Кадровая автономия в вузах Финляндии имеет отличия от управления кадрами в Латвийских университетах. Так, финские вузы самостоятельно определяют свою структуру, создают юридические лица и назначают внешних членов в управлении университетами. При этом, процедура назначения руководства вуза не регламентируется законодательными актами, а определяется уставами университетов. Кроме того, срок полномочий ректора не регламентируется [10]. Университеты самостоятельно принимают решение о продвижении сотрудников, а уровень заработной платы преподавателей согласовывается с профсоюзами.

Таким образом, проведенный анализ позволяет выявить особенности кадровой автономии исследуемых европейских стран (табл.2).

Таблица 2 – Особенности кадровой автономии европейских стран

Критерии	Группы стран			
	Эстония	Великобритания	Чехия Швеция Швейцария	Финляндия Латвия
Подбор персонала	самостоятельно	самостоятельно	ограничениями со стороны государства в кадровых вопросах	самостоятельно
Создание структуры	самостоятельно	самостоятельно	утверждения уполномоченного органа	самостоятельно
Назначение ректора	на основании Устава вуза	на основании Устава вуза	утверждения уполномоченного органа	определяется уставами университетов
Установка заработной платы	самостоятельно определяют уровень зарплаты	согласовывается с профсоюзами	самостоятельно определяют уровень зарплаты	согласовывается с профсоюзами
Прием и увольнение персонала	самостоятельно	регулируются национальными трудовыми положениями	регламентируется законом	регламентируется законом

Выводы

Результаты анализа реализации кадровой автономии в управлении показывает, что европейские вузы самостоятельно осуществляют подбор персонала, создают внутреннюю структуру, устанавливают размер заработной платы, однако в ряде стран, к которым относятся Чехия, Швеция и Швейцария, решения кадровых вопросов ограничены трудовыми законодательными актами. Это дает основание полагать, что, не смотря на усилия университетов свободно принимать решения по вопросам управления человеческими ресурсами прослеживается государственное регулирование в вопросах кадровой политики.

Автор не ставил целью проведения сравнительного анализа реализации кадровой автономии Казахстана и европейских стран, так как в республике переход к автономному управлению находится в начале пути. Вместе с тем, опираясь на законодательные акты можно отметить сходство в управлении кадрами. Так, назначение ректора и председателя Совета директоров утверждается Министерством науки и высшего образования. Университеты обладают определенной свободой в части формирования кадров, однако квалификационные требования к профессорско - преподавательскому

составу регулируются приказом уполномоченного органа, при этом сохраняется централизованный финансовый контроль. Разумеется, Казахстан испытывает трудности в вопросах регулирования баланса кадровой автономии и повышения степени подотчетности, однако, делегирование полномочий университетам в формировании кадрового потенциала не уменьшает возможностей государства в поддержании прочной системы высшего образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Горский-Мочалов, В. Л.** Принцип автономии высших учебных заведений в конституциях стран Европы / В. Л. Горский-Мочалов // Право и государство : теория и практика. – № 7. – 2021. – С. 75–78.

2 The National Education Policy Draft. Ministry of Human Resource Development // Draft NEP. – 2019: [Электронный ресурс]. – 2019: https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/

3 Разработка механизмов по повышению конкурентоспособности высшего образования // Аналитический обзор. – Астана – 2017. – 341 с.

4 Rome Ministerial Communiqué // European Higher Education Area and Bologna Process – 2020: [Электронный ресурс]. – URL: <https://eha.info/Upload>.

5 **Элкен, М., Н. Фрелих и И. Реймерт** Руководящие подходы в высшем образовании : сравнение Норвегии, Швеции, Финляндии, Нидерландов и Великобритании (Англии) / М. Элкен, Н. Фрелих, И. Реймерт // НИФУ Осло. – 2016.

6 **Andrea Frankowski, Martijn van der Steen, Daphne Bressers, Martin Schulz, Claire Shewbridge, Marc Fuster, Rien Rouw** Dilemmas of central governance and distributed autonomy in education / Andrea Frankowski, Martijn van der Steen, Daphne Bressers, Martin Schulz, Claire Shewbridge, Marc Fuster, Rien Rouw // OECD Education Working Papers. – № 189 – 2018.

7 **Francisco Michavila, Jorge M. Martinez** Excellence of Universities versus Autonomy, Funding and Accountability / Francisco Michavila, Jorge M. Martinez // European Review. № – 26 – 2018. – P. 48–56.

8 **Kenan, Dikilitas, Simon, E.** Mumford Teacher autonomy development through reading teacher research : agency, motivation and identity/ Kenan Dikilitas, Simon E. Mumford // Innovation in language learning and teaching. – 2018. – P. 1–12.

9 World Bank Поддержка World Bank высшего образования в Латвии // Финансирование на системном уровне. – 2018 : [Электронный ресурс]. – <https://openkno.wledge.worldbank.org/handle/10986/29740>.

10 **Gordon Redding** Critical thinking, university autonomy, and societal evolution; thoughts on a research agenda / Gordon Redding // Centre for Global Higher Education, Working paper. – № 11. – 2017.

REFERENCES

1 **Горский-Мочалов, В. Л.** Принцип автономии высших учебных заведений в конституциях стран Европы / В. Л. Горский-Мочалов // Право и государство : теория и практика. – № 7. – 2021. – С. 75–78.

2 The National Education Policy Draft. Ministry of Human Resource Development // Draft NEP. – 2019: [Electronic resource]. – https://www.mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/

3 Razrabotka mexanizmov po povы'sheniyu konkurentosposobnosti vy'sshego obrazovaniya [Development of mechanisms to improve the competitiveness of higher education]. // Analytical review – Astana. – 2017. P. 341.

4 Rome Ministerial Communiqué // European Higher Education Area and Bologna Process – 2020: URL: [Electronic resource]. – <https://eha.info/Upload>.

5 **Elken M., N. Fröhlich, I. Reimert** Rukovodachie podchodi v bischem obracovanii: sravnenie Norvegii Svedcii Finljandii i Velikobritanii (Anglii) [Reimert Leadership approaches in higher education: a comparison of Norway, Sweden, Finland, the Netherlands and Great Britain (England)] // НИФУ Осло. – 2016.

6 **Andrea Frankowski, Martijn van der Steen, Daphne Bressers, Martin Schulz, Claire Shewbridge, Marc Fuster, Rien Rouw** Dilemmas of central governance and distributed autonomy in education/ Andrea Frankowski, Martijn van der Steen, Daphne Bressers, Martin Schulz, Claire Shewbridge, Marc Fuster, Rien Rouw // OECD Education Working Papers. – № 189. – 2018.

7 **Francisco Michavila, Jorge M. Martinez** Excellence of Universities versus Autonomy, Funding and Accountability/ Francisco Michavila, Jorge M. Martinez // European Review. – № 26 – 2018. – P. 48–56.

8 **Kenan Dikilitas, Simon E.** Mumford Teacher autonomy development through reading teacher research : agency, motivation and identity/ Kenan Dikilitas, Simon E. Mumford // Innovation in language learning and teaching. – 2018. – P. 1–12.

9 World Bank Поддержка World Bank высшего образования в Латвии// Финансирование на системном уровне. – 2018 : [Electronic resource]. <https://openkno.wledge.worldbank.org/handle/10986/29740>.

10 **Gordon Redding** Critical thinking, university autonomy, and societal evolution; thoughts on a research agenda / Gordon Redding // Centre for Global Higher Education, Working paper. – № 11 – 2017.

Поступило в редакцию 25.12.23
Поступило с исправлениями 26.12.23
Принято в печать 19.04.24

*Е. В. Игнатова

Тоғайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, г. Павлодар
25.12.23 ж. баспаға түсті.
26.12.23 ж. түзетулерімен түсті.
19.04.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ШЕТЕЛ УНИВЕРСИТЕТТЕРІН БАСҚАРУДА КАДР АВТОНОМИЯСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Бұл мақалада автор шетел университеттерінде оқытушылар мен қызметкерлерді іріктеуде кадрлық автономияның жүзеге асырылуын қарастырады. Соңғы онжылдықта еуропалық білім кеңістігі университеттердің адам ресурстарын басқару мәселелері бойынша еркін шешім қабылдауын қамтамасыз ете отырып, кадрлық автономияға белсенді түрде көшуіде. Бұл тәсіл университеттерге білікті кадрларды өз бетінше іріктеуді қамтамасыз ететін кадрларды іріктеудің икемді жүйесін құруға, сол арқылы жоғары білім сапасын арттыруға мүмкіндік берді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ЖОО-да академиялық еркіндік құруға бағытталған реформалар белсенді түрде алға жылжытылуда. Трансформация процестері заңнамалық актілерге өзгерістер енгізуге, тәуелсіз басқару шешімдерін қабылдауда қазақстандық жоғары оқу орындарының өкілеттіктерін кеңейтуге әкелді. Дегенмен, педагогикалық кадрларды іріктеу тәртібіне қатысты жалпы нұсқаулар бұрынғысына заңдармен реттеледі және жоғары білім саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Авторлар білікті кадрларды іріктеудің икемді жүйесін құрудағы халықаралық тәжірибені зерделеу Қазақстанға кадр мәселесі бойынша басқарушылық шешімдерді қабылдауда мемлекеттік бақылауды дерегуляциялау процестерін жалғастыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ жоғары білікті кадрларды ЖОО-ға өз бетінше қабылдау үшін жағдай жасайды деп қорытындылады. ең дарынды мұғалімдерді тарту.

Кілтті сөздер: автономия, кадр автономиясы, университетті басқару жүйесі, кадрларды іріктеу жүйесі, мемлекеттік бақылау.

Ye. B. Ignatova

Torayghyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 25.12.23

Received in revised form 26.12.23

Accepted for publication 19.04.24

IMPLEMENTATION OF PERSONNEL AUTONOMY IN THE MANAGEMENT OF FOREIGN UNIVERSITIES

In this article, the author examines the implementation of personnel autonomy in the selection of teachers and staff at foreign universities. Over the past decade, the European educational space has been actively transitioning to personnel autonomy, ensuring universities can freely make decisions on human resource management issues. This approach allowed universities to create a flexible personnel selection system that ensures independent recruitment of qualified personnel, thereby increasing the quality of higher education.

Currently, reforms aimed at creating academic freedom at universities are being actively promoted in the Republic of Kazakhstan. Transformation processes have led to changes in legislative acts, expanding the powers of Kazakhstani universities in making independent management decisions. However, general guidelines regarding the selection procedure for teaching staff are still regulated by laws and approved by the authorized body in the field of higher education.

The authors conclude that studying international experience in creating a flexible system for selecting qualified personnel will allow Kazakhstan to continue the processes of deregulation of state control in making management decisions on staffing issues, and will also create conditions to independently admit highly qualified personnel to universities by attracting the most talented teachers.

Keywords: autonomy, personnel autonomy, university management system, personnel selection system, state control.

<https://doi.org/10.48081/DMNL6239>

***М. С. Искакова, Б. А. Еспенбетова, А. Ж. Зейнуллина**

Шәкәрім атындағы университет, Қазақстан Республикасы, Семей қ.

e-mail: mis0508@mail.ru

ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ АЙМАҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақалада аймақтың инновациялық дамуы мен оған әсер ететін басты факторлар туралы сөз болады. Бүгінде инновациялар кез-келген кәсіпорынның және жалпы экономика дамуының стратегиялық факторына айналғаны айқын, оны өндіріске енгізу нәтижесінде техникалық деңгейі мен тиімділігін жоғарылатуға, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және экономикалық өсімге қол жеткізуге болады. Шағын кәсіпкерліктің инновациялық дамуы нарықтың жаңа сегменттерін ашып, ғылыми идеяларды жаңа технологиялар мен өнімдерге айналдырып, ғылымның қарқындылығын арттырады. Ел экономикасының болашағын әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін инновацияларсыз елестету мүмкін емес. Инновация материалдық және зияткерлік капиталды жинақтаумен қатар экономикалық өсудің танылған факторына айналады.

Соңғы онжылдықтарда отандық ғалымдар жүргізген кәсіпкерлікті дамыту, экономикалық дамудың мәселелерін терең зерттеуге қарамастан, шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайда Қазақстан экономикасының дамуына қосқан үлесі туралы мәселе өзекті болып қала береді. Бүгінде аймақтағы шағын кәсіпкерлік экономикалық және ғылыми-техникалық үдерістің қозғаушы күші мен экономиканың барлық салаларындағы жұмыс беруші болып саналады. Сондықтан аймақ экономикасының инновациялық дамуына шағын кәсіпкерліктің әсерін бағалау сұрақтары әлі де болса қарастыруды қажет ететін өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Кілтті сөздер: инновация, аймақ экономикасы, инвестициялар, өңірлік даму, шағын кәсіпкерлік

Kіріспе

Әлемдік жаһандану мен жаңа инновациялық экономика жағдайында өндірісті интеграциялау процестері өзгеруде. Заманауи ақпараттық технологиялардың дамуы инновациялық үдеріс жаңа сипаттамалар мен қалыптасу алғышарттарына ие болған және арқасында мүмкін болатын интеграцияның мүлде жаңа нысандарын қалыптастырған классикалық интеграция формаларына да әсер етеді. Шағын кәсіпкерлік ел халқының әл-ауқаты мен әлеуметтік тұрақтылығының материалдық негізін қалыптастыруда үлкен маңызы бар. Ішкі және сыртқы нарықтардағы өнімдер мен қызметтердің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуде шағын бизнестің рөлі маңызды болып табылады. Сонымен қатар, нарықта озық технологияларды құру, оларды сәтті коммерциялау және тұтынушылар қажет ететін өнімдерге немесе қызметтерге тез айналдыру қабілеті жаңа білім мен технологияларды құру қабілетіне қарағанда әлдеқайда маңызды [1]. Технологияларды ғылымнан өндіріске тиімді ауыстыру үшін барлық инновациялық қызметтің қатысушыларының (ғалымдар, инвесторлар, кәсіпкерлер, билік органдары мен тұтынушылар) белсенді ынтымақтастығы және ғылыммен айналысатын кәсіпорындар есебінен зияткерлік меншік құқықтарын толық іске асыру жағдайына қол жеткізу керек. Инновациялық дамуға шағын кәсіпкерлік арқылы қол жеткізуге болатындығы, жаңа идеяларды осы шағын кәсіпкерлік ұйымдарында іске асыру тиімді екені дәлелденіп отыр [2].

Материалдар мен әдістер

Инновациялық кәсіпкерлікті арттыру мәселелерін қарастыру барысында зерттеудің мынадай әдістері қолданылды:

- кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін негіздеуге бағытталған зерттеу мақсаты мен міндеттерін анықтау кезінде абстрактты-логикалық;
- ұйымдағы инновациялардың бар болуы жағдайына талдау жасау барысында экономика-статистикалық әдіс;
- инновациялық белсенділікті арттыру мәселелерін қарастыру және оларды шешуге бағытталған ұсыныстарды өңдеу барысында монографиялық әдіс қолданылды.

Зерттеу барысында инновациялық ұйымдарға сипаттама беріп, жағдайына талдау жасау негізінде, инновациялық белсенділікті арттыру мен анықтауға бағытталған ұсыныстар жұмыстың ғылыми жаңалығы болып табылады.

Зерттеу барысында анықталған экономикаға инновациялар тарту, ұйымдардың инновациялық белсенділігі, жалпы өңір экономикасының дамуы үшін практикалық маңыздылығы бар.

Нәтижелер және талқылау

Соңғы онжылдықта, әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде, жетекші экономикалар мен кластерлердің шектеулі шеңберінен тыс инновациялар таралуының салыстырмалы түрде жаңа және перспективалы тенденциясы пайда болды («Global Innovation Index» есебі, 2020). 2007 жылдан бері жүргізіліп келе жатқан жаһандық инновациялық индекс (GII) рейтингінде Қазақстан Республикасы 2020 ж. 77 орында тұр. Жаңашылдықты ынталандыру - қазіргі заманғы тенденция, ол тек ірі бизнеске ғана емес, сонымен қатар шағын бизнеске де таралуда. Көптеген дамушы елдерде инновацияны дамытуға деген саяси ерік пайда бола бастайды. Сондықтан инновацияларды енгізу, мемлекеттік қолдау, жеке сектордың инвестициялануы бойынша әр түрлі тараптардың өзара әрекеттесу тәсілдерін әзірлеудің шұғыл қажеттілігі туындайды [3].

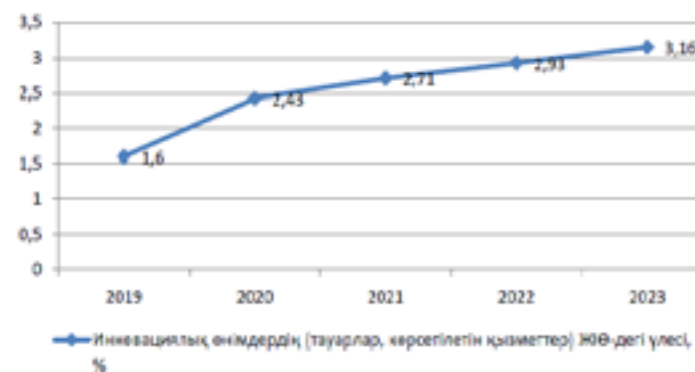
Қазіргі уақытта шағын кәсіпкерлік ұлттық экономиканың бәсекелестік ортасы мен тиімді құрылымын қалыптастырудың, тауарлар мен қызметтер өндірісінің, халықтың жұмыспен қамтамасыз етудің және маңызды әлеуметтік мәселелерді шешудің негізгі факторына айналып отыр.

Кез келген мемлекеттің экономикасы ірі, орта және шағын кәсіпкерліктің онтайлы үйлесімінсіз қалыпты дами алмайды. Мұны әлемнің жетекші елдерінің экономикалық дамуының бүкіл тарихы дәлелдейді. Шағын бизнестің рөлі мен маңыздылығын экономикалық, ғылыми, техникалық, әлеуметтік, саяси тұрғыдан қарастырған жөн. Шағын бизнес әлемнің барлық индустриалды дамыған елдерінің әл-ауқаты мен әлеуметтік тұрақтылығының материалдық негізін қалыптастыруға үлкен үлес қосады. Шағын кәсіпкерлікті дамыту ғылыми-техникалық үдерістің жетістіктерін пайдалана отырып, ел экономикасын бәсекеге қабілетті экономикаға айналдыру үшін үлкен маңызға ие. Өркениетті елдер экономикасында шағын кәсіпкерлікке үлкен мән беріледі, олар шағын бизнесті дамытумен қатар мемлекеттің экономикалық дамуына негіз болатын орта буынды қалыптастырады [4].

Ресурстарға бағытталған экономикада экономикалық, ғылыми-техникалық, құқықтық, әлеуметтік-мәдени жағдайлар инновациялық кәсіпкерлік қызметті экономикаға қажетті белгілі бір деңгейде ынталандырады, бірақ оның сапалы экономикалық өсу үшін жеткіліксіз екені белгілі.

Аймақтардағы кәсіпкерліктің дамуы ел экономикасының тұрақты өсімін сипаттайтын стратегиялық бағыт болып табылады. Инновациялық даму үшін нарықта белгісіз, жаңа қажеттіліктерді қанағаттандыру. Іске асырылған инновациялық жобалардың көрсеткіші әмбебап болып

табылады, өйткені әр түрлі аймақтардағы, салалардағы және елдердегі ұқсас көрсеткіштермен салыстырып қана емес, сонымен бірге оларды іске асырудың белгілі бір кезеңінде қаржыландырылатын инновациялардың нақты қайтарымын көрсетеді. Бұл көрсеткіштің төмен мәндері әрқашанда енгізілген инновациялардың тиімсіздігін білдірмейді, өйткені көбінесе инновациялық жобалар ұзақ мерзімді болып табылады. Алайда, динамикада бұл көрсеткіштің өсіп келе жатқан мәні инновациялық үдерістердің оң тенденцияларын анықтауға мүмкіндік береді. Инновациялық дамуда жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) үлесінде инновациялық өнімдердің болуы маңызды.

Сурет 1 – Инновациялық өнімдердің (тауарлар, көрсетілетін қызметтер) ЖІӨ-дегі үлесі, %
Ескерту – Әдебиет негізінде құрастырылған [5]

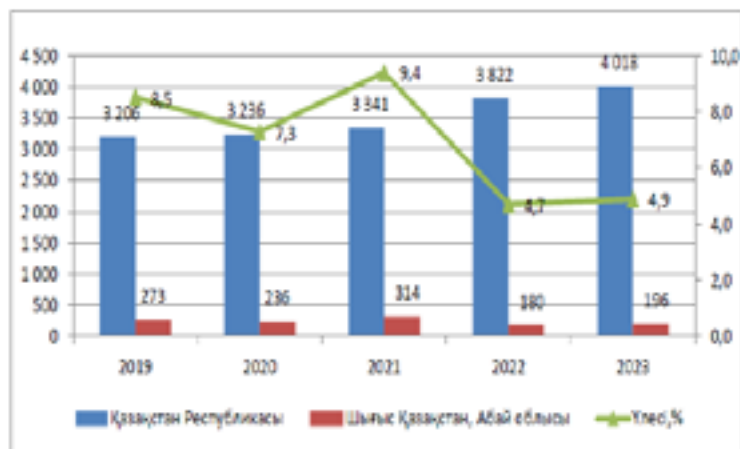
ЖІӨ-дегі инновациялық өнімдердің үлесі жыл сайын өсіп келе жатқанын байқауға болады. Инновациялық өнімдердің 2023 жылы жалпы ішкі өнімдегі үлесі 3,16 % болып отыр. Еліміздің нарығы үшін өте аз көрсеткіш.

Инновациялық белсенді кәсіпорындардың өсуіне қарамастан, отандық кәсіпорындардың инновация саласындағы кәсіпкерлік белсенділігі әлі де төмен. Қазақстан өзінің өндірістік базасын басқаруға және модернизациялауға кедергі келтіретін шетелдік әзірлемелерге және қазірдің өзінде қолданылып жүрген және қолданылатын технологияларға тәуелді. Жалпы ішкі өнімде инновациялық өнімдердің үлесі төмен.

Мысалы, Абай облысының даму стратегиясында аймақтық ғылым мен технологияны дамытудың бірқатар басым бағыттары анықталған, онда инновацияларды өндіру мен енгізу бойынша жұмыстардың қарқындылығын арттырудың нақты алғышарттары бар: биотехнология, баламалы энергетика,

энергияны үнемдейтін құрылыс, ауыл шаруашылығы, өңдеу өнеркәсібі. Технологиялық жаңалықтарды жүзеге асыратын кәсіпорындардың үлесі 2030 жылға қарай 40-50 % дейін, ал өнеркәсіптік өндірістің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесі – 20-25 % дейін өсуі керек.

Инновациялық дамудың моделін инновациялық жүйенің құрамдастары мен инновациялық қызмет тиімділігін, аймақ экономикасының даму динамикасын қамтамасыз ететін тетіктердің жиынтығы деп түсіну керек.

Сурет 2 – Инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері
Ескерту – Әдебиет негізінде құрастырылған [5]

2-суретте еліміз бойынша инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері берілген. Ұйымдардың инновациялық белсенділік деңгейі жыл сайын артып келеді. Бірақ, инновациялық қызметпен айналысатын ұйымдар саны аз.

Шығыс Қазақстан облысы бойынша инновациясы бар ұйымдар саны 2019 жылы 273 болды. 2022 жылдан бері Абай облысы жеке облыс болып, Шығыс Қазақстан құрамынан бөлініп шықты. Жоғарыдағы суретте Шығыс Қазақстан облысы 2019-2021, Абай облысы 2022-2023 жылғы деректері көрініп тұр. 2023 жылы Қазақстан Республикасы бойынша инновациясы бар кәсіпорын 4018 болып отыр. Қызметінде инновацияларды қолданатын кәсіпорындар санын арттыру керек.

Аймақтың инновациялық даму проблемалары бірқатар қарама-қайшылықтардың болуына байланысты туындайды. Олар: инновацияның қайнар көзі болып табылатын ғылымның маңыздылығы мен оны жеткілікті түрде мемлекеттік және аймақтық деңгейде қаржыландырумен қамтамасыз етілмейтіндігі; экономиканы дамытудың инновациялық тәсіліне көшіру қажеттілігі артып келеді, бірақ аймақтарда бұл трансферттің мемлекеттік-жекеменшік тетіктері жеткілікті түрде дамымағандығы [6].

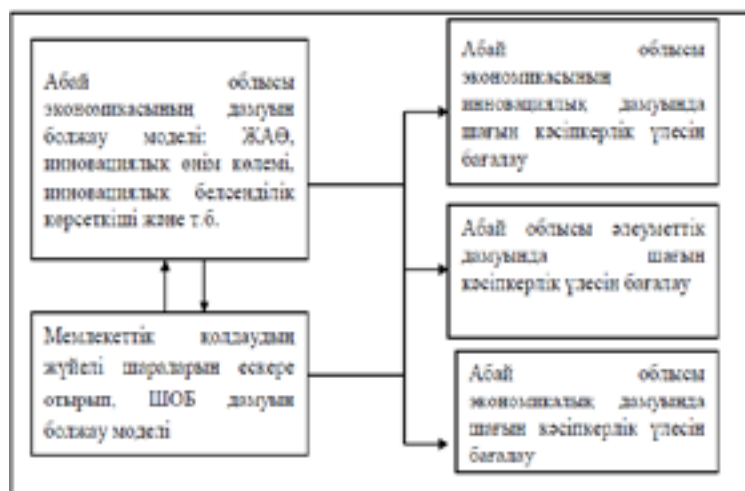
Статистика деректері бойынша кәсіпорындардың 80 %-дан астамы инновацияларға мүлдем қатыспайды. Мұның себептері өте көп, бірақ бастысы – инновациялық қызметті жүзеге асыруға жағдайдың жоқтығы, кәсіпорындардағы инновацияларға бейімділіктің төмен деңгейі. Әдістемелік деңгейде кәсіпкерлік пен инновацияның өзара байланысының болмауы инновациялық қызметтің қалыптасуына кедергі келтіреді.

Экономикалық дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, нарықтық экономиканың болуы жедел технологиялық өсудің жеткілікті шарты емес. Инновациялық саланың дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік органдар тарапынан шаралар қажет. Ғылыми-инновациялық қызметті қолдау нысанына байланысты мемлекеттік стратегияның үш түрін қолдануға болатындығын көрсетеді:

1 Ғылыми-инновациялық қызметті мемлекет экономикалық өсімнің негізгі және анықтаушы компоненті ретінде тануды көздейтін белсенді араласу стратегиясы. Инновациялық саланы дамытудың басым бағыттарын таңдауда жетекші рөл негізінен мемлекетке тиесілі.

2 Реттеудің орталықтандырылмаған стратегиясы ғылыми-инновациялық салаларға мемлекеттің қатысуының күрделі механизмі ретінде қарастырылады [7].

Біздің ойымызша, Абай облысының әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттары мен шағын кәсіпкерлікті дамыту міндеттерінің теңгерімін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерінде болжау-талдау моделдерінің кешенін ұйымдастыру сызбасы келесі ретте болады (сурет 3).

Сурет 3- Болжау және бағалау модельдерінің
кешенін ұйымдастыру сызбасы

Ескерту – Автор құрастырған.

Абай облысында инновациялық дамуды, инновациялық өнім шығаратын кәсіпорындарды ынталандырудың келесідей жолдары қалыптасқан.

жаңа өнімдер мен технологияларды құру шығындарының 50%-ына жететін тікелей қаржыландыру (субсидиялар, несиелер);

инновациялық салада жұмыс істейтін кәсіпорындар үшін салық жеңілдіктері, соның ішінде ҒЗТҚЖ-ға шығындардың салық салынатын мөлшерінен босату;

зияткерлік меншік пен авторлық құқықты қорғауды заңнамалық қамтамасыз ету;

несие беру, оның ішінде пайыздық төлемсіз;

ғылыми-зерттеу жұмыстарына арналған мақсатты гранттар;

ықтимал коммерциялық тәуекелді ескере отырып, инновацияларды енгізу үшін қор құру;

инновацияларды енгізу шығындарының 50 %-ына жететін қайтарымсыз несиелер;

жеке өнертапқыштар үшін мемлекеттік баж салығын төмендету және салықтық жеңілдіктер беру, сондай-ақ оларды қолдау және экономикалық сақтандыру үшін арнайы инфрақұрылым құру;

– жеке өнертапқыштардың өтініштері бойынша ақпараттарды тегін жүргізу;

– тәуекелдерді азайту және шығындарды өтеу бойынша мемлекеттік бағдарламалар.

Аймақтың инновациялық дамуының тиімділігін бағалау әдістемесіне ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін, олардың нарықтағы сұранысының деңгейін, сондай-ақ инновациялық өнімді өткізуден нақты нәтижелерді бағалауға мүмкіндік беретін өзара байланысты көрсеткіштер жүйесі кіреді [8].

Қазіргі кезде жаңашыл кәсіпкерлерге тәжірибелік көмек өте әлсіз, сондықтан бағдарламалардың көпшілігі жеткіліксіз тиімді деп сипатталуы мүмкін. Инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік қолдау бағдарламаларының әсер ету тиімділігі факторлардың екі тобымен анықталады: а) ҒЗТҚЖ-ға инвестициялардың оңтайлы емес деңгейіне әкелетін нарықтық сәтсіздіктер; б) мемлекет инновациялық кәсіпкерлердің қызметін бақылауды өз қолына алғанда жүйелік мәселелердің шешілуі.

Мемлекеттік қолдау бағдарламаларында жаңашыл кәсіпкерлерге баса назар аудару керек, өйткені олар ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін әлемдік нарықта сұранысқа ие өнімге айналдыру үшін қажетті білімге ие. Инновациялық кәсіпкерлердің дамуын қолдаудағы мемлекеттік-жекеменшік серіктестікті қалыптастыру қағидатын сәтті жүзеге асыру үшін инновациялық кәсіпкерлер қызметінің нәтижелеріне меншік мәселесін тиімді шешу қажет [9].

Өткен жылдар тәжірибесі көрсеткендей, қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларына қатысқан жаңашыл кәсіпкерлер нарық инфрақұрылымына кірігіп кете алмады. Азаматтық салалардың басым көпшілігіне қатысты инновациялық кәсіпкерлерді қолдау саласындағы үкіметтік шаралар мемлекеттік инвестициялық саясатқа қосымша ретінде құрылуы керек, бұл өз кезегінде отандық білікті адами ресурстармен үйлесімді, заманауи технологияларды қамтитын инвестицияларды тартуға бағытталады.

Қорытынды

Осылайша, инновациялық кәсіпкерліктің дамуын ұйымдастыру мен басқарудың ғылыми-әдістемелік негіздемесі мен заңнамалық-құқықтық базасын қалыптастыру арқылы, елдегі инновациялық кәсіпкерліктің дамуын ұйымдастырудың және басқарудың тиімді механизмін құру 2020-2025 жылдарда ғылыми-техникалық серпінді іске асыруға мүмкіндік берері сөзсіз.

Инновациялық белсенділікті арттыру мақсатында мемлекет алдында тұрған басты міндет – жоғары технологияларды дамыту мүддесінде мемлекет, бизнес және ғылым арасындағы қатынастарды үйлестіру; өз кезегінде ұлттық

экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз ететін тетіктер құру [10].

Инновациялық кәсіпкерліктің дамуы технологиялық жетістіктер мен ілгерілеуге байланысты. Әлеуметтік және ғылыми үдеріс инновациялық кәсіпкерлерді дамыту арқылы, ал технологиялық үдеріс – адамның дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау арқылы – жалпыға бірдей білім беру, мәдениет, медицина, тұрғын үй және әлеуметтік қамсыздандырудың барлық түрлеріне қол жетімділік арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан әлеуметтік инвестициялар бірінші кезекте кадрларды жан-жақты даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесіне, инновациялық саладағы, ғылым мен білімдегі жұмыскерлердің материалдық қауіпсіздігіне бағытталуы керек. Адамдардың әл-ауқатының өсуіне технологиялық жаңару негізінде өндіріс көлемін ұлғайта отырып, бір уақытта инновациялық кәсіпкерлікті дамыту арқылы қол жеткізуге болады. Адам әлеуеті мен инновациялық кәсіпкерліктің бірлесіп дамуы - өсудің бірден-бір жолы.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Майданевич, Ю. П., Бедрик, К. А.** Малый бизнес : понятие и преимущества // АНИ : экономика и управление. – 2017. – Т. 6, №2(19). – С. 177–181.

2 **Гулин, К. А., Хамидулина, Е. А.** Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства. – Вологда : ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 2005. – 76 с.

3 Global innovation index [Электронный ресурс] – <https://www.globalinnovationindex.org/gii-blog/2020/where-does-the-global-innovation-index-get-its-data--b236> 16.12.2023.

4 **Искакова, М. С.** Монография. Оценка влияния малого предпринимательства на инновационное развитие экономики. Алматы Эверо 2023.–185 б.

5 Национальное бюро статистики. <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-invest/> 15.01.2024

6 **Нурланова, Н. К.** Проблемы инновационного развития регионов Казахстана и пути их решения // Экономика и финансы. – 2011. №12. – С. 2–8.

7 **Zhao, Y. H., Song, X. G.** How should the Chinese government invest R&D funds: Enterprises or institutions? // Computational Economics. – 2018. – Vol. 52(4). – P. 1089–1112.

8 **Спанова, Л. К.** Проблемы инновационного развития Казахстана // Молодой ученый. – 2015. – №7(87). – С. 490–493.

9 **Tsagolov, G. N.** The Galbraith revolution and the development of convergence theory // In book : Galbraith: Return. – Moscow. : Kul'turnaya revolyutsiya, 2017. – P. 82–113.

10 **Ляманова, Е. А.** Влияние предприятий малого бизнеса на экономический рост // Фундаментальные исследования. – 2020. – № 4. – С. 57–61.

REFERENCES

1 **Maydanevich, Yu. P., Bedrik, K. A.** Malyy biznes : ponyatiye i preimushchestva // ANI: ekonomika i upravleniye. [Small business : concept and advantages] [Text] // ANI : economics and management. – 2017. – T. 6. – No. 2(19). – P. 177–181.

2 **Gulin, K. A., Khamidulina, E. A.** Problemy i perspektivy razvitiya malogo predprinimatel'stva [Problems and prospects for the development of small business] [Text] – Vologda : All-Russian Scientific Center TsEMI RAS, 2005. – 76 p.

3 Global innovation index <https://www.globalinnovationindex.org/gii-blog/2020/where-does-the-global-innovation-index-get-its-data--b236> 16.12.2023.

4 **Iskakova M. S.** Monografiya. Otsenka vliyaniya malogo predprinimatel'stva na innovatsionnoye razvitiye ekonomiki. [Assessing the impact of small business on the innovative development of the regional economy] [Text] Almaty Evero 2023. – 185 p.

5 National Bureau of Statistics [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-invest/> 15.01.2024

6 **Nurlanova, N. K.** Problemy innovatsionnogo razvitiya regionov Kazakhstana i puti ikh resheniya [Problems of innovative development of regions of Kazakhstan and ways to solve them] [Text] // Economics and Finance. – 2011. – No. 12. – P. 2–8.

7 **Zhao, Y. H., Song, X. G.** How should the Chinese government invest R&D funds: Enterprises or institutions? // Computational Economics. – 2018. – Vol. 52(4). – P. 1089–1112.

8 **Spanova, L. K.** Problemy innovatsionnogo razvitiya Kazakhstana [Problems of innovative development of Kazakhstan] [Text] // Young scientist. – 2015. – No. 7(87). – P. 490–493.

9 **Tsagolov, G. N.** The Galbraith revolution and the development of convergence theory // In book: Galbraith: Return. – Moscow. : Kul'turnaya revolyutsiya, 2017. – P. 82–113.

10 **Lyamanova, E. A.** Vliyaniye predpriyatiy malogo biznesa na ekonomicheskiy rost [The influence of small businesses on economic growth] [Text] // Fundamental Research. – 2020. – No. 4. – P. 57-61.

16.01.24 ж. баспаға түсті.

17.01.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*М. С. Искакова, Б. А. Еспенбетова, А. Ж. Зейнуллина

Университет имени Шакарима г. Семей, Республика Казахстан

Поступило в редакцию 16.01.24

Поступило с исправлениями 17.01.24

Принято в печать 16.05.24

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

В данной статье пойдет речь об инновационном развитии региона и основных факторах, влияющих на него. Сегодня очевидно, что инновации стали стратегическим фактором любого предприятия и развития экономики в целом. Инновационное развитие малого предпринимательства открывает новые сегменты рынка, трансформирует научные идеи в новые технологии и продукты, повышает интенсивность науки. Невозможно представить будущее экономики страны без инноваций, обеспечивающих устойчивое развитие социально-экономических систем. Наряду с накоплением материального и интеллектуального капитала инновации становятся признанным фактором экономического роста.

Несмотря на углубленное исследование развития предпринимательства и экономического развития, проводимое отечественными учеными в последние десятилетия, вопрос о вкладе малого и среднего предпринимательства в развитие экономики Казахстана в современной ситуации остается актуальным. Сегодня малый и средний бизнес в регионе считается движущей силой экономического и научно-технического процесса и работодателем во всех сферах экономики. Именно поэтому вопрос оценки влияния инновационного предпринимательства на экономики региона по-прежнему остается одним из актуальных вопросов, требующих рассмотрения. Необходимость эффективной организации и

управления развитием инновационного предпринимательства объясняется не только их общегосударственной значимостью, но и экономическим содержанием.

Ключевые слова: инновации, региональная экономика, инвестиции, региональное развитие, малое предпринимательство

*М. S. Iskakova, B. A. Espenbetova, A. Zh. Zeinullina

Shakarim University of Semey, Republic of Kazakhstan, Semei

Received 16.01.24

Received in revised form 17.01.24

Accepted for publication 16.05.24

INFLUENCE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP ON THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

This article will discuss the innovative development of the region and the main factors influencing it. Today it is obvious that innovation has become a strategic factor in any enterprise and the development of the economy as a whole. The innovative development of small businesses opens up new market segments, transforms scientific ideas into new technologies and products, and increases the intensity of science. It is impossible to imagine the future of the country's economy without innovations that ensure sustainable development of socio-economic systems. Along with the accumulation of material and intellectual capital, innovation is becoming a recognized factor of economic growth.

Despite the in-depth study of entrepreneurship and economic development conducted by domestic scientists in recent decades, the question of the contribution of small and medium-sized businesses to the development of the economy of Kazakhstan in the current situation remains relevant. Today, small and medium-sized businesses in the region are considered the driving force of the economic, scientific and technical process and an employer in all spheres of the economy. That is why the issue of assessing the impact of innovative entrepreneurship on the economies of the region still remains one of the pressing issues that require consideration.

Keywords: innovation, regional economy, investment, regional development, small business.

<https://doi.org/10.48081/ASZY5061>

***И. А. Калиев, Т. Н. Ержанов, Д. А. Ахметов,
Т. О. Костенко**

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: kaliev7719@mail.ru

К ВОПРОСУ О РОЛИ КРИПТОВАЛЮТЫ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Статья посвящена современным тенденциям становления и развития криптовалюты в глобальной экономике. Цель статьи – исследовать современные теоретические основы применения криптовалюты и возможный ее потенциал влияния на развитие экономических систем. Объектом исследования выступают тенденции развития и применения на практике криптовалюты. Предметом исследования являются возможные направления положительного влияния криптовалюты на развитие экономических систем.

Входе исследования основное внимание было акцентировано на основные фундаментальные атрибуты криптовалюты, динамику общева количества криптовалют созданных в мировой практике, организационную модель и динамику эмиссии криптовалют, спрос на криптовалюты с учетом их капитализации.

Гипотеза исследования предполагает, что криптовалютные денежные системы в ближайших стратегических перспективах заменят традиционные денежные системы и создадут кардинально новые основы для устойчивого экономического развития. Устойчивость экономики будет предполагать: стабильный баланс между денежной массой и материальными благами; упразднение инфляционных процессов; прямую взаимосвязь эмиссии криптовалюты с развитием инноваций и новых технологий, человеческого капитала; свободное движение денежных средств в системе международных отношений.

Развитие платежных систем на основе применения криптовалюты позволит максимально упразднить государственное влияния на

развитие рыночной экономики, минимизировать административные барьеры политического влияния на мирохозяйственные связи.

Ключевые слова: криптовалюта, экономическая система, денежные средства, биткойн, майнинг, эмиссия.

Введение

Современные экономические системы функционируют на принципах удовлетворения потребностей человека и общества. Для удовлетворения потребностей, их трансформации в спрос применяются денежные средства. Денежные средства – всеобщий эквивалент обмена, специфический товар, обладающий высокой степенью ликвидности, который можно обменять на другой товар или услугу. В мировой практике, во всех странах мира, в качестве основных видов денег выступают металлические монеты, денежные банкноты, а также записи о денежных средствах в безналичном виде (цифровые, на аналоговых носителях) [1].

Денежные средства играют большое значение в развитии экономических систем, в частности в: реализации инвестиционных проектов; интенсификации предпринимательства и бизнеса; аккумулировании человеческого капитала; интенсификации экономического роста; ускорении тенденций научно-технического прогресса. За всю историю функционирования и развития экономических систем, включая построение смешанной экономики (оптимальное сочетание рынка и государства), командно-административных экономик ряда стран мира (Куба, Северная Корея, Вьетнам, Кувейт и другие), на практике возможности построения безденежных экономик были не достижимы [2].

При всех прочих равных условиях, денежные средства создают в экономических системах ряд проблемных аспектов, таких как: инфляционные и дефляционные процессы; расслоение общества на «классы» по уровню доходности (высший, средний, низший); сложность в межгосударственных расчетах при реализации экспортных и импортных торговых операций; развитие теневого сектора экономики, криминальной сферы и коррупции; необходимость построения банковской инфраструктуры и системы государственного управления денежными потоками; высокая вероятность наступления финансового кризиса (превышение денежной массы над объемом предлагаемых товаров и услуг в экономике).

В условиях глобализации экономики, глобализации товарных и сырьевых рынков, сферы услуг, экономисты и практики находятся в научном поиске решения системных проблем, связанных с денежными средствами. Одним из вариантов решения проблем рассматривается

использование глобальных свободно-конвертируемых валют – доллар США, евро. В качестве инновационного альтернативного варианта решения системных проблем, связанных с денежными средствами, является создание единой глобальной электронной валюты, которая получила название – «криптовалюта» [3; 4; 5; 6].

Цель настоящей статьи – исследовать современные теоретические основы применения криптовалюты и возможный ее потенциал влияния на развитие экономических систем.

В качестве основных задач исследования были обозначены: изучение основных фундаментальных идеологических атрибутов создания и функционирования криптовалюты; изучение видов криптовалют; анализ динамики курсов криптовалют по отношению к классическим видам денег; изучение капитализации криптовалюты и ее инвестиционной привлекательности для реализации предпринимательских проектов в экономических системах; анализ влияния криптовалюты на потенциальный экономический рост.

Объектом исследования выступают тенденции развития и применения на практике криптовалюты.

Предметом исследования являются возможные направления положительного влияния криптовалюты на развитие экономических систем.

Материалы и методы

Методология научного исследования выстраивается на классическом научном методе, включая такие этапы, как: собирательный метод; аналитический метод; выявление закономерностей; метод постановки гипотез.

Криптовалюта представляет собой электронный вид цифровых денег, компьютерная кодировка которых основывается на криптографии. Основными фундаментальными атрибутами криптовалюты представлены на рисунке 1.

Рисунок 1 – Основные фундаментальные атрибуты криптовалюты

Примечание – Составлено авторами по источникам [3; 4; 5; 6]

Криптовалюта за последние 12 лет получала динамичное развитие. С 2009 по 2021 годы получили развитие 42 наиболее известных и распространенных видов криптовалют. На современном этапе в активном состоянии находятся 36 видов криптовалюты, что составляет 85,7 % [7].

Первичным исходным видом криптовалюты выступал – «биткойн». Данный вид криптовалюты был основан в 2009 году. Основателем биткойна является предприниматель-бизнесмен Саташи Накамото (вымышленный субъект экономической деятельности под псевдонимом которого скрывается один человек или группа людей, разработавших криптографию биткойна) [8]. В последующие годы, с 2011 по 2021 годы появились другие виды

криптовалют. Максимальный рост количества видов криптовалюты, в соответствии с рисунком 2, приходился на 2014 год (появление новых 11 видов криптовалюты).

Рисунок 2 – Динамика общего количества криптовалют созданных в мировой практике

Примечание – Составлено авторами по источнику [9].

По состоянию на 2022–2024 годы количество криптовалют продолжило динамический рост. По состоянию на 2024 год общее количество криптовалют в мире составило около 100 видов [10].

Из всего общего количества криптовалют, лидирующие позиции занимает биткойн. Первый объем эмиссии биткойна имел место в 2009 году и составлял – 50 биткойнов [11]. В последующем объем эмиссии биткойна был подвержен динамичному росту. Динамика эмиссии биткойна представлена на рисунке 3.

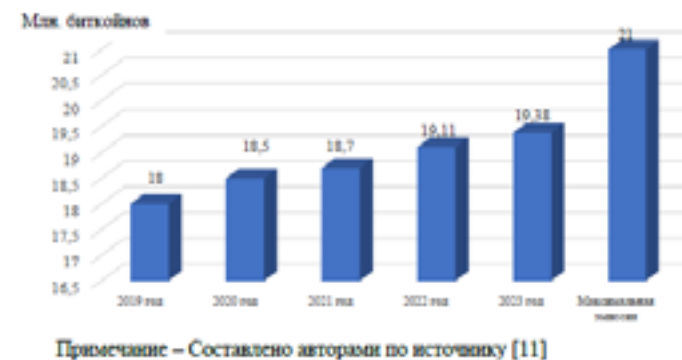

Рисунок 3 – Динамика эмиссии биткойна

Примечание – Составлено авторами по источнику [11]

По состоянию на 2023 год, объем эмиссии биткойнов составил 19,38 млн. Максимальный объем эмиссии биткойнов ограничивается числом 21 млн. [11]. Данная величина обуславливается следующими критериями:

- спецификой криптографии;
- особенностью программного обеспечения и программного кода;
- ограниченное число блоков для аккумуляции криптовалюты в системе блокчейн;
- ограничение эмиссии криптовалюты ограничивается временными процессами обработки цифровой информации.

Ряд ученых-экономистов имеют альтернативные гипотезы, свидетельствующие об ограниченном объеме биткойна:

- инновационный философский взгляд на необходимость ограниченного количества электронных денег для перспективного построения стабильной экономической системы;
- разработка гипотез об решении проблем инфляции и ее перспективного упразднения в экономической системе;
- проведение научного эксперимента о перспективах функционирования экономической системы в количественно-ограниченной денежной массой;
- «меркантильное» желание авторов (создателей) биткойна заработать другие мировые валюты и материальные блага за счет роста его курсовой разницы.

Эмиссия биткойна находится под влиянием следующих факторов:

- проведение денежных транзакций купли-продажи биткойна;
- проведение денежных транзакций по приобретению товаров и услуг за биткойн;
- формирование и развитие цифровой инфраструктуры для обслуживания движения биткойнов в электронном виде (блоки в системе блокчейн);
- развитие майнинговых процессов (проектирование, возведение майнинговых ферм).

Эмиссия криптовалюты биткойна строится на принципах майнинг. Майнинг – представляет собой построение цифровой инфраструктуры криптовалюты, за счет функционирования которой владельцы получают вознаграждение в виде эмиссии биткойнов. Укрупненная модель эмиссии биткойнов представлена на рисунке 4.

Примечание – Составлено авторами

Рисунок 4 – Укрупненная организационная модель эмиссии биткойнов

В целях покупки криптовалюты, в мировой практике функционируют известные криптовалютные биржи, такие как:

- Binance;
- Coinbase;
- Kraken;
- KuCoin;
- ByBit [12].

Объем сделок, по приобретению криптовалюты на ведущих биржах, представлен в таблице 1.

Таблица 1 – Объем сделок, по приобретению криптовалюты на ведущих биржах

Наименование криптовалютной биржи	Объемы торгов, млрд. долл/день
Binance	8,4
Coinbase	1,15
Kraken	0,434
KuCoin	0,395
ByBit	0,291

Примечание – Составлено авторами по источнику [12]

По состоянию на 2024 год, биткойны принимают к оплате крупные корпорации, такие как:

- Microsoft;
- Amazon;
- Overstock;
- Home Depot;
- Subway;
- Burger King;
- KFC;
- Coca Cola.

В большинстве развитых и развивающихся стран мира, криптовалюты начинают набирать популярность и позиционироваться как ведущее платежное средство для удовлетворения потребительского спроса.

Результаты и обсуждение

Современные экономические системы развиваются не только в направлении создания новой инновационной продукции, изменении потребностей с учетом тенденций культуры и научно-технического прогресса, но и меняются рыночные механизмы экономики за счет появления и распространения криптовалют.

Криптовалюты пользуются большим и доверием, и спросом, популярностью. Так, например, в 2009 году, стоимость первых эмитированных биткойнов составляла один доллар США за биткойн. В последующие годы прослеживался динамичный рост курса биткойна по отношению к доллару США. Динамика курса биткойна представлена на рисунке 5.

Пик стоимостного курса биткойна приходился на 2022 год, пиковая стоимость одного биткойна составила 68 990 долларов США.

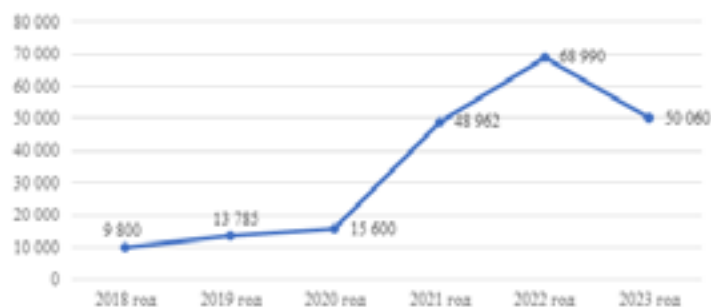

Рисунок 5 – Динамика курса биткойна по отношению к доллару США

Примечание – Составлено авторами по источнику [11]

Рост курсовой стоимости присущ не только биткойну, но и другим криптовалютам. Динамичный спрос на криптовалюты и рост их курсовой стоимости способствует росту их капитализации. Криптовалюты, достигшие максимальной капитализации, представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Мировые криптовалюты с максимальной степенью капитализации

Наименование криптовалюты	Сокращенное обозначение	Объем рыночной капитализации, млрд. долл.
Биткойн	BTC	959,97
Эфириум	ETH	316,49
Tether	USDT	96,92
BNB	BNB	49,71
Solana	SOL	48,4
XRP	XRP	28,39

Примечание – Составлено авторами по источнику [10]

Высокая степень капитализации криптовалюты свидетельствует о ее значительном инвестиционном потенциале и покупательской способности.

Следует отметить, что появление и развитие криптовалют стало следствием научно-технического прогресса, развития Интернета, IT-индустрии, человеческого капитала и искусственного интеллекта. Данные тенденции выступают фундаментом развития криптовалюты и обеспечивают ее «жизнеспособность».

Выводы

Исследования и анализ показывают, что криптовалюта утвердила себя как одно из ведущих платежных средств в мировых экономических

системах и находится на этапе динамического развития. Криптовалюта призвана решить ряд системных проблем, присущих традиционным денежным средствам в экономических системах. По нашему мнению, с учетом того, что криптовалюта имеет только электронный вид, данное платежеспособное средство является следствием развития инноваций, новых технологий, промышленных производств и интеллектуального капитала. При этом будет теоретически всегда достигаться баланс между денежной массой и материальными благами и услугами в экономической системе, что недостижимо с традиционными денежными средствами, объем которых порождает системно неизбежные инфляционные процессы.

По нашему мнению, развитие криптовалюты позволит в ближайших стратегических перспективах создать основы для устойчивости экономических систем. Развитие криптовалюты и устойчивость экономических систем будут сопровождаться: формированием новой культуры потребления населения с упразднением псевдопотребностей; развитием науки и образования, ориентированными на сохранение инфраструктуры криптовалют; создание единой глобальной экономической системы со свободными платежными экспортно-импортными системами; минимизация или полное упразднение инфляционных процессов; прямое участие предпринимателей, а не банков в эмиссия криптоденежных средств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **McConnell, C.** Economics : Principles, Problems, & Policies [Text]: – 22st Ed. – McGraw-Hill, 2021.

2 **Ван Парайс, Ф., Вандерборхт, Я.** Базовый доход. Радикальный проект для свободного общества и здоровой экономики [Текст] / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. – 440 с.

3 **Пешеров, А. И.** Понятие и место криптовалюты в системе денежных средств [Текст] / А. И. Пешеров // Юридическая мысль. – 2016. – Т. 95. – №3. – С. 130–138.

4 **Щербик, Е. Е.** Феномен криптовалют: опыт системного описания [Текст] / Е. Е. Щербик // Концепт. – 2017.

5 **Hyoungh-kyu, Ch.** Cryptocurrencies and the IPE of money : an agenda for research // Review of International Political Economy. Volume 30, 2023 – Issue 4. – [Electronic resource]. Режим доступа: <https://doi.org/10.1080/09692290.2022.2109188> (Дата обращения 15.02.2024).

6 **Chemkha, R., BenSaida, A., Ghorbel, A.** Connectedness between cryptocurrencies and foreign exchange markets: Implication for risk management // Journal of Multinational Financial Management. Volume 59, 2021. – [Electronic resource]. Режим доступа: <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2020.100666> (Дата обращения 15.02.2024).

7 Cryptocurrency Special Topic Hub. – [Electronic resource]. Режим доступа: <https://www.ssrn.com/index.cfm/en/cryptocurrency/> (Дата обращения 15.02.2024).

8 **Nakamoto, S.** Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. – [Electronic resource]. Режим доступа: https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf (Дата обращения 15.02.2024).

9 List of cryptocurrencies. – [Electronic resource]. Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cryptocurrencies (дата обращения 15.02.2024).

10 Все криптовалюты. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://coinmarketcap.com/ru/all/views/all/> (Дата обращения 15.02.2024)

11 Международная платформа Binance. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.binance.com/ru> (дата обращения 15.02.2024).

12 Криптовалютные биржи. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://coinmarketcap.com/ru/rankings/exchanges/> (Дата обращения 15.02.2024).

REFERENCES

1 **McConnell, C.** Economics : Principles, Problems, & Policies [Principy, problemy i politika]. – 22st Ed. – McGraw-Hill, 2021.

2 Van Parais, F., Vanderborht, Ia. Bazovyi dohod. Radikalnyi proekt dlia svobodnogo obestva i zdorovoi ekonomiki [A radical project for a free society and a healthy economy]. Nats. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – M.: Izd. dom Vysshei shkoly ekonomiki, 2020. – 440 p.

3 **Pesherov, A. I.** Poniatie i mesto kriptovaluty v sisteme deneznykh sredstv [The concept and place of cryptocurrency in the monetary system] // Uridicheskaya mys. – 2016. – T. 95. – №3. – P. 130–138.

4 **Sherbik, E. E.** Fenomen kriptovaluty: opyt sistemnogo opisania [The phenomenon of cryptocurrencies: experience of system description] // Kontsept. – 2017.

5 **Hyoung-kyu, Ch.** Cryptocurrencies and the IPE of money: an agenda for research [Kriptovaluty i IPE deneg: programma issledovaniy] // Review of International Political Economy. Volume 30, 2023 – Issue 4. – [Electronic resource] – <https://doi.org/10.1080/09692290.2022.2109188>.

6 **Chemkha, R., BenSaida, A., Ghorbel, A.** Connectedness between cryptocurrencies and foreign exchange markets: Implication for risk management [Svyaz mezhdu kriptovalyutami i valyutnymi rynkami: znachenie dlya upravleniya riskami] // Journal of Multinational Financial Management. Volume 59, 2021. – [Electronic resource] – <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2020.100666>.

7 Cryptocurrency Special Topic Hub [Specialnyj tematicheskij centr po kriptovalyutam]. – [Electronic resource] – <https://www.ssrn.com/index.cfm/en/cryptocurrency/>.

8 **Nakamoto, S.** Bitcoin : A Peer-to-Peer Electronic Cash System [Bitkojn: odnorangovaya elektronnaya denezhnaya sistema] – [Electronic resource] – https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf.

9 List of cryptocurrencies [Spisok kriptovalut]. – [Electronic resource] – https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cryptocurrencies.

10 Vse kriptovaluty [All kriptovaluty]. – [Electronic resource] – <https://coinmarketcap.com/ru/all/views/all/>.

11 Mejdunarodnaia platforma Binance [International platform Binance]. – [Electronic resource] – <https://www.binance.com/ru>.

12 Kriptovalutnie birgi [Cryptocurrency exchanges]. – [Electronic resource] – <https://coinmarketcap.com/ru/rankings/exchanges/>.

Поступило в редакцию 10.04.24

Поступило с исправлениями 23.04.24

Принято в печать 04.05.24

*И. А. Калиев, Т. Н. Ержанов, Д. А. Ахметов, Т. О. Костенко
Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
10.04.24 ж. баспаға түсті.
23.04.24 ж. түзетулерімен түсті.
04.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ДАМУДАҒЫ КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ РӨЛІ ТУРАЛЫ СҰРАҚТАРҒА БАЙЛАНЫСТЫ

Мақала әлемдік экономикадағы криптовалютадың қалыптасуы мен дамуының заманауи тенденцияларына арналған. Мақаланың мақсаты – криптовалюта пайдаланудың заманауи теориялық

негіздерін және оның экономикалық жүйелердің дамуына әсер ету мүмкіндігін зерттеу. Зерттеу нысаны криптовалюта даму және практикалық қолдану тенденциялары болып табылады. Зерттеу пәні экономикалық жүйелердің дамуына криптовалюта оң әсерінің ықтимал бағыттары болып табылады.

Зерттеу барысында басты назар криптовалюта негізгі іргелі атрибуттарына, әлемдік тәжірибеде жасалған криптовалюталардың жалпы санының динамикасына, криптовалюта эмиссиясының ұйымдық моделі мен динамикасына, криптовалюталардың капиталдандыруды ескере отырып сұранысына қарай қарастырылды.

Зерттеу болжамы криптовалюталық ақша жүйелері жақын болашақта дәстүрлі ақша жүйелерін ауыстырып, тұрақты экономикалық дамудың түбегейлі жаңа негіздерін жасайды деп болжайды. Экономиканың тұрақтылығы мыналарды болжайды: ақша массасы мен материалдық игіліктердің арасындағы тұрақты тепе-теңдік; инфляциялық процестерді жою; криптовалюта эмиссиясы мен инновациялар мен жаңа технологияларды, адами капиталды дамыту арасындағы тікелей байланыс; халықаралық қатынастар жүйесіндегі ақша қаражаттарының еркін қозғалысы.

Крипвалюта пайдалануға негізделген төлем жүйелерін дамыту нарықтық экономиканың дамуына мемлекеттік ықпалды барынша жоюға және әлемдік экономикалық қатынастарға саяси ықпал етудегі әкімшілік кедергілерді барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: криптовалюта, экономикалық жүйе, қолма-қол ақша, биткоин, тау-кен өндіру, эмиссия.

*I. A. Kaliyev, T. N. Erzhano, D. A. Ahmetov, T. O. Kostenko

Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 10.04.24

Received in revised form 23.04.24

Accepted for publication 04.05.24

ON THE QUESTION OF THE ROLE OF CRYPTOCURRENCY IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SYSTEMS

The article is devoted to the current trends in the formation and development of cryptocurrencies in the global economy. The purpose of the article is to explore the modern theoretical foundations of the use of

cryptocurrency and its possible potential impact on the development of economic systems. The object of the study is the trends in the development and practical application of cryptocurrencies. The subject of the study is the possible directions of the positive impact of cryptocurrencies on the development of economic systems.

During the research, the main attention was focused on the main fundamental attributes of cryptocurrencies, the dynamics of the total number of cryptocurrencies created in world practice, the organizational model and dynamics of the issue of cryptocurrencies, the demand for cryptocurrencies taking into account their capitalization.

The hypothesis of the study suggests that cryptocurrency monetary systems in the near strategic prospects will replace traditional monetary systems and create radically new foundations for sustainable economic development. The stability of the economy will assume: a stable balance between the money supply and material goods; the abolition of inflationary processes; the direct relationship of the issue of cryptocurrencies with the development of innovations and new technologies, human capital; free movement of funds in the system of international relations.

The development of payment systems based on the use of cryptocurrencies will make it possible to eliminate state influence on the development of a market economy as much as possible, and minimize administrative barriers to political influence on world economic relations.

Keywords: cryptocurrency, economic system, cash, bitcoin, mining, emission.

<https://doi.org/10.8081/IOBL2673>***Г. Ш. Калиакпарова¹, Е. Е. Гриднева²**^{1,2}Каспийский общественный университет,

Республика Казахстан, г. Алматы

*e-mail: GK_2003@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ВЕРБЛЮДОВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Семейство верблюдовых развивается больше чем в 90 странах мира. 2024 год объявлен организацией объединенных наций (ООН) международным годом верблюдовых. В печати можно встретить изобилие информации по выращиванию, уходу за верблюдами и гибридизации их видов, но слабо раскрыты экономические аспекты, возможности, перспективы развития верблюдоводства в Республике Казахстан. Цель статьи направлена на выявление причин, сдерживающих развитие данной отрасли животноводства для нашей республики, а также раскрытие экономических возможностей перспективного роста. Авторами приведена сравнительная характеристика статистических данных по верблюдоводству зарубежных стран. Изучена динамика развития поголовья верблюдов за ряд лет в Казахстане. Отмечается важность продовольственной безопасности страны, выпуска качественной и биологически безопасной продукции. Решение этих вопросов позволит сохранить генофонд и здоровую нацию. Развитие и расширение бизнеса верблюдоводства позволяет увеличить количество рабочих мест. Здесь важна правильно построенная реклама, которая на современном этапе практически отсутствует. Важно научить покупателей узнавать качественный товар и его полезность. Опыт зарубежных стран показывает, что продукция верблюдоводства пользуется особой популярностью как энергетический ценный и безотходный продукт. Вместе с тем это неприхотливый вид отрасли животноводства, который готов к выпасам в пустынных и полупустынных регионах, что позволяет сократить затраты на воду и корма. Как вывод, авторами определено, что с целью расширения бизнеса и увеличения масштабов верблюдоводства необходима

поддержка государственных органов по кредитованию, экспорту продуктов верблюдоводства за рубеж.

Ключевые слова: верблюдоводство, Казахстан, агропромышленный комплекс (АПК), казахский бактриан; дромедар; племенное поголовье; продовольственная безопасность; рациональное использование ресурсов.

Введение

Актуальность темы исследования заключается в том, что вопросы продовольственной безопасности остро стоят на современном этапе развития общества. Одним из наиболее глобальных из них является обеспечение населения страны мясом. Наравне с традиционными отраслями животноводства, такими как крупный рогатый скот, коневодство и овцеводство, в советский период очень хорошо было развито верблюдоводство. На современном этапе оно находится на стадии восстановления. Изучая особенности разведения верблюдов, авторы раскрыли перспективные возможности развития данного вида скотоводства. Решение вопросов и выработка стратегии развития отечественного верблюдоводства гарантированно обеспечит жителей нашей страны разнообразным мясомолочным ассортиментом, что в свою очередь, может привести к снижению цен на потребительском рынке продукции собственного производства.

Цель исследования - показать необходимость восстановления данной отрасли. Отсюда, основная задача – изучить и раскрыть ее экономическую целесообразность, применяя объект исследования. Им стали экономические аспекты развития верблюдоводства. Предметом исследования явились экономические вопросы развития отечественного верблюдоводства, позволяющие частично решить вопросы продовольственной безопасности.

Материалы и методы

Материалами для проведения исследований стали данные по развитию верблюдоводства в мировых масштабах, а также показатели развития отрасли за 2021–2023 годы на территории Республики Казахстан. При написании статьи среди примененных методов исследования авторы особо выделяют следующие: абстрактно-логический, статистический, аналитический методы. Абстрактно – логические рассуждения по развитию и совершенствованию верблюдоводства легли в основу статьи. Здесь применены данные бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за последние ряд лет, которые показывают реальное положение на рынке верблюдоводства. Материалами, отражающими международное положение в данной отрасли, стали

показатели продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций (FAO). Аналитический метод исследования помог авторам сделать выводы при исследовании данной темы.

Результаты и обсуждение

Практическая значимость определена положительным опытом советского и постсоветского периодов в процессах развития верблюдоводства. В Республике Казахстан в результате содержания одногорбых и двугорбых верблюдов получают гибриды. Проведенный обзор, сделанный авторами по научным материалам, связанным с верблюдоводством, позволил показать актуальность развития данной отрасли производства мясных полуфабрикатов и молочной продукции в Республике Казахстан.

Авторы Таева А. М., Чоманов У. У., Джумадилдаев Б. Д. предлагают широко использовать верблюжье мясо, молоко в производстве комбинированных мясопродуктов. Это позволит повысить их пищевую ценность и увеличить производство изготовленных продуктов [1].

Авторы Баймуканова А., Баймуканова Д. А. и другие предлагают широкое разведение одногорбых (дромадеров) и двугорбых (бактрианов) верблюдов, а также широкое проведение гибридизации, с целью скрещивания этих видов. При этом особый акцент делается именно на двугорбых верблюдах. Эта порода крупнее, больше целенаправленна на производство молочной и мясошерстной продукции [2].

Генофонд верблюдов, разводимых в Казахстане и в других сопредельных государствах СНГ описываемый исследователем Шейко Ю. Н. обозначает пять пород верблюдов: казахский бактриан, калмыцкий бактриан, монгольский бактриан, казахский аруана и туркменский «арвана». Также в нашей стране практикуется межвидовая гибридизация верблюдов [3].

Тем не менее в научной литературе слабо раскрыты вопросы экономического развития верблюдоводства в Казахстане. Исследования, проведенные в работе, определили следующую гипотезу: выращивание и содержание верблюдов экономически выгодно. Производство практически безотходно, это дает возможность получать высокие доходы от реализации продукции отечественного бренда.

Данные статистики 2023 года, составленные продовольственной и сельскохозяйственной организацией Объединенных Наций (FAO), показывают первенство по выращиванию верблюдов за такими Африканскими странами как Чад (9,4 млн голов), Сомали (7,4 млн. голов), Эфиопия (1,7 млн. голов). Другие страны Лиги Арабских государств, такие как Судан (4,9 млн. голов), Египет (1,05 млн. голов) также занимаются выведением верблюдов.

При этом Объединенные Арабские Эмираты (511,2 тыс. голов), Саудовская Аравия (498,6 тыс. голов) на порядок уступают Африканским странам.

В странах ближнего зарубежья численность голов верблюдов составляет: Казахстан – 243,4 тыс. голов, Узбекистан – 20,1 тыс. голов, Россия – 5,7 тыс. голов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Поголовье верблюдов в мире в 2023 г. (тыс. голов) [4]

Верблюдоводство известно в Казахстане еще с древних времен. За счет верблюдоводства происходит поддержка экосистемы. На землях пустынных и полупустынных территорий страны, где идет выпас верблюдов сохраняется растительный покров. Они являются наиболее выгодными с экономической точки зрения для разведения верблюдов, которые обладают более высокими адаптивными качествами [5].

Производство отраслевой продукции верблюдоводства имеет свои особые отличия: эксклюзивность экстра-класса, брендовость и экологичность выпускаемой продукции, что выделяет ее как актуальное направление среди научных изысканий в АПК Республики Казахстан [2].

В Казахстане широко распространено разведение таких мясомолочных пород верблюдов как: двугорбый верблюд (бактриан) казахской породы, казахский аруана, одногорбый верблюд (дромедар) и туркменский арвана. Среди них наиболее элитной породой считается казахский аруана. Она появилась вследствие гибридизации казахских бактрианов и туркменских дромедаров. Трехпородное скрещивание (казахский бактриан, туркменский дромедар Арвана и казахский дромедар) привело к увеличению поголовья гибридных верблюдов.

Рассмотрим состояние развития поголовья верблюдов за 2021–2023 гг., (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика поголовья верблюдов за 2021–2023 годы, голов*

Область	годы		
	2021	2022	2023
Республика Казахстан	241 412	251 936	282 345
Алматинская	8 119	8 484	7 689
Атырауская	34 761	36 256	39 168
Актюбинская	19 196	20 002	22 857
Жамбылская	7 716	8 048	8 626
Западно-Казахстанская	2 802	2 919	2 558
Кызылординская	52 451	54 706	63 740
Мангистауская	82 753	86 394	95 017
Туркестанская	33 614	35 127	42 690

* составлено на основе [6].

Из таблицы 1 мы видим, что поголовье растет: так в 2022 году по сравнению с 2021 годом рост составил 10524 головы (4,3 %), а сопоставление 2023 года с 2022 годом показывает рост уже на 30409 голов (12,7 %). Показатели таблицы указывают, что первенство за поголовьем верблюдов наблюдается в Мангистауской области. Почти 30 % всего исследуемого верблюдоводства выращивается именно в этом регионе. Затем, в число лидеров входит Кызылординская область. Здесь ежегодный прирост наблюдается в следующем порядке: 2022 год в сравнении с 2021 годом 2 255 голов (4,3 %), 2023 год к 2022 году – 9034 головы (16,5 %). С небольшим отрывом развивается исследуемая отрасль в Атырауской и Туркестанской областях. Так в 2022 году поголовье верблюдов в Туркестанской области составило 33614 голов, а в Атырауской – 34761 голов, в 2022 году 35127 голов и 36256 голов соответственно, 2023 год показывает значительный прирост поголовья в Туркестанской области 42690 голов и 39168 голов в Атырауской области.

Верблюдов используют как средство передвижения, от них получают мясомолочную продукцию, жир, кожу, шерсть и навоз.

Мясо верблюдов – уникальный продукт, требующий разъяснения и продвижения на казахстанский рынок. Оно часто имеет слегка сладковатый привкус, некоторые его сравнивают с мясом говядины или дичи. При этом двугорбые верблюды как правило весят больше (в среднем 580–750 кг), чем одногорбые (300–700 кг). Предпочтение отдается мясу молодых верблюдов,

возрастом до 2,5 лет. Так как чем старше верблюд, тем жестче у него мясо, оно крупноволокнистое из-за наличия высокого гликогена.

Выход мяса от разделанной туши составляет в среднем 60–65 % [7]. Верблюжати́на, как правило, содержит достаточно высокое содержание влаги (72,6–76,8 %), при этом совсем небольшой объем жира (1,2–2,1 %).

Рассмотрим по данным таблицы 2 химический состав и энергетическую ценность различных видов мяса [8] (таблица 2):

Таблица 2 - Химический состав и энергетическая ценность различных видов мяса*

Продукт	Белки	Жиры	Вода	Зола	Энергетическая ценность/ ккал
Мясо птицы:					
Куры	18,2	18,4	62,6	0,8	238
Индейки	21,6	12,0	65,3	1,1	194
Утки	15,8	38,0	45,6	0,6	405
Крольчатина	20,7	12,9	65,3	1,1	150
Говядина	18,6	16,0	64,5	0,9	218
Верблюжати́на	18,9	9,4	70,4	1	160,2
Конина	19,5	9,9	69,6	1,1	167
Барани́на	15,6	16,3	67,3	0,8	209
Свинина	14,3	33,3	51,5	0,9	357

*составлено на основе [8].

Из таблицы 2 видно, что верблюжати́на содержит относительно схожее количество белков с кониной, говядиной и курами. Содержание количества жиров у верблюдов близко к лошадям. Жир верблюда благотворно сказывается на здоровье человека благодаря содержащимся в нем липидам. Содержание воды в организме животных у всех, кроме мяса уток и свинины практически одинаково. При этом в верблюжати́не его больше всего. Вследствие пропорционально сбалансированного количества аминокислотного состава белка верблюжье мясо считается продуктом высшей пищевой ценности. А также имеется наличие витаминного состава (B1, B2, PP, B9, C, A, E).

Из мяса верблюдов делают как первые, так и вторые блюда. Его используют как в консервировании, к примеру «Верблюжати́на тушеная», так и в изготовлении колбасных изделий («Алма-Атинская вареная», «Восточная полукопченая», «Ойсылкара» и др.).

Следует отметить, что верблюжати́на как продукт питания не пользуется особым спросом у населения Казахстана, кроме жителей западных областей страны, где преобладает верблюдоводство. Средняя цена на мясо у производителя составляет около 1600–2000 тенге за 1 кг.

Шубат – напиток, получаемый из ферментированного молока верблюдов, содержит все жизненно важные питательные вещества. Kumar, D., Verma, A.K. и другие считают, что роль молока верблюдов в экологических системах пустынных и полупустынных земель может внести свой потенциальный вклад в энергетическое питание человека [9;10]. Практически во всех регионах Казахстана, где выращивают верблюдов, верблюжье молоко перерабатывается в порошок на экспорт.

Профессором биологии КАЗНУ им. Аль-Фараби Г. Конуспаевой из верблюжьего молока выведены эксклюзивные сорта сыра.

Шерсть верблюда представляет собой грубый наружный волос и мягкий, теплый пух. Его применение разнообразно – от самой шерсти до ткани, пряжи и т.д. Особой популярностью шерсть верблюда пользуется за рубежом из-за своей необычайной теплоты. К примеру, из шерсти бактриана делают одежду для водолазов, полярников и космонавтов. В среднем с одной стрижки получают от 6 до 10 кг, тогда как от одногорбого верблюда всего 2–4 кг. При этом от калмыцкой породы верблюдов получают до 13 кг шерсти.

Кожа верблюда также отличается своей уникальностью. Это и кожаные куртки, сумки, мебель, верх обуви, ремни и различного вида поделки. Надо отметить, что в Казахстане практически не перерабатываются шерсть и шкура верблюдов.

Верблюжий навоз считается одним из уникальных и ценных, он подходит для комплексного питания почв и растений. Его применяют в качестве топлива в домашних условиях, что является отличным биотопливом.

Авторами проведен SWOT-анализ развития верблюдоводства в Казахстане (таблица 3).

Таблица 3 – SWOT-анализ верблюдоводства*

Сильные стороны	Слабые стороны
- обширные земельные участки для благополучного развития верблюдоводства; - достаточное количество генетического материала для развития верблюдоводства в Казахстане; - богатый генофонд пород арвана, казахский бактриан и гибридов для развития верблюдоводства в мясомолочном направлении.	- низкий спрос на продукты верблюдоводства в Казахстане; - слабый уровень механизации доения верблюдов; - отсутствие субсидий в верблюдоводстве.
Возможности	Угрозы
- расширение ассортимента выпуска продукции верблюдоводства в нашей стране и на экспорт; - увеличение объемов развития мясомолочного производства верблюдоводства в большинстве своем за счет породы арвана, как высокопродуктивной.	- падеж верблюдов по различным причинам; - низкое санитарно-ветеринарное обслуживание; - слабый уровень финансирования самими сельскохозяйственными производителями; - высокие цены на корма могут привести к удорожанию и так не сильно востребованных продуктов; - снижение притока молодых кадров и слабая их подготовка.

*составлено авторами.

Данные таблицы 3 показывают, что у Казахстана большие возможности для дальнейшего развития верблюдоводства. Снизив себестоимость можно расширить ассортимент выпускаемой продукции за счет объединения усилий науки, НИИ, вузов и производства. При этом имеются и слабые стороны в виде низкого спроса на внутреннем рынке и высокой конкуренции – на внешнем рынке.

Рассмотрим сложности, возникающие в верблюдоводстве:

- основная часть верблюдов выращивается в домашних хозяйствах, а не в сельскохозяйственных предприятиях. Отсюда, возникающие проблемы ложатся на частные лица;

- мало племенных верблюдов, специализирующихся на мясо- и молочном направлениях;

- ввиду частного содержания верблюдов, можно сказать не ведется учет по продуктивности мяса и молока;

- в частных хозяйствах, если и имеется, то это морально устаревшая техника и оборудование;

- практически не ведется учет поголовья верблюдов по видовому признаку.

Выводы

Проведя анализ развития верблюдоводства в нашей стране, хочется отметить, что у Казахстана есть возможность выхода на международный рынок, хотя бы за счет выпуска сухого верблюжьего молока. Для этого важно увеличить поголовье, обеспечить материальную базу, расширить ресурсосберегающие энергоемкие технологии, знать и грамотно совершенствовать кормовую базу.

Более глобальное развитие позволит нашей стране изначально снабдить население продуктами верблюдоводства, такими как мясо, молоко, различные полуфабрикаты, консервы, сыры, шубат и т.д., таким образом решив часть вопросов продовольственной безопасности страны. Здесь важно выстроить рекламную и ценовую политику, увеличив спрос на выпускаемую продукцию. Реклама должна дать информацию о полезности товара и возможных рецептах приготовления блюд.

Авторами предлагаются следующие пути решения возникших в экономике верблюдоводства проблем:

- расширение количества племенных ферм и численности высокомолочных верблюдов породы казахский нар (дромедар) и туркменский дромедар;
- совершенствование кормовой базы для дойных верблюдиц;
- выход на рынок ЕАЭС и дальнего зарубежья за счет увеличения числа миницеков по обработке и переработке натурального верблюжьего молока;
- создание экономически малозатратных и энергоемких технологий производства продукции верблюдоводства в соответствии с международными требованиями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Таева, А. М., Чоманов, У. У., Джумадилаев, Б. Д. Использование верблюжатины в производстве комбинированных мясопродуктов [Текст] // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2000 – № 1. – С. 47.
- 2 Baimukanov, D. A., Baimukanov, A., Alikhanov, O. Doshanov, D. A., Iskhan, K. Zh., Sarsenbai, D. S. Genetics of the productive profile of camels of

different genotypes of the Kazakhstan population // Bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2018. – Vol. 1(371). – P. 6–22.

3 Шейко, Ю. Н., Жумагазиева, С. М. Верблюдоводство [Текст]. – Алматы: Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, 2018. – 325 с.

4 FAOSTAT Camel stocks - Food and Agriculture Organization of the United Nations [Electronic resource] – <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/camel-population-by-country> (Access date 17.03.2024)

5 Баймуканов, А., Баймуканов, А. Д., Дошанов, Д. А., Алиханов, О., Тулеметова, С. Е. Продуктивность верблюдов F2 в условиях Казахстана // Актуальные 81 проблемы сельского хозяйства горных территорий: материалы Международной научно-практической конференции [Текст]. – Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2017. – С. 120–123.

6 Бюро национальной статистики АСПиР РК [Электронный ресурс] – <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (Дата обращения: 10.03.2024)

7 Баймуканов, Д. А., Акимбеков, А. Р., Тоханов, М. Технология производства конины и верблюжатины в Казахстане [Текст] // Пищевая индустрия. – 2017. – № 2 (32). – С. 24–77.

8 Гриднева, Е. Е., Калиакпарова, Г. Ш., Беспалый, С. В. Экономические аспекты развития гусеводства и утководства [Текст] // Вестник университета «Туран». – 2023. – № (4). – С. 161–173.

9 Kumar, D., Verma, A.K., Chatli, M.K., Singh, R., Kumar, P., Mehta, N. and Malav, O.P. Camel milk: alternative milk for human consumption and its health benefits // Nutrition & Food Science. – 2015. – Vol. 46 (2). – P. 217–227.

10 Мусаева, А. А., Омарова, А. И., Сариева, Ж. А. Повышение рентабельности верблюдоводства и возможности производства продукции из верблюжьего молока [Текст] // Проблемы агрорынка. – 2018. – № 1. – С. 127–134.

REFERENCES

- 1 Tayeva, A. M., Chomanov, U. U., Dzhumadildayev, B. D. Ispol'zovaniye verbyuzhatiny v proizvodstve kombinirovannykh myasoproduktov [The use of camel meat in the production of combined meat products] [Text]. // Pishchevaya i pererabatyvayushchaya promyshlennost' Kazakhstana [Food and processing industry of Kazakhstan]. – 2000 – № 1. – P. 47.
- 2 Baimukanov, D. A., Baimukanov, A., Alikhanov, O. Doshanov, D. A., Iskhan, K. Zh., Sarsenbai, D. S. Genetics of the productive profile of camels of

different genotypes of the Kazakhstan population [Text]. // Bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2018. – Vol. 1(371). – P. 6–22.

3 **Sheyko, YU. N., Zhumagazyeva, S. M.** Verblyudovodstvo [Camel breeding] [Text]. – Almaty: Kazakhskiy agrotekhnicheskii universitet im. S. Seyfullina [Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin], 2018. – 325 p.

4 FAOSTAT Camel stocks - Food and Agriculture Organization of the United Nations [Electronic resource]. – Access mode: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/camel-population-by-country> (Date of access: 17.03.2024)

5 **Baymukanov, A., Baymukanov, A. D., Doshanov, D. A., Alikhanov, O., Tulemetova, S. Ye.** Produktivnost' verblyudov F2 v usloviyakh Kazakhstana [Productivity of F2 camels in the conditions of Kazakhstan] // Aktual'nyye 81 problemy sel'skogo khozyaystva gornyykh territoriy : materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. [Text] – Gorno-Altaysk : RIO GAGU, 2017. – P. 120–123.

6 Byuro natsional'noy statistiki ASPiR RK RK [Bureau of National Statistics ASPiR] [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat?lang=ru> (Access date: 03.03.2024)

7 **Baimukanov, D. A., Akimbekov, A. R., Tokhanov, M.** Tekhnologiya proizvodstva koniny i verblyuzhatiny v Kazakhstane [Technology for the production of horse meat and camel meat in Kazakhstan] [Text]. // Food industry. – 2017. – No. 2 (32). – P. 24–77.

8 **Gridneva, Y. E., Kaliakparova, G. Sh., Bepalyy, S. V.** Ekonomicheskiye aspekty razvitiya gusevodstva i utkovodstva [Economic aspects of the development of goose and duck farming] [Text]. // Vestnik universiteta «Turan» [Bulletin of the Turan University]. – 2023. – № (4). – P. 161–173.

9 **Kumar, D., Verma, A. K., Chatli, M. K., Singh, R., Kumar, P., Mehta, N. and Malav, O. P.** Camel milk: alternative milk for human consumption and its health benefits [Text]. // Nutrition & Food Science. – 2015. – Vol. 46(2). – P. 217–227.

10 **Musayeva, A. A., Omarova, A. I., Sariyeva, Zh. A.** Povysheniye rentabel'nosti verblyudovodstva i vozmozhnosti proizvodstva produktsii iz verblyuzh'yego moloka [Increasing the profitability of camel farming and the possibility of producing products from camel milk] [Text]. Problemy agrorynka [Problems of AgriMarket]. – 2018. – №1. – P. 127–134.

Поступило в редакцию 19.03.24
Поступило с исправлениями 11.04.24
Принято в печать 16.05.24

*Г. Ш. Қалиақпарова¹, Е. Е. Гриднева²

^{1,2}Қаспий қоғамдық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
19.03.24 ж. баспаға түсті.

11.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДА ТҮЙЕ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйе шаруашылығымен әлемнің 90-нан астам елі айналысады. Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) 2024 жылды халықаралық түйе жылы деп жариялады. Баспасөз беттерінен түйе өсіру, күтіп-баптау және олардың түрлерін будандастыру туралы көптеген мәліметтерді кездестіруге болады, бірақ Қазақстан Республикасындағы түйе шаруашылығын дамытудың экономикалық аспектілері, мүмкіндіктері мен болашағы жайлы өте аз қарастырылған. Мақаланың мақсаты республикамыз үшін осы шаруашылық саласын дамытуға кедергі келтіретін себептерді анықтау, сонымен қатар болашақта өсудің экономикалық мүмкіндіктерін ашу болып табылады. Авторлар шет елдердегі түйе шаруашылығы бойынша статистикалық мәліметтерге салыстырмалы сипаттама береді.

Қазақстандағы түйе басының бірқатар жылдардағы даму серпіні зерттелді. Авторлар елдің азық-түлік қауіпсіздігінің және жоғары сапалы және биологиялық қауіпсіз өнімдерді өндірудің маңыздылығын атап өтті. Бұл мәселелерді шешу гендік қор мен салауатты ұлтты сақтауға көмектеседі. Түйе шаруашылығының дамуы мен кеңеюі жұмыс орнын арттыруға мүмкіндік береді. Мұнда дұрыс жасалған жарнама маңызды болып келеді, ол қазіргі кезеңде бізде болмай тұр. Тұтынушыларды сапалы өнімді және оның пайдалылығын тануға үйрету маңызды. Шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, түйе өнімдері энергетикалық жағынан құнды және қалдықсыз өнім ретінде ерекше сұранысқа ие. Сонымен бірге бұл шөл және шөлейт аймақтарда жайлады, сондықтан су мен жемнің құнын төмендететін қарапайым мал шаруашылығының түрі болып отыр. Қорытындылай келе авторлар бизнесті кеңейту және түйе шаруашылығының ауқымын ұлғайту үшін түйе шаруашылығы өнімдерін шетелге несиелендіру және экспорттауға мемлекеттік органдардың қолдауы қажет екенін ұсынады.

Кілтті сөздер: түйе шаруашылығы, Қазақстан, аграрлық өнеркәсіптік кешен (АӨК), қазақ қосөркешті түйесі; нар түйе; асыл тұқымды мал басы; азық түлік қауіпсіздігі; ресурстарды оңтайлы пайдалану.

*G. Sh. Kaliakparova¹, Y.E. Gridneva²

³Caspian Public University, Republic of Kazakhstan, Almaty

Accepted for publication on

Received 19.03.24

Received in revised form 11.04.24

Accepted for publication 16.04.24

ECONOMIC DEVELOPMENT ISSUES OF CAMEL HUSBANDRY IN KAZAKHSTAN

The camelid family grows in more than 90 countries around the world. United Nations (UN) has declared the year 2024 as the International Year of the Camelid. In the press you can find an abundance of information on the cultivation, care for camels and hybridization of their species, but the economic aspects, opportunities, and prospects for the development of camel farming in the Republic of Kazakhstan are poorly disclosed. The purpose of the article is to identify the reasons hindering the development of this livestock sector for our republic, as well as revealing the economic opportunities for future growth. The authors provide a comparative description of statistical data on camel husbandry in foreign countries. The dynamics of development of the camel population over a number of years in Kazakhstan was studied. The authors note the importance of the country's food security and the production of high-quality and biologically safe products. Solving these issues will help to preserve the gene pool and a healthy nation. The development and expansion of the camel farming business allows for an increase in the number of workers. Properly constructed advertising is important, but it is practically absent at the present stage. It is important to teach customers to recognize a quality product and its usefulness. The experience of foreign countries shows that camel products are especially popular as a valuable energy and waste-free product. At the same time, this is an unpretentious type of livestock industry that is ready for grazing in desert and semi-desert regions, which reduces

the cost of water and feed. In conclusion, the authors have determined that in order to expand business and increase the scale of camel farming, it is necessary to have support from government agencies for lending and exporting camel breeding products abroad.

Keywords: camel husbandry, Kazakhstan, agro-industrial complex (AIC), Kazakh Bactrian; dromedary; breeding stock; food security; rational use of resources.

<https://doi.org/10.48081/RIKK5436>

**A. Kozhakmetova¹, T. Narbaev², *D. Serikbay²,
A. Mamyrbaev², K. Abdrashova²**

¹Institute of Applied Sciences and Information Technology,
Republic of Kazakhshtan, Almaty;

²Kazakh-British Technical University, Republic of Kazakhstan, Almaty.

*e-mai: di.serikbay@gmail.com

NAVIGATING THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PROJECT MANAGEMENT: A SCIENTOMETRIC ANALYSIS

This comprehensive literature review delves into the extensive body of research exploring the role of artificial intelligence (AI) in project management. Its primary objective is to amalgamate current knowledge while discerning prevalent trends, challenges, and advantages associated with incorporating AI into project management methodologies. The study employed bibliometric analysis using VOSViewer® software to scrutinize 246 pertinent publications sourced from the Scopus database, spanning the years 2013 to 2023. The findings from the Association Strength and Density Analysis revealed distinct clusters: Cluster 1 elucidated strong associations with terms like «construction project» «technology» «algorithm» «performance» and «time»; Cluster 2 emphasized «case stud.» «decision» and «cost»; while Cluster 3 concentrated on «literature» «industry» and «framework» Moving forward, promising areas for further exploration encompass the refinement of AI algorithms, exploration of AI's impact on project outcomes, and the fusion of AI with emergent technologies like blockchain and the Internet of Things (IoT). This research serves as a foundational roadmap for future investigations aiming to leverage AI to enhance project management effectiveness and efficiency.

Keywords: scientometric analysis, bibliometric review, project management, artificial intelligence, Machine Learning, cluster analysis, research trends.

Introduction

The volatile nature of the 21st-century economy and stiff competition force organizations to complete projects within tighter schedules and limited resources [1]. Project managers seek innovative approaches due to today's challenges. Artificial intelligence (AI) has transformed industries, including project management (PM), by addressing human limitations and reducing errors [2; 3]. AI-powered tools analyze historical data to predict risks and automate tasks like scheduling and budgeting, boosting project efficiency and performance [4].

AI can seamlessly integrate into project management through predictive analytics, natural language processing, and machine learning, empowering data-driven decisions and enhancing project efficiency [5; 6]. While AI holds promise for transforming project management by improving efficiency, reducing costs, and enhancing success rates, this study explores current professional perspectives on AI's role in project management over the past decade.

This bibliometric review examines the current research landscape of applying artificial intelligence (AI) in project management (PM) to identify gaps and future research directions, providing insights into AI's evolution, impact on project success, challenges, and guiding both project managers and researchers. The study is divided into several sections. Section 1 presents the relevance and the goal of the research. Section 2 contains the literature review on applying AI in PM. Section 3 describes the methodology used in the study. Section 4 outlines the results and research findings. Section 5 concludes the study.

Materials and methods

This section outlines the concept of applying AI in PM and compares the previous bibliometric reviews on this topic. Thus, the literature gives us some insight into the scope and potential of AI. Ju et al. [7] showed that AI positively impacts company performance, and [8] note that with the new era of data, the application of artificial intelligence will significantly expand.

The potential of using AI to improve processes and optimize strategies in various fields is discussed in Elmousalami [9] and Fridgeirsson et al. [10]. For example, Elmousalami [9] focuses on applying AI in the procurement function, using AI algorithms to analyze market data, suppliers, and customer preferences to make informed decisions and achieve efficiency gains, cost reductions, and competitive advantages for the business.

Fridgeirsson et al. discuss AI's role in project management based on PMI's Project Management Body of Knowledge (PMBOK). They anticipate significant AI impacts on cost, schedule, and risk management, leveraging historical data for estimation and planning. However, AI's influence may differ in areas requiring human leadership and interpersonal skills. Additionally, ML studies in project

management have applied techniques to predict project duration and costs, enhancing project success through experiential learning [11; 12]. A hybrid AI approach predicts construction project delays using AI, Blockchain Consensus technology, and building information modeling [13], enhancing management efficiency and reducing contract disputes. Workforce innovation management utilizes workplace data for electronic performance monitoring, building information modeling, smart contracts, and AI [14], emphasizing innovative technology adoption in workforce management.

Javed et al. [15] use LSTM-based deep learning to assess software developers' coding skills, achieving 96.25 % accuracy. This informs development process optimization and developer allocation, with considerations for limitations and future research. Lok [16] applies artificial neural networks to analyze outsourcing relationships in global facilities management. Surveys and quantitative methods categorize relationships and develop sustainable models for the industry.

Researchers use AI and natural language processing to develop a model explaining Lean Six Sigma's impact on quality, customer satisfaction, and business performance [9]. Another group explores cognitive digital twins in architecture, engineering, and construction for Construction 4.0, evaluating their applicability and integrability to enhance efficiency and decision-making [17].

Maphosa and Maphosa [2] conducted a bibliometric analysis of 106 articles from 2012 to 2021 on AI in PM to encourage more research interest in this area and identified research gaps. Their findings highlight neural networks, algorithms, big data, and machine learning as commonly used AI techniques in project management, suggesting a need for further research on project managers' readiness for AI integration.

In general, the literature review revealed a growing need to study trends, world practices, and the quality of literature in this area.

Data collection

The bibliometric analysis was conducted using established techniques, including keyword extraction, co-citation analysis, author co-citation analysis, and clustering techniques. The study analyzed the abstracts of 246 publications relevant to PM from the Scopus database from 2013 to 2023 to achieve the aim. The inclusion criteria encompassed peer-reviewed journal articles and reviews.

Figure 1 – Data collection process*

* – compiled by the authors based on analysis

Data processing

The findings from the bibliometric analysis were synthesized to identify emerging trends, key themes, influential authors, and significant research contributions in the field of AI in PM. Clustering techniques, such as hierarchical clustering or bibliographic coupling, are employed to group related publications based on citation patterns or thematic similarities. A Co-Word Analysis Technique (CWAT), a scientometric method for quantitative analysis of the content of academic publications, was applied for this purpose. The study used the VOSViewer® software tool to construct and visualize bibliometric maps.

Results and discussion

The quantitative analysis of existing literature found an increasing number of publications on the application of artificial intelligence in project management, indicating a growing interest in the field. Below is presented the number of documents by subject area.

Figure 2 – The sharing of documents related to subject areas*

* – compiled by the authors based on analysis

As shown in Figure 2, the top fields are Engineering (29.31 %), Computer sciences (23.1 %), and Business and Management (11.6 %). The last area was chosen as an objective of the research sample.

The following figure presents the top countries where the publications were published.

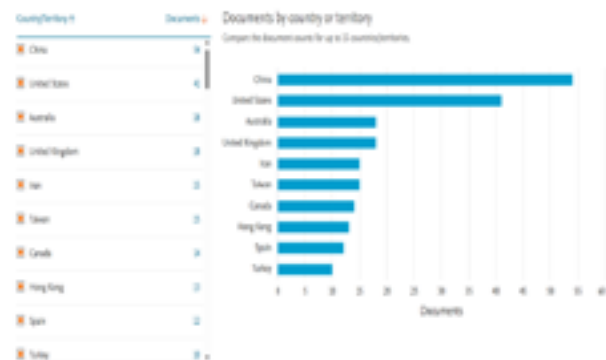

Figure 3 – Documents by top 10 countries*
* – compiled by the authors based on analysis

As shown in Figure 3, China is the leading country with 54 publications about applying AI in PM. This may be due to this country's rapid development and adoption of advanced technologies. The second country is the USA, with 41 publications; the third is Australia, which has 18 studies in the investigated period.

The following figure outlines the top citing authors who contributed significantly to the investigated topic.

Figure 4 – Documents by top-cited authors*
* – compiled by the authors based on analysis

Figure 4 shows the leading authors like Cheng, with six papers: Arashpour, Vanhoucke, and Wauters, who published four documents related to using AI in PM. The study can state that these authors have significantly contributed to developing knowledge in this field.

Cluster Analysis / Network Visualization Analysis

First, CWAT Results of the Abstract Terms help to apply clustering of the 36 most occurring terms. The terms were divided into three clusters representing the current Artificial Intelligence research areas in Project Management (Figure 5).

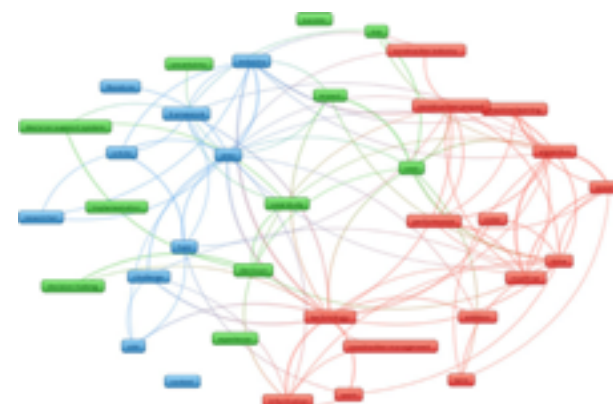

Figure 5 – Network Visualization Analysis*
* – compiled by the authors based on analysis

Based on this, the study suggests that the three clusters correspond to the three research and knowledge domains of Artificial Intelligence in PM, which can be classified as:

Artificial Intelligence in PM: Construction Management & Machine Learning (Cluster 1);

Artificial Intelligence in PM: Decision Making (Cluster 2);

Artificial Intelligence in PM: Industry Framework Articles (Cluster 3).

Cluster 1 (AI in PM: Construction Management & Machine Learning) focuses on terms like «construction project» «construction management» «information» «technology» «machine learning» «algorithm» «performance» «accuracy» and «time.» Machine learning algorithms enhance project performance and management by integrating with construction industry practices. Successful projects rely on quality information and technology.

Cluster 2 (AI in PM: Decision Making) emphasizes terms like «case study» «cost» «decision» «decision making» «experience» «impact» «implementation» «risk» «success» and «uncertainty.» AI aids decision-making but doesn't replace human judgment, requiring project managers to understand AI data and algorithms for informed decisions.

Cluster 3 (AI in PM: Industry Framework Articles) explores terms such as «article» «challenge» «context» «field» «framework» «industry» «literature» «researcher» and «use» This research contributes to AI implementation in project management within industry frameworks, advancing the PM field.

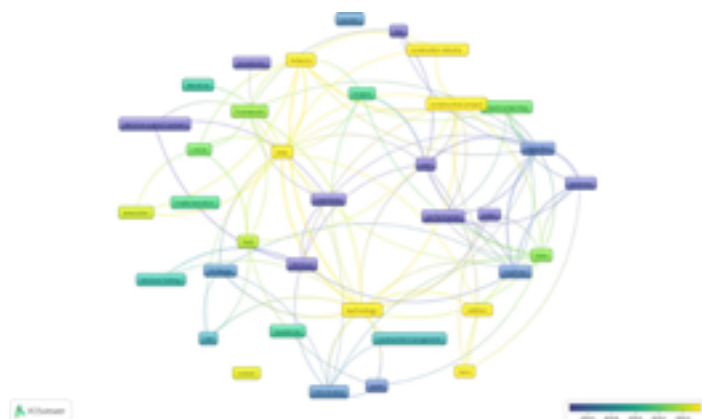

Figure 6 – Overlay Visualization Analysis*
* – compiled by the authors based on analysis

Association Strength and Density Analysis of Terms

Based on Overlay Visualization Analysis (Figure 6), terms like «decision» «uncertainty» and «performance» in Q3 2019 suggest AI tools for decision making. Late 2019 terms like «machine» «challenge» and «success» highlight ML implementation in PM. Early 2020 focuses on decision making in construction management, while Q1 2020 emphasizes ML in PM with a time scope. Recent 2021 research areas emphasize technology in construction. Overall, this highlights the importance of information, technology, machine learning, and decision making in construction projects, aligning with the study's focus on managing Information and Technology in effective Construction Management.

The grouped terms like «construction industry» «construction project» «performance» «time» «cost» «machine» «algorithm» «order» «impact» «accuracy» «success» and «risk» suggest strong associations between these concepts. Additionally, the proximity of terms such as «construction management» «information» «technology» «work» «experience» and «challenge» implies the use of emerging technologies in construction management. Overall, this Overlay Visualization Analysis underscores the complex nature of construction management and emphasizes the importance of concepts like «information» «technology» «machine» «algorithm» and «decision making» in successful construction projects.

Overall, this Overlay Visualization Analysis highlights the complex and multifaceted nature of the construction management and the importance of various concepts such as «information» «technology» «machine» «algorithm» and «decision making» in the implementation of successful construction projects.

The study highlighted that effective Construction Management involves managing Information and Technology. Consequently, the Association Strength Analysis discovered that Information and Technology were highly associated with Construction Management, consistent with the report's findings.

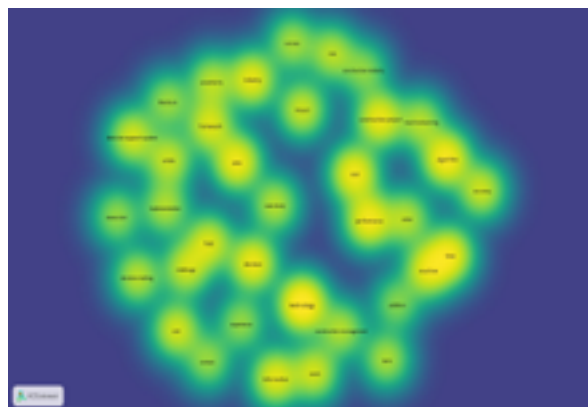

Figure 7 – Density Visualization Analysis *
* – compiled by the authors based on analysis

As Figure 7 depicts, about the interpretation of the AS Analysis with the Cluster Analysis, it is worthwhile to note that there is a much stronger relationship between Clusters 2 and 3 than between Clusters 1 and 2 and 3. This implies that the research questions related to artificial intelligence applications in project management are more closely related to the research and decision-making than to Construction Projects.

Association Strength and Density Analysis in scientometrics is crucial for exploring relationships between terms, revealing patterns in scientific literature. In a report on the applications of Artificial Intelligence (AI) in Project Management (PM), keywords like «construction project,» «technology,» «algorithm,» «performance,» and «time» showed strong associations within Cluster 1 (Figure 3), indicating their close relevance to the topic.

Similarly, terms like «case study,» «decision,» and «cost» demonstrated higher association strength and density in Cluster 2, suggesting a focus on decision-making related to project costs. In Cluster 3, terms like «literature,» «industry,» and «framework» reflected research into AI applications in PM across various industries. The analysis highlights AI's integral role in PM, with strong connections observed among terms like «technology,» «machine,» «algorithm,» indicating the impact of Machine Learning on PM's technological advancements. This study also emphasized AI's potential to enhance project performance and accuracy.

In summary, Association Strength and Density Analysis of Terms offers valuable insights into key concepts and their relationships within datasets, aiding in understanding complex interconnections in scientific research.

Conclusions

This bibliometric review offers a comprehensive outlook on AI's role in project management research, highlighting gaps and insights for researchers and practitioners. The synthesis reveals an evolving field with opportunities for studying AI's ethical implications, algorithm transparency, interdisciplinary collaboration, project success rates, and integration with emerging technologies like blockchain and IoT. Limitations include a focus on Scopus database sources, a preference for journal articles and reviews, and a quantitative analysis approach, suggesting avenues for broader database inclusion, expanded research samples, and qualitative methods in future studies.

Acknowledgments

The work was financially supported by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, grant No. AP19680313, project title “Assessing the implementation and impact of artificial intelligence on project management: current status, opportunities and problems.”.

REFERENCES

- 1 **Wagner, R.** Organizational competence in project management – new perspectives on assessing and developing organizations / R. Wagner // Journal of Project, Programme and Portfolio Management. – 2022. – Vol. 3. — No. 1. – P. 45–57.
- 2 **Maphosa, V., Maphosa M.** Artificial intelligence in project management research : a bibliometric analysis/ V.Maphosa, M. Maphosa // Journal of Theoretical and Applied Information Technology. – 2022. – Vol.100. – No 16. – P. 5000–5012.
- 3 **Chou, J.-S., Tai, Y., & Chang, L.-J.** Predicting the development cost of TFT-LCD manufacturing equipment with artificial intelligence models / J.-S. Chou, Y. Tai, L.-J. Chang // International Journal of Production Economics. – 2010. - Vol. 128. – No. 1. – P. 339–350.
- 4 **Somasundaram, K. Junaid, & Mangadu, S.** Artificial Intelligence (AI) Enabled Intelligent Quality Management System (IQMS) For Personalized Learning Path / K. Junaid Somasundaram, S. Mangadu // Procedia Comput. Sci. – 2020. – Vol. 172. – P. 438–442.
- 5 **Fewings, P., & Henjewe, C.** Construction project management : an integrated approach / P. Fewings, C. Henjewe // Routledge. – 2019.
- 6 **Dacre, N., Kockum, F., & Senyo, P. K.** Transient information adaptation of artificial intelligence towards sustainable data processes in complex projects /

N. Dacre, F. Kockum, P. K. Senyo // British Academy of Management. – 2020. – Vol. 2. – P. 234–246.

7 **Ju, X., Ferreira, F.A.F., & Wang, M.** Innovation, agile project management and firm performance in a public sector-dominated economy : empirical evidence from high-tech small and medium-sized enterprises in China / X. Ju, F.A.F. Ferreira, M. Wang // Socio-Economic Planning Sciences. – 2020. – Vol. 72. – No. 100779. – P. 1–14.

8 **Ong, S., & Uddin, S.** In project management, data science, and artificial intelligence : the past, present, and future / S. Ong, S. Uddin // Journal of Modern Project Management. – 2020. – Vol. 7. – No. 4. – P. 1–8. – <https://doi.org/10.19255/jmpm02202>.

9 **Elmousalami, H. H.** Data on Field Canals Improvement Projects for Cost Prediction Using Artificial Intelligence / H. H. Elmousalami // Data in Brief. – 2020. – Vol. 31. – No. 1. – P. 105–116. – <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105688>.

10 **Fridgeirsson, T. V., Ingason, H. T., Jónasson, H. I., & Jónsdóttir, H.** An Authoritative Study on the Near Future Effect of Artificial Intelligence on Project Management Knowledge Areas / T. V. Fridgeirsson, H. T. Ingason, H. I. Jónasson, H. Jónsdóttir // Sustainability. – 2021. – Vol. 13 – No. 4. – P. 2345–2443. – <https://doi.org/10.3390/su13042345>. – License: CC BY 4.0.

11 **Wauters, M., & Vanhoucke, M.** A comparative study of artificial intelligence methods for project duration forecasting / M. Wauters, M. Vanhoucke // Expert Systems with Applications. – Vol. 46. – P. 249–261. – <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2015.10.008>.

12 **Kim, B. C.** Probabilistic Evaluation of Cost Performance Stability in Earned Value Management / B. C. Kim // Journal of Management in Engineering. – 2015. – Vol. 32. – No. 1. – P. 401–425. – [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000383](https://doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000383).

13 **Li, W., Duan, P., & Su, J.** The effectiveness of project management construction with data mining and blockchain consensus / W. Li, P. Duan, J. Su // Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing. – 2021. – Vol. 2. – No. 121. – P. 321–340. – <https://doi.org/10.1007/s12652-020-02668-7>.

14 **Wang, M., Lee, C. H., & Austin, S. B.** Developing a Digital Twin at Building and City Levels: West Cambridge Campus Case Study / M. Wang, C. H. Lee, S. B. Austin // Journal of Management in Engineering. – 2021. – Vol. 2. – No. 23. – P. 49–57. – [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000763](https://doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000763).

15 **Javed, F., Siddique, A., Munir, A., Lali M. I.** Discovering Software Developer's Coding Expertise through Deep Learning / F. Javed, A. Siddique,

A. Munir, M. I. Lali // IET Software. – 2020. – Vol. 14. – No. 3. – P. 213–220. – <https://doi.org/10.1049/iet-sen.2019.0290>.

16 **Lok, K. L., So, A., Opoku, A., Song, H.** Globalized Service Providers' Perspective for Facility Management Outsourcing Relationships: Artificial Neural Networks / K. L. Lok, A. So, A. Opoku, H. Song // Management Decision. – 2019. – Vol. 2. – No. 134. – P. 421–435. – <https://doi.org/10.1108/MD-01-2019-0102>.

17 **Yitmen, I., Sepehr A., Akiner, I., Ernur, A.** An Adapted Model of Cognitive Digital Twins for Building Lifecycle Management / I. Yitmen, A. Sepehr, I. Akiner, A. Ernur // Applied Sciences. – 2021. – Vol. 11. – No. 9. – 4276. – <https://doi.org/10.3390/app11094276>.

Received 30.03.24

Received in revised form 01.05.24

Accepted for publication 16.04.24

Ә. Қожахметова¹, Т. Нарбаев², *Д. Серикбай², А. Мамырбаев²,
Қ. Абдрашова²

¹Қолданбалы ғылымдар және ақпараттық технологиялар институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Қазақстан-Британ техникалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

30.03.24 ж. баспаға түсті.

01.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЖОБАЛАРДЫ БАСҚАРУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ БАҒДАРЫ: ҒЫЛЫМИ – МЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Бұл жан-жақты әдебиеттік шолу жобаны басқарудағы жасанды интеллекттің (AI) рөлін зерттейтін кең зерттеу ағынын қамтиды. Оның негізгі мақсаты – ағымдағы білімді жинақтау және жобаны басқару әдістемесінде AI интеграциясына байланысты негізгі тенденцияларды, қиындықтар мен артықшылықтарды анықтау. Зерттеу 2013–2023 жылдар аралығында Scopus дерекқорынан 246 сәйкес жарияланымдарды зерттеу үшін VOSviewer® бағдарламалық құралын пайдаланып библиометриялық талдауды пайдаланды. Ассоциативті беріктік пен тығыздық талдауының нәтижелері әртүрлі кластерлерді анықтады: 1 кластер «құрылыс жобасы», «технология», «алгоритм», «тиімділік» және

«уақыт» сияқты терминдермен күшті байланыстарды анықтады; 2-кластер «жағдайлық зерттеулерге», «шешім қабылдауға» және «шығындарға» ерекше мән берді; ал 3-кластер «әдебиет», «өнеркәсіп» және «құрылымға» бағытталған. Әрі қарайғы зерттеулердің перспективалы бағыттарына AI алгоритмдерін жетілдіру, AI-ның жоба нәтижелеріне әсерін зерттеу және AI-ны блокчейн және Интернет заттары (IoT) сияқты жаңа технологиялармен біріктіру кіреді. Бұл зерттеу жобаны басқарудың тиімділігі мен тиімділігін арттыру үшін AI-ды пайдалануға бағытталған болашақ зерттеулер үшін негіз болады.

Кілтті сөздер: ғылымметриялық талдау, библиометриялық шолу, жобаны басқару, жасанды интеллект, машиналық оқыту, кластерлік талдау, зерттеу тенденциялары.

А. Кожаметова¹, Т. Нарбаев², *Д. Серикбай², А. Мамырбаев²,
К. Абдрашова²

¹Институт прикладных наук и информационных технологий,
Республика Казахстан, г. Алматы;

²Казахстанско-Британский технический университет,
Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 30.03.24

Поступило с исправлениями 01.05.24

Принято в печать 16.05.24

НАВИГАЦИЯ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УПРАВЛЕНИИ ПРОЕКТАМИ: НАУКОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Этот всесторонний обзор литературы вдается в обширное исследовательское направление, изучающее роль искусственного интеллекта (ИИ) в управлении проектами. Его основная цель – собрать текущие знания и выявить основные тенденции, проблемы и преимущества, связанные с интеграцией ИИ в методологию управления проектами. В рамках исследования был использован библиометрический анализ с использованием программного обеспечения VOSViewer® для изучения 246 соответствующих публикаций из базы данных Scopus за период с 2013 по 2023 год. Результаты анализа ассоциативной силы и плотности выявили

различные кластеры: кластер 1 раскрывал сильные ассоциации с такими терминами, как «строительный проект», «технология», «алгоритм», «эффективность» и «время»; кластер 2 акцентировал внимание на «кейс-стади», «принятие решений» и «затраты»; в то время как кластер 3 сосредоточился на «литературе», «индустрии» и «структуре». Перспективные направления для дальнейшего исследования включают совершенствование алгоритмов ИИ, изучение влияния ИИ на результаты проектов и слияние ИИ с новыми технологиями, такими как блокчейн и Интернет вещей (IoT). Это исследование служит основополагающим маршрутом для будущих исследований, нацеленных на использование ИИ для повышения эффективности и эффективности управления проектами.

Ключевые слова: наукометрический анализ, библиометрический обзор, управление проектами, искусственный интеллект, машинное обучение, кластерный анализ, тренды исследований.

<https://doi.org/10.48081/SMZE2256>

***С. К. Кондыбаева¹, Р. Қабылқайратқызы², А. Е. Калиева³**

^{1,2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

СЕГМЕНТТЕЛГЕН ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ТҰРАҚТАНДЫРУДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМНІҢ РӨЛІ

Бұл мақалада сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандырудағы жоғары білімнің рөлі талданады. Зерттеудің негізгі мақсаты – білімнің еңбек қатынастарының динамикасына, халықты жұмыспен қамту деңгейіне және жұмыспен қамту сапасына әсерін анықтау. Мақалада білім беру мен еңбек нарығы арасындағы қарым-қатынастың білімге қолжетімділік, жұмысқа орналасу, табыс көздері және жұмыссыздық деңгейі сияқты негізгі аспектілері қарастырылған. Зерттеу ғылыми әдебиеттерді талдауға, халықты жұмыспен қамту және білім деңгейі туралы статистикалық мәліметтерге негізделген. Сегменттелген еңбек нарығы әртүрлі жұмысшылар топтары арасындағы еңбек жағдайындағы, табыс пен мансап мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтарға байланысты қиындықтарды тудырады. Дегенмен, жоғары білім осы айырмашылықтарды жұмсарту және теңгерімді және тең еңбек нарығын құру үшін қуатты құрал бола алады. Авторлар жоғары білімнің еңбек нарығындағы теңсіздікті азайту, жұмысшылардың кәсіби дайындығын арттыру және экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету құралы ретіндегі маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу нәтижелері білім беру мен еңбек нарығының өзара әрекеттесу механизмдерін жақсы түсінуге көмектеседі, бұл білім беру және жұмыспен қамту саласындағы тиімді стратегияларды әзірлеуге негіз болады.

Кілтті сөздер: Жоғары білім, еңбек нарығы, еңбек нарығын сегменттеу, жұмыспен қамту, жұмыссыздық.

Kіріспе

Қазіргі әлемде жоғары білім жеке тұлғаның кәсіби дамуын ғана емес, сонымен бірге жалпы еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандыруда шешуші рөл атқарады. Бұл білікті кадрларға сұраныс пен дайындалған мамандарды жеткізу арасындағы алшақтықты азайтуға көмектесетін маңызды құрал. Дегенмен, еңбек нарығын сегменттеу орын алған қазіргі жағдайда жоғары білімнің рөлі туралы мәселе ерекше өзекті болып отыр.

Сегменттелген (дуалды) еңбек нарығы теорияларын 1960–1970 жылдары кейбір АҚШ экономистері белгілі бір топтардың төмен әлеуметтік мәртебеге ие болуына байланысты экономикалық емес себептерден болып, мәнсап жолында көтеріле алмауын түсіндіру үшін пайдаланды [1: 2]. Бұл теорияның дамуына түрткі болған жағдай: АҚШ-тағы кедейшілікті жоюға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың «кедей таптың адам капиталын арттырса, олар мәнсап жолымен көтеріле алады» деген идеяны алға тартуы болды. Зерттеушілер бұндай нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес, себебі еңбек нарығы бірінші реттік және екінші реттік еңбек нарықтарына бөлінген деп тұжырымдады. Жоғары білімді саралауда инструментализмнің артып кетуі саясаттанушылар мен экономистердің жоғары білім иегерлерінің көп болуы оларға деген сұраныстың да артуын әкеледі деген пайымдаудың қазіргі таңда мәселеге айналып отыр [3]. Жоғары білімді диплом иегерлерінің көп болуы, сұраныстың артуына емес, жоғары білімділер арасындағы жұмыссыздық артуына әкелуі әбден мүмкін [4]. Яғни жоғары білім беру ғана емес, сапалы жоғары білім беру өзекті мәселеге айналып отыр. Бұл жерде физикалық, географиялық және қаржылай шектеулерді шайған онлайн білім берудің рөлі мен үлесі де маңызды [5]. Жоғары білім қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымының іргелі элементтерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының жағдайында қоғамның менталитетінің қалыптасу және даму процесін көрсетеді. Дегенмен, жоғары білім туралы дипломның болуы адамның еңбек нарығындағы жағдайына қалай әсер етеді деген сұрақ тереңірек талдауды қажет етеді.

Материалдар және әдіснама

Талдау жүргізу үшін ғылыми әдебиеттердің талдауы пайдаланылды, яғни жоғары білімнің еңбек нарығына әсері және жұмыс күшін сегменттеу туралы ғылыми зерттеулер зерттелді және талданды.

Жұмыспен қамту, жалақы, кәсіби ұтқырлық және еңбек нарығының басқа да параметрлері туралы ресми статистикалық зерттеулер мен мемлекеттік есептердің деректері пайдаланылды.

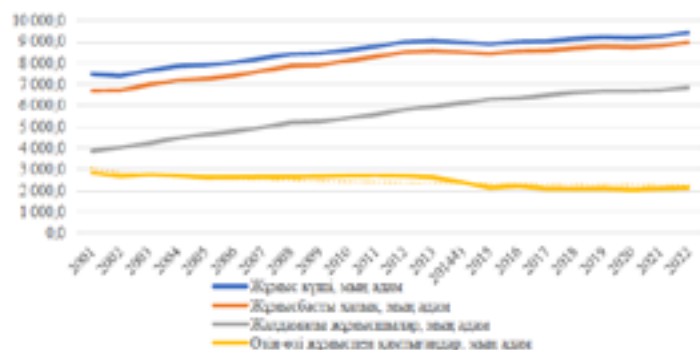
Қазақстан Республикасында 2021 жылғы жүргізілген жалпыұлттық халық санағы қоғамның әлеуметтік-экономикалық мәртебесін айтарлықтай

ашып берді. Сонымен қатар Ұлттық статистика бюросындағы жоғары білім мен еңбек нарығына қатысты динамикалық көрсеткіштер мақаладағы ғылыми талдауға қолғабыс ететін болады. 2021 жылғы халық санағының нәтижесінде жалпы халық саны: 19 169 550 адам, жыныстар ара салмағы: ерлер – 48,71 %, әйелдер – 51,29 %, халықтың орташа жасы – 31,94 жас, халықтың 33,97 % – 17 жасқа дейінгі балалар, халықтың 19,72 % – 14–28 жас аралығындағы жастар, еңбекке қабілетті халық саны – 11 320 410 адам, яғни Қазақстан халқының 59,05 %-ы екені анықталды [6]. Статистикалық мәліметтерді талдау, синтездеу және жоғары білім мен еңбек нарығын эмпирикалық бақылау жүргізу арқылы жоғары білімнің сегменттелген еңбек нарығын тұрақтандыруға қаншалықты ықпал етіп жатқанын талдаймыз.

Нәтижелер және талқылау

2001 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан Республикасы халқының жұмыспен қамтылуы айтарлықтай өсті, бұл еңбек нарығындағы өзгерістер динамикасымен сипатталады.

Қазақстан Республикасындағы жұмыспен қамтудың негізгі көрсеткіштері бойынша статистикалық мәліметтерді талдау сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандыруда жоғары білімнің маңызды рөлін растайды. Халықтың білім деңгейінің артуы жұмыспен қамту көрсеткіштерінің жақсаруына және жұмыссыздықтың төмендеуіне тікелей байланысты. ҚР еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері төмендегі 1-суретте сипатталған:

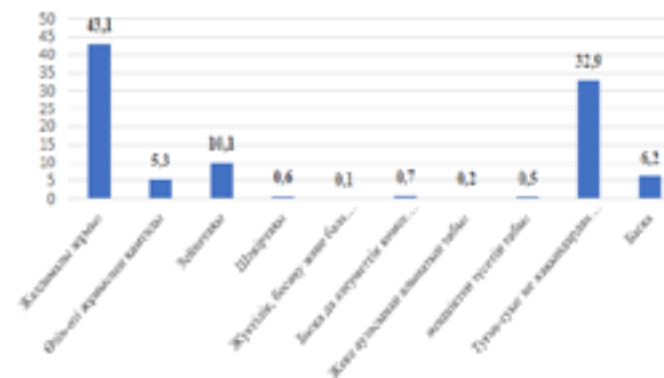
Сурет 1 – ҚР жұмысбастылық бойынша негізгі көрсеткіштер, 2001–2022

Ескерту: [7] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

ҚР жасы 15-тен асқан және 65-ке дейінгі еңбекке қабілетті азаматтар саны жыл сайын артып келеді. Сонымен қатар, жұмысбасты халықтың

да саны артуда. Дегенмен өзін-өзі жұмыспен қамтыған немесе кәсіппен айналысатындардан гөрі жалдамалы жұмыскерлердің саны басым.

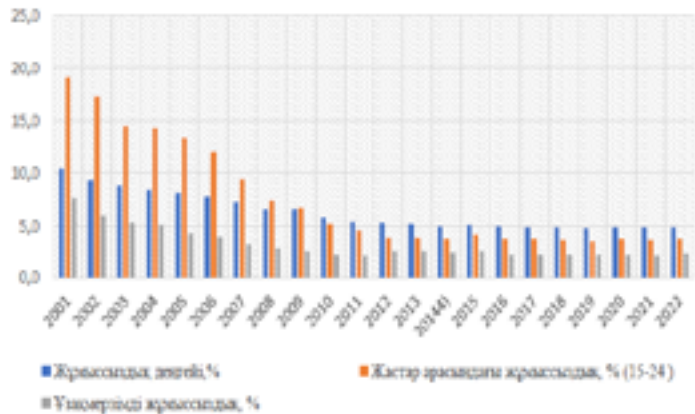
Жоғары білім жалақы деңгейімен және жұмыспен қамту сапасымен де байланысты. Жоғары білімі бар адамдар жоғары жалақы алады және кәсіби өсу мүмкіндігіне ие болады.

Сурет 2 – Азаматтардың негізгі табыс көзі

Ескерту: [8] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Расында, азаматтардың негізгі табыс көзі (43,1 %) айлық табысы екенін көріп отырмыз. Табыс көзінің дифференциясы аз болып тұр, яғни азаматтардың табыс көзі көп жағдайда 1-2 табыс көзіне тәуелді болып қалуы кезеңді түрдегі дағдарыстардың ықпалына елеулі түрде ұшырау ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді.

Сурет 3 – Жұмыссыздық көрсеткіштері, 2001–2022
Ескерту: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Жұмыссыздық деңгейі де, ұзақ мерзімді жұмыссыздық та ресми статистикаға сәйкес жыл өте бірқалыпты төмендеп келеді. Дегенмен, Қазақстанда жасырып жұмыссыздық бар. ҚР жоғары білімі барлар арасындағы жұмыссыздық – 3,8 %, техникалық және кәсіптік білімі барлар арасында – 3,6 %, орта арнайы білімі барлар арасында – 5,9 %, бастапқы кәсіптік білімі барлар арасында – 6,2 %, жалпы орта білімі барлар арасында – 7,7 %, негізгі орта білімі барлар арасында – 12,3 % және бастапқы білімі барлар арасында 45,3 %-ды көрсетіп отыр [10].

Жас топтары бойынша халықтың білім деңгейі туралы статистикалық деректер қоғамның білім беру құрылымын және оның Қазақстан Республикасындағы сегменттелген еңбек нарығына әсерін түсінудің маңызды құралы болып табылады. Мәліметтер білім берудің әртүрлі деңгейлерін – бастауыш, орта, жоғары және т.б. қамтиды және әртүрлі жас санаттары бойынша халықтың оқу жетістіктерінің динамикасын бағалауға мүмкіндік береді.

Кесте 1– Халықтың жас бойынша білім деңгейі

Жасы	Жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар	Жоғары білімі	Аяқталмаған білімі бар	Техникалық және кәсіптік білімі бар
	120 896	3 610 305	219 676	1 033 187

15-19	-	-	-	131 987
20-24	1 694	304 724	71 310	337 505
25-29	13 741	489 030	24 595	222 547
30-34	21 635	476 489	28 484	127 999
35-39	19 954	434 852	22 364	121 276
40-44	17 769	401 400	18 938	63 564
45-49	13 404	400 105	15 945	23 906
50-54	12 857	314 204	11 313	4 274
55-59	8 882	270 554	8 377	129
60-64	6 478	204 828	9 269	
65+	4 482	314 119	9 081	
Ескерту: [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған				

1-кестеден көріп отырғанымыздай, жоғары білімі бар барлардың үлесі басым. Оның ішінде 25–49 жас аралығындағы азаматтардың үлесі көп екенін көрініп тұр, яғни жоғары білімі бар жастардың табысты жұмысқа орналасу және сапалы жұмыс алу мүмкіндігі жоғары, бұл олардың еңбек нарығындағы жағдайын тұрақтандыруға әсер етеді.

Орта және егде жастағы халықтың едәуір бөлігінің де жоғары білімі бар екенін атап өткен жөн, бұл елдегі білім деңгейінің тұрақты өсу динамикасын көрсетеді. Бұл тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етудің және кадрларды қажетті дағдылар мен біліммен қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады.

Жалпы білім беру жүйесіне үкімет бюджеттің жалпы шығындарының қаншалықты бөлуі де маңызды. Қазақстан Республикасында білім беруге бөлінген бюджеттік шығыстардың бөлігін талдау мемлекеттің білім беруді қолдаудағы рөлін және оның сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандыруға әсерін бағалау үшін маңызды деректер береді. Мәліметтер білім берудің әртүрлі деңгейлеріндегі (бастауыш, орта, жоғары) қаражаттың бөлінуін, студенттерді қолдау бағдарламаларын және білім беру қызметтерінің сапасын қамтиды.

Бюджеттің білім беруге жұмсалатын шығындары халықтың әртүрлі топтары үшін білімнің қолжетімділігіне әсер етеді. Жоғары білім алудың кеңірек қолжетімділігі халықтың білім деңгейін көтеруге, бұл өз кезегінде

жұмыспен қамту деңгейін жақсартуға және еңбек нарығын тұрақтандыруға мүмкіндік береді.

Сурет 4 – Бюджет шығындарының білімге жұмсалатын бөлігі, %
Ескерту: [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы 4-суреттен көріп отырғанымыздай, білімге бөлінетін қаражат жыл сайын артуда. Мысалы, 2010 жылы бұл бюджеттік шығындардың 16,9 %-ын құраса, 2021 жылы 24,08 %-ды құрап отыр.

Білім беруге бюджеттік шығындарын талдау, тұрақты және бәсекеге қабілетті сегменттелген еңбек нарығын қалыптастырудың негізі болып табылатын, сапалы және қолжетімді білім беруді қамтамасыз етуде мемлекеттік қолдаудың маңыздылығын растайды.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН АР19576425 «Цифрландыру және технологиялық өзгерістер дәуірінде жоғары білім сапасының ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне әсері» гранттық қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

Қорытынды

Сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандырудағы жоғары білімнің рөлін талдау еңбек қатынастарының динамикасына және

жалпы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына білімнің әсері туралы бірқатар маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Талдаудың негізгі нәтижелерінің бірі – білім берудің жұмыссыздықты азайтуға, халықты жұмыспен қамту сапасын жақсартуға және жалақыны арттыруға әсерін анықтау. Жоғары білімі бар адамдардың жалақысы жоғары және беделді лауазымдарда жұмысқа орналасу мүмкіндіктері көбірек, бұл еңбек нарығындағы теңсіздікті азайтуға көмектеседі.

Іс жүзінде ҚР-да жұмыссыздар санын нақты жұмыссыздар көлемінен емес, жұмыссыз ретінде тіркелгендер саны арқылы есептейтіндіктен «жасырын жұмыссыздық» елімізде елеулі екенін айтуға болады. ҚР халқының сауаттылық деңгейі әлемде ең жоғарғы көрсеткіштердің бірі болып табылады (99,80 %) [12]. Жоғарыда көрсетілгендей кәсіптік және техникалық, сонымен қатар, жоғары білімділердің саны да, оң беталысқа ие. Дегенмен, пандемиядан кейінгі заманда цифрландыру кезінде «дәстүрлі білімнен» бет бұрып, адам жасына қарамай қайта оқыту, ақпараттық технология тілін меңгеру маңызды [13]. Сонымен қатар, соңғы кездегі өзекті мәселе – ЖОО мен жұмыс берушілер арасындағы серіктестік. ЖОО түлектерінің алған білімдері іс жүзінде қолданылатын болуы керек. Бұл орайда еңбек нарығындағы жоғары білімі бар азаматтардың тек жұмыс таба алуы емес, жұмыс орнын құруы, кәсіпкерлікке бет бұруы да айтарлықтай маңызды. Яғни, мемлекеттің кәсіпкерлікті ашу, субсидиялау, салық жеңілдіктерін беру, түрлі жеңілдік бағдарламаларын қолға алуы да үлкен салмаққа ие. Еңбек нарығындағы тұрақтылық кезең-кезеңмен өзгеріп тұратындықтан, циклдік жұмыссыздыққа шалынғандардың жұмыс тапқанға дейінгі қорының болуы, адамның жұмыстан айырылып қалу ықтималдығын болжауы, жаңа білімге деген ізденісі үшін жоғары білім алуы маңызды. Сондай-ақ, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қаншалықты өнімді жұмыспен айналысуы, олардың білім деңгейі, табыстарының транспарентті болуы да мәселеге айналып отыр. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың көбісі ауыл шаруашылығы (33,3 %), сауда-саттық (32,1 %), тасымалдау және қоймалау (10,4 %) оларды нақты идентификациялауда қиындық тудырып отыр [14]. Бұл ретте, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды болашақтағы экономикалық өсу үшін жақсы резерв ретінде қарастыруға болады. Тағы бір шешімін табу керек мәселе – кәсіподақтардың жұмыстары. Көп жағдайда шет елдік тәжірибеге сүйеніп, кәсіподақтар болуы керек дегенмен, олар «қағаз жүзінде» ғана жұмыс істемеуі керек. Осы орайда, жоғарғы білім алушыларға практикалық білімді көбірек берумен қатар, қаржылық және заң жағынан сауаттылықты арттыру бойынша міндетті пән немесе элективті

курстар кіргізу арқылы еңбек нарығына жоғары оқу орындарынан ағатын адам капиталының сапасын айтарлықтай арттыруға болады.

Қорытындылай келе, сегменттелген еңбек нарығын қалыптастыру мен тұрақтандырудағы жоғары білімнің рөлінің маңыздылығын сезіну білім беру саласына инвестиция салу, сәйкес білім беру бағдарламаларын әзірлеу және студенттер мен жас мамандарды қолдау тетіктерін жасау қажеттілігін атап көрсетеді. Тек осындай кешенді тәсіл ұзақ мерзімді перспективада қоғам мен экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Doeringer, P. B., Piore, M. J.** Internal Labour Markets and Manpower Analysis – New York : M.E. Sharpe, Inc., Armonk, 1971.

2 **Reich, M. R., Gordon, D. M., Edwards, R.** A Theory of Labor Market Segmentation // The American Economic Review. - 1973. – №63. – P. 359–365.

3 **Lauder, H., Mayhew K.** Higher education and the labour market: an introduction // Oxford Review of Education. – 2020. – № 46:1. – P. 1–9.

4 **Boateng, K.** United Nations. Economic Commission for Africa. (2002-06). Higher education and the labour market : a logical framework for policy makers in Africa's education sector – Addis Ababa : UN. ECA, 2006. [Electronic resource]. – <https://hdl.handle.net/10855/21915>.

5 **Салибекова, П. К., Калиева, А. Е., Болуспаев, Ш. А.** Теоретический обзор научных исследований качества высшего образования на основе библиометрического анализа // Economics : the strategy and practice. – 2023. – №18(4). – Б : 40–54.

6 Қазақстан халық санағы. 2021. [Электрондық ресурс]. – [https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D2%93%D1%8B_\(2021\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D2%93%D1%8B_(2021)).

7 Ұлттық статистика бюросы. Жұмыспен қамту және жұмыссыздық. Негізгі көрсеткіштер. [Электрондық ресурс]. – <https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/>.

8 Ұлттық статистика бюросы. Жалпы ұлттық халық санағы 2021. [Электрондық ресурс]. – stat.gov.kz/upload/iblock/6c6/d55qxopx7t9m5r5odz0jjax0vmxfvdf/Доходы_и_источники_средств_существования_населения_РК.pdf

9 Уровень безработицы в РК сильно зависит от уровня образования. 2024. [Электронный ресурс]. – <https://ranking.kz/digest/socium-digest/uroven-bezrabotitsy-v-rk-silno-zavisit-ot-urovnya-obrazovaniya.html>.

10 Ұлттық статистика бюросы. Жалпы ұлттық халық санағы 2021. ҚР білім беру. [Электрондық ресурс]. – [https://stat.gov.kz/upload/iblock/eb4/ck5q6hpuerqeib6tzah5q0m39mv3bwjp/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20\(%D1%80%D1%83%D1%81\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/eb4/ck5q6hpuerqeib6tzah5q0m39mv3bwjp/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20(%D1%80%D1%83%D1%81).pdf).

11 World Bank Open Data. Government expenditure on education, total (% of GDP) - Kazakhstan | Data (worldbank.org). [Electronic resource]. – <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=KZ>.

12 Kazakhstan literacy rate, 20247. [Electronic resource]. – <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/KAZ/kazakhstan/literacy-rate>.

13 **Қабылқайратқызы, Р., Қондыбаева, С.** Пандемиядан кейінгі еңбек нарығы : жаңа беталыс —цифрландыру // Научный журнал «Вестник НАН РК». – 2022. - №4. – Б: 293–304.

14 Economic research institute. Самозанятость как социально-экономическая проблема Казахстана. [Электронный ресурс]. – <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=55>.

REFERENCES

1 **Doeringer, P. B., Piore, M. J.** Internal Labour Markets and Manpower Analysis – New York : M.E. Sharpe, Inc., Armonk, 1971.

2 **Reich, M. R., Gordon, D. M., Edwards, R.** A Theory of Labor Market Segmentation // The American Economic Review. – 1973. – №63. – P. 359–365.

3 **Lauder, H., Mayhew K.** Higher education and the labour market: an introduction // Oxford Review of Education. – 2020. – № 46:1. – P.: 1–9.

4 **Boateng, K.** United Nations. Economic Commission for Africa. (2002-06). Higher education and the labour market: a logical framework for policy makers in Africa's education sector – Addis Ababa : UN. ECA, 2006. [Electronic resource]. – <https://hdl.handle.net/10855/21915>.

5 **Salibekova, P. K., Kaliyeva, A. E., Boluspaev, Sh. A.** Teoreticheskii obzor nauchnyh issledovaniy kachestva vysšego obrazovaniya na osnove bibliometricheskogo analiza [Theoretical review of scientific research on the quality of higher education based on bibliometric analysis] // Economics: the strategy and practice. – 2023. – № 18(4). – P. 40–54.

6 Qazaqstan halyq sanaғы (2021) [Kazakhstan population census (2021)]. [Electronic resource]. – [https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D2%93%D1%8B_\(2021\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D1%85%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D2%93%D1%8B_(2021)).

[D0%B0%D0%BB%D1%8B%D2%9B_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D2%93%D1%8B_\(2021\).](https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/)

7 Ұлттық статистика бюросы. Jūmyspen qamtu jāne jūmysyzydyq. Negizgi kōrsetkišter [National Bureau of Statistics. Employment and unemployment. Key indicators]. [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/>.

8 Ұлттық статистика бюросы. Jalpyūlttyq halyq sanağy 2021 [National Bureau of Statistics. General National Population Census 2021]. [Electronic resource]. – stat.gov.kz/upload/iblock/6c6/d55qxopx7t9m5r5odz0jjax0vmxfvdf/Доходы_и_источники_средств_существования_населения_РК.pdf.

9 Uroven bezrabortitsy v rk silno zavisit ot urovnya obrazovaniya. 2024 [The unemployment rate in the Republic of Kazakhstan strongly depends on the level of education. 2024]. [Electronic resource]. – <https://ranking.kz/digest/socium-digest/uroven-bezrabortitsy-v-rk-silno-zavisit-ot-urovnya-obrazovaniya.html>

10 Ұлттық статистика бюросы. Jalpyūlttyq halyq sanağy 2021. QR bilim beru [National Bureau of Statistics. General national population census 2021. Education of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – [https://stat.gov.kz/upload/iblock/eb4/ck5q6hpuerqeib6tzah5q0m39mv3bwjp/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20\(%D1%80%D1%83%D1%81\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/eb4/ck5q6hpuerqeib6tzah5q0m39mv3bwjp/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20(%D1%80%D1%83%D1%81).pdf).

11 World Bank Open Data. Government expenditure on education, total (% of GDP) – Kazakhstan | Data (worldbank.org). [Electronic resource]. – Access mode: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=KZ>

12 Kazakhstan literacy rate, 20247. [Electronic resource]. – <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/KAZ/kazakhstan/literacy-rate>.

13 **Kabyqlairatqyzy, R., Kondybayeva, S.** Pandemiyadan keingi eñbek naryğy: jaña betalys –tsifrandyru [The post-pandemic labor market: the new beta – digitization] // Nauchnyi jurnal «Vestnik NAN RK» [Scientific journal «Bulletin of NAS RK0»]. – 2022. – № 4. – P. 293–304.

14 Economic research institute. Samozanyatost kak sotsialno-ekonomicheskaya problema Kazakhstana [Self-employment as a socio-economic problem in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=55>.

31.03.24 ж. баспаға түсті.

12.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*С. К. Кондыбаева, Р. Қабылқайратқызы, А. Е. Калиева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы.

Поступило в редакцию 31.03.24

Поступило с исправлениями 12.04.24

Принято в печать 16.05.24

АНАЛИЗ РОЛИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ И СТАБИЛИЗАЦИИ СЕКМЕНТИРОВАННОГО РЫНКА ТРУДА

Данная статья проводит анализ роли высшего образования в формировании и стабилизации сегментированного рынка труда. Основная цель исследования заключается в выявлении влияния образования на динамику трудовых отношений, уровень занятости и качество занятости населения. В статье рассматриваются ключевые аспекты взаимосвязи между образованием и рынком труда, такие как доступность образования, занятость населения, источники дохода населения и уровень безработицы. Исследование основано на анализе научной литературы, статистических данных о занятости и уровне образования населения. Сегментированный рынок труда представляет вызовы, связанные с различиями в условиях труда, доходах и возможностях карьерного роста между разными группами работников. Однако высшее образование может стать мощным инструментом для смягчения этих различий и формирования более сбалансированного и равноправного рынка труда. Авторы подчеркивают важность высшего образования как инструмента для сокращения неравенств на рынке труда, повышения профессиональной подготовки работников и обеспечения устойчивого развития экономики. Результаты исследования помогают лучше понять механизмы взаимодействия между образованием и трудовым рынком, что является основой для разработки эффективных стратегий в области образования и занятости.

Ключевые слова: Высшее образование, рынок труда, сегментация рынка труда, занятость, безработица

*S. K. Kondybayeva, R. Kabylkairatkyzy, A. E. Kaliyeva³

Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

Received 31.03.24

Received in revised form 12.04.24

Accepted for publication 16.04.24

ANALYSIS OF THE ROLE OF HIGHER EDUCATION IN THE FORMATION AND STABILIZATION OF A SEGMENTED LABOR MARKET

This article analyzes the role of higher education in shaping and stabilizing the segmented labor market. The main goal of the study is to identify the influence of education on the dynamics of labor relations, employment rates, and employment quality of the population. The article examines key aspects of the relationship between education and the labor market, such as educational accessibility, employment rates, sources of income, and unemployment levels. The research is based on the analysis of scientific literature and statistical data on employment and education levels of the population. The segmented labor market presents challenges related to differences in working conditions, income levels, and career opportunities among different groups of workers. However, higher education can be a powerful tool to mitigate these differences and create a more balanced and equitable labor market. The authors emphasize the importance of higher education as a tool for reducing inequalities in the labor market, enhancing workers' professional skills, and ensuring sustainable economic development. The research findings contribute to a better understanding of the mechanisms of interaction between education and the labor market, providing a basis for the development of effective strategies in the fields of education and employment.

Keywords: Higher education, labor market, labor market segmentation, employment, unemployment.

МРНТИ 06.81.12

<https://doi.org/10.48081/OAAN8671>

**С. К. Кунызова, *Е. К. Кунызов, Л. М. Давиденко,
М. К. Каримбергенова, А. Ж. Кунызова**

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: kunyazov72@mail.ru

МЕХАНИЗМЫ «ЗЕЛеной» ИНТЕГРАЦИИ ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО БРЕНДИНГА ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА

В современных условиях потребители все более ориентированы на экологически чистые и устойчивые продукты и услуги. Внедрение «зеленых» технологий, оптимизация использования ресурсов и управление отходами могут принести компании экономические выгоды в виде снижения затрат, повышения эффективности производства и сокращения рисков.

Авторами изучены способы, с помощью которых промышленные комплексы могут интегрировать экологические аспекты в свою деятельность для улучшения своего бренда. В статье рассматриваются различные механизмы «зеленой» интеграции, такие как разработка «инвестиционного» паспорта и «зеленое» финансирование, которые способствуют созданию положительного образа компании в глазах потребителей и общественности.

Авторы анализируют примеры успешной практики и определяют перспективы развития «зеленой» интеграции и внедрения «инвестиционных» паспортов в финансовые практики. Применение «Инвестиционного» паспорта может быть направлено на стандартизацию, оценку эффективности, инновации в технологиях и управление рисками, что способствует развитию «зеленых» финансов и устойчивому развитию экономики в целом. Такое видение обосновано стремлением производителей предугадать запросы потребителей нового поколения, которые нацелены на сохранение оптимальных параметров «эко-потребления». В ходе исследования выявлено, что для развития рынка «зеленого» инвестирования необходимо повышение уровня экологического сознания, принятие

мер государственного стимулирования для осуществления энергетического перехода Казахстана к низкоуглеродной экономике.

Ключевые слова: «зеленая» интеграция, экологический брендинг, инвестиционный паспорт, устойчивое развитие, «зеленое» финансирование, конкурентоспособность.

Введение

Проблематика развития механизмов «зеленой» интеграции для снижения негативного воздействия на окружающую среду актуальна в силу нескольких факторов. Во-первых, темпы роста загрязнения окружающей среды, изменения климата и уменьшения природных ресурсов в результате функционирования промышленных предприятий ведут мир к экологической катастрофе. Во-вторых, современные потребители все больше ориентируются на экологически чистые продукты и услуги, то есть экологический брендинг становится важным конкурентным преимуществом для компаний. Поэтому развитие механизмов «зеленой» интеграции поможет привлечь новых потребителей и укрепить имидж компании. Более того применение «зеленых» практик в промышленном комплексе способствует устойчивому развитию, снижению затрат на энергию и ресурсы, а также повышению эффективности производства. Это не только позитивно сказывается на экологии, но и экономически выгодно для компаний.

Все это делает обоснованным выбор цели исследования в разработке механизмов «зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга промышленного комплекса региона. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: раскрыть сущность методов и инструментов «зеленой» интеграции; провести анализ лучших практик и успешных кейсов экологического брендинга в промышленных комплексах стран с целью выявления ключевых факторов успеха; разработать рекомендации для внедрения механизмов «зеленой» интеграции в деятельность промышленных комплексов с целью продвижения экологического брендинга.

Таким образом, статья будет направлена на исследование и практическое осмысление механизма «зеленой» интеграции в применении к решению проблем промышленного воздействия на устойчивое развитие регионов.

Материалы и методы

Для разработки механизмов «зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга промышленного комплекса региона целесообразно поставить акцент на подходах, которые направлены на применение инвестиционного паспорта и «зеленого» финансирования. Демонстрацию

выводов обеспечивает табличный и графический метод, позволяющий наглядно представить синтез теоретического и практического обобщения информации.

Результаты и обсуждение

В ходе исследования сущности «зеленой» интеграции было установлено, что «зеленая» интеграция относится к процессу интеграции экологически устойчивых практик и принципов в бизнес-процессы и стратегии компании. Сущность методов и инструментов «зеленой» интеграции заключается в том, чтобы помочь организациям снизить негативное воздействие на окружающую среду и улучшить свою экологическую ответственность [1].

Существует множество методов и инструментов для «зеленой» интеграции, которые помогают организациям сократить свой негативный экологический след и стать более устойчивыми [2]. Систематизируем информацию в таблице 1.

Таблица 1 – Инструменты для «зеленой» интеграции

Инструменты для «зеленой» интеграции	Описание
Энергоэффективность	использование энергосберегающих технологий и оборудования для уменьшения потребления энергии и выбросов парниковых газов
Управление отходами	внедрение системы управления отходами для уменьшения объема производимых отходов и повышения их переработки
Использование возобновляемых источников энергии	установка солнечных панелей, ветрогенераторов и других альтернативных источников энергии для снижения зависимости от нефти, газа и угля
«Зеленая» логистика	оптимизация транспортных маршрутов, использование электромобилей и других экологически чистых транспортных средств
Сертификация и стандарты	получение сертификатов и соответствие стандартам «зеленой» интеграции, таким как LEED, BREEAM, ISO 14001 и другие
Экологические аудиты	проведение аудитов для выявления экологических проблем и разработки плана действий по их решению
Обучение сотрудников	: проведение обучающих программ для сотрудников по экологической ответственности и устойчивому образу жизни.

Приведенные инструменты помогают предприятиям не только сократить свои экологические издержки, но и повысить свою конкурентоспособность, создать более устойчивые бизнес-модели, привлечь экологически осознанных потребителей, а также способствуют сохранению окружающей среды для будущих поколений.

На рисунке 1 приведены основные направления «зеленой» интеграции [3].

Для создания экологического брендинга необходимо изменить систему управления внутри компаний и в их окружении деятельность, что позволит компаниям привлечь внимание к своим экологическим усилиям и установить себя как экологически ответственный бренд.

Механизмами «зеленой» интеграции для создания экологического брендинга могут выступать создание инвестиционного паспорта и «зеленое» инвестирование.

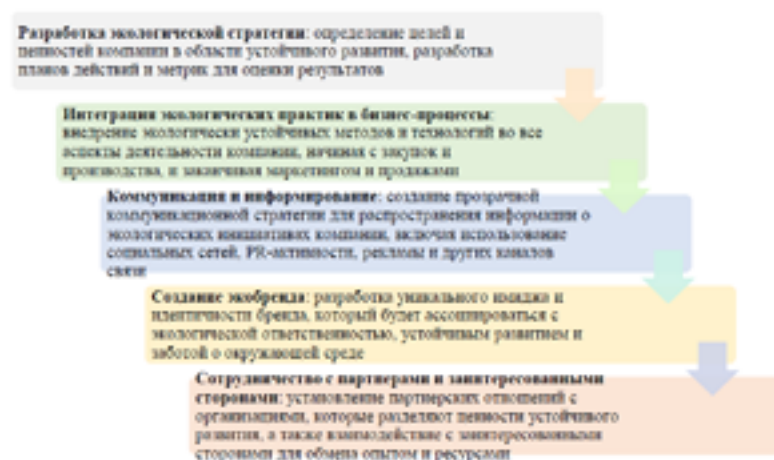

Рисунок 1 – Основные направления «зеленой» интеграции

Ключевую роль в формировании и поддержке инвестиционных паспортов играют государственные органы, поскольку они отвечают за регулирование и контроль инвестиционной деятельности, защиту интересов инвесторов и обеспечение прозрачности на финансовых рынках. Основными инструментами влияния государственных органов на процесс создания и использования «инвестиционных» паспортов являются разработка стандартов и требований к содержанию и предоставлению информации в «инвестиционных» паспортах; регулярный мониторинг и контроль за

использованием «инвестиционных» паспортов; поддержка образовательных программ и инициатив по повышению финансовой грамотности инвесторов; разработка законодательства и нормативных актов, регулирующих использование «инвестиционных» паспортов.

Банковские учреждения также играют важную роль в процессе создания и использования «инвестиционного» паспорта.

Основными способами участия являются предоставление финансовых продуктов и услуг, связанных с «инвестиционными» паспортами. Банки могут предлагать своим клиентам инвестиционные продукты, для которых требуется использование паспорта, такие как ценные бумаги, паи инвестиционных фондов и другие; проведение анализа рисков и оценки качества инвестиционных продуктов. Банки могут использовать информацию из «инвестиционных» паспортов для проведения своего собственного анализа и оценки рисков, связанных с инвестициями, что поможет им принимать обоснованные решения о предоставлении услуг и продуктов клиентам; обучение клиентов и консультирование по вопросам инвестирования. Банки могут проводить образовательные программы и консультации для своих клиентов по вопросам инвестирования и использования «инвестиционных» паспортов, чтобы помочь им принимать информированные решения; соблюдение законодательства и нормативных требований. Банки обязаны соблюдать законы и нормативные акты, регулирующие использование «инвестиционных» паспортов, и обеспечивать прозрачность и защиту интересов клиентов при предоставлении инвестиционных услуг [4].

Процесс приверженности «зеленым» принципам постепенно получает распространение в мировой инвестиционной практике. Примерами успешного соблюдения «зеленых» принципов в рамках «зеленой» интеграции может выступать реализация приверженности «Green Loan Principles», разработанные Loan Market Association в Германии. Банки предоставляют заемщикам, которые инвестируют в «зеленые» проекты, специальные «зеленые» кредиты. Каждый заемщик должен подтвердить, что средства будут использованы исключительно для экологически чистых целей. Это помогает привлечь больше инвестиций в «зеленые» проекты и способствует устойчивому развитию.

В США инвесторам предоставляется информация о «зеленых» инвестициях, что помогает им принимать осознанные решения. Инвесторы могут получить персональный «инвестиционный» паспорт, который отражает их интересы в области устойчивости и помогает им выбирать проекты, соответствующие их целям.

Японские компании и организации активно выпускают «зеленые» облигации для финансирования проектов по экологической модернизации и уменьшению углеродного следа. Каждая «зеленая» облигация сопровождается своим собственным «инвестиционным» паспортом, который демонстрирует прозрачность использования средств и соответствие проекта экологическим стандартам [5].

Эти примеры демонстрируют успешное применение системного подхода при реализации «зеленых» инвестиционных проектов в рамках «зеленой» интеграции, способствуя развитию экологически чистых проектов и привлечению инвестиций в устойчивое развитие

На рисунке 2 систематизируем выводы о значимости «инвестиционного» паспорта для участников «зеленой» интеграции [6; 7].

Рисунок 2 – Значение «инвестиционного» паспорта для участников «зеленой» интеграции

Прозрачность и информированность в инвестиционном паспорте обеспечивается наличием в нем информации о экологической и социальной устойчивости инвестиционных продуктов, что позволяет участникам «зеленой» интеграции принимать осознанные решения и инвестировать в проекты, соответствующие их целям и ценностям. Благодаря анализу рисков, представленному в инвестиционном паспорте, участники «зеленой» интеграции могут оценить потенциальные угрозы для своих инвестиций и принять меры по их снижению. Инвестиционный паспорт способствует развитию рынка «зеленых» финансов, поощряя инвесторов к финансированию проектов, способствующих устойчивому развитию и экологической ответственности. Использование инвестиционного паспорта способствует стандартизации процессов и улучшению прозрачности на рынке инвестиций, что способствует доверию между участниками «зеленой» интеграции.

Таким образом, инвестиционный паспорт играет ключевую роль для участников «зеленой» интеграции, обеспечивая им доступ к информации о степени устойчивости инвестиций, помогая снизить риски, способствуя развитию «зеленых» финансов и улучшая прозрачность на рынке.

По мере развития «зеленой» интеграции и внедрения инвестиционных паспортов в финансовые практики, можно выделить несколько перспектив развития и дальнейших направлений исследований:

1) **расширение области применения:** Исследования могут быть направлены на расширение области применения инвестиционных паспортов на различные виды активов и инвестиций, включая облигации, фонды, ценные бумаги и другие финансовые продукты;

2) **стандартизация и гармонизация:** Дальнейшие исследования могут быть посвящены разработке стандартов и методологий для создания единого формата инвестиционных паспортов, что способствует их широкому принятию и улучшению прозрачности на рынке;

3) **оценка эффективности:** Исследования могут направляться на оценку эффективности и влияния инвестиционных паспортов на поведение инвесторов, рост «зеленых» инвестиций и устойчивое развитие экономики;

4) **инновации в технологиях:** Развитие новых технологий, таких как блокчейн и цифровые платформы, может способствовать автоматизации процесса создания, хранения и обновления инвестиционных паспортов, что повысит их эффективность и доступность;

5) **управление рисками:** Исследования в области управления рисками «зеленых» инвестиций с использованием данных из инвестиционных паспортов могут помочь выявлять потенциальные угрозы для устойчивости проектов и разрабатывать стратегии по их снижению.

Таким образом, дальнейшие исследования в области «инвестиционных» паспортов могут быть направлены на расширение области применения, стандартизацию, оценку эффективности, инновации в технологиях и управление рисками, что способствует развитию «зеленых» финансов и устойчивому развитию экономики в целом.

Следующим механизмом «зеленой» интеграции для создания экологического брендинга является «зеленое» инвестирование.

«Зеленые» инвестиции являются необходимым элементом стратегии развития предприятий, способствующим улучшению экологической обстановки, укреплению бренда и повышению конкурентоспособности на рынке [8-10]. Основные причины необходимости «зеленого» инвестирования приведены на рисунке 3.

Рисунок 3 – Основные причины необходимости «зеленого» инвестирования

Инвестиции в экологически чистые технологии и процессы позволяют снизить негативное воздействие предприятий на окружающую среду. Это может включать в себя уменьшение выбросов загрязняющих веществ, эффективное использование ресурсов, переход на возобновляемые источники энергии и другие меры, направленные на сокращение экологического следа. Потребители все более ориентированы на экологически чистые продукты и услуги. Предприятия, инвестирующие в «зеленые» проекты, демонстрируют свою социальную ответственность перед обществом. Это способствует укреплению имиджа компании и повышению доверия со стороны потребителей.

Вложения в «зеленые» технологии и инновации могут привести к снижению расходов на энергию, воду, сырье и другие ресурсы. Это позволяет компаниям сэкономить средства на длительной перспективе и повысить свою конкурентоспособность на рынке. Во многих странах введены законы и нормативы, обязывающие предприятия соблюдать определенные экологические стандарты. Инвестиции в «зеленые» проекты помогают компаниям соответствовать требованиям законодательства и избежать штрафов за нарушения. Компании, активно инвестирующие в «зеленые» проекты, могут привлечь больше инвесторов, партнеров и клиентов, заинтересованных в устойчивом и экологически ответственном бизнесе.

Основными источниками финансирования «зеленых» технологий выступают средства, выделенные по государственным программам и субсидиям, инвестиции частных компаний и венчурные капиталы, средства международных фондов и организаций.

На рисунке 4 представлена информация об источниках финансирования «зеленых» технологий на предприятиях, расположенных на территории Республики Казахстан.

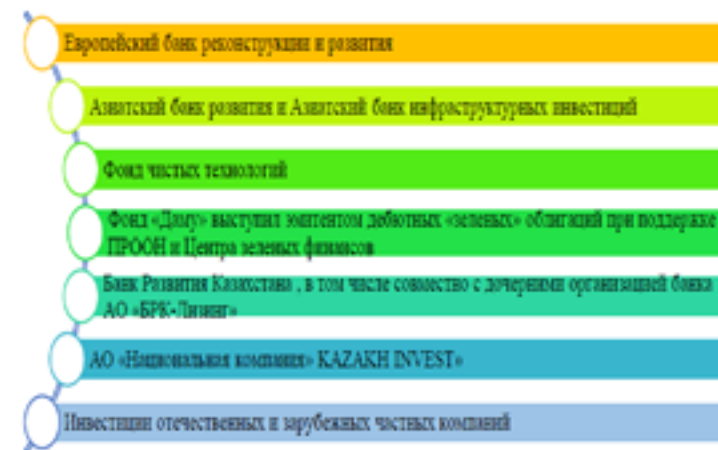

Рисунок 4 – Информация об источниках финансирования «зеленых» технологий на предприятиях, расположенных на территории Республики Казахстан

Несмотря на понимание важности развития «зеленых» технологий доля возобновляемых источников энергии в энергобалансе составляет не превышает 3%, то есть по-прежнему превалирует уголь, нефть и газ. Для развития рынка «зеленого» инвестирования необходимы повышение уровня экологического сознания, принятие мер государственного стимулирования для осуществления энергетического перехода Казахстана к низкоуглеродной экономике. Рост «зеленого» финансирования, несмотря на все сложности, является безальтернативным.

Информация о финансировании

Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19676924 «Разработка технологии и продвижение экологического брендинга промышленного комплекса региона»).

Выводы

Проводя наблюдение и исследуя вопросы разработки механизмов «зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга промышленного комплекса региона, можно утверждать, что экологические проблемы и необходимость их решения мотивируют к проведению работ по совершенствованию инструментов экологической политики промышленных

комплексов региона. В качестве результатов реализации «зеленой» интеграции для продвижения экологического брендинга можно обозначить:

- уменьшение потребления энергии и выбросов парниковых газов;
- уменьшение объема производимых отходов и повышения их переработки;
- снижение зависимости от нефти, газа и угля;
- использование экологически чистых транспортных средств;
- формирование экологической ответственности и устойчивому образу жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Бобылев, С. Н., Захаров, В. М.** «Зелёная» экономика и модернизация эколого-экономические основы устойчивого развития: бюллетень Института устойчивого развития Общественной Палаты РФ, 2012 [Электронный ресурс]. – http://www.ecopolicy.ru/upload/File/Bulletins/B_60.pdf.
- 2 **Семак, Е. А.** Теоретические основы международной экономической интеграции. Современные тенденции развития международной экономической интеграции [Текст]. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 2009 – С. 121–133.
- 3 **Юргенс, И. Ю., Ромов, Р. Б.** «Зеленая» интеграция и формирование единого устойчивого пространства развития в формате ЕАЭС [Электронный ресурс]. – <https://mgimo.ru/upload/2023/11/zelenaya-integraciya-i-formirovanie-edinogo-ustoi-chivogo-prostranstva-razvitiya-v-formate-eaes.pdf>.
- 4 **Мирошниченко, О. С., Бранд, Н. А.** Банки в финансировании «зеленой» экономики: обзор современных исследований [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/banki-v-finansirovanii-zelenoy-ekonomiki-obzor-sovremennyh-issledovaniy>.
- 5 **Фаттахова, М.** Использование «зеленого» кредита в зарубежных банковских системах [Электронный ресурс]. – <http://interfinance.tfi.uz/wp-content/uploads/2023/07/2%D0%A4%D0%B0%D1%82%D1%82%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%9C.pdf>
- 6 **Таскин, Ф. А.** Вклад «зеленых» банков Германии в реализацию экологических проектов [Электронный ресурс]. – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/116624/1/978-5-91256-557-1_2022_105.pdf.
- 7 **Лукоянчев, С. С.** Роль инвестиционного паспорта в формировании эффективной региональной инвестиционной политики [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-investitsionnogo-pasporta-v-formirovanii-effektivnoy-regionalnoy-investitsionnoy-politiki>.

8 Зеленая экономика и зеленые финансы : учебное пособие [Порфирьев, Б. Н. и др.] / Под ред. акад. Порфирьева, Б. Н. [Текст]. – СПб. : Изд-во «МБИ», 2018. – 327 с.

9 International Capital Markets Association. Bond Market Size. [Электронный ресурс]. – <https://www.icmagroup.org/market-practice-and-regulatory-policy/secondary-markets/bond-market-size/>.

10 **Hadaś-Dyduch, M.** et al. Green Bonds as an Instrument for Financing Ecological Investments in the V4 Countries //Sustainability. – 2022. – Т. 14. – №. 19. – С. 12188.

REFERENCES

- 1 **Bobylev, S. N., Zaharov, V. M.** «Zelyonaya» ekonomika i modernizaciya ekologo-ekonomicheskie osnovy ustojchivogo razvitiya: byulleten' Inctituta ustojchivogo razvitiya Obshchestvennoj Palaty RF, 2012 [The Green Economy and Modernization of the ecological and economic foundations of sustainable development: bulletin of the Institute of Sustainable Development of the Public Chamber of the RF] [Electronic resource]. – http://www.ecopolicy.ru/upload/File/Bulletins/B_60.pdf.
- 2 **Semak, E. A.** Teoreticheskie osnovy mezhdunarodnoj ekonomicheskoy integracii. Sovremennye tendencii razvitiya mezhdunarodnoj ekonomicheskoy integracii [Theoretical foundations of international economic integration. Current trends in the development of international economic integration] [Text]. – Minsk : Belarus. gos. un-t, 2009 – P. 121–133.
- 3 **Yurgens, I. Yu., Romov, R. B.** «Zelenaya» integraciya i formirovanie edinogo ustojchivogo prostranstva razvitiya v formate EAES [«Green» integration and the formation of a single sustainable development space in the EAEU format] [Electronic resource]. – <https://mgimo.ru/upload/2023/11/zelenaya-integraciya-i-formirovanie-edinogo-ustoi-chivogo-prostranstva-razvitiya-v-formate-eaes.pdf>.
- 4 **Miroshnichenko, O. S., Brand, N. A.** Banki v finansirovanii «zelenoy» ekonomiki: obzor sovremennyh issledovaniy [Banks in financing the «green» economy: a review of modern research] [Electronic resource]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/banki-v-finansirovanii-zelenoy-ekonomiki-obzor-sovremennyh-issledovaniy>.
- 5 **Fattahova, M.** Ispol'zovanie «zelenogo» kredita v zarubezhnyh bankovskih sistemah [The use of «green» credit in foreign banking systems] [Electronic resource]. – <http://interfinance.tfi.uz/wp-content/uploads/2023/07/2%D0%A4%D0%B0%D1%82%D1%82%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%9C.pdf>.

6 Taskin, F. A. Vklad «zelenyh» bankov Germanii v realizaciyu ekologicheskikh proektov [Contribution of Germany's «green» banks to the implementation of environmental projects] [Electronic resource]. – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/116624/1/978-5-91256-557-1_2022_105.pdf.

7 Lukoyanchev, S. S. Rol' investitsionnogo pasporta v formirovaniye effektivnoy regional'noy investitsionnoy politiki [The role of the investment passport in the formation of an effective regional investment policy] [Electronic resource]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-investitsionnogo-pasporta-v-formirovaniye-effektivnoy-regionalnoy-investitsionnoy-politiki>.

8 Zelenaya ekonomika i zelenye finansy: uchebnoye posobie [Green Economics and Green Finance : textbook] [Porfir'ev, B.N. i dr.] / Pod red. akad. Porfir'eva, B. N. [Text]. – Spb. : Izd-vo «MBI», 2018. – 327 p.

9 International Capital Markets Association. Bond Market Size. [Electronic resource]. – <https://www.icmagroup.org/market-practice-and-regulatory-policy/secondary-markets/bond-market-size/>.

10 Hadaś-Dyduch M. et al. Green Bonds as an Instrument for Financing Ecological Investments in the V4 Countries // Sustainability. – 2022. – T. 14. – № 19. – С. 12188.

Поступило в редакцию 07.03.24

Поступило с исправлениями 15.03.24

Принято в печать 03.06.24

С. К. Куязова, *Е. К. Куязов, Л. М. Давиденко,

М. К. Каримбергенова, А. Ж. Куниязова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

07.03.24 ж. баспаға түсті.

15.03.24 ж. түзетулерімен түсті.

03.06.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ӨНІРЛІК ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕННІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БРЕНДИНГІН ЖЫЛЖЫТУ ҮШІН «ЖАСЫЛ» ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕР

Қазіргі жағдайда тұтынушылар экологиялық таза және тұрақты өнімдер мен қызметтерге көбірек көңіл бөлуде. «Жасыл» технологияларды қабылдау, ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және қалдықтарды басқару компанияға шығындарды азайту, өндіріс тиімділігін арттыру және тәуекелдерді азайту түрінде экономикалық пайда әкелуі мүмкін.

Авторлар өнеркәсіптік кешендердің брендті жақсарту үшін экологиялық аспектілерді өз операцияларына біріктіру жолдарын зерттейді.

Мақалада тұтынушылар мен жұртшылық алдында компанияның оң имиджін құруға көмектесетін «инвестициялық» төлқұжат пен «жасыл» қаржыландыруды әзірлеу сияқты «жасыл» интеграцияның әртүрлі тетіктері талқыланады. Авторлар табысты тәжірибе мысалдарын талдап, «жасыл» интеграцияны дамыту және қаржылық тәжірибеге «инвестициялық» төлқұжаттарды енгізу қағидаларын анықтаған.

Инвестициялық паспортты пайдалану стандарттауға, өнімділікті бағалауға, технология мен тәуекелдерді басқарудағы инновацияларға бағытталуы мүмкін, бұл жасыл қаржыландыруды дамытуға және тұтастай алғанда экономиканың тұрақты дамуына ықпал етеді. Бұл пайымдау өндірушілердің оңтайлы «эко-тұтыну» параметрлерін қолдауға бағытталған жаңа ұрпақ тұтынушыларының қажеттіліктерін болжауға ұмтылуымен негізделеді.

Зерттеу барысында «жасыл» инвестиция нарығын дамыту үшін экологиялық сауаттылық деңгейін арттыру және Қазақстанның энергияның төмен көміртекті экономикаға көшуін жүзеге асыру үшін мемлекеттік ынталандыру шараларын қабылдау қажет екені анықталды.

Кілтті сөздер: «жасыл» интеграция, экологиялық брендинг, инвестициялық паспорт, тұрақты даму, «жасыл» қаржыландыру, бәсекеге қабілеттілік.

S. K. Kunyazova, *E. K. Kunyazov, L. M. Davidenko,
M. K. Karimbergenova, A. Zh. Kuniyazova
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 07.03.24
Received in revised form 15.03.24
Accepted for publication 03.06.24

MECHANISMS OF «GREEN» INTEGRATION TO PROMOTE THE ECOLOGICAL BRANDING OF THE INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REGION

In modern conditions, consumers are increasingly focused on environmentally friendly and sustainable products and services. The introduction of «green» technologies, optimization of resource use and waste management can bring economic benefits to the company in the form of cost reduction, increased production efficiency and reduced risks.

The authors have studied the ways in which industrial complexes can integrate environmental aspects into their activities to improve their brand. The article discusses various mechanisms of «green» integration, such as the development of an «investment» passport and «green» financing, which contribute to creating a positive image of the company in the eyes of consumers and the public.

The authors analyze examples of successful practice and determine the prospects for the development of «green» integration and the introduction of «investment» passports into financial practices. The application of the «Investment passport can be aimed at standardization, efficiency assessment, technology innovation and risk management, which contributes to the development of «green» finance and sustainable development of the economy as a whole. This vision is justified by the desire of manufacturers to anticipate the demands of a new generation of consumers, who are aimed at maintaining optimal parameters of «eco-consumption». The study revealed that for the development of the «green» investment market, it is necessary to increase the level of environmental awareness, take government incentives to implement Kazakhstan's energy transition to a low-carbon economy.

Keywords: «green» integration, environmental branding, investment passport, sustainable development, «green» financing, competitiveness.

SRSTI 06.39.31

<https://doi.org/10.48081/CZXF4387>

***G. A. Maulenberdieva¹, L. A. Omarbakiyev²,
I. M. Baubekova³, I. E. Kozhamkulova⁴**

^{1,2}Turan University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

^{3,4}M. Auezov South Kazakhstan State University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: guldar_2018g@mail.ru

TRANSFORMATION OF THE MECHANISM OF TAX REGULATION IN ORDER TO IMPROVE THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION

Tax regulation is a crucial factor in driving economic growth and societal cohesion by effectively balancing fiscal responsibilities and incentivizing behavior. The collection of financial resources through taxation serves the dual purpose of meeting fiscal needs and facilitating strategic goals in public financial management. In today's context, establishing a strong connection between tax regulation and the improvement of living standards is essential.

Enhancing the framework of tax regulation mechanisms can significantly impact socio-economic dynamics by ensuring taxation is adaptable to evolving circumstances. Fiscal authorities must prioritize improving the quality of tax administration and refining models for managing state tax risks.

This article seeks to refine the mechanisms involved in shaping and implementing tax regulation with the aim of improving living standards.

The study proposes that providing accessible and reliable information about tax policies and budget allocations can foster greater societal tax responsibility. Transparency in government spending helps alleviate concerns about the prudent use of taxpayer funds, ultimately influencing people's livelihoods positively.

Keywords: tax regulation, standard of living, tax policy, taxes, economic development, social stability.

Introduction

Since gaining independence in 1991, Kazakhstan has demonstrated an impressive growth trajectory. According to World Bank experts, in less than two decades, the country has managed to achieve the status of an upper-middle-income country.

It seems that the country's fiscal system responds better to crisis situations, but does not prove its full effectiveness during periods of stability. International experts highly appreciated the decision of the Government of Kazakhstan to include restrictions on the growth of costs, as it is easy to implement and control. As practice shows, many European states and countries of the Organization for Economic Cooperation and Development use this tool as a good addition to the target indicator of non-oil deficit.

Numerous scholars are focusing on issues concerning the efficacy of public administration, governmental trust, the anti-corruption drive, and their repercussions on tax dynamics.

To gauge the transparency of governmental financial data, scholars employ the Financial Transparency Index (GFS-Index), assessing the accessibility and comprehensiveness of information pertaining to statistical data on public finance conditions, aligning with global standards [1].

The identification of the impact of tax policy on the standard of living of the population should be preceded by the definition of the essence of the tax policy itself. The system of measures should be understood as those carried out by the State in the field of taxes and taxation. Tax policy is also considered as a set of economic, financial and legal measures of the state to form the country's tax system to meet the financial needs of the state, individual social groups of society, as well as the development of the country's economy through the redistribution of financial resources [2]. It is meant as an integral part of the state's economic policy aimed at forming a tax system that ensures economic growth, promotes harmonization of the economic interests of the state and taxpayers, taking into account the socio-economic situation in the country. Generalization of the above definitions makes it possible to define tax policy as a set of state actions based on the mechanism of tax (as an economic category) and taxation (as a process) in order to achieve economic and social goals.

Materials and methods

The study employs a systematic approach along with comparative analysis, synthesis, logical reasoning, and scientific abstraction methods. Statistical analysis techniques were utilized to examine shifts in tax policy and their effects on the populace's living standards.

The construction of an empirical model will begin with the definition of dependent and independent variables. The dependent variable will represent the level of tax compliance in each country, which can be measured, for example, as a share of tax revenues in GDP or as a percentage of declared taxes in relation to total taxes.

The independent variables will include various indicators of tax regulation, such as tax rates, tax benefits, administrative penalties, etc. Financial transparency indicators such as the availability of financial statements, the degree of corruption in the country, etc. will also be included. In addition, other socio-economic parameters that may affect tax compliance will be considered, such as the level of economic development, unemployment rate, education level, etc.

Next, a statistical analysis of the data will be carried out, including an assessment of correlations between dependent and independent variables, as well as the construction of a regression model. This model will allow you to determine which factors have the greatest impact on the level of tax compliance in different countries.

As a result, the empirical model will identify important patterns and factors that determine the level of tax compliance, and provide a basis for developing effective strategies to improve tax policy in various countries.

Results and discussion

As a separate component of the country's tax policy, tax regulation should be considered, which constitutes a purposeful influence of the state on economic participants. The effectiveness and efficiency of tax policy in general and in the sphere of regulating the standard of living of the population in particular is evidenced by its effectiveness. At the same time, it is necessary to distinguish between its economic and social components. The economic efficiency of a tax policy is the ratio of its useful economic result (effect) to the cost of obtaining it. The indicator of the social effectiveness of tax policy can be designated as the ratio of the social effect of tax policy to the total expenditures of tax subjects on improving the social sphere, which led to the achievement of this effect. Achieving a high level of the latter is one of the main priorities of State policy. Based on the above, the purpose of the article can be formulated as a justification of the system of factors that determine the socio-economic effectiveness of state regulation of the standard of living of the population using tax policy tools. The substantiation of the essence of tax regulation of the standard of living of the population and its main directions is shown in Figure 1 relations through means and instruments of tax policy [3].

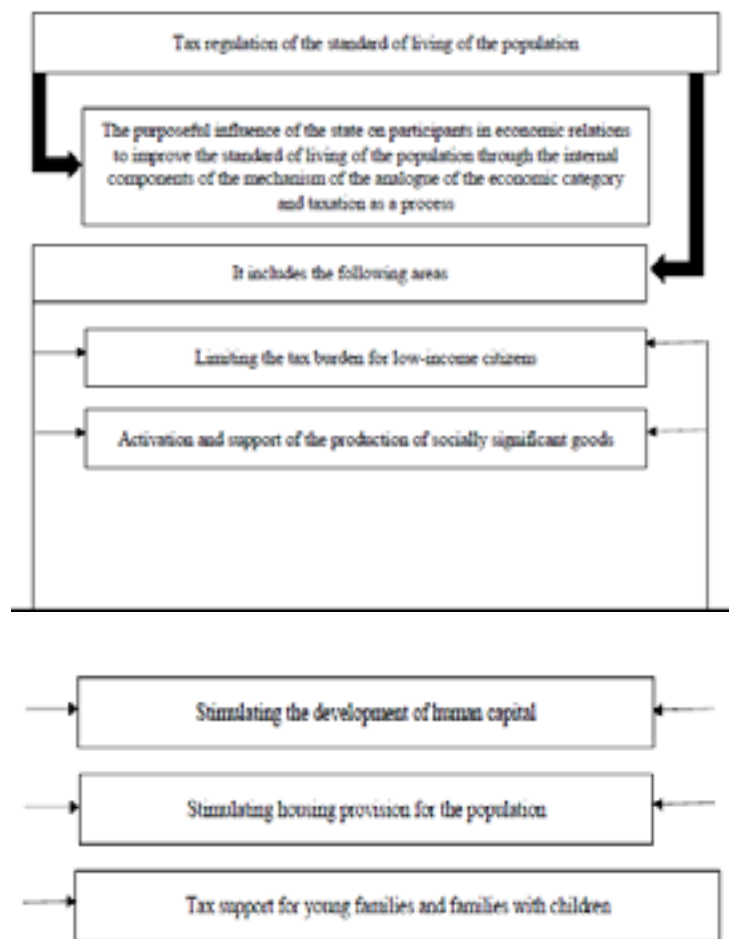

Figure 1 – The essence and directions of tax regulation of the standard of living of the population

Note: Compiled by the authors

Tax regulation has an impact on all components of the economic and social spheres, one of which is the standard of living of the population. The specific level of socio-economic efficiency is determined by a combination of factors. By its essence, a factor can be defined as a condition, the driving force of any process, phenomenon [4]. Some sources specify that the factor is the specified

condition, the driving force that determines the nature of the phenomenon or its individual features [5]. The modern economic encyclopedia characterizes a factor as an essential circumstance in any process or phenomenon. Agreeing with the above definition, a Large Economic Dictionary clarifies that a factor is an initial component of something. A factor should be understood as a significant objective causal phenomenon or process in production, under the influence of which the level of its effectiveness changes. Therefore, a factor should be considered as any phenomenon or process that affects the effective

Taking into account the above definitions, it is possible to characterize the factors of socio-economic efficiency of tax regulation of the standard of living of the population as factors manifested in a specific manifestation of the tax mechanism and the taxation process characteristic of the country (Figure 2).

The socio-economic effectiveness of tax regulation of the standard of living of the population is determined by the socio-economic climate in the country and the conditions of taxation in particular. So, the more the country's economy is developed (economically) and is close to a socially oriented type, the more it is socialized (which is impossible at a low level of economic development), the more significant the issues of social development will occupy and, accordingly, the more attention will be paid to the problems of social effectiveness of measures of state regulation of the economy. Significantly lower rates of economic development require a focus primarily on ensuring economic efficiency, a high level of which (with a correspondingly high level of socio-economic development of the country) in the future is the starting platform for improving the social effectiveness of public policy.

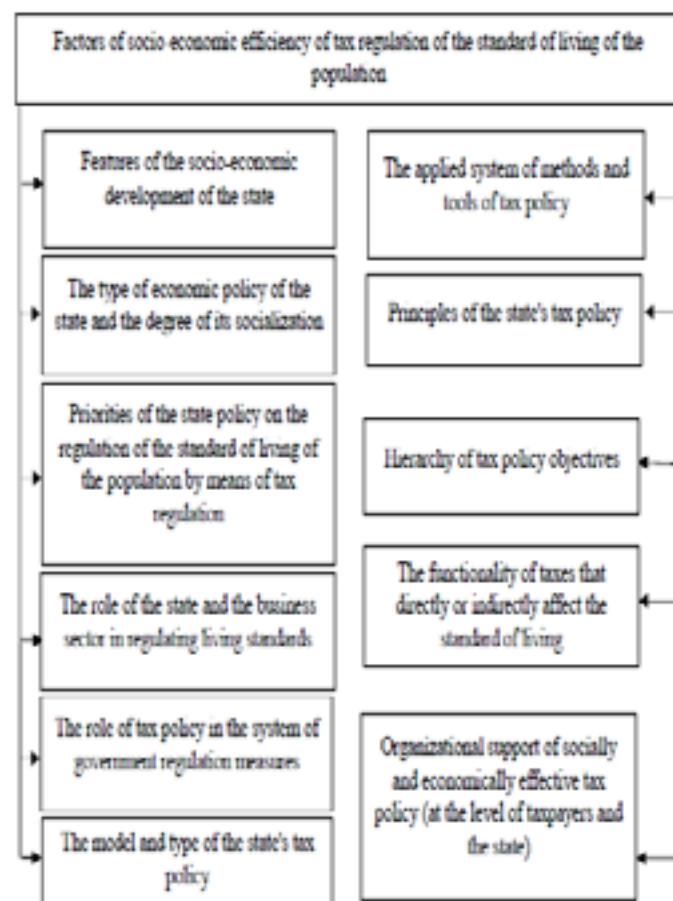

Figure 2 – The system of factors of socio-economic efficiency of state regulation of the standard of living of the population by means of tax policy

Note: Compiled by the authors

Citing statistical data on the low progressiveness of income indicators, it can be noted that the revival of total tax revenues in Kazakhstan is currently at a level below one (0.74). At the same time, the direct tax in Kazakhstan is one of the least progressive. In addition, most tax collections in Kazakhstan do not keep pace with the growth of gross domestic product (GDP), and productivity in value added tax (VAT) lags behind.

Table 1 – Tax and social payment rates for 2018–2024

Rate	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018
Corporate income tax	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %
Individual income tax	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %	10 %
VAT	12 %	12 %	12 %	12 %	12 %	12 %	12 %
Social tax	9,5 %	9,5 %	9,5 %	9,5 %	9,5 %	9,5 %	9,5 %
Social contributions	3,5 %	3,5 %	3,5 %	3,5 %	3,5 %	3,5 %	3,5 %

Note: Compiled by the authors

According to the review, social protection is one of the largest components of the general state budget. It grew from 4.9 % of GDP in 2006–2009 to 5.5 % in 2018–2021. Targeted social assistance has the best results, as it brings the greatest benefit to socially vulnerable segments of the population, which primarily affects social indicators (Figure 3).

Figure 3 – Dynamics of changes in the main social indicators for the period 2018–2024

Note: Compiled by the authors

The current income situation of the population has a negative trend. Despite the constant positive dynamics of nominal incomes from 39.2 thousand tenge

in 2010 to 152.5 thousand tenge in 2022, the growth rate of real incomes of the population is decreasing (6.4 % in 2019, 4.3 % in 2020, 4.1 % in 2021, 3.5 % in 2022). This is due to a slowdown in economic growth (-2.5 % in 2020, 4.3 % in 2021, 2.7 % in 2022) and high inflationary pressures (7.5 % in 2020, 8.4 % in 2021, 20.3 % in 2022), which persisted in 2023. At the same time, it should be particularly noted that food inflation is increasing and has a significant impact on the solvency of the population.

The gap in GRP between the regions remains. For example, if in terms of GRP in 2010, Almaty was 8.7 times larger than the North Kazakhstan region, then in 2022 the gap was already 10 times larger. In terms of GRP per capita, the gap in regional inequality is even more significant. For example, this indicator in Atyrau region in 2022 was 17 times higher than in Turkestan region.

The methodology for assessing the socio-economic effectiveness of tax regulation of the standard of living of the population should consist of several successive stages, starting with determining the purpose and choosing the object of regulation (a separate component, a side of the standard of living of the population) and researching its condition and ending with- the account of certain performance indicators, among which there must necessarily be a payback period for possible budget losses (due to the provision of tax benefits to subjects of economic relations) and a period for achieving the goals of tax regulation.

Taking into account the diverse array of factors impacting tax compliance, we suggest developing a comprehensive model that integrates specific characteristics of individual taxpayers and broader country-level variables [6]. To construct this model empirically, we'll proceed as follows: first, we'll assess the variation in the dependent variable on a national scale.

$$Z_c = w_{nt} + e_c,$$

where

$$w_{nt} = w_{n+nt},$$

In this formula:

is dependent variable,

is average tax morale,

is an individual error.

Subsequently, the model may take the following form:

$$P_{at} = w_{at} + w_{1at} + K_{at}$$

where

$$w_{nt} = w_n + w_2 S_i + V_{nt}$$

The empirical model we've constructed involves a combination of variables at both the individual and national levels. These variables, denoted as A and S respectively, encompass various fiscal characteristics. By employing a multi-level approach, we aim to uncover how different factors influence tax compliance. Our model seeks to identify potential correlations, allowing us to determine whether there's a relationship between fiscal transparency and the prevalence of tax evasion.

To assess fiscal transparency, we'll rely on the fiscal transparency index [7], which relies on data from the International Monetary Fund's annual Public Finance Statistics (GFS).

Table 2 – Building an empirical model

Country	The average deviation of tax morality B	GFS Index A1	The level of corruption in the country A2	Tax revenues as % of GDP A3	GDP per capita A4	Tax burden A5
Turkey	9.7	66.67	0.05	20.38	10851.23	29.98
Finland	8.86	50	2.35	21.85	44280.48	36.17
Singapore	8.45	33.33	2.17	11.69	38117.41	44.6
Norway	2.85	83.33	1.97	28.2	88519.09	95.67
India	7.97	27.78	-0.28	8.95	859.34	41.26
USA	9.12	54.89	1.28	9.43	47177.01	90.45
Japan	9.64	100	1.46	9.07	44970.74	46.04
China	8.91	5.56	-0.6	10.49	4142.04	27.79
Kazakhstan	8.41	33.33	-0.98	13.08	6107.71	45.18
South Africa	7.61	33.33	0.13	14.17	7434.36	55.66

Tax revenues as a percentage of GDP typically exhibit growth as GDP increases. Initially, this correlation seems logical, as a higher GDP enables the state to offer more public goods to its citizens. As a result, when taxpayers perceive that taxes are being used effectively, they are more likely to fulfill their tax obligations. However, in situations where budgetary funds are utilized inefficiently, leading to the state's failure to deliver promised social benefits, there may be a paradoxical effect [8].

In our model, we observe a negative coefficient for budget transparency. This indicates that as the transparency of budget spending increases, there is a decrease in the average deviation from tax morality. In simpler terms, higher

financial transparency is associated with greater adherence to tax obligations [9]. Transparency in budgetary matters plays a pivotal role in fostering a culture of tax compliance and enhancing the government's legitimacy.

Table 3 – Regression coefficients of the empirical model

#	Variable	Regression coefficient
1	B	0.7
2	A1	- 4.7025
3	A2	1.0235
4	A3	- 2.5445
5	A4	- 3.9001
6	A5	- 1.4155

The relationship of the variable with undisclosed factors in our current model shows a significant coefficient (0.7). This implies that not all factors accounted for in our analysis affect tax morality.

As a result, the positive correlation between tax morality and budget transparency suggests that taxpayers are less likely to resort to tax evasion when they have clear information about how their taxes are utilized. This fosters a collaborative spirit among stakeholders involved in the taxation process.

There are two main problems in Kazakhstan's fiscal policy.

The first is stimulating demand without supply, which leads to an increase in inflation and imports. It is necessary to stimulate production.

The second problem is the decrease in the share of tax revenues in GDP.

This suggests that the tax burden on businesses is reduced due to the constant creation of benefits for the sector. From the point of view of stimulating business, this may be good, but we see that it does not work for the better. Changing the tax policy and the new tax code is absolutely the right decision. It is necessary to completely change the tax structure and bring it in line with the standard of the OECD countries. It is necessary to raise VAT, no matter how painful it may seem, and introduce a progressive income tax system [10].

In order to increase efficiency and targeting, a mechanism is being introduced for a proactive format of support for socially vulnerable segments of the population. The measures developed are aimed at improving the level of well-being and quality of life in each region and for each citizen, increasing the involvement of the private sector in the socio-economic development of the country, as well as improving monitoring, increasing transparency and responsibility of public authorities.

Conclusion

Taxation plays a pivotal role in shaping economic development and social stability within society. It serves as a potent tool for regulating the flow of economic activities and ensuring equitable distribution of resources among various segments of the population. The implementation of tax policies relies on a complex network of institutional mechanisms aimed at managing the redistribution of social wealth.

In light of globalization, there arises a pressing need to enhance the forecasting and planning of tax policy measures. This entails developing robust frameworks to anticipate and respond to the evolving dynamics of the global economy. By bolstering the adaptability of tax regulation, policymakers can better align fiscal policies with broader economic objectives.

To enhance tax regulation and optimize state budget revenues, it is imperative to refine the quality of forecasting macroeconomic indicators and revenue projections. This involves leveraging sophisticated analytical tools and methodologies to accurately gauge economic trends and anticipate revenue fluctuations. Additionally, efforts should be directed towards enhancing the efficiency of tax collection mechanisms and implementing measures to curb tax evasion and arrears.

A balanced tax policy is essential for fostering sustainable economic growth and social welfare. It should be grounded in a systematic approach that considers the interplay of various tax-related factors, including fiscal sufficiency, neutrality, stability, and efficiency. By adhering to these principles, policymakers can ensure that tax policies contribute positively to the overall development and stability of the country.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Wang, R. F.** Trends in Fiscal Transparency : Evidence from a New Database of the Coverage of Fiscal Reporting [Text] / R. F. Wang, M. T. Irwin, L. K. Murara // International Monetary Fund. – 2015. – P. 112–124.

2 **Gerasimov, A. N.** Improving the management system for macroregion's economy [Text] / A. N. Gerasimov, Y. I. Gromov, P. P. Pshenichnyi // Actual Problems of Economics. – 2015. – Vol. 169(7). – P. 420–429.

3 **Chugunov, I.** Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies [Text] / I. Chugunov, M. Pasichnyi // Investment Management and Financial Innovations. – 2018. – Vol. 15 (4). – P.113–122.

4 **Ozhegov, S. I.** Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions [Text] / S. I. Ozhegov. – Moscow : Azbukovnik, 1999. – P. 944.

5 **Efremova, T. F.** The New Dictionary of the Russian language [Text] /

T. F. Efremova // – Interpreter. – 2000. – 2. – P. 1088.

6 **Koroviy, V.** Tax regulation of socio-economic development [Text] / V. Koroviy // University Economic Bulletin. – 2020. – 47. – P. 147–155. – <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-47-147-155>

7 **Жверанцева, М. С.** Повышение социальной направленности налогообложения доходов от трудовой деятельности как вектор развития российской налоговой системы [Текст] / М. С. Жверанцева // Вестник ПАГС. – 2011. – № 3. – С. 161–166.

8 **Zhuravleva, I. A.** The role of forecasting for the economic development of the country [Text] / I. A. Zhuravleva, L. P. Grundel, T. V. Zvereva, V. V. Moroz, M. V. Pyanova // Studies in Computational Intelligence. – 2019. – Vol. 826. – P. 625–639.

9 **Bannikova, N.** The Financial Resources' Influence on Functioning of Organizations with Foreign Investments in Russia [Text] / N. Bannikova, N. Vorobyova, Y. Orel, D. Gracheva // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. – Vol. 73. – P. 655–665.

10 **Zvereva T.** The impact of budget transparency on tax compliance [Text] / T. Zvereva, P. Taranov, A. Musaelyan, M. Krasnoplakhtich, A. Pavlyukova // E3S. – 2021. – 2 P. 84. – 07029. – <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128407029>.

REFERENCES

1 **Wang, R. F.** Trends in Fiscal Transparency : Evidence from a New Database of the Coverage of Fiscal Reporting [Text] / R. F. Wang, M. T. Irwin, L. K. Murara // International Monetary Fund. – 2015. – P. 112–124.

2 **Gerasimov, A. N.** Improving the management system for macroregion's economy [Text] / A. N. Gerasimov, Y. I. Gromov, P. P. Pshenichniy // Actual Problems of Economics. – 2015. – Vol. 169(7). – P. 420–429.

3 **Chugunov, I.** Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies [Text] / I. Chugunov, M. Pasichnyi // Investment Management and Financial Innovations. – 2018. – Vol. 15 (4). – P. 113–122.

4 **Ozhegov, S. I.** Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions [Text] / S. I. Ozhegov. – Moscow : Azbukovnik. – 1999. – P. 944.

5 **Efremova, T. F.** The New Dictionary of the Russian language [Text] / T. F. Efremova // – Interpreter. – 2000. – 2. – P. 1088.

6 **Koroviy, V.** Tax regulation of socio-economic development [Text] / V. Koroviy // University Economic Bulletin. – 2020. – 47. – P. 147–155. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-47-147-155>.

7 **Zhveranceva, M. S.** Povyshenie social'noj napravlenosti nalogooblozheniya dohodov ot trudovoy dejatel'nosti kak vektor razvitiya rossijskoj nalogovoj sistemy [Increasing the social orientation of taxation of income from labor activity as a vector for the development of the Russian tax system] [Text] / M. S. Zhveranceva // Vestn. PAGS. – 2011. – № 3. – P. 161–166.

8 **Zhuravleva, I. A.** The role of forecasting for the economic development of the country [Text] // I. A. Zhuravleva, L. P. Grundel, T. V. Zvereva, V. V. Moroz, M. V. Pyanova // Studies in Computational Intelligence. – 2019. – Vol. 826. – P. 625–639.

9 **Bannikova, N.** The Financial Resources' Influence on Functioning of Organizations with Foreign Investments in Russia [Text] / N. Bannikova, N. Vorobyova, Y. Orel, D. Gracheva // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. – Vol. 73. – P. 655–665.

10 **Zvereva T.** The impact of budget transparency on tax compliance [Text] / T. Zvereva, P. Taranov, A. Musaelyan, M. Krasnoplakhtich, A. Pavlyukova // E3S. – 2021. – P. 284. – 07029. – <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128407029>.

Received 05.04.24

Received in revised form 01.05.24

Accepted for publication 28.05.24

*Г. А. Мауленбердиева¹, Л. А. Омарбакиев², И. М. Баубекова³,
И. Е. Кожамкулова⁴

^{1,2}Университет «Туран», Республика Казахстан, г. Алматы;

^{3,4}Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,

Республика Казахстан, г. Шымкент.

Поступило в редакцию 05.04.24

Поступило с исправлениями 01.05.24

Принято в печать 28.05.24

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА

Налоговое регулирование является основным фактором, обеспечивающим экономическое развитие и социальную стабильность путём достижения баланса фискальной и стимулирующей функций. Источниками накопления фондов финансовых ресурсов являются налоги в разных формах, что и обеспечивается фискальной функцией. Первоочередным является формирование стратегических целей

налоговой политики для достижения целей государственного финансового управления. Необходимым в актуальных условиях является обеспечение взаимосвязи между налоговым регулированием и повышением уровня жизни населения.

Дальнейшее развитие положений касательно разработки механизма налогового регулирования позволит повысить степень адаптивности влияния налогообложения на социально-экономическую среду. Важными приоритетами деятельности фискальных органов являются улучшение качественного уровня механизма администрирования налогов, усовершенствование модели государственного налогового риск-менеджмента.

Целью статьи является совершенствование механизма формирования и реализации налогового регулирования социально-экономического развития страны в целях повышения уровня жизни населения.

Гипотеза исследования заключается в том, что наличие полной и достоверной информации о проводимой налоговой политике, расходовании бюджетных средств будет способствовать повышению уровня налоговой ответственности в обществе, поскольку более прозрачная информация вызывает меньше сомнений в рациональном использовании государством средств налогоплательщиков и соответственно отражаться на жизни населения.

Ключевые слова: налоговое регулирование, уровень жизни, налоговая политика, налоги, экономическое развитие, социальная стабильность.

*Г. А. Мауленбердиева¹, Л. А. Омарбакиев², И. М. Баубекова³,
И. Е. Кожамкулова⁴

^{1,2} «Туран» университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

^{3,4} М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

05.04.24 ж. баспаға түсті.

01.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

28.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БЮДЖЕТ-САЛЫҚ САЛАСЫНЫҢ АШЫҚТЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Салықтық реттеу фискалдық және ынталандырушы функциялардың тепе-теңдігіне қол жеткізу арқылы экономикалық даму мен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ететін негізгі фактор болып табылады. Қаржы ресурстары қорларының жинақталу көздері фискалдық функциямен қамтамасыз етілетін әртүрлі нысандардағы салықтар болып табылады. Мемлекеттік қаржылық басқару мақсаттарына қол жеткізу үшін салық саясатының стратегиялық мақсаттарын қалыптастыру бірінші кезектегі міндет болып табылады. Салықтық реттеу мен халықтың өмір сүру деңгейін арттыру арасындағы өзара байланысты қамтамасыз ету өзекті жағдайларда қажетті болып табылады.

Салықтық реттеу тетігін әзірлеуге қатысты ережелерді одан әрі дамыту салық салудың әлеуметтік-экономикалық ортаға әсерінің бейімделу дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді. Фискалдық органдар қызметінің маңызды басымдықтары салықтарды әкімшілендіру тетігінің сапалық деңгейін жақсарту, мемлекеттік салықтық тәуекел-менеджмент моделін жетілдіру болып табылады.

Баптың мақсаты халықтың өмір сүру деңгейін арттыру мақсатында елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын салықтық реттеуді қалыптастыру және іске асыру тетігін жетілдіру болып табылады.

Зерттеудің гипотезасы жүргізіліп жатқан салық саясаты, бюджет қаражатын жұмсау туралы толық және сенімді ақпараттың болуы қоғамдағы салық жауапкершілігінің деңгейін арттыруға ықпал етеді, өйткені неғұрлым ашық ақпарат салық төлеушілердің қаражатын мемлекеттің ұтымды пайдалануына күмән туғызбайды және тиісінше халықтың өміріне әсер етеді.

Кілтті сөздер: салықтық реттеу, өмір сүру деңгейі, салық саясаты, салықтар, экономикалық даму, әлеуметтік тұрақтылық.

<https://doi.org/10.8081/VRUR4880>

***S. A. Mashanova, G. K. Kurmanova, B. A. Urazova**

West Kazakhstan Innovative and Technological University,

Republic of Kazakhstan, Uralsk

*e-mail: kabdenova.68@mail.ru

SOCIAL PROTECTION AND PENSION ISSUES IN MODERN KAZAKHSTAN

The Republic of Kazakhstan pays increased attention to the continuous improvement of the social protection system, as evidenced, for example, by the Social Code that came into force this year. This topic is certainly interesting for analysis, since it is multidimensional, covering both pensions and social services, moreover, according to open data, the proportion of the elderly population in the republic at the beginning of 2023 was 11.4 %, demonstrating an increase of more than by 4 % in just five years.

The analysis carried out has already been submitted for discussion during seminars with the participation of the authors of the article. One of the main results of the study was the ability to typify aging in Kazakhstan - the analysis showed that the republic is characterized by aging not «from below», due to low birth rates, but «from above», due to the increase in life expectancy of the elderly population. At the same time, the pension reform helps to reduce the increase in the number of pensioners in Kazakhstan by raising the retirement age. In parallel, one can observe a widening gap between the size of the pension in Kazakhstan and the amount that is sufficient to provide for life. This conclusion paves the way for the following, more specific studies. Also, an important point that this analysis emphasized was the confirmation of the constant development of the digitalization of the social sphere of Kazakhstan. The study of further trends in its development, the identification of strong points and points requiring improvement, can also become a continuation of this article, which determines the paths for future research.

Keywords: Social Protection, Pension, Disability, Digitalization, Social Service Provider, Consumer, Social Policy, Income.

Introduction

The modern world is characterized by an important component known as the social sphere, which upholds humanitarian norms. The state implements a social policy that considers the needs of specific population groups, including immobile groups, people with disabilities, and individuals in challenging life situations, such as adults and children. Key characteristics of social policy include justice, responsibility, addressing social inequality as an objective reality, increasing social services, eliminating social dependency, and the digitalization of social services. These measures are being actively studied in Kazakhstan by both theorists, on the basis of universities, and industry experts. To date, a number of materials have been published in the republic that assess the socio-economic risks in Kazakhstan, one of which, for example, was the new type of coronavirus pandemic. However, there are also constant factors that affect the social protection system in Kazakhstan - this is the aging of the population and the increase in its number. According to open data, the proportion of the elderly population in the republic at the beginning of 2023 was 11.4 %, showing an increase of more than 4 % in just five years. This fact actualizes the need for a study that studies the state of pension provision in modern Kazakhstan. Many different factors affect pension coverage.

Ensuring a decent level of pension provision and improving the efficiency and financial sustainability of the pension system face significant limitations due to the following conditions under which the system operates:

- Population aging
- Macroeconomic instability
- Labor market peculiarities
- Decline in social and family solidarity
- Low real incomes of the population
- Imbalance between the number of beneficiaries and contributors to the pension system
- Informal employment sector
- Concealed labor remuneration
- These conditions reduce the overall revenues of the pension system.

Materials and methods

As part of the analysis of social protection as a macroeconomic stabilizer, it is advisable to consider the works that present the problems under study. The foundations of social policy development are considered in both domestic and foreign economic literature. Works by modern authors develop theoretical discussions and practical approaches to the formation and implementation of social policy and its element—social protection. These studies address the categorical definition, the architecture of social policy and its priorities, the role of the state and

social services, the features of functional areas, and the provision of services [1; 2; 3; 4; 5]. It is important to note the significance of these sources in methodological terms. The authors are absolutely correct in emphasizing the nature of social problems and the ability of social policy to solve them.

D. N. Naik notes that social protection is a dynamic concept. There are two stages of dependency in life—childhood and old age. In the intermediate period of adulthood, there is the possibility that a person will not be able to earn a living. The social safety net is designed to help people during periods of dependency. If such help is not given to the elderly, the helpless, the unemployed, people with chronic illnesses, the social order will be disrupted. People depend on others to meet certain needs [6]. The publications of B. Warde explore social inequality and convey the key idea that social protection determines the real possibility of reducing poverty [7].

A number of scientists study the implementation of social policy within a specific territory. T. Skocpol analyzes the possibilities of American social policy. The researcher notes the ongoing nature of debates about the future of social policy in the United States, particularly regarding healthcare, social security, and employment programs [8]. D. Beland, K. J. Morgan, and C. Howard analyze the development of social policy in the United States from its inception to the present. Its peculiarity lies in the combination of public and private social security. The government helps certain groups of its citizens directly through social insurance or indirectly through taxes and laws. Scholars examine social programs for the elderly, people with disabilities, workers, families, the poor, and the indigent. Social policy covers areas such as healthcare, pensions, food assistance, housing, unemployment benefits, disability benefits, workers' compensation, family support, and programs for soldiers and veterans [9]. B. Vanhercke, D. Ghailani, S. Spasova, and P. Pochet carried out a detailed analysis of the main developments in EU social policy over a 20-year period. The study covers the period 1999-2019, as well as the concept of the future of European social policy [10]. J. W. Russell explains why different models of social policy and social security are implemented in the USA and Europe, despite facing common social problems such as unemployment, poverty, child and family support, retirement and disability, and healthcare. The study examines political events that resulted in social programs, such as Brexit in the UK and the presidential election in the United States [11].

During the pandemic, due to negative changes in people's lives, the problem of structural transformations in the social sphere and the search for new methodological approaches and instrumental means of social work have come to the fore. Consequently, there has been an increased demand for scientific developments. Studies dedicated to the development of practical recommendations

for the formation of optimal social policy have gained particular relevance [12,13]. I. M. Karaye and J. A. Horney note the interaction of social vulnerability and access to healthcare, education, transportation, and nutrition during COVID-19. The authors conclude that eliminating social factors that lead to poor health is important to reduce inequality. P. Mantyneva, E.-L. Ketonen, and H. Hiilamo rightly point out that the COVID-19 pandemic disrupted many aspects of life, rapidly changing the external and internal environment. Social policy was no exception [14]. D. Beland, B. Cantillon, R. Hick, and A. Moreira labeled the role of the state in the pandemic as «extraordinary» Keynesianism. It is characterized by an increase in budget expenditures and deficits during economic crises [15]. It is their concept that became the basis of this study, since it brings to the fore the analysis of the architecture of social support measures.

The purpose of the article is to identify the main trends in the development of social protection related to the provision of pensions for citizens of Kazakhstan. The main task is to identify the features of the situation in this segment. The object of research is social protection, which is a dynamic component of social policy. The subject of analysis in this article is a set of relations that arise in the social sphere, contributing to an increase in the efficiency of pension provision. The novelty of the study lies in the fact that the authors explore the state of pension provision throughout Kazakhstan using statistical observation methods, as well as summaries and groupings of statistical observation materials.

Results and discussion

Social protection, from an economic perspective, is seen as a set of state measures aimed at providing social assistance and services. It encompasses the provision of conditions for habitual life activity. Economists have been studying the content of this category [16,17,18,19], considering «social protection» as an independent object of scientific attention.

Starting from July 1, 2023, the Social Code will serve as the primary reference point for Kazakhstan's social protection system. The Social Code will consolidate all social laws of the Republic of Kazakhstan, rendering the previous laws obsolete. The state follows a model of legal regulation of social security relations that takes into account numerous social risks.

The Commission for Social Development (CSD) operates within the framework of the UN Economic and Social Council. In 2001, during the 39th session of CEB, «social protection» was declared as a separate topic, supported by the report «Strengthening Social Protection and Reducing Vulnerability in a Globalizing World» [20].

Social support is provided indirectly through measures such as supporting employers who provide jobs for people with disabilities, for which the state pays

subsidies to employers, and tax benefits, including exemptions from transport tax and property tax for mothers with multiple children. From January 1, 2025, a tax deduction will also be applicable. While the IMF Handbook and the System of National Accounts may not categorize these measures as social support measures, they are considered part of the system of social insurance measures. Reforms related to changes in the retirement age result in shifting costs from the pension system to the social safety net. From the state's perspective, older people are still considered employable, but as age increases, it becomes more challenging to find employment. The increase in the retirement age has been implemented to enhance long-term financial sustainability. However, based on statistical data, it can be argued that the objective of reducing pressure on the pension system by raising the retirement age has not been achieved, at least at the macro level. While the absolute numbers of pension recipients have been increasing over the years, the rate of increase has been slowing down, with periods of significant growth. For example, in 2000, the number of pension recipients was 1,786,758, and by 2016, it had exceeded 2 million, specifically 2,061,660. In 2020, the figure rose to 2,251,301 people, and in 2022, it reached 2,297,359 people (Table 1). As a result, budget expenditures for pension payments, social and medical services, insurance, salaries of social workers, and the overall social sector are increasing.

Table 1 – The number of pension recipients in the Republic of Kazakhstan, people

Region	2020 year		2021 year		2022 year	
	person	%	person	%	person	%
The Republic of Kazakhstan	2 251 301	100,0	2 252 713	100,0	2 297 359	100,0
Abay	-	-	-	-	94 174	4,1
Akmola	112 842	5,0	112 057	5,0	112 495	4,9
Aktobe	95 407	4,2	95 922	4,3	98 312	4,3
Almaty	234 635	10,4	235 898	10,5	153 082	6,7
Atyrau	61 428	2,8	62 167	2,7	63 936	2,8
West Kazakhstan	91 271	4,1	91 183	4,0	92 814	4,0
Zhambyl	128 083	5,7	127 677	5,7	130 529	5,7
Zhetisu	-	-	-	-	88 777	3,9
Karaganda	207 498	9,2	205 363	9,1	177 716	7,7
Kostanay	137 097	6,1	134 668	6,0	135 199	5,9
Kyzylorda	75 868	3,4	77 314	3,4	79 526	3,5
Mangistau	55 156	2,4	56 206	2,5	58 532	2,5
Pavlodar	118 328	5,3	116 904	5,2	117 765	5,1
North Kazakhstan	104 014	4,6	102 397	4,5	102 118	4,4

Turkestan	174 898	7,8	177 412	7,9	183 293	8,0
Ulytau	-	-	-	-	28 086	1,2
East Kazakhstan	236 945	10,5	233 739	10,4	140 087	6,1
Astana city	103 130	4,6	108 616	4,8	117 349	5,1
Almaty city	232 556	10,3	231 959	10,3	236 959	10,3
Shymkent city	82 145	3,6	83 231	3,7	86 610	3,8
Note: Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Kazakhstan https://stat.gov.kz						

The number of pension recipients is a constantly changing indicator and depends on various factors, primarily the initial number of generations. During the period from 2020 to 2022, the number of pensioners increased by 46,058 or 2.0 %. Among the three megalopolises, the largest number of pensioners resides in Almaty city (236,959 people or 10.3 % of the total number of pensioners), and among the 17 regions, it is in the Turkestan region (183,293 people or 8.0 %). The studied indicator changed after the formation of three new regions: Abay, Zhetisu, and Ulytau in 2022. Within individual regions, there has been a decrease in the indicator. For example, in the Almaty region, this can be attributed to the change in administrative-territorial division in June 2022. In the Karaganda region, the indicator decreased by 29,782 people or 14.4 % in 2022 compared to 2020, and in the East Kazakhstan region, it decreased by 96,858 people or 40.9 %. These indicators are decreasing due to the reform, specifically the decrease in the number of pensioners due to the increase in the retirement age in general and the gradual increase in the retirement age for women. Now let's consider the indicators «share of pensioners in the total population of the region/city, %» based on statistical data of the «population of the Republic of Kazakhstan, people» and the «pension burden» based on data on the «employed population, people». The number of pensioners is presented in the previous table.

Table 2 – Share of pensioners in the total population of the region / city, pension burden and support ratio in the Republic of Kazakhstan in 2022

Region	Total population, persons	Share of pensioners in the total population of the region / city, %	Employed population, persons.	Pension burden	Support ratio

The Republic of Kazakhstan	19 765 004	11,6	8 971 539	0,26	3,9
Abay	610 189	15,4	287 096	0,33	3,0
Akmola	787 971	14,3	421 377	0,27	3,7
Aktobe	928 185	10,6	424 700	0,23	4,3
Almaty	1 505 984	10,2	697 679	0,22	4,6
Atyrau	693 040	9,2	326 683	0,20	5,1
West Kazakhstan	688 091	13,5	330 922	0,28	3,6
Zhambyl	1 217 955	10,7	539 517	0,24	4,1
Zhetisu	698 675	12,7	319 714	0,28	3,6
Karaganda	1 134 753	15,7	534 829	0,33	3,0
Kostanay	832 110	16,2	453 848	0,30	3,4
Kyzylorda	833 531	9,5	330 133	0,24	4,1
Mangistau	766 956	7,6	332 712	0,18	5,7
Pavlodar	754 903	15,6	384 185	0,31	3,3
North Kazakhstan	534 024	19,1	279 078	0,37	2,7
Turkestan	2 119 063	8,6	792 167	0,23	4,3
Ulytau	221 395	12,7	100 859	0,28	3,6
East Kazakhstan	730 172	19,2	366 507	0,38	2,6
Astana city	1 354 435	8,7	625 512	0,19	5,3
Almaty city	2 161 695	11,0	997 963	0,24	4,2
Shymkent city	1 191 877	7,3	426 058	0,20	4,9
Note: Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of Kazakhstan https://stat.gov.kz					

Table 2 illustrates that in 2022, the «proportion of pensioners in the total population of the region/city, %» is highest in the East Kazakhstan region (19.2 %), North Kazakhstan region (19.1 %), and Kostanai region (16.2 %). The lowest percentages are observed in Shymkent city (7.3 %) and Mangistau region (7.6 %). The national average is 11.6 %. The range of fluctuations is from a maximum of 19.2 % to a minimum of 7.3 %, with a range of 11.9 %.

The pension burden is calculated by comparing the number of pensioners to the number of working citizens. In 2022, the workforce in Kazakhstan consisted of 9,429,809 people, with 8,971,539 employed and 458,270 unemployed. The pension burden in the country is below one, specifically 0.26. The lowest index is in Mangistau oblast at 0.18, while the highest is in East Kazakhstan oblast at 0.38. If the pension load factor exceeds one, it means that the number of pensioners will eventually surpass the number of working citizens, resulting in an imbalance in the pension system. This is considered a «hard scenario» and efforts should be made to prevent such imbalance.

The load factor indicates how many citizens of working age support one citizen of retirement age. The national average is 3.9, with the highest figures in the capital city at 5.3 and Shymkent city at 4.9. Data on the pension burden and support coefficients are crucial for developing scenarios for the pension system's development. The country is implementing the concept of active and dignified old age as a means of preventing adverse effects of this socially vulnerable condition. Measures such as the «Silver Age» project and the prevention of social isolation are undertaken to ensure that elderly individuals actively participate in society.

The inability of the pension system to provide significant growth in pension benefits is a consequence of the labor market situation. Factors contributing to this include a high proportion of informal employment, a substantial number of low-paying jobs, and a limited presence of large and medium-sized enterprises, which are the primary contributors to pension funds.

Conclusion

This article, thanks to the methods of systemic and statistical analysis, demonstrated the state of pension provision in Kazakhstan in the most specific format: information is given for each region of the republic, a comparative analysis of the replacement of wages by pensions is carried out. This is also the novelty of the study: the material contains the most up-to-date figures as of the end of 2022 on the share of pensioners in the total population of both cities and regions of the Republic of Kazakhstan, the pension burden and the support coefficient for people who have reached retirement age are also calculated in each region. In this regard, the practical significance of the study increases, which can be used as a basis for analyzing further trends in the development of the pension provision in Kazakhstan.

To summarize, we note the following:

Social risks have a significant impact on the well-being, health, and sometimes the lives of individuals, and therefore the state finances a system of protection and provides social guarantees.

The state plays an active role in the social sphere and takes responsibility for mitigating the consequences of social risks. The centralization of social support in Kazakhstan is evident through the strengthening role of the national budget.

The pension reform in Kazakhstan has resulted in an increase in the number of pensioners due to the raised retirement age. However, the gap between pension amounts and the income required for a comfortable life continues to widen, leading to a decline in the replacement rate and a decrease in the standard of living for pensioners.

Digitalization of the social sphere is an actively developing aspect of Kazakhstan's social protection system.

REFERENCES

1 **Aidukaite, J., Saxonberg, S., Szelewa, D. and Szikra, D.** Social policy in the face of a global pandemic: policy responses to the COVID-19 crisis in Central and Eastern Europe // *Social Policy and Administration*. 2021. 55 (2): P.358-373. [Electronic resource]. – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/spol.12704>.

2 **Amenta, E., Tierney, A. C., Béland, D., Morgan, K. J., & Howard, C.** Political institutions and US social policy // *Oxford Handbook of US Social Policy*. – 2014. – P.151–168. [Electronic resource]. – [https://books.google.com/books?hl=ru&lr=&id=szADBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA151&dq=Beland,+D.,+Morgan+K.+J.,+Howard+C.,+\(2014\).+Oxford+Handbook+of+U.S.,+Social+Policy,+Oxford+University+ots=iUdv4QE8jS&sig=mzs9W7DIMJ3QxxeGQaO9sxrBTa8](https://books.google.com/books?hl=ru&lr=&id=szADBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA151&dq=Beland,+D.,+Morgan+K.+J.,+Howard+C.,+(2014).+Oxford+Handbook+of+U.S.,+Social+Policy,+Oxford+University+ots=iUdv4QE8jS&sig=mzs9W7DIMJ3QxxeGQaO9sxrBTa8) <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/spol.12718>.

3 **Béland, D., & Mahon, R.** Advanced introduction to social policy // Edward Elgar Publishing. 2023. [Electronic resource]. – [https://books.google.com/books?hl=ru&lr=&id=wEi-EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=Beland,+D.,+Mahon,+R.,+\(2016\).+Advanced+introduction+to+social+policy.+Cheltenham,+England:+Edward+Elgar+Publishing.+&ots=aXadhJCDo5&sig=3gwDrQx1HPJQ978ONOB_ynCDZU](https://books.google.com/books?hl=ru&lr=&id=wEi-EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=Beland,+D.,+Mahon,+R.,+(2016).+Advanced+introduction+to+social+policy.+Cheltenham,+England:+Edward+Elgar+Publishing.+&ots=aXadhJCDo5&sig=3gwDrQx1HPJQ978ONOB_ynCDZU).

4 **Béland, D., Cantillon, B., Hick, R., & Moreira, A.** Social policy in the face of a global pandemic : Policy responses to the COVID-19 crisis // *Social Policy & Administration*. – 2021. – 55(2). – P.249–260.

5 **Beland, D., Powell, M.** Continuity and change in social policy // *Social Policy and Administration*, 50. 2016. P.129–147. – <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/spol.12207>.

6 **Beresford, P., & Carr, S. (Eds.).** Social policy first hand : An international introduction to participatory social welfare // Bristol : Policy Press, 2018.

[Electronic resource]. – <http://ssrg.org.uk/members/files/2018/02/332-Reviews.pdf>.

7 **Cook, S., Ulriksen, M.S.** Social policy responses to COVID-19 : new issues, old solutions? // *Global Social Policy*, – 21 (3): 2021. – P.381-395. [Electronic resource]. – <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/14680181211055645>.

8 **Daly, M.** COVID-19, social policy and care : a complex set of processes and outcomes // *Frontiers in sociology*, – 6. 808239. – 2022. – <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2021.808239/full>.

9 **Farnsworth, K., Irving, Z.** Social Policy in Times of Austerity // *Global Economic Crisis and the New Politics of Welfare*. – Bristol University Press, 2015. [Electronic resource]. – <https://policy.bristoluniversitypress.co.uk/social-policy-in-times-of-austerity>.

10 **Henman, P. W.** Digital Social Policy : Past, Present, Future // *Journal of Social Policy*. – 51 (3). – 2022. – P. 535–550. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1017/S0047279422000162>.

11 **Hill, M., Irving, Z.** Exploring the World of Social Policy. An International Approach. Bristol University Press, 2020. [Electronic resource]. – https://www.researchgate.net/publication/341750847_Exploring_the_world_of_social_policy_an_international_approach_by_Michael_Hill_and_Zoe_Irving_Bristol_Policy_Press_2020_241_pp_2499_pbk_ISBN_978-1-4473-3500-9.

12 **Horsfall, D., Hudson, J.** Social Policy in an Era of Competition. From Global to Local Perspectives // Bristol University Press, 2017. – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t891v4>.

13 **Karaye, I. M., Horney, J. A.** The Impact of Social Vulnerability on COVID-19 in the U.S. : An Analysis of Spatially Varying Relationships // *American Journal of Preventive Medicine*. – 59 (3). – 2020. P. 317–325. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.06.006>.

14 **Lewis, M., Chapin, R. K., & Rand, H.** Strengths Perspective Policy Practice: Conceptual Underpinnings, Development, and Next Steps. University of Kansas Libraries. 2020. [Electronic resource]. – https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/30259/11_Rooted%20in%20Strengths_Lewis%20et%20al.pdf?sequence=1.

15 **Mäntyneva, P., Ketonen, E. L., & Hiilamo, H.** Initial social-policy responses to the COVID-19 pandemic in the Global North—A scoping review // *International Journal of Sociology and Social Policy*. – 43(13/14). – 2022. – P. 1–18. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJSSP-08-2022-0207>.

16 **Vanhercke, B., Ghailani, D., Spasova, S., Pochet, P.** Social policy in the European Union 1999–2019 : the long and winding road. Brussels, European Trade

Union Institute (ETUI) and European Social Observatory (OSE). – 2020. <https://etui.org/sites/default/files/2020-12/20%20Social%20policy%20European%20Union%201999-2019%20WEB%20version.pdf>.

17 Warde, B. Inequality in U.S. Social Policy. An Historical Analysis. New York. 2021. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.4324/9781003023708>.

18 Wistow, J. «Index». In Social Policy, Political Economy and the Social Contract. Bristol, UK : Policy Press, 2022. – [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.51952/9781447352624.bm003>.

19 World Social Protection Report 2020–22: Social protection in the cross-roads – in pursuit of a better future. – Geneva: ILO, 2021.

20 Yeates, N., & Holden, C. Introducing global social policy. In Understanding Global Social Policy // Policy Press. 2022. P. 1–22. [Electronic resource]. – <https://bristoluniversitypressdigital.com/abstract/book/9781447358060/ch001.xml>.

Received 05.02.24

Received in revised form 16.04.24

Accepted for publication 16.05.24

*С. А. Машанова, Г. К. Курманова, Б. А. Уразова

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,

Қазақстан Республикасы, Орал қ.

05.02.24 ж. баспаға түсті.

16.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы әлеуметтік қорғау жүйесін үнемі жетілдіруге көп көңіл бөледі, бұған, мысалы, ағымдағы жылы күшіне енген Әлеуметтік кодекс дәлел бола алады. Бұл тақырып, әрине, талдау жүргізу үшін қызықты, өйткені ол көп қырлы, зейнетақымен қамсыздандыруды, әлеуметтік қызмет көрсетуді қамтиды, сонымен қатар, ашық деректерге сәйкес, республикадағы егде жастағы халықтың үлес салмағы 2023 жылдың басында 11,4 % құрады, бұл небәрі бес жыл ішінде 4 %-дан астам өсуді көрсетті.

Жүргізілген талдау мақала авторларының қатысуымен өткен семинарлар барысында талқылауға шығарылды. Зерттеудің негізгі

нәтижелерінің бірі Қазақстандағы қартаюды типологиялау мүмкіндігі болды-талдау республиканың «төменнен» емес, туу деңгейінің төмендігі есебінен, бірақ «жоғарыдан», егде жастағы халықтың өмір сүру ұзақтығының өсуі есебінен қартаюмен сипатталатынын көрсетті. Бұл ретте зейнетақы реформасы зейнеткерлік жасты ұлғайту есебінен Қазақстанда зейнеткерлер санының өсуін қысқартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, Қазақстандағы зейнетақы мөлшері мен өмірді қамтамасыз ету үшін жеткілікті болып табылатын сома арасындағы ашақтықты байқауға болады. Бұл тұжырым келесі, нақты зерттеулер жүргізуге негіз жасайды. Сондай-ақ, осы талдаудың маңызды сәті Қазақстанның әлеуметтік саласын цифрландырудың тұрақты дамуын растау болды. Оның одан әрі даму тенденцияларын зерделеу, пысықтауды қажет ететін күшті жерлер мен тармақтарды анықтау да осы мақаланың жалғасы бола алады, бұл болашақ зерттеулердің жолдарын анықтайды.

Кілтті сөздер: әлеуметтік қорғау, зейнетақы, мүгедектік, әлеуметтік қызмет көрсетуші, әлеуметтік саясат, табыс.

*С. А. Машанова, Г. К. Курманова, Б. А. Уразова

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,

Республика Казахстан, г. Уральск.

Поступило в редакцию 05.02.24

Поступило с исправлениями 16.04.24

Принято в печать 16.05.24

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА И ВОПРОСЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Республика Казахстан уделяет повышенное внимание постоянному совершенствованию системы социальной защиты, о чем свидетельствует, к примеру, вступивший в силу в текущем году Социальный кодекс. Данная тема, безусловно, интересна для проведения анализа, поскольку является многоаспектной, охватывая и пенсионное обеспечение, о социальное обслуживание, более того, согласно открытым данным, удельный вес пожилого населения в республике в начале 2023 года составлял 11,4 %, демонстрируя рост более чем на 4 % всего за пять лет.

Проведенный анализ уже был вынесен на обсуждение в ходе семинаров с участием авторов статьи. Одним из основных результатов исследования стала возможность типологизировать старение в Казахстане – анализ продемонстрировал, что республики характерно старение не «снизу», за счет низкого уровня рождаемости, а «сверху», за счет роста продолжительности жизни пожилого населения. При этом пенсионная реформа способствует сокращению прироста численности пенсионеров в Казахстане за счет повышения пенсионного возраста. Параллельно можно наблюдать увеличивающийся разрыв между размером пенсии в Казахстане и суммой, которая является достаточной для обеспечения жизни. Данный вывод создает почву для проведения следующих, более конкретных исследований. Также важным моментом, которое подчеркнул данный анализ, стало подтверждение постоянного развития цифровизации социальной сферы Казахстана. Изучение дальнейших трендов ее развития, выявление сильных мест и пунктов, требующих доработки, также может стать продолжением данной статьи, что определяет пути будущих исследований.

Ключевые слова: социальная защита, пенсия, инвалидность, цифровизация, поставщик социальной услуги, потребитель, социальная политика, доход.

МРНТИ 06.71.33

<https://doi.org/10.48081/PDWS1898>***О. Н. Мороз, И. Н. Шамрай**

Сибирский университет потребительской кооперации

Российская Федерация, г. Новосибирск

*e-mail: ksenijasib@mail.ru

ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ КООПЕРАЦИЯ РОССИИ В УСЛОВИЯХ НОВЫХ ВЫЗОВОВ

В статье рассматриваются особенности развития и становления системы потребительской кооперации России в условиях новых вызовов, требующих преодоления. Потребительская кооперация России переживает достаточно сложную ситуацию, которая связана с последствиями санкционного режима, пандемии COVID-2019, специальной военной операции России, которые оказали крайне негативное влияние на развитие всех сфер социально-экономической деятельности России, включая сферу деятельности потребительской кооперации, которая доказала свою экономическую востребованность и социальную важность в современных условиях. Потребительская кооперация России, выступая главным каналом развития и обеспечения сельских территорий, нуждается в значительной финансовой поддержке на региональном и федеральном уровне.

Цель научного исследования – выявить возможные направления развития потребительской кооперации в условиях новых вызовов и оценить ее способность преодолеть их. Методами научного исследования являются наблюдение, сравнение, анализ. Результаты проведенного научного исследования заключаются в том, что на основе анализа деятельности потребительской кооперации прогнозируется ее поведение в условиях новых вызовов и выстраивается вектор дальнейшего развития в России. В статье доказана гипотеза о дальнейшем развитии потребительской кооперации в качестве формы обслуживания сельских жителей и поддержки экономик удаленных и малочисленных регионов, которая сочетает интересы и потребителя, и производителя.

Ключевые слова: потребительская кооперация, пайщики, вызовы экономике, устойчивое развитие, Центросоюз РФ.

Введение

Мировой кризис, который глобально затронул Россию, не мог не повлиять на финансово-хозяйственные аспекты деятельности организаций потребительской кооперации. Снижение уровня качества жизни населения сельских территорий, сокращение доходов и покупательской способности отразились на объемах оборота розничной торговли кооперации. Потребительская кооперация не выдержала высокой конкуренции, сложившейся на данном сегменте потребительского рынка. Мелкие частные торговые предприятия оказались более гибкими и не всегда показывали реальные объемы деятельности, что позволяло укрывать часть доходов от системы налогообложения.

Цель научного исследования – выявить возможные направления развития потребительской кооперации в условиях новых вызовов и оценить ее способность преодолеть их.

Задачи научного исследования:

провести анализ данных, характеризующих основные показатели деятельности и функционирования потребительской кооперации, за период с 2016 по 2020 годы;

определить способы преодоления кризиса потребительской кооперацией, возникшего вследствие пандемии 2020 года;

оценить работу потребительской кооперации до 2022 года и рассмотреть достижения потребительской кооперации за 2023 год;

изучить основные моменты программы развития системы потребительской кооперации на 2023–2027 годы.

Научная новизна данного исследования состоит в систематизации возможностей потребительской кооперацией устойчиво развиваться в рамках возникновения новых вызовов.

Материалы и методы

Исследование по теме проведено с помощью монографического и эмпирического методов. В процессе исследования были применены общенаучные методы эмпирического исследования – наблюдение, сравнение, описание, а также общелогические методы и приемы исследования – обобщение, индукция и дедукция, системный подход, что позволило сформулировать выводы исследования.

Изучены позиции ряда научных деятелей, посвятивших свои труды проблемам развития потребительской кооперации в России и

условиях новых вызовов экономической системе. Ключевые выводы и результаты исследования базировались на данных аналитических отчетов Центросоюза России и основных положениях Программы развития системы потребительской кооперации на 2023-2027 годы [6; 8; 9].

В основу проведенного исследования положены научные труды, посвященные различным проблемам развития потребительской кооперации в России, таких современных российских ученых, как О. В. Костенко, А. Р. Набиева, А. В. Ткач, О. А. Репушевская, А. Н. Малолетко [3; 4; 5].

Авторы в рамках данного исследования рассматривают институциональные особенности потребительской кооперации России и ее развитие в условиях новых вызовов.

Результаты и обсуждение

В период с 2016-2020 годы в России численность пайщиков потребительских кооперативов значительно уменьшилась [6]. Так по состоянию на 1 января 2021 года пайщиками потребительских кооперативов числятся 1199 тыс. человек, что составляет лишь 66 % от уровня 2016 года, что продемонстрировано на рисунке 1 [6].

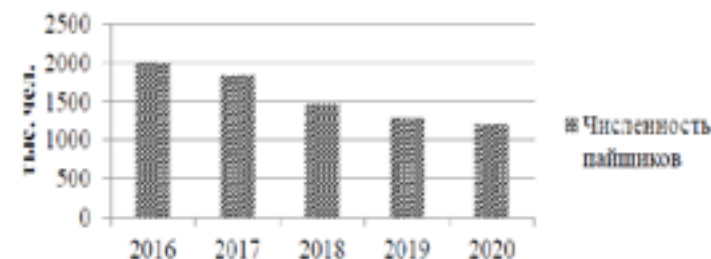

Рисунок 1 – Динамика численности пайщиков потребительских кооперативов за период с 2016-2020 годы

Примечание: составлено авторами по данным источника [6].

По данным рисунка 1 видно, численность пайщиков к 2020 году снизилась. Основная доля численности пайщиков потребительских обществ с 2016 по 2020 гг. приходилась на регионы, представленные на рисунке 2 [6].

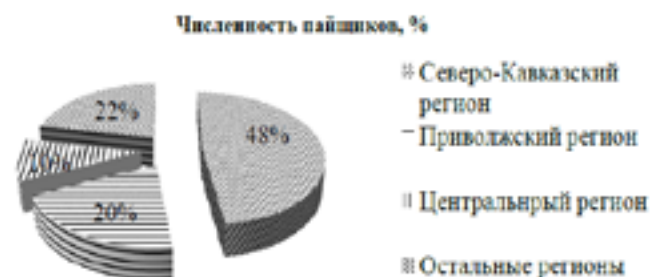

Рисунок 2 – Основная численность пайщиков потребительских обществ по регионам в период с 2016-2020 годы, %

Примечание: составлено авторами по данным источника [6].

В соответствии с данными, указанными на рисунке 2, можно отметить, что до 2020 года около половины численности пайщиков приходилось на Северо-Кавказский регион. На Приволжский регион – 20 %, на Центральный регион – 10 % численности всех пайщиков.

Важнейшим звеном во всей цепи проблем является коренное улучшение работы с пайщиками, без чего нельзя решить остальные задачи. Потребительское общество создается на средствах пайщиков для удовлетворения их потребностей при обязательной экономической выгоде [2; 3]. В жесткой конкурентной борьбе можно выиграть при условии, если потребительская кооперация будет иметь своего постоянного клиента, который будут предпочитать всем магазинам торговые предприятия потребительской кооперации. Таким постоянным клиентом может и должен стать пайщик, который создал потребительское общество. Тревогу вызывает и то, что темпы сокращения численности пайщиков в динамике нарастают.

Одной из задач, которая поставлена Центросоюзом РФ, является обеспечение занятости населения сельской территории. Изменение количества работников в различных регионах в 2020 году по отношению к 2016 году представлено на рисунке 3 [6].

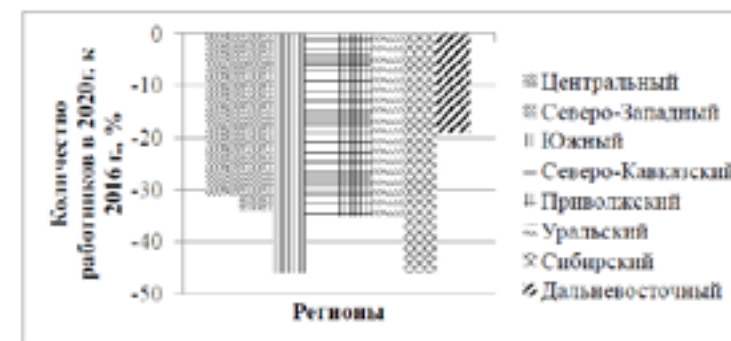

Рисунок 3 – Динамика средней численности занятых в потребительских кооперативах за период с 2016–2020 годы, %

Примечание: составлено авторами по данным источника [6].

По данным рисунка 3 видно, что по всем регионам за исследуемый период наблюдался отрицательный тренд. По сравнению с 2016 годом в 2020 году в каждом регионе России произошло отрицательное изменение количества работников в потребительских кооперативах. В Южном и Сибирском регионах наблюдалось наибольшая отрицательная динамика. Там количество работников уменьшилось почти в 2 раза. По состоянию на 2020 год организации потребительской кооперации обеспечивают работой 91 807 человек. В среднем по регионам средняя численность работников упала на 35 % в данный временной период [4].

Направления деятельности организаций системы потребительской кооперации проиллюстрированы на рисунке 4 [6]. Как видно по данным рисунка 4, главным направлением деятельности потребительской кооперации до 2020 года являлась розничная торговля. Закупочная деятельность в сфере сельскохозяйственных продуктов и сырья составляла 12 % основной деятельности, а заготовительная и производственная деятельность – 10 %.

В целом в региональном разрезе за период с 2016 по 2020 годы совокупный объем деятельности системы потребительской кооперации имеет отрицательную динамику, что указывает на сокращение масштабов деятельности кооперации по всем регионам [5].

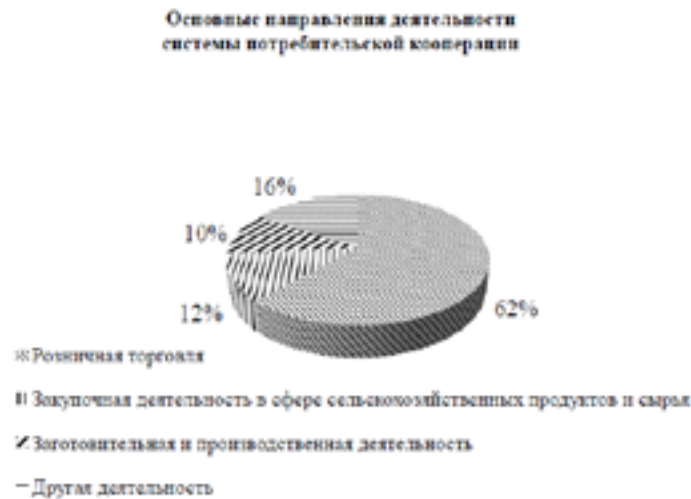

Рисунок 4 – Основные направления деятельности системы потребительской кооперации

Примечание: составлено авторами по данным источника [6].

Динамика финансового результата деятельности системы потребительской кооперации в период с 2016 по 2020 годы представлена на рисунке 5 [6].

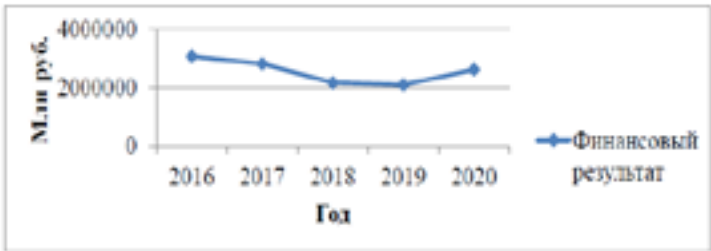

Рисунок 5 – Динамика финансового результата деятельности системы потребительской кооперации за период с 2016-2020 годы

Примечание: составлено авторами по данным источника [9].

По данным рисунка 5 очевидно, что за данный временной промежуток прибыль от деятельности системы потребительской кооперации упала на 15 %, составив по итогам 2020 года 2625 млрд руб. Наименее прибыльным стал 2018 год, результатом которого стало 23 % сокращение прибыли по сравнению с итогами 2017 года. В 2019 году прибыль упала еще на 3 %, составив минимальное значение за рассматриваемый период, в размере 2099 млрд руб. Несмотря на это, 2020 год стал более успешным в финансовом плане и прибыль от деятельности системы Центросоюза РФ хотя и не достигла уровня 2016 года, но все же выросла на 25 %, составив 2625 млрд руб.

Причины убыточной деятельности организаций потребительской кооперации – обществ и их союзов - в России представлены в таблице 4 [7].

Таблица 1 – Причины и последствия убыточной деятельности организаций потребительской кооперации России

Причина	Последствия
Некомпетентность руководителей	Потребительская кооперация приобрела богатый опыт подготовки кадров и повышения их квалификации. Однако в настоящее время изменилась шкала оценки руководителя и специалиста. Важнее умение управлять финансами, чем умение управлять коллективом. С возникновением конкурентной среды выяснилось, что многие руководители оказались неспособны экономически грамотно управлять сложным кооперативным хозяйством
С л а б а я экономическая подготовка специалистов	Именно это причина часто не позволяет наладить аналитическую, прогнозную, финансовую работу, обеспечить финансовую устойчивость. Улучшить положение может повышение квалификации работников в вузах, а также подбор председателей и членов правления, руководителей организаций и предприятий на контрактной основе.

Низкий уровень маркетинга	Низкий уровень маркетинговых исследований, недостаточно эффективная работа коммерческого аппарата, закупка товаров, не всегда пользующихся спросом, привели к резкому замедлению оборачиваемости товаров во многих организациях потребительской кооперации. Для организации маркетинговой деятельности рекомендуется обеспечить маркетинговую подготовку кадров, включая руководителей и специалистов потребительских обществ и союзов. Целесообразно ввести должность заместителя председателя правления по маркетингу или маркетолога в районном потребительском обществе или союзе, а на уровне областного (краевого, республиканского) потребительского союза необходимо обеспечить методическое руководство маркетинговой деятельностью в кооперативных организациях, проведение исследований рынка и разработку маркетинговой стратегии для отдельных отраслей потребительской кооперации
---------------------------	---

Примечание: составлено авторами по данным источника [7].

Стоит отметить и влияние пандемии, которая стала еще одним вызовом для деятельности организаций потребительской кооперации. В такой непростой период, Центросоюз РФ поддерживал региональные потребительские союзы по вопросам поставки продукции на кооперативные склады в регионах, оказывая региональным организациям потребкооперациям антикризисные меры поддержки, установив связь с надежными поставщиками продуктов питания и непродовольственных товаров, которые предлагают качественный ассортимент по конкурентным ценам.

Руководителями региональных организаций были названы экономические меры, принимаемые потребительскими союзами для нивелирования неблагоприятных последствий коронавируса. Принятые антикризисные меры, вызванные пандемией, представлены на рисунке 6 [6].

Рисунок 6 – Меры, принимаемые потребительскими союзами для нивелирования неблагоприятных последствий коронавируса
Примечание: составлено авторами по данным источника [6].

По итогам работы с 2018 по 2022 годы были подведены итоги текущего состояния финансово-хозяйственной деятельности потребительской кооперации. Совокупный объем деятельности организаций потребительской кооперации системы Центросоюза РФ в динамике за последние 5 лет составил 976,4 млрд руб. В структуре совокупного объема деятельности 60% отведено на долю розничной торговли, из них более 72% – в сельской местности. В период 2018-2022 годы торговыми организациями было реализовано товаров на сумму свыше 590 млрд руб. В торговой отрасли потребительской кооперации работают более 36 тыс. человек. В системе есть 25 тыс. магазинов совокупной площадью более 4 млн кв. м.

Потребкооперация успешно взаимодействует с органами власти и управления в разрезе реализации совместно-значимых экономических и социальных проектов [8]. Программа развития системы потребительской кооперации на 2023-2027 годы, ключевым элементом которой является региональная политика устойчивого развития была направлена на стабильное функционирование, восстановление платежеспособности, поддержание кооперативных связей в субъектах РФ и возрождение принципов кооперации на территории новых субъектов России.

В рамках развития региональной политики поставлены целевые установки для системы потребительской кооперации, указанные на рисунке 7 [9].

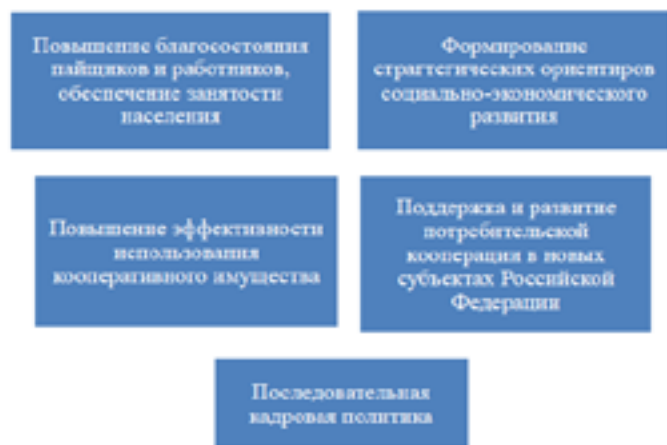

Рисунок 7 – Цели программы развития системы потребительской кооперации с 2023 по 2027 годы в рамках региональной политики
Примечание: составлено авторами по данным источника [9].

Ожидаемые результаты по данному направлению представлены на рисунке 8 [9].

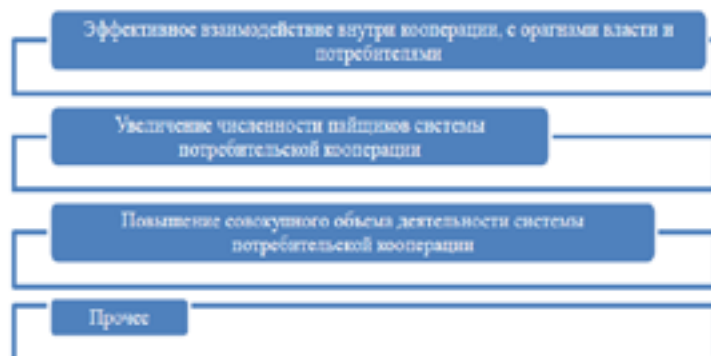

Рисунок 8 – Результаты программы развития потребительской кооперации с 2023-2027 гг. в рамках региональной политики
Примечание: составлено авторами по данным источника [9].

Особое место в деятельности потребительской кооперации системы отведено Центросоюзу РФ в период проведения Специальной военной операции, миссией которого стало оказание дополнительных мер поддержки жителям сельских территорий в новых субъектах РФ и военнослужащим – участникам Специальной военной операции РФ. В рамках реализации данной цели поставлены следующие задачи, продемонстрированные на рисунке 9 [9].

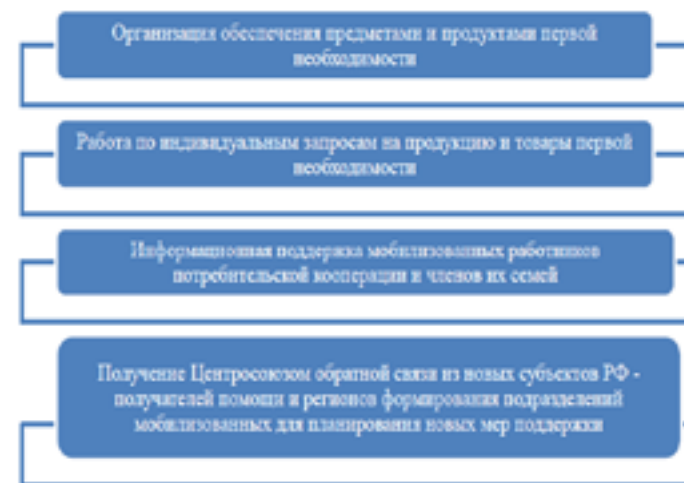

Рисунок 9 – Задачи программы развития системы потребительской кооперации на период с 2023 по 2027 годы в рамках проведения Специальной военной операции
Примечание: составлено авторами по данным источника [9].

Ожидаемые результаты программы развития системы потребительской кооперации на период с 2023 по 2027 годы в рамках Специальной военной операции указаны на рисунке 10 [9].

Рисунок 10 – Ожидаемые результаты программы развития системы потребительской кооперации на период с 2023 по 2027 годы в рамках проведения Специальной военной операции

Примечание: составлено авторами по данным источника [9].

Следует отметить, что в 2023 году под руководством Центросоюза РФ состоялось очередное мероприятие для выдающихся и успешных организаций потребительской кооперации «Клуб миллиардеров». По результатам работы в него вошли 7 районных потребительских обществ из трех регионов России, рисунок 15 [10].

Рисунок 11 – Районные потребительские общества России, вошедшие в «Клуб миллиардеров» по итогам работы за 2022 год
Примечание: составлено авторами по данным источника [10]

Из рисунка 11 видно, что ряды «Клуба миллиардеров» в 2023 году пополнил Новосибирский райпотребсоюз Новосибирского облпотребсоюза. Новосибирский райпотребсоюз заработал 1142,5 млн руб., в том числе его розничный товарооборот составил 1,5 млрд руб. В зоне обслуживания кооператоров этого райпотребсоюза находятся 32 населенных пункта. Несмотря на близость к Новосибирску и присутствию более 20 розничных сетей других операторов торговой и производственной сети кооператоры выдерживают конкуренцию с федеральным и региональным ритейлом как по ассортименту, так и по ценовому сегменту. Фундаментом данного достижения служит командная работа как всего коллектива, так взаимодействие и партнерство с Новосибирским облпотребсоюзом. Работа в рамках генеральных соглашений закупочного комитета Новосибирского облпотребсоюза, а также постоянный мониторинг рыночных цен дает возможность формировать оптимальные продажные цены. Умение перестраиваться, адаптироваться к современным условиям – основной принцип и вектор дальнейшего развития системы потребительской кооперации Новосибирского района [10].

Выводы и заключение

Таким образом, подводя итоги исследования, можно отметить, что потребительская кооперация России, преодолевая сложности пути подъемов

и кризисов, доказала свою экономическую востребованность и социальную важность в современных условиях. Это значит, что кооперация готова стабильно развиваться и в условиях новых вызовов. Потребительская кооперация России, выступая главным каналом развития и обеспечения сельских территорий, нуждается в значительной финансовой поддержке на региональном и федеральном уровне. Чтобы иметь дополнительные возможности дальнейшего развития в качестве формы обслуживания сельских жителей и поддержки экономик удаленных и малочисленных регионов, потребительская кооперация сочетает интересы и потребителя, и производителя. Центром развития потребкооперации выступает потребитель, удовлетворение потребностей которого служит залогом стабильного функционирования социальной сферы сельской территории, что несомненно окажет положительное влияние на повышении качества продукции или услуг, снижении цен за счет уменьшения накладных расходов и увеличения валовой продукции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 № 51-ФЗ (ред. от 24.07.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.10.2023).

2 **Исаков, А. М.** Финансы и кредит: учебное пособие / А. М. Исаков. М. : ТУСУР, 2022. – 208 с.

3 **Костенко, О. В.** Корпоративная финансовая политика управления денежными потоками на примере организаций системы потребительской кооперации : монография / О. В. Костенко, А. М. Васильева. Киров : Вятская ГСХА, 2017. – 138 с.

4 **Набиева, А. Р., Ткач, А. В., Репушевская, О. А.** Кооперативное предпринимательство в продовольственном обеспечении России : монография / 3-ие изд. М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2022. 240 с.

5 **Ткач, А. В., Малолетко, А. Н.** Предпринимательство в системе потребительской кооперации России // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики. Научно-теоретический журнал. 2020. № 3. – С. 24–34.

6 Центросоюз Российской Федерации [Электронный ресурс]. – URL: <https://rus.coop/> (дата обращения: 15.10.2023).

7 Кооперативная собственность [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=100324> (Дата обращения: 16.10.2023).

8 Центросоюз подвел итоги пятилетки / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.retail.ru/news/tsentrosoyuz-podvel-itogi-pyatiletki-17-fevralya-2023-225917/>

9 Программа развития системы потребительской кооперации на 2023-2027 годы / [Электронный ресурс]. – URL: <https://ppt-online.org/1304350> (Дата обращения: 19.10.2023).

10 Кооперация подводит итоги : в «Клуб миллиардеров» вошли семь районных потребительских обществ России / [Электронный ресурс]. – URL: <https://tpmag.ru/news/potrebkooperacziya/kooperacziya-podvodit-itogi/> (Дата обращения: 15.10.2022).

REFERENCES

1 Grazhdanskiy kodeks Rossiyskoy Federatsii (chast' pervaya) [The Civil Code of the Russian Federation] (Part one) of 30.11.1994 № 51-FZ (as amended on 24.07.2023) (with amendments and additions, intro. effective from 01.10.2023)

2 **Isakov, A. M.** Finansy i kredit: uchebnik [Finance and credit: textbook] / A. M. Isakov. – Moscow : TUSUR, 2022. – 208 p.

3 **Kostenko, O. V.** Korporativnaya finansovaya politika upravleniya denezhnymi potokami v organizatsiyakh sistemy potrebitel'skoy kooperatsii : monografiya [Corporate financial policy of cash flow management on the example of organizations of the consumer cooperation system : monograph] / O. V. Kostenko, A. M. Vasilyeva. Kirov : Vyatka State Agricultural Academy, 2017. – 138 p.

4 **Nabieva, A. R., Tkach, A. V., Repushevskaya, O. A.** Kooperativnoye predprinimatel'stvo v prodovol'stvennom obespechenii Rossii : monografiya [Cooperative entrepreneurship in the food supply of Russia : monograph] / 3rd ed. Moscow : Publishing and Trading Corporation «Dashkov & Co.», 2022. – 240 p.

5 **Tkach, A. V., Maloletko, A. N.** Predprinimatel'stvo v sisteme potrebitel'skoy kooperatsii Rossii [Entrepreneurship in the system of consumer cooperation in Russia] // Fundamental'nyye i prikladnyye issledovaniya kooperativnogo sektora ekonomiki. Nauchno-teoreticheskiy zhurnal. 2020. no. 3. P. 24–34.

6 Tsentrosoyuz Rossiyskoy Federatsii [Centrosoyuz of the Russian Federation]. [Electronic resource]. – URL: <https://rus.coop/>

7 Kooperativnaya sobstvennost' [Cooperative property] [Electronic resource]. – URL: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=100324>

8 Tsentosoyuz podvel itogi pyatiletki [Centrosyuz summed up the results of the five-year plan]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.retail.ru/news/tsentosoyuz-podvel-itogi-pyatiletki-17-fevralya-2023-225917/>.

9 Programma razvitiya sistemy potrebitel'skoy kooperatsii na 2023-2027 gody [The program of development of the consumer cooperation system for 2023-2027]. [Electronic resource]. – URL: <https://ppt-online.org/1304350>.

10 Kooperatsiya podvodit itogi: v «Klub milliarderov» voshli sem' rayonnykh potrebitel'skikh obshchestv Rossii [Cooperation sums up the results: seven regional consumer societies of Russia have joined the «Billionaires' Club»]. [Electronic resource]. – URL: <https://tpmag.ru/news/potrebkoperacziya/kooperacziya-podvodit-itogi/>.

Поступило в редакцию 23.11.23
Поступило с исправлениями 15.03.24
Принято в печать 16.05.24

О. Н. Мороз, И. Н. Шамрай

Сібір тұтынушылар кооперациясы университеті,
Ресей Федерациясы Новосибирск қ.
23.11.23 ж. баспаға түсті.
15.03.24 ж. түзетулерімен түсті.
16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

РЕСЕЙДІҢ ТҰТЫНУШЫЛАР КООПЕРАЦИЯСЫ ЖАҢА ҚОҢЫРАУЛАР ЖАҒДАЙЫНДА

Мақалада жеңуге тура келген жаңа сын-қатерлер жағдайында тұтыну кооперациясының дамуы мен қалыптасу ерекшеліктері қарастырылады. Ресейлік тұтынушылар кооперациясы санкциялық режимнің, COVID-2019 пандемиясының және Ресейдің әлеуметтік-экономикалық қызметінің барлық салаларының дамуына өте жағымсыз әсер еткен Ресейдің арнайы әскери операциясының салдарымен байланысты өте күрделі жағдайды бастан кешіруде. Оның ішінде қазіргі жағдайда өзінің экономикалық өзектілігі мен әлеуметтік маңыздылығын дәлелдеген тұтынушылық кооперация қызметінің саласы. Ауылдық аумақтарды дамыту мен қамтамасыз етудің негізгі арнасы ретінде әрекет ететін Ресейдегі тұтынушылар

кооперациясы аймақтық және федералды деңгейде айтарлықтай қаржылық қолдауды қажет етеді.

Ғылыми зерттеу әдістеріне бақылау, салыстыру, талдау жатады. Жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелері тұтынушылар кооперациясының қызметін талдау негізінде оның жаңа сын-қатерлер жағдайында мінез-құлқы болжанып, Ресейде одан әрі даму векторы құрылады. Мақалада ауыл тұрғындарына қызмет көрсету нысаны ретінде тұтыну кооперациясын одан әрі дамыту және тұтынушының да, өндірушінің де мүдделерін біріктіретін шалғай және шағын аймақтардың экономикасын қолдау гипотезасы дәлелденген.

Кілтті сөздер: тұтыну кооперациясы, акционерлер, экономикалық міндеттер, тұрақты даму, Ресей Федерациясының Орталық Одағы.

*O. N. Moroz, I. N. Shamray

Siberian University of Consumer Cooperation,
Russian Federation, Novosibirsk.
Received 23.11.23
Received in revised form 15.03.24
Accepted for publication 16.05.24

CONSUMER COOPERATION OF RUSSIA IN THE FACE OF NEW CHALLENGES

The article deals with the peculiarities of development and establishment of the consumer cooperation system of Russia in the context of new challenges that require overcoming. Consumer cooperation in Russia is experiencing a rather difficult situation, which is associated with the consequences of the sanctions regime, COVID-2019 pandemic, special military operation of Russia, which have had an extremely negative impact on the development of all spheres of socio-economic activities in Russia, including the sphere of consumer cooperation, which has proven its economic relevance and social importance in modern conditions. Consumer cooperation in Russia, acting as the main channel for the development and provision of rural areas, needs significant financial support at the regional and federal levels.

The purpose of the research is to identify possible directions of development of consumer cooperation in the context of new challenges and to assess its ability to overcome them. The methods of scientific research are observation, comparison, analysis. The results of the conducted scientific research consist in the fact that based on the analysis of consumer cooperation activity its behavior in the conditions of new challenges is predicted and the vector of further development in Russia is built. The article proves the hypothesis of further development of consumer cooperation as a form of service to rural residents and support for the economies of remote and small regions, which combines the interests of both consumers and producers.

Keywords: consumer cooperation, shareholders, challenges to the economy, sustainable development, Centrosoyuz of the Russian Federation.

МРНТИ 06.71.00

<https://doi.org/10.48081/WRYH6825>**Ж. Д. Османов¹, *У. Ж. Шалболова², С. С. Маханов³**

¹Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, Республика Казахстан, г. Алматы;

²Astana IT University, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

³Кызылординский открытый университет, Республика Казахстан, г. Кызылорда

*e-mail: urpash_sh@mail.ru

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ САНКЦИЙ В ОТНОШЕНИИ РОССИИ

Инвестиции являются важным фактором качественного роста экономики Казахстана. Это особенно актуально для капиталоемкой и технологически сложной нефтегазовой отрасли. Война в Украине и последовавшие за ней санкции в отношении России отразились на целом спектре направлений экономики Казахстана. Целью данной статьи является анализ инвестиционной динамики в сфере добычи нефти и газа Казахстана, в особенности на фоне санкционного режима. В ходе анализа был получен ряд неоднозначных результатов. Так, в Казахстане отмечается стабильный отток прямых инвестиций, при этом Правительство настроено оптимистично и намерено привлечь более 37 млрд долл. инвестиций в ближайшие годы. В статье также делается вывод о минимальных рисках воздействия антироссийских санкций в краткосрочной перспективе на потоки казахстанской нефти, и, следовательно, на инвестиционные планы страны. Однако, в более широком временном горизонте сохраняются серьезные риски для нефтегазовой отрасли и стагнации инвестиций. Результаты статьи важны с точки зрения дальнейшего исследования и развития инвестиционной политики, а также снижения негативного воздействия актуальных геополитических процессов.

Ключевые слова: инвестиции, нефтегазовая индустрия, санкции против России, Казахстан, экономические риски.

Введение

Нефтегазовый сектор остается одним из ключевых отраслей и экономических драйверов в Казахстане. В его развитии безусловную роль сыграли проекты с участием транснациональных корпораций [1]. Структура фондирования нефтегазовых проектов демонстрирует, что доля иностранных инвесторов в 3 крупнейших месторождениях превышает 80 % [2]. Казахстан, будучи участником мирового рынка и имея тесную взаимосвязь с транзитными странами, подвержен влиянию геополитических колебаний в мире. В этом контексте для Казахстана определенную обеспокоенность представляют антироссийские санкции, вызванные войной в Украине. Основные опасения заключаются в рисках наложения ограничений на деятельность Каспийского Трубопроводного Консорциума (далее – КТК), через который осуществляется 80 % экспорта казахстанской нефти через российский порт Новороссийск [3]. Данные риски оказали бы критическое воздействие на экономические и инвестиционные показатели страны. Частичное эмбарго, введенное Европейским Союзом на покупку российской нефти, а также установка ценовых ограничений способствовали росту скептицизма в отношении нефтегазовой отрасли Казахстана, так как она могла косвенно стать объектом антироссийских санкций [4]. Неслучайно в Казахстане была внедрена собственная экспортная марка нефти KEBSCO для отдельного позиционирования на рынках.

Таким образом, возникает необходимость дальнейшего исследования инвестиционной привлекательности отрасли в новых условиях. Статья нацелена на анализ динамики инвестиций в области добычи нефти и газа в Казахстане за последние годы и выявление рисков в контексте антироссийских санкций. Понимание тенденций и возможных последствий имеет практическое значение для адаптации политики в нефтегазовой сфере к текущей конъюнктуре и сохранения ее динамики.

Материалы и методы

Для обеспечения триангуляции и валидности результатов статьи, были использованы количественные и качественные методы. Авторами были проанализированы официальные материалы в области инвестиций и нефтегазовой отрасли Казахстана. Также был использован метод анализа документов (document analysis) для выявления паттернов и рисков для инвестиционной динамики страны на основе планов Правительства и нефтедобывающих корпораций, соглашений со странами-партнерами и других документов. Результаты и обсуждение

В ходе анализа данных был получен ряд неоднозначных результатов об инвестиционной привлекательности нефтегазового сектора в текущих реалиях.

Статистические данные по добыче нефти и газа за 2003–2023 годы характеризуются существенным ростом, несмотря на флуктуации в определенные годы (Рисунок 1). Вместе с тем, важно подчеркнуть, что несмотря на интенсификацию санкций с начала 2022 года казахстанским предприятиям не просто удалось сохранить прежние темпы, но и достичь по итогам 2023 года допандемийного уровня.

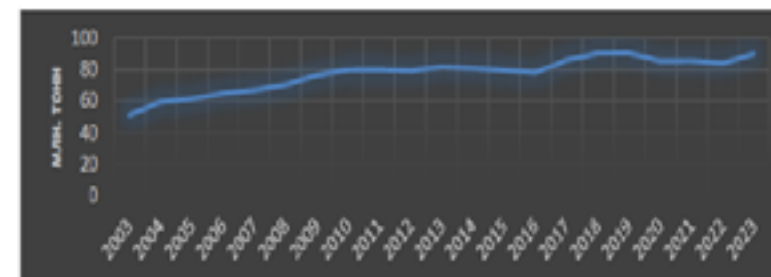

Рисунок 1 – Объем добычи нефти и газа в Казахстане за 2003–2023 годы (в млн. тонн). Составлен авторами на основе источника [5]

Следует отметить, что между динамикой валового притока прямых инвестиций и объемами добычи нефти и газа прослеживается позитивная взаимосвязь (Рисунок 2). Примечателен также тот факт, что после резкого спада валового притока инвестиций в пандемийный период в 2020–2021 годы, в 2022 году несмотря на антироссийские санкции отмечается восстановление инвестиционной активности до уровня 2017 года. Это может свидетельствовать о том, что санкции и их последствия не оказали критического воздействия на планы и настроения инвесторов.

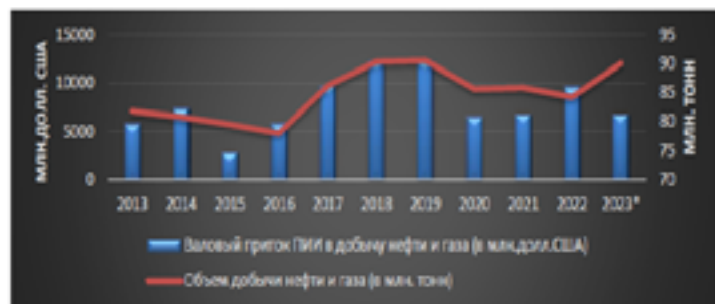

Рисунок 2 – Валовый приток прямых инвестиций в Казахстан от иностранных прямых инвесторов в сфере добычи нефти и газа за 2013-2023 годы. Последние данные за 2023 год включают информацию за 3 квартала 2023 года. Составлен авторами на основе источника [6]

Вместе с тем, показатель валового притока инвестиций не дает реальной картины, так как здесь не учитывается отток средств и погашение задолженности. Поэтому, целесообразно рассмотрение инвестиционной динамики через индикатор чистого притока инвестиций, который складывается как из притока, так и оттока. Согласно Рисунку 3 чистый приток в нефтегазовую отрасль страны демонстрировал значительные объемы до 2020 года, тогда как в 2020 году наблюдается резкий спад до 1 692,5 млн долл. США, а годом позже уход капитала и вовсе превысил притоки. Между тем, по итогам 2022 года констатируется позитивный рост притока. Согласно последним опубликованным данным за 3 квартала 2023 года чистый приток инвестиций был равен 1 726,4 млн. долл. США, при сохранении квартальных темпов не исключается превышение 2 000 млн долл. США по итогам 2023 года.

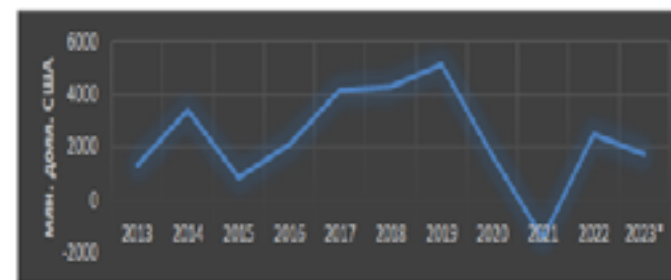

Рисунок 3 – Чистый приток прямых инвестиций в Казахстан в сфере добычи нефти и газа за 2013-2023 годы, в млн. долл. США. Последние данные за 2023 год включают информацию за 3 квартала 2023 года.

Составлен авторами на основе источника [6]

Однако более тщательный анализ данных выявил существенные пробелы в структуре инвестиций в добычу нефти и газа. Как известно, чистый приток инвестиций учитывает потоки и оттоки по трем видам капитала: инструменты участия в капитале (увеличение или уменьшение участия в капитале), реинвестированный доход (прибыль или убыток, не изъятая инвестором) и долговые инструменты (выдача и погашение долгов и ссуд) (Рисунок 4). Информация за 2023 год представлена в источниках в агрегированном виде по всей горнодобывающей промышленности, куда входит добыча нефти и газа. Исторические данные демонстрируют, что доля добычи нефти и газа в горнодобывающей промышленности как по объему выпущенной продукции, так и инвестициям составляет около 70%, поэтому информация по чистому притоку инвестиций за 2023 год была скорректирована путем экстраполяции данного весового значения. Как видно на Рисунке 4, в структуре чистого притока инвестиций в добычу нефти и газа наиболее высокую долю занимают реинвестированные доходы, которые представляют собой нераспределенные доходы (убытки), то есть еще не изъятую инвестором прибыль. Реинвестированные доходы могут быть использованы для дальнейшего развития компании либо создания новых проектов, однако они могут и не поступать в оборот при принятии решения инвестором об их изъятии.

Рисунок 4 – Чистый приток прямых иностранных инвестиций в добычу нефти и газа в Казахстане по видам капитала за 2018-2023 годы. Последние данные за 2023 год включают информацию за 3 квартала 2023 года.

Составлен авторами на основе источника [6]

Иными словами, фигурирование реинвестированных доходов в структуре чистого притока инвестиций может привести к искажению и раздуванию инвестиционных потоков. Поэтому, для получения более реалистичной картины целесообразно брать во внимание скорректированные показатели чистого притока без учета реинвестированных доходов (Рисунок 5).

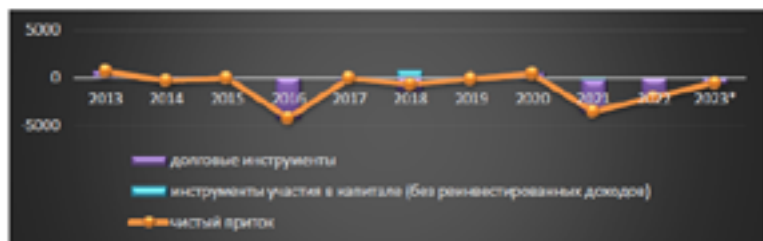

Рисунок 5 – Чистый приток прямых иностранных инвестиций в добычу нефти и газа в Казахстане без учета реинвестированных доходов за 2018-2023 годы. Последние данные за 2023 год включают информацию за 3 квартала 2023 года. Составлен авторами на основе источника [6]

Согласно Рисунку 5 практически за весь период с 2013 по 2023 годы наблюдается отток инвестиций из сферы добычи нефти и газа. Лишь в 2013 и 2020 годах наблюдались положительные показатели чистого притока, но посредством получения займов и ссуд казахстанскими предприятиями от

прямых инвесторов. Также важно отметить, что только в 2018 году приток средств в уставный капитал компаний превысил отток. Что касается 2022-2023 годов, здесь наблюдается улучшение показателя чистого притока по сравнению с 2021 годом, однако это было достигнуто за счет уменьшения сумм погашения по займам и кредитам. Основываясь на данном анализе, можно сделать вывод о тревожности инвестиционной динамики последних лет в отрасли добычи нефти и газа.

Вышеупомянутые результаты контрастируют с анализом действующих и перспективных планов казахстанских нефтедобывающих предприятий. Важным показателем настроения инвесторов является динамика реализации крупных проектов. Анализ данного направления с 2022 года свидетельствует о том, что несмотря на изоляцию России, важнейшего партнера Казахстана, в том числе в области логистики нефтепродуктов, отмечается активизация инвестиционных проектов. Так, крупнейшим консорциумом «Карачаганак Петролиум Оперейтинг Б. В.», где доля иностранных инвесторов составляет порядка 90 %, осуществляются проекты расширения мощностей общим объемом инвестиций 1,7 млрд долл. США и сроками завершения в 2025 и 2027 годах. В целом, согласно правительственному Комплексному плану по развитию крупнейших нефтегазовых и нефтегазохимических проектов, (далее – План), в ближайшие 4 года планируется реализация 20 крупных, в рамках которых планируется привлечь свыше 37 млрд долл. США инвестиций [7].

Вместе с тем, в Плате преимущественное внимание уделено проектам, предусматривающим расширение действующих мощностей и производств, и только 7 проектов связаны с геологоразведкой и освоением. Тогда как лишь четверть территории Казахстана была подвергнута геологоразведке, что обуславливает перспективные инвестиционные возможности в данном направлении. Более того, в нефтегазовой индустрии страны отмечается увеличение истощения фондов существующих месторождений. Согласно официальным данным, инвестиции в геологоразведку за последние годы показывают умеренный рост, однако ввиду капиталоемкости ее дальнейшая привлекательность остается неоднозначной [8].

Следующим важным аспектом в контексте инвестиционных перспектив нефтегазовой отрасли в текущих условиях являются последствия санкционного режима в отношении России для нефтегазовой отрасли страны. Казахстан логистически сильно привязан к России, поэтому соблюдение Казахстаном санкционного режима без ущерба для устоявшейся кооперации между странами, вызывает обоснованную обеспокоенность. Анализ официальных публикаций ЕС и динамики взаимодействия Казахстана с

европейскими странами, являющимися основными партнерами, показывает, что в краткосрочной перспективе критических рисков и предпосылок для резкого усугубления ситуации не наблюдается [9]. Об этом свидетельствует исключение КТК из санкционных пакетов ЕС и принятые послабления для России в отношении импорта некоторых видов оборудования в целях технического обслуживания инфраструктуры КТК [9; 10]. Другим фактором является достигнутое в середине 2023 года соглашение между Казахстаном и Германией о транспортировке 1,2 млн тонн нефти в год на немецкий нефтеперерабатывающий завод [10]. Аналогичным образом, в 2022 году между национальной компанией «КазМунайГаз» и азербайджанской корпорацией «SOCAR» было подписано соглашение о поставке 1,5 млн тонн нефти по транскаспийскому маршруту. Данные объемы несопоставимы с поставками, осуществляемыми по КТК, однако с точки зрения диверсификации транспортных маршрутов для Казахстана это может быть позитивным шагом, тем более в контексте участвовавших случаев приостановки приема казахстанской нефти в КТК и рисков боевых ударов по магистральной инфраструктуре из-за российско-украинского конфликта.

Вместе с тем, в случае дальнейшего расширения санкционного давления со стороны ЕС и возникновения опасений нарушения со стороны российских предприятий режима эмбарго, не исключается возможность ввода ограничений над поставками нефти. Так, в 2023 году в Польше было заявлено, что российская нефть могла поставляться под видом нефти казахстанского происхождения вопреки действующим ограничениям [11]. Несмотря на то, что смешивание определенных сортов нефти, идущих по одной магистрали, было признано Германией технологически допустимым и не нарушающим условия санкций при условии отсутствия продаж и увеличения поставок российской нефти, стабильность поставок казахстанской нефти в подобных турбулентных условиях требует дальнейшей тщательной проработки [10]. Подобные обстоятельства определенно могут негативно сказаться на инвестиционной привлекательности сферы и дальнейшем притоке инвестиций.

Информация о финансировании

Статья подготовлена по результатам исследования, финансируемого Комитетом науки Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP14871274).

Выводы

В рамках данной статьи была проанализирована текущая динамика инвестиций в сферу добычи нефти и газа, а также риски для инвестиционной привлекательности в условиях антироссийских санкций. С точки зрения

объемов добычи и валового притока прямых инвестиций в эту отрасль с 2022 года наблюдаются достаточно положительные темпы. Геополитические потрясения не отразились и на чистом притоке инвестиций. Однако, данный приток в основном формировался за счет реинвестиций. При изучении динамики чистого притока без реинвестированных доходов была получена крайне негативная картина - на протяжении почти всей последней декады в области добычи нефти и газа наблюдался отток инвестиций. Несмотря на обширные планы Правительства, а также оснаждающую международную конъюнктуру, антироссийские санкции могут в средней и долгосрочной перспективе усугубить ситуацию. В частности, сбои в работе магистралей КТК и «Дружба», а также риски вторичных санкций для Казахстана, вызванные попытками российских предприятий обхода ограничений отрицательно скажутся на инвестиционной перспективе страны.

С учетом вышеизложенного, выдвигаются рекомендации о необходимости:

- (i) проведения дополнительных исследований о причинах и факторах снижения чистого потока инвестиций в нефтегазовый сектор;
- (ii) достижения дополнительных договоренностей с европейскими партнерами о долгосрочных поставках казахстанской нефти с заверением обеспечения полной прозрачности ее происхождения в целях повышения предсказуемости и устойчивости казахстанского экспорта;
- (iii) дальнейшей проработки альтернативных маршрутов поставок с одновременным усилением кооперации с российскими партнерами по вопросу обеспечения бесперебойного функционирования КТК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Карабалин, У. С., Тукаев, А. К.** Развитие нефтегазовой отрасли Казахстана в контексте современных проблем// Нефть и газ.– 2019. – №4(112). – С. 10–24.

2 Анализ источников финансирования нефтегазовых проектов на примере группы стран. [Электронный ресурс]. – <https://nationalbank.kz/file/download/15884>.

3 Обзор нефтегазовой отрасли Казахстана. [Электронный ресурс]. – <https://jusanalytics.kz/wp-content/uploads/2022/08/obzor-neftegazovoj-otrasli-rk.pdf>.

4 Казахстан может стать заложником антироссийских санкций – эксперт. [Электронный ресурс]. – <https://informburo.kz/interview/kazakhstan-mozet-stat-zaloznikom-antirossiiskix-sankcii-ekspert>.

5 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/>.

6 Национальный банк Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – <https://www.nationalbank.kz/ru/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya>.

7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2023 года № 1062. [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001062>.

8 I полугодие 2023 года общий объем инвестиций в недропользование по углеводородам составил 4 трлн тенге. [Электронный ресурс]. – <https://primeminister.kz/ru/news/za-i-polugodie-2023-goda-obshchij-obem-investitsiy-v-nedropolzovanie-po-uglevodorodam-sostavil-4-trln-tenge-25301>.

9 EU adopts 11th package of sanctions against Russia for its continued illegal war against Ukraine. [Электронный ресурс]. – https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3429.

10 Нефти из Казахстана санкции ЕС против «Дружбы» не помеха. [Электронный ресурс]. – <https://www.dw.com/ru/nefti-iz-kazahstana-sankcii-es-protiv-druzby-ne-pomeha/a-66054098>.

11 Спор с Польшей о поставках казахской нефти из России в Германию может закончиться санкциями. [Электронный ресурс]. – https://ratel.kz/outlook/spor_s_polshej_o_postavkah_kazahskoj_nefti_iz_rossii_v_germaniju_mozhet_zakonchitsja_sanktsijami.

REFERENCES

1 Karabalin, U. S., Tukaev, A. K. Razvitie neftegazovoj otrasli Kazahstana v kontekste sovremennyh problem [The development of the oil and gas sector of Kazakhstan in the context of modern problems] // In Neft' i gaz. – 2019. – №4(112). – 10–24 p.

2 Analiz istochnikov finansirovaniya neftegazovyh projektov na primere gruppy stran. [Analysis of sources of financing for oil and gas projects using the example of a group of countries]. [Electronic resource]. – <https://nationalbank.kz/file/download/15884>.

3 Obzor neftegazovoj otrasli Kazahstana. [Overview of the oil and gas industry in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – <https://jusanalytics.kz/wp-content/uploads/2022/08/obzor-neftegazovoj-otrasli-rk.pdf>.

4 Kazakhstan mozhet stat' zalozhnikom antirossijskih sankcij – ekspert. [Kazakhstan may become a hostage to anti-Russian sanctions – expert] [Electronic

resource]. – <https://informburo.kz/interview/kazaxstan-mozet-stat-zalozhnikom-antirossijskih-sankcii-ekspert>.

5 Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of national statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/>.

6 Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. [National Bank of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – <https://www.nationalbank.kz/ru/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya>.

7 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2023 goda № 1062. [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2023 No. 1062] [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001062>.

8 I polugodie 2023 goda obshchij ob'em investitsij v nedropol'zovanie po uglevodorodam sostavil 4 trln tenge. [In the first half of 2023, the total volume of investments in subsurface use of hydrocarbons amounted to 4 trillion tenge] [Electronic resource]. – <https://primeminister.kz/ru/news/za-i-polugodie-2023-goda-obshchij-obem-investitsiy-v-nedropolzovanie-po-uglevodorodam-sostavil-4-trln-tenge-25301>.

9 EU adopts 11th package of sanctions against Russia for its continued illegal war against Ukraine. [Electronic resource]. – https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3429.

10 Nefti iz Kazahstana sankcii ES protiv «Druzhy» ne pomekha. [Oil from Kazakhstan is not hindered by EU sanctions against Friendship]. [Electronic resource]. – <https://www.dw.com/ru/nefti-iz-kazahstana-sankcii-es-protiv-druzby-ne-pomeha/a-66054098>.

11 Spor s Pol'shej o postavkah kazahskoj nefti iz Rossii v Germaniyu mozhet zakonchit'sya sankciyami. [The dispute with Poland over the supply of Kazakh oil from Russia to Germany may end with sanctions]. [Electronic resource]. – https://ratel.kz/outlook/spor_s_polshej_o_postavkah_kazahskoj_nefti_iz_rossii_v_germaniju_mozhet_zakonchitsja_sanktsijami.

Поступило в редакцию 29.03.24

Поступило с исправлениями 25.04.24

Принято в печать 16.05.24

Ж. Д. Османов¹, *У. Ж. Шалболова², С. С. Маханов³

¹ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Astana IT University, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

³Қызылорда ашық университеті, Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ. 29.03.24 ж. баспаға түсті.

25.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

РЕСЕЙГЕ ҚАТЫСТЫ САНКЦИЯЛАР ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰНАЙ-ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ

Инвестициялар Қазақстан экономикасының сапалы өсуінің маңызды факторы болып табылады. Бұл әсіресе капиталды көп қажет ететін және технологиялық жағынан күрделі мұнай-газ саласына қатысты. Украинадағы соғыс және одан кейінгі Ресейге қатысты санкциялар Қазақстан экономикасының барлық бағыттарына әсер етті. Осы мақаланың мақсаты Қазақстанның мұнай және газ өндіру саласындағы, әсіресе санкциялық режим аясында инвестициялық динамиканы талдау болып табылады. Талдау барысында бірқатар әркелкі нәтижелер алынды. Мәселен, тікелей инвестициялардың Қазақстаннан тұрақты түрде ағып бара жатқанын байқауға болады, бұл ретте Үкімет оптимистік көзқарасты ұстануда және алдағы жылдарда 37 млрд доллар инвестициялар тартуды жоспарлауда. Мақалада сондай-ақ қысқа мерзімді перспективада Ресейге қарсы санкциялардың қазақстандық мұнай ағындарына, демек, елдің инвестициялық жоспарларына әсерлері бойынша тәуекелдердің төмен екендігі туралы қорытынды жасалады. Алайда, кеңірек уақыт көзжиегінде мұнай-газ саласы мен инвестициялардың тоқырауы үшін елеулі тәуекелдер сақталуда. Мақаланың нәтижелері инвестициялық саясатты одан әрі зерттеу және дамыту, сондай-ақ өзекті геосаяси процестердің теріс әсерін митигациялау тұрғысынан маңызды.

Кілтті сөздер: Инвестициялар, мұнай-газ өнеркәсібі, Ресейге қатысты санкциялар, Қазақстан, экономикалық тәуекелдер.

Zh. J. Osmanov¹, *U. Zh. Shalbolova², S. S. Makhanov³

¹Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Astana IT University, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana;

³Kyzylorda Open University, Republic of Kazakhstan, Kyzylorda
Received 29.03.24

Received in revised form 25.04.24

Accepted for publication 16.05.24

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF KAZAKHSTAN'S OIL AND GAS SECTOR IN THE CONTEXT OF SANCTIONS AGAINST RUSSIA

Investments are an important factor in the qualitative growth of the economy of Kazakhstan. This is especially true for the capital-intensive and technologically complex oil and gas industry. The war in Ukraine and the subsequent sanctions against Russia have affected a wide range of areas of Kazakhstan's economy. The purpose of this article is to analyze the investment dynamics in the field of oil and gas production in Kazakhstan, especially against the background of the sanctions regime. During the analysis, a number of ambiguous results were obtained. Thus, Kazakhstan has a stable outflow of direct investment, while the Government is optimistic and intends to attract more than \$ 37 billion. investments in the coming years. The article also concludes about the minimal risks of the impact of anti-Russian sanctions in the short term on the flows of Kazakh oil, and, consequently, on the country's investment plans. However, in the broader time horizon, serious risks remain for the oil and gas industry and stagnation of investments. The results of the article are important from the point of view of further research and development of investment policy, as well as mitigation of the negative impact of current geopolitical processes.

Keywords: investments, oil-gas industry, sanctions against Russia, Kazakhstan, economic risks.

<https://doi.org/10.48081/SVEP3076>

**Zh. S. Raimbekov¹, B. U. Syzdykbayeva¹,
*Zh. B. Rakhmetulina¹, A. A. Rakhmetulina²**

¹ L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana;

² Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

*e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

DEVELOPMENT OF DOMESTIC INFRASTRUCTURE FOR THE COLD SUPPLY CHAIN OF PERISHABLE PRODUCTS

The purpose of the work is to analyze the cold supply chain of perishable products (PP) of the agro-industrial complex (AIC) of the country, to assess the volume of production of SPP that requires compliance with the temperature regime; to analyze the transportation of perishable goods of the Republic of Kazakhstan by all modes of transport, to analyze the load capacity of refrigerated vehicles in the country, to identify problems of storage and transportation infrastructure in the supply chains of the PP, to determine the directions of their development, to develop recommendations for improving the efficiency of functioning and development of the infrastructure of the cold chain. The work uses statistical and analytical methods of generalization and comparative analysis, an expert survey.

The paper provides recommendations for business and the state to improve the areas of the cold chain of the PP, namely: it is necessary to create an authorized state body, which will be entrusted with the authority to develop the running chain of food products, to address issues of regulation of the cold chain market; the adoption of new regulatory documents to improve the turnover of the PP; investments in the running chain, training.

Keywords: perishable products; supply chain; logistics infrastructure; vegetable store; food warehouse.

Introduction

In the Republic of Kazakhstan, the last decade has seen an increase in the production of perishable products (PP), which include: fruits, vegetables, potatoes,

poultry products, milk, eggs, yeast. The development of the cold chain infrastructure was not a strategic direction of development to ensure the safe handling and delivery of these products to markets by creating a modern refrigerated storage and delivery system. The logistics of continuous use of the cold chain plays an important role in reducing losses of PP and goods in general, providing farmers with favorable prices and increasing their incomes, maintaining product quality, ensuring public health, thereby affecting the country's food security [1].

Storage of PP requires the use of expensive equipment and qualified personnel for its maintenance [2]. The main reason for the seasonal price growth and volatility of the fruit and vegetable market is the almost complete absence of a continuous technological chain «production – sales» [3], shortage and deterioration of infrastructure [4].

In order to reduce the percentage of losses of Fresh Produce (fresh fruit and vegetable products) in the world practice, there is an unconditional rule of compliance with the so-called «cold chain» in the «production – sales» process [5].

In many countries, the state pays increased attention to these issues and regulates them with special laws and standards; professional associations, together with business, solve topical issues in the field of the cold chain [6].

The key logistics solutions for the effective management of PP are the provision and control of temperature conditions during transportation [7], storage in specialized warehouse complexes, and information support for the cold logistics chain [8].

Currently, there are no regulatory requirements in Kazakhstan to regulate the activities of PP food in the process of storage and transportation, except for immunological medicines. The control and regulation of the cold chain in the technological process depend on the technology and capabilities of each business and enterprise. At the same time, there is no statistical information on containers, refrigerating equipment used in agriculture and the agro-industrial complex, in food production, in trade, in the transport industry. Each area is separately engaged in the process of ensuring the logistics of the cold chain of PP and food. There are no interactions on the development of the cold chain at the level of associations, industries, ministries.

Issues and problems of ensuring the cold chain in the process of production, storage, transportation and trade in order to ensure the safety of products for public health concern many ministries and departments of the country: the Ministry of Agriculture, the Ministry of Trade and Integration, the Ministry of Industry and Construction, the Ministry of Transport, the Ministry of Health, as well as the Ministry of Internal Affairs (registration and control of the technical condition of refrigerated vehicles, containers, insulated vans). However, these ministries, both individually and jointly, do not deal with the problems of cold chain management.

As a result, a whole range of problems to improve the sustainability and efficiency of the management of the supply chains of PP, which means that ensuring food security at the proper level remains unresolved, which requires study and solution.

Materials and methods

The theoretical and methodological basis of the research is the publications of Kazakhstani and foreign scientists in the field of supply chain management and the functioning of the logistics infrastructure of agriculture. Abstract-logical method, comparative analysis, systematization, questionnaire survey were used in the process of work. The survey was conducted in 2023.

Questionnaires on the study of the storage and distribution infrastructure of agricultural PP and supply chains contained the following set of questions:

1) general information (region, field of activity, work experience, type of business);

2) assessment of the functioning of the infrastructure (availability, degree of deterioration, level and frequency of use, location from the point of production, competence of employees, problems in operation);

3) the state of functioning of supply chain logistics (sales channels, communication stability, degree of compliance with temperature conditions, distance of delivery to the consumer, percentage of losses, organization and management of purchases, joint activities with other participants; factors affecting the supply chain; problems and efficiency of work in supply chain logistics);

4) development prospects (measures to improve supply chain performance, types of support, training needs, willingness to use innovative technologies).

The respondents' field of activity is shown in Figure 1.

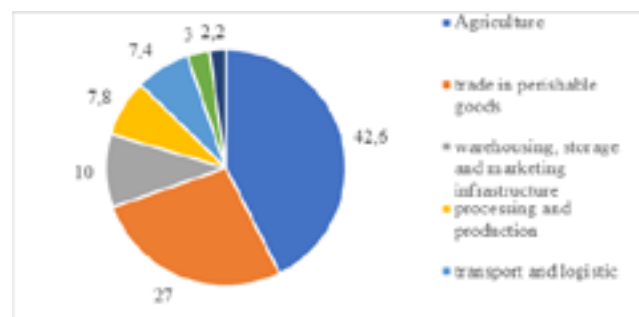

Figure 1 – The field of activity of the survey respondents, in %

Note: compiled by the authors

Results and discussion

Based on the processing and analysis of the survey data, we have identified the following main results in the functioning and development of the logistics infrastructure and supply chains of the PP.

A) According to the state of infrastructure development:

- the condition of the logistics infrastructure: excellent – 8.3 %, good – 46.3 %, satisfactory – 17.4 %, worn-out – 11.6 %, no infrastructure – 16.0 %;

- the use of logistics infrastructure: constantly – 46.1 %, sometimes – 31.3 %, not used – 22.6 %;

- more than half (51.5 %) of the logistics infrastructure is located at a close distance (up to 50 km) to the place of consumption of production;

- infrastructure utilization: 25 % of objects are loaded by 50 %, 46% by 50-70 %, and 12 % by 90–100 %;

- employees of 72.2 % of facilities have the skills and competencies of the logistics infrastructure to implement best practices, 15.7 % are insufficient, and 11.9 % do not have;

- problems hindering the high-quality provision of the cold supply chain of fresh products: expensive equipment for cold chains (75.6 %); a large number of intermediaries (77.4 %); large deterioration of the existing infrastructure (56.2 %).

B) On the issue of supply chain logistics:

- compliance (monitoring) of the temperature regime in the cold supply chains of perishable products: 60 % of respondents – comply; 27 % – partially comply; 6.8 % – do not comply, of which 31 % – during collection, 38 % – during transportation of products;

- organization and management of purchases of perishable products: 25.1 % – do not plan, 33 % – partially plan, 42 % – plan;

- carry out joint work with manufacturers, distributors, logistics and transport operators on forecasting, planning, procurement, production, warehousing, price management – 19.3 %; do not carry out – 58.9 %; partially – 21.6 %;

- problems faced in the logistics of SPP supplies: non-transparency of tariffs for storage services (77 %); low level of use of digital and innovative technologies in storage and delivery (64.5 %); violation of delivery deadlines to the market – 32 %, shortage of warehouses and equipment – 26 %, lack of interest of participants in the supply of fresh products in joint and/or integrated problem solving – 31 %; outdated technologies and equipment in warehouses – 23%;

- The lack of skills and competence of the logistics infrastructure to implement best practices is observed in 32 % of respondents; 26 % require improvement, 42 % of respondents have sufficient skills.

C) Prospects for the development of supply chain infrastructure and logistics:

- support the adoption of measures to develop sustainable supply chains of perishable products: the adoption of the Law «On Perishable Products» against fraud in the trade of perishable agricultural products, as well as the development of measures to maintain the cold chain in order to ensure food security – 58.3 % of respondents; the development of quality management standards for supply chain management – 41.0 %;

- support the provision of conditions and services in one place – 10.5 %, the introduction of an automated management system for the need for goods, stocks and resources (SCM, ERP, WMS, TMS, etc.) – 10.0 %;

- the use of innovative technologies: 6.8 % use, 14.5 % are ready to use, 50.4 % do not use, 28.1 % plan. Of these, 20 % are ready to use blockchain to increase the stability and efficiency of supply chains, 27.7 % are ready to use radio frequency identifiers (RFID), 17.7 % are ready to use digital platforms in commerce, and 14.1% are ready to use information technology;

- plan to use marketplaces in the future – 43.6 %, smart contracts – 36.4 %, digital platforms – 36.4 %, Internet of Things (IoT) – 20.4 %, blockchain - 17.9 %.

Considering the problem of creating a modern cold supply chain for PP as the main element of the food market infrastructure, it is necessary to represent the volumes of produced and consumed, the volumes of stored and transported agricultural raw materials and finished food and fish products. Such information is not available everywhere.

According to [9], the annual output of fresh crop production (vegetables, potatoes, fruits and berries) over the past 2-3 years is 12–14 million tons. Of these, 4 – 4.5 million tons (1/3 part) are used for sale, 2.5 – 3 million tons for storage, 2.5 – 4.0 million tons for processing.

The services of enterprises of auxiliary transport activities for storage also show a decrease in the number of places and the capacity of one-time storage of food products, vegetables and fruits. There has been a sharp increase (by 4 times) in the capacity of warehouses for storing food products to 1022.3 thousand square meters (Table 1).

Revenues from auxiliary transport activities of enterprises show that storage and warehousing services increased by 155.0 % – from 17.69 billion tenge to 27.44 – billion tenge (Figure 2). Refrigerated cargo storage services decreased from 1.14 – billion tenge in 2016 to 0.26 billion tenge in 2021, and in 2022 increased to 1.85 – billion tenge (7 times) or by 62 % compared to 2016.

Table 1 – Number, capacity and income per unit of one-time storage places from the services of enterprises of auxiliary transport activities of the Republic of Kazakhstan

Warehouse performance indicators	Purpose of warehouses	2018	2019	2020	2021	2022	2022 to 2021, %
Number of one-time storage places, units.	food storage warehouses	210	205	211	198	126	63,6
	warehouses for storing vegetables and fruits	23	22	19	18	13	56,5
One-time storage capacity	warehouses for storing food products, thousand sq.m.	301,5	299,4	303,3	244,5	1022,3	339,1
	warehouses for storing vegetables and fruits, thousand sq.m.	74,1	73,2	73,4	69,2	61,3	82,7
Revenue per unit of one-time storage space, billion tenge	warehouses for storing food products, billion tenge. per unit	0,021	0,024	0,021	0,014	0,142	10.1 times
	warehouses for storing vegetables and fruits, billion tenge. per unit	0,089	0,088	0,084	0,104	0,217	2.1 times
Note: Compiled and calculated based on data [9]							

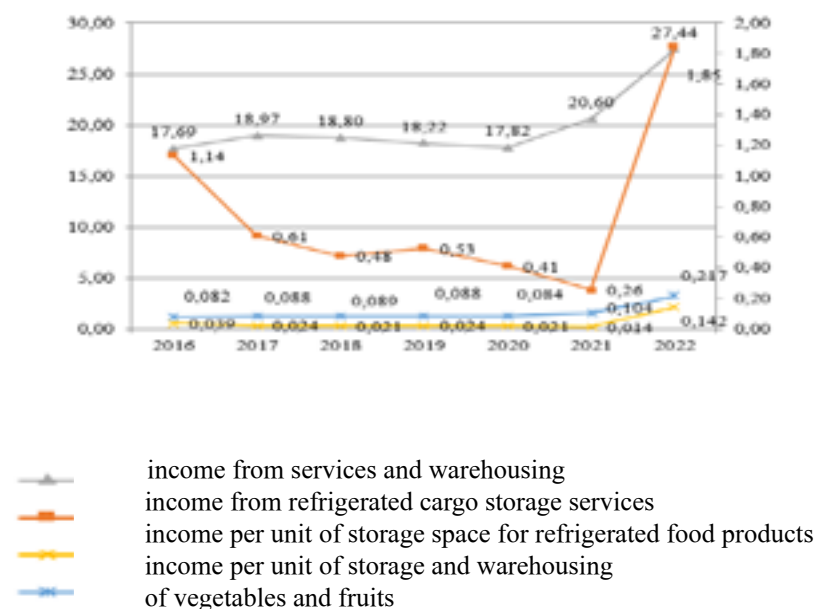

Figure 2 – Revenues from auxiliary transport activities of enterprises for 2016-2022*, billion tenge.

Note: Developed by the authors based on the materials [9]

Income per unit of one-time storage of food products and storage and warehousing services in 2019-2021 decreased, but in 2022, compared to 2021, they increased by 10.1 and 2.1 times, respectively. This suggests that this type of business has growth potential. Moreover, vegetable and fruit storage services are 2-4 times more efficient than refrigerated food storage services.

There is an acute shortage of high-quality cold formulations: an insufficient number of modern structures with equipment that can provide various temperature options. The main reason is the high cost of creating logistics facilities and the lack of government support.

Only the consolidation of the industry, namely, the union of manufacturers, retailers, suppliers of logistics services, equipment and technologies, can solve the problem of guaranteeing the freshness and quality of perishable goods for the consumer [10].

In our opinion, regulatory documents should be developed and adopted to prevent fraud in the trade of perishable agricultural products, as well as measures to maintain the cold chain.

Warehouses and storages should be located not only in the places of production, as is happening now, but also in places closer to the main consumers, depending on the quality and quantity of products. This allows you to reduce spring costs and increase prices out of season. This issue requires a more in-depth study for each range of PP.

An analysis of income from auxiliary transport activities showed that income per unit of places for one-time storage and warehousing of fruits and vegetables is higher than income from food storage services. This can be explained by the fact that with long-term storage of fruits and vegetables (6-7 months), costs increase and, accordingly, high prices for products.

Summarizing the results of the analysis of the state of the logistics infrastructure and logistics of the supply chains of the PP, we have formulated the following problems that hinder the development and improvement of the efficiency of the logistics infrastructure of storage, delivery and packaging industry:

- insufficient development and shortage of a network of storage, packaging and delivery infrastructure to attract additional storage volumes and ensure continuous delivery to consumers;
- insufficient development of modern transport and logistics services;
- insufficient level of development of the “soft infrastructure”, digitalization and automation for managing the processes of production, storage, transportation, data and document exchange between the participants in the process;
- an acute shortage of large-capacity refrigerators for international transportation.
- the absence of a tariff setting system for storage services and other regulated services;
- frequent violation of delivery deadlines, heavy wear and shortage of warehouses and freezing equipment, the competence of specialists require constant improvement;
- low level of integration in joint planning, organization and supply chain management.

Conclusions

So, today in Kazakhstan there are no organizations responsible for solving the problems of the cold chain and monitoring the effectiveness of their functioning. The problems of lack of transparency and traceability of the supply chain should be solved by organizing the vertical integration of farmers - producers of PP, using innovative technologies: the Internet of Things, blockchain, remote temperature

control technologies. It is necessary to develop local wholesale markets, aggregation centers and processing centers; invest in cold chain infrastructure; provide integrated cold chain solutions, including the development of auxiliary infrastructure.

This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19677634).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Raimbekov, Zh., Abylaikhanova, T. Ordabayeva, M.** The Impact of Agri-Food Supply Channels on the Efficiency and Links in Supply Chains // *Economies*. – 2023. – Vol.11 (8). – P. 206.

2 **Максимова, Е. К.** Строительство хранилищ – в начале пути. В России не хватает современных складских мощностей на 5 млн т // *Агроинвестор*. – 2017. – № 11 (118). – С. 42–45.

3 **Стив, Аллен.** Экономический коридор «Алматы-Бишкек». Национальные генеральные планы по оптовым рынкам и Стратегия развития оптовых распределительных центров Казахстана. [Электронный ресурс]. <https://www.almaty-bishkek.org/uploads/reports/2018-KAZ-Wholesale-Market-Master-Plan-ru.pdf>.

4 **Раимбеков, Ж. С., Сыздыкбаева, Б. У.** Формирование и развитие товаропроводящей системы на продовольственном рынке Казахстана. Монография. – Астана : ИП «Булатов А.Ж.», 2022. – 446 с.

5 **Shashi Centobelli, P., Cerchione, R. and Ertz, M.** Food cold chain management : what we know and what we deserve // [Supply Chain Management](#). – 2020. – Vol. 26, No. 1. – P. 102–135.

6 **Gorbunova, N. A., Kornienko, V. N.** Management of food cold chains traceability amid the COVID-19 pandemic // *Theory and Practice of Meat Processing*. – 2022. – Vol. 7, No. 3. – P. 142–149.

7 **Бекмурзаев, И. Д., Серба, В. Я.** Проблемы и перспективы развития рынка холодной логистики // *Индустриальная экономика*. – 2023. – №1. – С. 27–32.

8 **Турсынбаев, Е. Е., Жайлаубек, Е. Е., Немасипова, А.Н., Сарбаев С. Ш.** Исследование элементов логистических цепей доставки скоропортящихся грузов // *Вестник КазАТК*. – 2020. – № 2 (113). – С.161–167.

9 Bureau of national statistics agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]. <https://stat.gov.kz/en/>.

10 **Атжанова, А. Н., Симакова, З. Л., Сидоренко, Ю. А.** Проблемы холодовых цепей поставок // *Неделя науки СПбПУ : Материалы науч. конф.* – СПб., 2018. – Часть 3. – С. 155–158.

REFERENCES

1 **Raimbekov, Zh., Abylaikhanova, T. Ordabayeva, M.** The Impact of Agri-Food Supply Channels on the Efficiency and Links in Supply Chains // *Economies*. – 2023. – Vol.11 (8). – P. 206.

2 **Maksimova, E. K.** Stroitel'stvo hranilishch – v nachale puti. V Rossii ne hvataet sovremennykh skladskikh moshchnostej na 5 mln t [Construction of storage facilities is at the beginning of the journey. Russia lacks modern storage capacity by 5 million tons] // *Agroinvestor*. – 2017. – № 11 (118). – С. 42–45.

3 **Steve, Allen.** Ekonomicheskij koridor «Almaty-Bishkek». Nacional'nye general'nye plany po optovym ryнкam i Strategiya razvitiya optovykh raspredelitel'nykh centrov Kazakhstana. [Economic corridor «Almaty-Bishkek». National Master Plans for Wholesale Markets and Development Strategy for Wholesale Distribution Centers in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – <https://www.almaty-bishkek.org/uploads/reports/2018-KAZ-Wholesale-Market-Master-Plan-ru.pdf>

4 **Raimbekov, Zh. S., Syzdykbaeva, B. U.** Formirovanie i razvitie tovaroprovodyashchej sistemy na prodovol'stvennom rynke Kazakhstana [Formation and development of the commodity distribution system in the food market of Kazakhstan]. Monograph. – Astana : IP «Bulatov A. Z.», 2022. – 446 с.

5 **Shashi Centobelli, P., Cerchione, R. and Ertz, M.** Food cold chain management: what we know and what we deserve // *Supply Chain Management*. – 2020. – Vol. 26. – No. 1. – P. 102–135.

6 **Gorbunova, N. A., Kornienko, V. N.** Management of food cold chains traceability amid the COVID-19 pandemic // *Theory and Practice of Meat Processing*. – 2022. – Vol. 7, No. 3. – P. 142–149.

7 **Bekmurzaev, I. D., Serba, V. Ya.** Problemy i perspektivy razvitiya rynka holodnoj logistiki [Problems and prospects for the development of the cold logistics market] // *Industrial Economics*. – 2023. – № 1. – С. 27–32.

8 **Tursynbaev, E. E., Zhailaubek, E. E., Nemasipova, A. N., Sarbaev S. Sh.** Issledovanie elementov logisticheskikh cepej dostavki skoroportyashchihsya грузов [Study of elements of logistics chains for the delivery of perishable goods] // *Vestnik KazATK*. – 2020. – № 2 (113). – С. 161–167.

9 Bureau of national statistics agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]. <https://stat.gov.kz/en/>

10 Atzhanova, A. N., Simakova, Z. L., Sidorenko, Yu. A. Problemy holodovoyh cepej postavok [Problems of cold supply chains] // Science Week SPbPU : Scientific materials. conf. – St. Petersburg, 2018. – Part 3.

Received 30.01.24

Received in revised form 23.04.24

Accepted for publication 28.05.24

Ж. С. Раимбеков¹, Б. У. Сыздықбаева¹, *Ж. Б. Рахметулина¹,
А. А. Рахметулина²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

²С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.

30.01.24 ж. баспаға түсті.

23.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

28.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ТЕЗ БҰЗЫЛАТЫН ӨНІМДІ ЖЕТКІЗУДІҢ СУЫҚ ТІЗБЕГІНІҢ ОТАНДЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУ

Жұмыстың мақсаты – еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің (АӨК) тез бұзылатын өнімді (ТБӨ) жеткізудің суық тізбегіне талдау жүргізу, температуралық режимді сақтауды талап ететін ТБӨ өндірісінің көлеміне баға беру; көліктің барлық түрлерімен ҚР тез бұзылатын жүктерді тасымалдауға талдау жүргізу, елдегі тоңазытқыш көлік құралдарының жүк көтергіштігін талдау, ТБӨ жеткізу тізбектерінде сақтау және тасымалдау инфрақұрылымының проблемаларын анықтау, олардың даму бағыттарын анықтау, суық тізбек инфрақұрылымының жұмыс істеуі мен дамуының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Жұмыста жалпылау мен салыстырмалы талдаудың статистикалық және аналитикалық әдістері, сараптамалық сауалнама қолданылды.

Жұмыста бизнес пен мемлекет үшін ТБӨ суық тізбегі салаларын жақсарту бойынша ұсынымдар берілді, атап айтқанда: тамақ өнімдерінің жүріс тізбегін дамыту, суық тізбек нарығын реттеу мәселелерін шешу бойынша өкілеттіктер жүктелетін уәкілетті мемлекеттік орган құру қажет; ТБӨ айналымын жақсарту бойынша жаңа нормативтік құжаттарды қабылдау; жүріс тізбегіне инвестициялар тарту, кадрлар даярлау.

Кілтті сөздер: тез бұзылатын өнімдер; жеткізу тізбегі; логистикалық инфрақұрылым; көкөніс қоймасы; азық-түлік қоймасы.

Ж. С. Раимбеков¹, Б. У. Сыздықбаева¹, *Ж. Б. Рахметулина¹,
А. А. Рахметулина²

¹Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск;

²Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Астана.

Поступило в редакцию 30.01.24

Поступило с исправлениями 23.04.24

Принято в печать 28.05.24

РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ХОЛОДОВОЙ ЦЕПИ ПОСТАВОК СКОРОПОРТЯЩЕЙСЯ ПРОДУКЦИИ

Цель работы – провести анализ холодной цепи поставок скоропортящейся продукции (СПП) агропромышленного комплекса (АПК) страны, дать оценку объема производства СПП, требующего соблюдения температурного режима; провести анализ перевозок скоропортящихся грузов РК всеми видами транспорта, проанализировать грузоподъемность холодильных транспортных средств в стране, выявить проблемы инфраструктуры хранения и транспортировки в цепях поставок СПП, определить направления их развития, разработать рекомендации по повышению эффективности функционирования и развития инфраструктуры холодной цепи. В работе использованы статистические и аналитические методы обобщения и сравнительного анализа, экспертный опрос.

В работе даны рекомендации для бизнеса и государства по улучшению сфер холодной цепи СПП, а именно: необходимо создать уполномоченный государственный орган, на который будут возложены полномочия по развитию ходоовой цепи пищевых продуктов, по решению вопросов регулирования рынка холодной цепи; принятию новых нормативных документов по улучшению оборота СПП; инвестиций в ходоовую цепь, подготовки кадров.

Ключевые слова: скоропортящаяся продукция; цепочка поставок; логистическая инфраструктура; овощехранилище; склад продовольственной продукции.

<https://doi.org/10.48081/LHCX1225>

***Д. А. Рахметова¹, А. А. Нұрғалиева¹, Г.С. Мукина¹,
В. Есмағзам¹, Д. Н. Ермагамбетов²**

¹Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

²Павлодар облысының кәсіпкерлік және индустриалды-инновациялық даму басқармасы, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

*e-mail: d.life.d@mail.ru

ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақала туристік индустрияның белгілі бір елдің экономикалық дамуының әртүрлі аспектілеріне әсерін жан-жақты талдау болып табылады. Зерттеу бірнеше кезеңдерге бөлінеді, олардың әрқайсысы туризм әсерінің белгілі бір аспектілерін көрсетеді. Жұмыстың бірінші кезеңі елдегі туристік индустрияның қазіргі жағдайын, оның ішінде келушілер туралы статистиканы, туризмнен түсетін кірістерді талдауға арналған және инфрақұрылымға шолу. Осы саладағы әдебиеттер мен алдыңғы зерттеулерге шолу жасалады. Екінші кезеңде туризмнің экономикаға әсер етуінің негізгі объектілері, мысалы, қонақ үй саласы, Көлік, мәдени және табиғи көрікті жерлер, сондай-ақ әлеуметтік-мәдени және экономикалық аспектілерге әсері ерекшеленеді. Оң және теріс әсердің белгілері талданады. Үшінші кезең туризмнің әлеуметтік-экономикалық пайдасын бағалауды, соның ішінде жұмыс орындарын құруды, халықтың табысын арттыруды және шағын бизнесті дамытуды қамтиды. Зерттеу сонымен қатар туризмнің тұрақты дамуына ықпал ететін факторларды анықтайды. Мақаланың қорытынды бөлімінде жүргізілген зерттеу нәтижелерін қорытындылайтын қорытындылар бар. Индустрияны дамыту мен табиғи және мәдени ортаны сақтау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, елдегі туризмнің жағдайын жақсарту бойынша ұсыныстар жасалады. Бұл мақала тұрақты экономикалық дамуға ықпал ететін тиімді туристік саясатты қалыптастыру үшін пайдалы практикалық тұжырымдар ұсынады.

Кілтті сөздер: туризм, экономика, туристік әлеует, туристік саясат, мемлекет

Кіріспе

Туризм қазіргі таңда жай ғана демалыс орыны мен ойын-сауық саласы ғана болып есептелмейді. Ол көптеген елдердің маңызды факторына айналып, қомақты табыс көзі мен жұмыс орындарын ашты. Туризмнің ел экономикасына әсер ету механизмдерін түсіну тиімді даму стратегияларын қалыптастырудың кілті болады. Бұл бірнеше факторларға байланысты.

Біріншіден, туризм көптеген елдердің әлеуметтік-экономикалық жағдаятын жақсартатын әлемдік экономиканың басты құрамы болып табылады. Туристік индустрияның өсуі жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) айтарлықтай үлес қосады, жаңа жұмыс орындарын ашады, инфрақұрылымды дамытады және халықтың өмір сүру деңгейін жақсартады.

Екіншіден, туризм экономиканың әртүрлі салаларына, соның ішінде қонақ үй шаруашылығына, көліктерге, мейрамханаларға, қызмет көрсету салаларына, мәдениет кәсіпорындарына кешенді әсер етеді. Осы қарым-қатынастарды зерттеу туризмнің елдің экономикалық ландшафтын қалай қалыптастыратынын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, тақырыптың өзектілігі әлемдік туризмнің қарқынды өсуі мен халықтың ұтқырлығының артуы жағдайында қазіргі заманғы жағдайда көрінеді. Бұл дамудың жаңа мүмкіндіктерін туғызып қана қоймайды, сонымен қатар туризмнің тұрақтылығы, мәдени мұраны сақтау және экологиялық тұрақтылық сияқты мәселелерді көтереді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тақырыпты таңдау оның экономикалық дамуға айтарлықтай әсер етуімен, туризмдегі әлемдік трендтер контекстіндегі өзектілігімен және туристік секторды дамытудың тиімді стратегияларын тұжырымдау үшін кешенді зерттеулер жүргізу қажеттілігімен негізделеді. Мұндай зерттеулердің нәтижелерінің практикалық маңыздылығы жоғары және туризм саясаты мен экономиканы басқару саласында негізделген шешімдер қабылдауға негіз бола алады.

Материалдар мен әдістер

Туризм индустриясы экономикалық жүйенің элементі ретінде басқа салалармен және секторлармен тығыз байланысты [1]. Қазіргі әлемде іскерлік туризм әртүрлі аумақтардың экономикалық дамуында жергілікті және халықаралық деңгейде маңызды орын алады. Іскерлік туризм немесе корпоративтік туризм конференцияларға, семинарларға, көрмелерге немесе серіктестермен кездесулерге қатысу сияқты іскерлік мақсаттармен

байланысты саяхат. Қалалар мен елдер экономикаға әкелетін әлеуетті мойындай отырып, іскер туристерді белсенді түрде тарта бастады [2].

2019 жылғы жаһандық пандемияға дейін туризм секторы әлемдегі ең табысты салалардың бірі болды және көптеген мемлекеттердің бюджетіндегі негізгі үлесті иеленді [3]. COVID-19 пандемиясынан зардап шеккен бірінші сала – туризм. Осы індетке байланысты халық арасында туризмге сұраныс күрт төмендеді. Туризм индустриясы жылына шамамен 1,7 триллион доллар табыс әкелсе, бұл сектор пандемия кезінде 70%-ға құлдыраған және құлдырауын жалғастыруда. Дүние жүзіндегі көптеген елдер коронавирустың таралуын болдырмау және халқын қорғау үшін шекараларын жабуға мәжбүр болды. Түрлі әуе компаниялары, соның ішінде теміржол және әуе компаниялары рейстерін тоқтатты. Сонымен қатар, бүгінде көптеген елдер туризм субъектілерінің қызметінде проблемалармен бетпе-бет келіп отыр [4].

Қазақстан өзінің географиялық орналасуының арқасында әлемнің түкпір-түкпірінен туристерді тартады. Республика белгілі туристік тартымдылық емес және шетелдік туристер мен Орталық Азиядан келген туристер арасында үлкен сұранысқа ие емес. Дегенмен, Кеңес Одағының құрамында болу тарихына байланысты елде әйгілі КСРО қалдықтарын зерттегісі келетін туристерді тартатын көптеген тарихи орындар бар [5]. Кейбір шет елдердің табысты халықаралық тәжірибесі ішкі туризм мен қонақжайлылық мәселелеріне жаңаша көзқараспен қарауға және Қазақстанды осы салада табысты ете алатын негізгі бағыттарды ұсынуға мүмкіндік береді. Оңтүстік-Шығыс Азия тәжірибесін пайдалана отырып, ел ішінде туристік мақсаттағы саяхаттардың өсуіне аумақтың басқалардан ерекше, жағымды, туристік имиджін қалыптастыру ықпал етеді деп болжауға болады. Әлемдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстандағы туризм индустриясының жетістіктері көбінесе жергілікті және аймақтық билік органдарының қаншалықты тығыз байланыста екендігіне және бизнес пен ғылыми қауымдастықтың туризмді табысты дамыту жолдарын іздеуде қаншалықты белсенді әрекет ететініне байланысты деп айтуға болады. қонақжайлылық индустриясы [6].

Бүгінгі таңда туризм индустриясы үшінші сектордың дамуының да, мемлекет пен аймақтың жалпы әл-ауқатының деңгейінің өзіндік өлшеміне айналуда. Туризм демалу ғана емес, сонымен бірге рекреация. Ол жергілікті мәдениеттің қалай дамып жатқанын көрсетеді және өзі қоршаған әлемді зерттеу тәсіліне және халықтың денсаулығын сақтау мен қалпына келтірудің тәсіліне айналады. Туризмді дұрыс және жан-жақты дамытып, алға жылжытқанда Қазақстан әлемдегі бәсекеге қабілетті отыз елдің қатарына кіре алады [7].

Туризм саласын дамытудың заманауи шарттары соңғы уақытта айтарлықтай өзгерді. Туристік нарық шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы қатал бәсекемен сипатталады, қызмет көрсету технологиялары мен туристердің қалауы айтарлықтай тез өзгеріп, туристік қызметтің жаңа түрлері пайда болуда [8].

Қазақстанда бірегей ұлттық туристік өнімді табысты өткізіп қана қоймай, мұнай секторынан тұрақты табыс алуға ғана емес, сонымен қатар қонақтарды мәдениетімен, дәстүрлерімен, дәстүрлерімен таныстыруға мүмкіндік беретін туризмнің барлық түрін дамыту қажет. халықтардың әдет-ғұрыптары [9]. Қазіргі және өткен геосаяси жағдай Пандемия ішкі туризмді белсендіру үшін ерекше жағдайлар жасады және, әрине, туризмі дамып жатқан аймақтардың барлық экономикалық секторлары қазір күшті мультипликативті әсерді бастан кешіруде [10].

Туризм қатысушы елдер мен елдердің әртүрлі аймақтары арасындағы ынтымақтастықты арттыру және байланыстарды орнатуда маңызды рөл атқарады. Туризмнің әсері әдетте екі функцияға бөлінеді: өзгерістердің елдің дамуына әсері және ел аралық қатынастарға әсері [11].

Зерттеу шеңберінде талдау, салыстыру және жүйелік тәсіл қолданылды. Статистикалық әдістерді қолдану туристік ағындар, кірістер, жұмыспен қамту және басқа да экономикалық көрсеткіштер сияқты сандық көрсеткіштерді бағалау үшін маңызды. Түрлі елдер арасындағы туризм көрсеткіштерін салыстыру айырмашылықтар мен жалпы тенденцияларды анықтау үшін маңызды. Түрлі уақыт кезеңіндегі туристік қызметтегі өзгерістерді талдау ұзақ мерзімді тенденциялар мен қысқа мерзімді өзгерістерді анықтау үшін қажет. Жүйелі тәсілді пайдалана отырып, туризм индустриясын экономикаға, әлеуметтік аспектілерге, мәдени мұраға және қоршаған ортаға әсерін қамтитын өзара байланысты жүйе ретінде қарастыруға болады. Бұл әдістер бірге әсер етудің әртүрлі аспектілерін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. туризмнің елдің дамуы мен экономикасы бойынша олардың өзара байланысының сандық және сапалық аспектілерін ескере отырып.

Нәтижелер мен талқылаулар.

Соңғы жылдары Қазақстанда туризм инфрақұрылымы белсенді дамып келеді. Елімізде жаңа қонақүйлер, мейрамханалар, туристік орталықтар және басқа да нысандар бой көтерді. Сондай-ақ экотуризм, тау шаңғысы туризмі, сауықтыру туризмі және туризмнің басқа да түрлерінің инфрақұрылымын дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Түрлі елдер арасындағы туризм көрсеткіштерін салыстыру айырмашылықтар мен жалпы тенденцияларды көрсетеді. Мәселен, Дүниежүзілік туристік ұйымның мәліметі бойынша 2022 жылы Қазақстан

шетелдік туристер саны бойынша әлемде 110-орынға шықты. Бұл еліміздің туризмді одан әрі дамытуға әлеуеті бар деген сөз.

Қазақстандағы туризм индустриясының қазіргі жағдайы келесі тенденциялармен сипатталады: елге келетін шетелдік туристер санының артуы, туризмнен түсетін табыстың артуы, туризм инфрақұрылымының дамуы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметі бойынша 2023 жылы елімізге 8,5 млн турист келді, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 20 %-ға көп (1-кесте). Оның 6,8 миллионы шетелдік туристер болса, 1,7 миллионы ішкі туристер. Шетелдік туристер саны бойынша көшбасшы Қытай (1,8 миллион адам), одан кейін Ресей (1,2 миллион адам), Өзбекстан (0,7 миллион адам), Қырғызстан (0,6 млн адам) және Түркия (0,5 млн адам).

Кесте 1 – 2022–2023 жж Қазақстанға қатынасу бойынша статистикалық мәліметтер

Жылы	Туристер саны (млн)	Шетелдік туристер саны (млн)	Ішкі туристер саны (млн)
2022	7,1	5,6	1,5
2023	8,5	6,8	1,7
Ескерту: авторлар негіздемесінде құрастырылған			

Кестеден көріп отырғанымыздай, Қазақстанда шетелдік туристердің келуінің артуы байқалады, бұл бірқатар факторлармен байланысты: елдегі экономикалық жағдайдың жақсаруы, туризм инфрақұрылымының дамуы, белсенді маркетинг. Қазақстанды туристік бағыт ретінде таныту науқаны.

Статистика комитетінің мәліметі бойынша, 2023 жылы туризмнен түскен табыс 5,6 млрд АҚШ долларын құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 25 %-ға артық. Туристік табыстың негізгі көздері: тұру (36 %), көлік (28 %), азық-түлік (17 %), сауда (10 %) және басқа қызметтер (9 %). 2022 жылы туризмнен түсетін салық түсімдері мен қазақстандық орналастыру орындары көрсететін қызметтер көлемі өткен жылдармен салыстырғанда айтарлықтай өсті (2-кесте).

Кесте 2– 2019–2022 жж. Қазақстандағы туризмнің даму динамикасы

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022
Туризмнен түскен салықтық төлем, млрд теңге	200,5	100,5	169,5	389

Туризмнен түскен салықтық төлемнің өсу көрсеткіші, %	100	50	62	194
Қазақстандық орналастырулар көрсеткен қызметтердің көлемі, млрд				
Қазақстандық орналастырулар көрсететін қызметтер көлемінің өсу қарқыны, %	100,5	63,2	82,7	125,7
	100	-36,8	28,6	62,2
Ескерту: авторлармен құрастырылған [2]				

2-кестеге сәйкес 2022 жылы туризмнен түскен салық түсімдері 389 млрд теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 60%-ға артық. Бұл туризм индустриясының ел экономикасына қосқан үлесі артып келе жатқанын көрсетеді. 2022 жылы қазақстандық орналастыру орындарының қызмет көрсету көлемі 125,7 млрд теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 45%-ға артық. Бұл туристер елде көбірек уақыт өткізіп, көп ақша жұмсайды деген сөз.

Туристік көрсеткіштері Қазақстанға ұқсас елдердің ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- Өзбекстан (2022 жылы 6,2 миллион шетелдік турист)
- Қырғызстан (2022 жылы 2,8 миллион шетелдік турист)
- Тәжікстан (2022 жылы 1,9 миллион шетелдік турист)
- Түрікменстан (2022 жылы 1,7 млн шетелдік турист)

Бұл елдерде де бай тарихы мен мәдениеті, туристерді қызықтыра алатын табиғи сұлулығы бар.

Бұл көрсеткіштерді салыстыру келесі тенденцияларды анықтайды:

1 Өзбекстан Орталық Азиядағы туризмді дамытудың ең үлкен әлеуетіне ие.

2 Қырғызстанның да туризмді дамытудың болашағы зор.

3 Тәжікстан мен Түрікменстанның туризмді дамыту әлеуеті аз, бірақ туристерді де тарта алады.

Кесте 3 – Туризмнің Қазақстан экономикасына оң әсері

Әсер ету объектісі	Әсер ету белгілері
Гостиничная сфера	
Туризмнен түскен салықтық төлем, млрд теңге	2022 жылы Қазақстандағы қонақүй бизнесінен түскен кіріс 1,5 трлн теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 15 %-ға артық..

Туризм саласында жаңа жұмыс орындарын құру	2022 жылы Қазақстанда туризм саласында шамамен 500 мың адам жұмыспен қамтылды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 10%-ға артық.
Қонақ үй бизнесінің инфрақұрылымын дамыту	2022 жылы Қазақстанда 100 жаңа қонақүй салынып, қайта жаңғыртылды.
Ескерту: авторлар құрастырған	

3-кестедегі мәліметтер туризмнің экономикаға оң әсерін көрсетеді. Бұл жаңа жұмыс орындарының ашылуына, табыстың өсуіне және инфрақұрылымның дамуына септігін тигізеді. Алайда туризм Қазақстан экономикасы үшін қоршаған ортаның ластануы және мәдени мұраның бұзылуы сияқты жағымсыз салдарларға әкелуі мүмкін. 2022 жылы туристер 100 мың тонна қоқыс тастайды. Қазақстанда жойылды, туризмге қатысты 100 мәдени мұраны бұзу оқиғасы болды.

Туризм – Қазақстан экономикасының перспективалық саласы. Оның одан әрі дамуы үшін айтарлықтай әлеуеті бар және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі үлес қоса алады. Дегенмен, туризм Қазақстан экономикасына оң әсер етуі үшін оның кері әсерін азайту шараларын қолдану қажет.

Туризмнің Қазақстан экономикасына оң ықпалының мысалдары:

1 2022 жылы Қазақстанда жаңа Hilton Almaty қонақүйі ашылды. Қонақ үй құрылысына 100 миллион АҚШ доллары жұмсалды. Қонақүйде 500 жұмыс орны ашылды.

2 2022 жылы Қазақстанда «Ұлы Жібек жолы» жаңа туристік бағыты іске қосылды. Маршрут еліміздің бірнеше аймақтарын басып өтеді және тарихи-мәдени көрікті жерлерге баруды қамтиды. Маршрут әлемнің түкпір-түкпірінен келген туристер арасында танымал.

Туризмнің Қазақстан экономикасына кері әсерінің мысалдары:

1 2022 жылы Қазақстанда туристік топтардың Балқаш көлін ластау фактісі анықталды. Туристер су қоймасын ластаған қоқысты қалдырды.

2 2022 жылы Қазақстанда туристер археологиялық ескерткішті қирату оқиғасы тіркелді. Туристер ескерткіштің аумағында от жағып, оның зақымдануына әкелді.

Туризмнің Қазақстан экономикасына кері әсерін азайту үшін келесі шараларды қабылдау қажет:

1 Туристердің экологиялық және мәдени нормаларды сақтауын бақылауды күшейту.

2 Туристерге экологиялық білім беру жүйесін құру.

3 Туризмнің қоршаған ортаға және мәдени мұраға теріс әсерін азайтуға бағытталған туризм индустриясының инфрақұрылымын дамыту.

Туризм экономиканың ең жылдам дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады, ол туризммен байланысты әртүрлі қызмет түрлерінде жаңа жұмыс орындарын ашады. 2022 жылы Қазақстанның туризм саласында шамамен 500 мың адам жұмыспен қамтылды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 10 %-ға көп. Туризм жеке тұлғаларға да, мемлекетке де табыс әкеледі. Бұл халықтың өмір сүру деңгейінің артуына және оның әлеуметтік жақсаруына әкеледі. 2022 жылы Қазақстанда туризмнен түскен кіріс 1,5 трлн теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 15 %-ға артық. 2022 жылы Қазақстанда туризм саласында 100 мыңға жуық жаңа шағын кәсіпорын құрылды.

Осылайша, Қазақстандағы туризмнің дамуында оң динамика бар деп қорытынды жасауға болады. Елімізде туризмді одан әрі дамыту үшін келесі бағыттарға назар аудару қажет: туризмнің инфрақұрылымын дамыту, визалық режимді жақсарту және туризм саласындағы адами капиталды дамыту. Туристерге сапалы қызмет көрсету үшін туризм саласында білікті мамандарды дайындау қажет. Қазақстанда туризм саласына мамандар дайындайтын бірнеше жоғары оқу орындары бар. Дегенмен, туризм саласының білікті кадрларға деген сұранысын қанағаттандыру үшін білімнің бұл саласын одан әрі дамыту қажет.

Қорытынды

Зерттеу негізінде келесі қорытындыларды жасауға болады:

1 Туризм Қазақстан экономикасына оң әсерін тигізеді, жұмыс орындарын құруға, табыстарды арттыруға және шағын кәсіпкерлікті дамытуға көмектеседі. Бірақ туризм Қазақстан экономикасына қоршаған ортаның ластануы, мәдени мұраға зияны сияқты кері әсерін тигізуі мүмкін. туризмнің Қазақстан экономикасына оң әсер етуі үшін оның теріс әсерін азайту және тұрақты туризмді дамыту бойынша шаралар қабылдау қажет.

2 Туризмнің Қазақстан экономикасына оң әсерін тигізетіндігі туралы тұжырым зерттеу деректерімен расталады. Атап айтқанда, 2022 жылы Қазақстанда туризм саласында 500 мыңға жуық адам жұмыспен қамтылды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 10 пайызға артық. 2022 жылы Қазақстанда туризмнен түскен кіріс 1,5 трлн теңгені құрады, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 15 %-ға артық. Қазақстанда туризм саласында 100 мыңға жуық жаңа шағын кәсіпорын құрылды.

3 Зерттеу нәтижелері туризм Қазақстан экономикасының маңызды саласы болып табылады, оның одан әрі дамуы үшін айтарлықтай әлеуеті бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Туризм елдің әлеуметтік-

экономикалық дамуына елеулі үлес қоса алады, бірақ ол үшін оның кері әсерін азайту және тұрақты туризмді дамыту шараларын қолдану қажет.

Зерттеуді одан әрі дамыту үшін туризмнің Қазақстан экономикасына оң және теріс әсерін тигізетін факторларға неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жасау қажет. Сондай-ақ туризмнің кері әсерін азайту және тұрақты туризмді дамыту бойынша нақты шараларды әзірлеу қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Гурьева, Е. В.** Региональный туризм в Российской Федерации: влияние институциональных факторов на его развитие (на примере Волгоградской области) [Текст] // Наука. Общество. Государство. – 2023. – Т. 11. № 2(42). – С. 75-85.

2 **Карпов, Д. А.** Влияние делового туризма на экономику городов и стран [Текст] // Экономика и управление : проблемы, решения. – 2023. – Т. 4. № 10 (139). – С. 45–53.

3 **Акишева, А. С.** Влияние устойчивого туризма на экономику [Текст] // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л. Н. Гумилева. – 2021. – № 1. – С. 201–207.

4 **Каллакова, Б. Б.** Влияние пандемии на сферу туризма и пути ее восстановления : обзор мирового и национального сектора [Текст] // Theoretical & Applied Science. – 2023. – № 5(121). – С. 74–76.

5 **Прудникова, Н. Г.** развитие туризма в Казахстане [Текст] // Наука и туризм: стратегии взаимодействия. – 2022. – № 14. – С. 119–127.

6 **Турсинова, Т. Т.** Туризм в Казахстане: перспективы развития в современных условиях [Текст] // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Химия. География. Экология. – 2023. – № 2(143). – С. 71–78.

7 **Есимова, Д. Д.** К вопросу о перспективах развития туристской отрасли в Ақмолинской области [Текст] // Наука и туризм : стратегии взаимодействия. – 2022. – № 14. – С. 72–83.

8 **Муканов, А. Х.** Особенности и признаки современных туристских кластеров [Текст] // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2022. – № 2. – С. 262–273.

9 **Сартова Р. Б.** Туризм в системе национальной экономики Казахстана [Текст] // Национальные экосистемы : сборник научных трудов по итогам проведения I-III Международных научно-практических конференций, Курган, 25 ноября 2019 года – 16 декабря 2022 года. – Курган : Курганский государственный университет, 2023. – С. 104–107.

10 **Тишук, М. О.** Влияние туризма на инвестиционное поведение населения : опыт Калининградской области [Текст] // Российские регионы : взгляд в будущее. – 2022. – Т. 9. – № 3-4. – С. 51–63.

11 **Ершов, Б. А.** Влияние российского туризма на международные отношения / Б. А. Ершов, И. А. Гребенников, Д. В. Яновский // Проблемы социальных и гуманитарных наук. – 2023. – № 1(34). – С. 135–140.

REFERENCES

1 **Guryeva, E. V.** Regional'nyy turizm v RF : vliyaniye institutsional'nykh faktorov na yego razvitiye (na primere Volgogradskoy oblasti) [Regional Tourism in the Russian Federation : The Impact of Institutional Factors on its Development (Case Study of the Volgograd Region)] [Text] // Science. Society. State. – 2023. – Vol. 11. No. 2(42). – P. 75–85.

2 **Karpov, D. A.** Vliyaniye delovogo turizma na ekonomiku gorodov i stran [The Influence of Business Tourism on the Economy of Cities and Countries] [Text] // Economics and Management: Problems, Solutions. – 2023. – Vol. 4. No. 10(139). – P. 45–53.

3 **Akischeva, A. S.** Vliyaniye ustoychivogo turizma na ekonomiku [The Impact of Sustainable Tourism on the Economy] [Text] // Economic Series of the Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. – 2021. – No. 1. – P. 201-207.

4 **Kallakova, B. B.** Vliyaniye pandemii na turisticheskuyu otrasl' i putiye ye vosstanovleniya : obzor mirovogo i natsional'nogo sektorov [The Impact of the Pandemic on the Tourism Industry and Ways of Its Recovery: A Review of the World and National Sectors] [Text] // Theoretical & Applied Science. – 2023. – No. 5(121). – P. 74–76.

5 **Prudnikova, N. G.** Razvitiye turizma v Kazakhstane [Tourism Development in Kazakhstan] [Text] // Science and Tourism : Strategies of Interaction. – 2022. – No. 14. – P. 119–127.

6 **Tursynova, T. T.** Turizm v Kazakhstane : perspektivy razvitiya v sovremennykh usloviyakh [Tourism in Kazakhstan: Development Prospects in Modern Conditions] [Text] // Bulletin of L. N. Gumilyov Eurasian National University. Series: Chemistry. Geography. Ecology. – 2023. – No. 2 (143). – P. 71–78.

7 **Yesimova, D. D.** O perspektivakh razvitiya turisticheskoy otrasli Akmolinskoy oblasti [On the Prospects for the Development of the Tourism Industry in the Akmolinsk Region] [Text] // Science and Tourism: Strategies of Interaction. – 2022. – No. 14. – P. 72–83.

8 **Mukanov, A. Kh.** Osobennosti i priznaki sovremennykh turistskikh klasterov [Features and Signs of Modern Tourist Clusters] [Text] // Economic Series of the Bulletin of L. N. Gumilyov Eurasian National University. – 2022. – No. 2. – P. 262–273.

9 **Sartova, R. B.** Turizm v sisteme natsional'noy ekonomiki Kazakhstana [Tourism in the System of the National Economy of Kazakhstan] [Text] // National Ecosystems: Collection of Scientific Papers Based on the Results of the I-III International Scientific and Practical Conferences, Kurgan, November 25, 2019 – December 16, 2022. – Kurgan : Kurgan State University, 2023. – P. 104–107.

10 **Tishchuk, M. O.** Vliyaniye turizma na investitsionnoye povedeniye naseleniya: opyt Kaliningradskoy oblasti [The Impact of Tourism on the Investment Behavior of the Population : The Experience of the Kaliningrad Region] [Text] // Russian Regions : Looking to the Future. – 2022. – Vol. 9, No. 3-4. – P. 51–63.

11 **Ershov, B. A.** [The Influence of Russian Tourism on International Relations] [Text] // Problems of Social and Humanitarian Sciences. – 2023. – No. 1(34). – P. 135–140.

05.02.24 ж. баспаға түсті.

08.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

10.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

Д. А. Рахметова¹, А. А. Нұрғалиева¹, Г. С. Мукина¹, В. Есмағзам¹,
Д. Н. Ермагамбетов²

¹Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар;

²Управление предпринимательства и индустриально-инновационного развития Павлодарской области, Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 05.02.24

Поступило с исправлениями 08.04.24

Принято в печать 10.05.24

ВЛИЯНИЕ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

Данная статья представляет собой многогранный анализ воздействия туристической индустрии на различные аспекты экономического развития конкретной страны. Исследование разбивается на несколько этапов, каждый из которых освещает определенные аспекты влияния туризма. Первый этап работы посвящен анализу текущего состояния туристической индустрии в

стране, включая статистические данные о посещаемости, доходах от туризма, и обзор инфраструктуры. Осуществляется обзор литературы и предыдущих исследований в данной области. На втором этапе выделяются основные объекты воздействия туризма на экономику, такие как гостиничная сфера, транспорт, культурные и природные достопримечательности, а также влияние на социокультурные и экономические аспекты. Анализируются признаки положительного и отрицательного воздействия. Третий этап включает в себя оценку социально-экономических выгод от туризма, в том числе создание рабочих мест, увеличение доходов населения и развитие малого бизнеса. Исследование также выявляет факторы, способствующие устойчивому развитию туризма. Заключительная часть статьи содержит выводы, обобщающие результаты проведенного исследования. Формулируются рекомендации для улучшения положения туризма в стране, обеспечивая баланс между развитием индустрии и сохранением природной и культурной среды. Данная статья предоставляет полезные практические выводы для формирования эффективной туристической политики, способствующей устойчивому экономическому развитию.

Ключевые слова: туризм, экономика, туристический потенциал, туристическая политика, государство

*D. A. Rakhmetova¹, A. A. Nurgalieva¹, G. S. Mukina¹, V. Yesmagzam¹,
D. N. Yermagambetov²

¹Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

²Pavlodar region entrepreneurship and industrial-innovative development department, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

Received 05.02.24

Received in revised form 08.04.24

Accepted for publication 10.05.24

THE IMPACT OF THE TOURISM INDUSTRY ON THE COUNTRY'S ECONOMY

This article is a multifaceted analysis of the impact of the tourism industry on various aspects of the economic development of a particular country. The study is divided into several stages, each of which highlights certain aspects of the impact of tourism. The first stage of the work is

devoted to the analysis of the current state of the tourism industry in the country, including statistics on attendance, income from tourism, and an overview of infrastructure. A review of the literature and previous research in this area is being carried out. At the second stage, the main objects of tourism impact on the economy are highlighted, such as the hotel industry, transport, cultural and natural attractions, as well as the impact on socio-cultural and economic aspects. The signs of positive and negative effects are analyzed. The third stage includes an assessment of the socio-economic benefits of tourism, including job creation, increased income of the population and the development of small businesses. The study also identifies factors contributing to the sustainable development of tourism. The final part of the article contains conclusions summarizing the results of the study. Recommendations are formulated to improve the situation of tourism in the country, ensuring a balance between the development of industry and the preservation of the natural and cultural environment. This article provides useful practical conclusions for the formation of an effective tourism policy that promotes sustainable economic development.

Keywords: tourism, economy, tourism potential, tourism policy, state.

МРНТИ 06.81.23

<https://doi.org/10.48081/UHLK3427>

**М. К. Сейдахметов¹, С. А. Филин², *А. М. Есиркепова¹,
Л. А. Чайковская², Б. С. Мухан¹**

¹Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,
Республика Казахстан, г. Шымкент;

²Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова,
Российская Федерация, г. Москва

*e-mail: essirkepova@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕПУТАЦИОННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

Комплексное формирование и развитие репутации является одной из важнейших задач связей с общественностью в современных рыночных условиях, так как рост репутационных индикаторов влияет на успех и доверие к организации. Весомость репутационного капитала растет по меньшей мере, на 1 % в год и особую приоритетность эти показатели приобрели во время пандемии коронавируса, которая способствовала формированию новых ожиданий к коммерческим организациям в обществе. Формирование, поддержка и защита репутационного капитала является одной из главных задач связей с общественностью, которая особое значение приобретает именно для коммерческих организаций, что связано с ростом конкуренции в рыночных условиях. Цель статьи – исследовать теоретические аспекты репутационного капитала для разработки направлений его развития. Систематизированы трактовки терминов «репутация», «репутационный капитал», «репутационный менеджмент» с целью оценки влияния данных понятий на уровень конкурентоспособности и эффективности организации. В статье приведены отличительные особенности репутации как нематериального актива, а также дана классификация репутации организации. Вместе с тем уточнены функции репутационного менеджмента. Сделан вывод о том, что к основным формам репутационного капитала относят финансовый, клиентский, человеческий и социальный виды капитала.

Ключевые слова: репутационный капитал, репутация, конкурентоспособность, нематериальный актив, классификация репутации организации, функции репутационного менеджмента, формы репутационного капитала.

Введение

Миром в настоящее время всё больше управляют образы, а не реальность, виртуальность побеждает последнюю за счёт своей эмоциональности [1]. Образами в экономике являются деловая репутация, имидж, бренд торговая марка. Проанализируем их.

Показатели исследований показывают, что > 70 % представителей целевых групп ориентируются на репутацию при выборе продукта или при выборе рабочего места, а > 90 % потребителей отмечают, что положительные отзывы могут улучшить их мнение об организации.

Репутационный капитал является важным нематериальным активом (НМА), способным повысить конкурентоспособность организации, а также помочь выйти из кризиса с меньшими потерями: в мировой практике в настоящее время ценность НМА превышает финансовую составляющую в экономике не только для потребителей, но и для других стейкхолдеров, в частности, высокая репутация сигнализирует о развитии и росте организации.

Чтобы определить главные подходы к работе с репутационным капиталом, необходимо проанализировать и дифференцировать понятия «репутации», «репутационного капитала», «репутационного менеджмента».

Репутация возникает с того момента, как организация начинает свою деятельность. Это легко объяснить тем, что с тех пор она начинает выстраивать все внешние и внутренние отношения на разных уровнях, даже если продукт ее деятельности еще не дошел до конечного потребителя, есть много взаимоотношений с другими стейкхолдерами, которые, так или иначе, влияют на создание репутации.

Репутация организации формируется с помощью её коммуникационной политики на основе её оценки стейкхолдерами (инвесторами, акционерами, партнерами, СМИ, госорганами и т. д.), имеет высокий коэффициент гибкости (формируется длительное время, а может быть утрачена в один момент) и влияет на уровень конкурентоспособности, производительности труда, текучести кадров, спроса и предложения и т. п. [2].

Так, дополнительно, индивид может составлять мнение об организации на основе её представления в соцсетях и медиа, отзывах, позиции лидеров мнений, ее присутствии в рейтингах, взаимодействия с партнерами, социальными проектами и т. п.

Основы современных правил управления репутацией и связями с общественностью начали формироваться в течение первой и примерно четверти 2-й половины XIX в. в США. Профессия специалиста по связям с общественностью была олицетворена главным образом с фигурой пресс-агента, задачей которого было распространение информации, в начале, об определенных публичных мероприятиях (театры, цирки), а затем и о знаменитостях. Таким образом, этот период можно считать и началом поиска инструментов для формирования репутации, ведь главной задачей пресс-агента было формирование хорошего впечатления и привлечение целевых аудиторий к взаимодействию.

Материалы и методы

Были применены методы – диалектический, анализа, синтеза, статистический, наблюдения и прогнозирования.

Применение методов, используемых при написании статьи, подчинено логике провидимых исследований, позволяющей устранить субъективистский подход, сбалансировав применяемые теоретические и эмпирические методы, интерпретировав полученные результаты. При этом используемые методы выступили в качестве доминанты проводимых научных изысканий.

Результаты и обсуждение

Формирование репутации начинается с определения целей и миссии организации, формирования индивидуального стиля, ориентации на социальную значимость. Этот сегмент важен не только для прибыли или процветания организации, спроса на ее продукцию, но и потому что, имея конкретные и точные направления развития, организации будет проще выявлять и преодолевать кризисные ситуации.

Термин «репутация» в настоящее время говорит уже не просто о последствиях контакта с общественностью и коммуникационной деятельности организации, а о структурном, технологическом формировании репутационного капитала.

Основные трактовки сущности понятия «репутация» представлены в табл. 1.

Таблица 1 – Трактовка сущности понятия «репутация»

Автор	Трактовка понятия «репутация» – это:
Fortino G. et al. [3]	репутационный капитал свидетельствует о его способности предоставлять качественные услуги.

Рынева Д.В., Верзун А.А. [4]	актив и другой способ выражения (например, доверие) того, что надежная информация о будущих результатах является одновременно тем, что требует затрат, и ценным благом
Зуб Е.А. [5]	НМА, у которого есть реальная цена (для крупных корпораций, например, достигающая миллиарды долларов), поэтому это –собственность, и ею необходимо распоряжаться как собственностью. Неспособность воспринимать репутацию в ее материальном проявлении непременно даст о себе знать, а успешный контроль за ней предотвращает спад и значительно увеличивает стоимость организации
Савенкова А. З. [6]	неликвидный НМА долговременного многоцелевого характера эксплуатации, имеющей созерцательно-стоимостную природу и выступающий рычагом и мультипликатором взаимосогласования интересов организации при обеспечении её экономической безопасности
Криони А. Т. [7]	сознательная оценка возможностей и способностей организации как субъекта общественно-экономических отношений
Минаков А. В., Эриашвили Н. Д. [8]	общественное мнение, сложившееся в деловой сфере и оказывающее влияние на заинтересованные стороны; репутация может приносить прибыль и является показателем устойчивого функционирования организации
Карпов В. Н. [9]	общие ценности/характеристики объекта, которые являются «видимыми» для других; то, что характерно отличает объект
Андронычева А. В., Здрах О. В., Максимова О. Н. [10]	совокупность ожиданий, которые организация вызывает в воображении представителя целевой аудитории и синонимом доверия, которое, в свою очередь, является главным проявлением репутации

Обобщая представленные в табл. 1 трактовки можно сказать, что «репутация» – это неликвидный НМА долговременного (постоянного) и многоцелевого характера эксплуатирования, обладающий созерцательно-стоимостной природой стейкхолдеров, выступающий левериджем (мультипликатором) взаимосогласования интересов организации при обеспечении её конкурентоспособности, экономической безопасности и др.

Обобщение существующих в литературе взглядов на репутацию организации дает возможность выделить особенности, отличающие

её от других НМА (рис. 1). На основе знаний всех заинтересованных сторон, взаимодействующих с организацией, репутация рассматривает с практической стороны её недостатки и преимущества.

Классификация репутации организации представлена на рис. 2.

Так как в настоящее время репутация оказывает существенное влияние на уровень конкурентоспособности организации и её рыночную стоимость, то большое внимание организациями стало уделяться репутационному менеджменту.

Управлять репутацией организации означает влиять на все её составляющие и принимать их во внимание при принятии управленческих решений. Ни одна организация не застрахована от скандалов, негативной информации, претензий, ошибок, враждебного поведения конкурентов и т. п., которые могут нанести довольно значительных вред и потери. Поэтому репутационный менеджмент может значительно повысить устойчивость организации к подобным воздействиям.

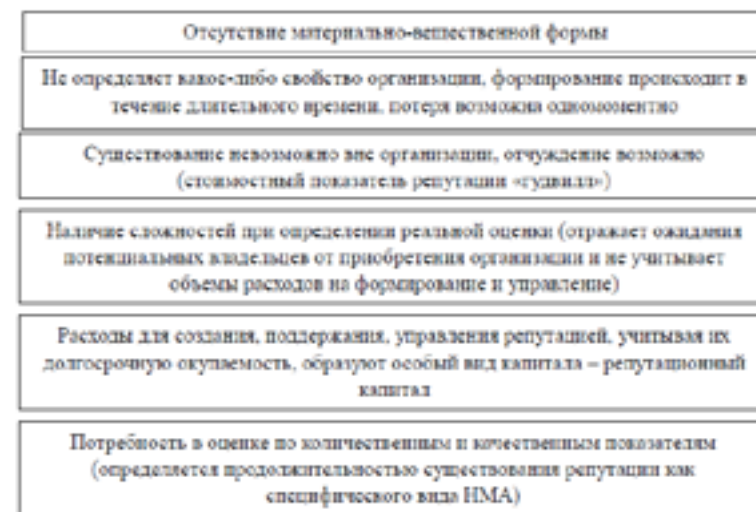

Рисунок 1 – Отличительные особенности репутации как нематериального актива
Источник: составлено авторами на основе [11].

Рисунок 2 – Классификация репутации организации
Источник: составлено авторами на основе [12].

Репутационный менеджмент имеет свой субъект и объект, которые взаимодействуют в процессе управления. К субъектам репутационного менеджмента принадлежат менеджеры, управленцы и другие должностные лица, среди полномочий которых – формирование ожидаемой деловой репутации в соответствии с поставленными задачами.

Согласно работе [13] главной отличительной характеристикой деловой репутации является то, что она является ценностной нематериальной составляющей для коммерческой организации. А потому бизнес пытается сделать репутацию не только инструментом продажи/продвижения продукта (каким чаще является именно имидж), но и комплексным фактором поддержания желаемого рыночного положения. Такой уровень желаемой репутации требует длительного кропотливого процесса и стратегического подхода. Надо отметить, что в исследовании, проведенном Варма Т. утверждается, что действия, предпринятые во время кризиса, влияют на репутацию. Концепция ответственного лидерства была выбрана из числа различных направлений изучения лидерства из-за ее акцента на взаимоотношениях и этических аспектах [14].

Объектами репутационного менеджмента являются деловая репутация организации и явления и процессы хозяйственной жизни как факторы (драйверы) ее формирования.

С целью осуществления эффективного репутационного менеджмента необходимо определить его основные элементы, среди которых носитель и источники деловой репутации.

Формирование деловой репутации осуществляется на основе определенных атрибутов, а именно: эмоциональные (основываются на эмоциональном состоянии); когнитивные (формируются в сознании человека на основе его характера, воспитания, обучения, знаний и размышлений).

Некоторые ученые выделяют первичные и вторичные атрибуты. К первичным атрибутам причисляют: продукцию и услуги; корпоративную среду и условия труда.

К вторичным атрибутам относятся: социальная ответственность; эмоциональная привлекательность; видение и лидерство; финансовая результативность деятельности. Основные функции репутационного менеджмента представлены на рис. 3.

Можно считать, что формирование репутационного капитала как единого желаемого показателя состоит из стратегических элементов, комплексно помогающих организации стать успешной, занять свое место на рынке, завоевать доверие со стороны общественности.

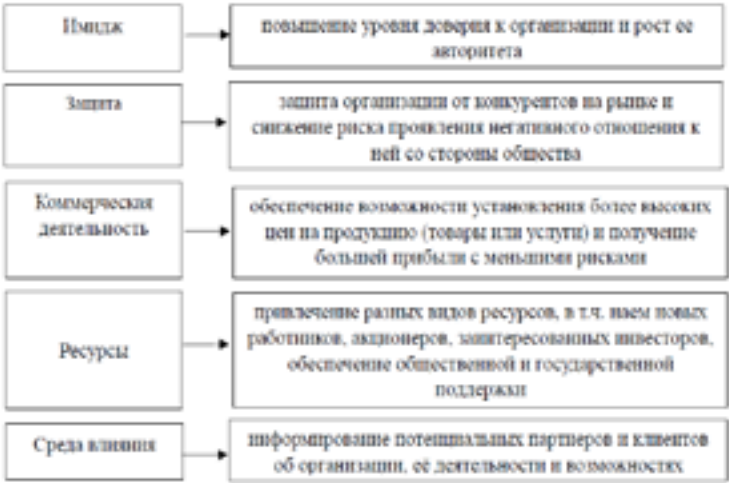

Рисунок 3 – Функции репутационного менеджмента
Источник: составлено авторами на основе [15]

Репутационный капитал имеет прямое влияние на конкурентоспособность коммерческой организации, охватывающей комплексные показатели из каждой сферы (внешней, внутренней, операционной, партнерской) деятельности организации и формируется на основе долговременных целей организации, позиции на рынке, которую она занимает. Значение репутационного капитала возрастает как фактора финансовой устойчивости и конкурентоспособности организации. Он формируется дольше всего и является ценным признаком качества и доверия.

В настоящее время репутационный капитал – едва ли не самый ценный актив любой организации, а потому появилась необходимость определения и адаптации понятия «развитие и управление репутацией». Стандартно, репутацию организации оценивали по привлекательности имиджа и освещению в СМИ, качеству продукта, финансовой доле на рынке.

Однако, имидж – это впечатление об организации с позиции стороннего наблюдателя под влиянием рекламы, СМИ, слухов и другой информации, получаемой из открытых источников. Цель имиджа – вызвать симпатию и пробудить у аудитории эмоциональный ответ по отношению к организации и ее продукту.

Поэтому в настоящее время, учитывая быстрое развитие коммерческого рынка и значительное повышение уровня конкуренции, инструменты развития и оценки репутации должны быть шире оценки по привлекательности имиджа, освещению в СМИ, качеству продукта, финансовой доле на рынке, действеннее и подобраны под конкретный запрос.

Выводы

К основным формам репутационного капитала относят финансовый, клиентский, человеческий и социальный виды капитала. Поэтому и оценка репутационного капитала предполагает анализ финансовых результатов, показателей выручки и прибыли, движения персонала, кадрового потенциала и социального капитала.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Почепцов, Г. к власти приходят производители образов [Электронный ресурс] – URL: <https://rezonans.kz/k-vlasti-prihodyat-proizvoditeli-obrazov/>
- 2 Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 г. № 51-ФЗ [Электронный ресурс] – URL: <https://base.garant.ru/10164072/>

3 **Fortino, G.** et al. A blockchain-based group formation strategy for optimizing the social reputation capital of an IoT scenario //Simulation Modelling Practice and Theory. – 2021. – Vol. 108. – P. 102261.

4 **Рынева, Д. В., Верзун А. А.** Управление репутацией как способ развития бизнеса [Текст] // Экономика и бизнес : теория и практика. – 2022. – № 5-3. – С. 34–36.

5 **Зуб, Е. А.** Деловая репутация юридического лица, как объект защиты предприятий [Текст] // Студенческий вестник. – 2021. – № 47-3 (192). – С. 84–85.

6 **Савенкова, А. З.** Становление правового регулирования защиты деловой репутации в зарубежных странах [Текст] // Вестник Российского нового университета. – Серия: Человек и общество. – 2021. – №. 3. – С. 119–122.

7 **Криони, А. Т.** О методах и способах оценки деловой репутации компаний-контрагентов [Текст] // Аудитор. – 2022. – Т. 8. – № 9. – С. 29–37.

8 **Минаков, А. В., Эриашвили Н. Д.** Анализ и оценка рисков деловой репутации предприятия [Текст] // Образование. Наука. Научные кадры. – 2022. – № 2. – С. 170–177.

9 **Карпов, В. Н.** Управление деловой репутации и ее место в системе нематериальных благ [Текст] // Аллея науки. – 2022. – Т. 1. – № 9 (72). – С. 500–504.

10 **Андронычева А. В., Здрах О. В., Максимова О. Н.** Методы анализа финансового состояния предприятия [Текст] // Вестник научных конференций. – 2022. – № 4-2 (80). – С. 17–20.

11 **Вайрах Ю. В., Другова Е. С., Казорина А. В., Чугунова Н. Ю.** Управление репутационным капиталом предприятия строительной отрасли [Текст] // Финансовая экономика. – 2022. – № 7. – С. 32–36.

12 **Вахмистрова, В. Г.** Статистические методы в исследовании и управлении репутационным капиталом и конкурентоспособностью B2B компаний (на примере лизинговой отрасли). Реформы в России и проблемы управления – 2019 [Текст] // Материалы 34-й Всероссийской научной конференции молодых ученых. – М. : Государственный университет управления. 2019. – С. 139–142.

13 **Toro, J. A. O., Pavia, C. F.** The effects of branding intangibles on corporate reputation // Revista de comunicación. – 2019. – № 18. – С. 111–134.

14 **Varma, T. M.** Responsible leadership and reputation management during a crisis : The cases of Delta and United Airlines // Journal of Business Ethics. – 2021. – Т. 173. – С. 29–45.

15 **Казакова, Н. А., Криони, А. Е.** Деловая репутация как нематериальный актив и репутационный капитал компании-контрагента: развитие методов оценки в аудиторской практике [Текст] // Аудитор. – 2020. – Т. 6. – № 6. – С. 17–24.

16 **Christensen, T., Lægreid, P.** The coronavirus crisis—crisis communication, meaning-making, and reputation management // *International Public Management Journal*. – 2020. – Vol. 23. – № 5. – С. 713–729.

17 **Mtengwa, E., Muchenje, C.** Reputation management: A cog for nurturing trust and building entrepreneurial success // *Sustainable marketing, branding, and reputation management: strategies for a greener future*. – IGI Global, 2023. – P. 212–237.

REFERENCES

1 **Pochepcov, G. K** vlasti prihodjat proizvoditeli obrazov [Image producers are coming to power] [Electronic resource] – URL: <https://rezonans.kz/k-vlasti-prihodjat-proizvoditeli-obrazov/>

2 Grazhdanskij kodeks Rossijskoj Federacii (chast' pervaja) ot 30.11.1994 g. № 51-FZ [The Civil Codex of the Russian Federation] [Electronic resource]. – URL: <https://base.garant.ru/10164072/>

3 **Fortino, G.** et al. A blockchain-based group formation strategy for optimizing the social reputation capital of an IoT scenario // *Simulation Modelling Practice and Theory*. – 2021. – Vol. 108. – P. 102261.

4 **Ryneva, D. V., Verzun A. A.** Upravlenie reputaciej kak sposob razvitiya biznesa [Reputation management as a way of business development] [Text] // *Economics and Business : theory and practice*. – 2022. – № 5–3. – P. 34–36.

5 **Zub, E. A.** Delovaja reputacija juridicheskogo lica, kak ob#ekt zashhity predpriyatij [Business reputation of a legal entity as an object of enterprise protection] [Text] // *Student Bulletin*. – 2021. – № 47–3 (192). – P. 84–85.

6 **Savenkova, A. Z.** Stanovlenie pravovogo regulirovaniya zashhity delovoj reputacii v zarubezhnyh stranah [The formation of legal regulation of the protection of business reputation in foreign countries] [Text] // *Bulletin of the Russian New University*. – Series : Man and Society. – 2021. – № 3. – P. 119–122.

7 **Krioni, A. T.** O metodah i sposobah ocenki delovoj reputacii kompanij-kontragentov [On methods and methods of assessing the business reputation of counterparty companies] [Text] // *Auditor*. – 2022. – T. 8. – № 9. – P. 29–37.

8 **Minakov, A. V., Jeriashvili, N. D.** Analiz i ocenka riskov delovoj reputacii predpriyatija [Analysis and assessment of business reputation risks] [Text] // *Education. Science. Scientific staff*. – 2022. – № 2. – P. 170–177.

9 **Karpov, V. N.** Upravlenie delovoj reputacii i ee mesto v sisteme nematerial'nyh blag [Business reputation management and its place in the system of intangible benefits] [Text] // *Science Alley*. – 2022. – T. 1. – № 9 (72). – P. 500–504.

10 **Andronycheva, A. V., Zdrah, O. V., Maksimova, O. N.** Metody analiza finansovogo sostojanija predpriyatija [Methods of analyzing the financial condition of an enterprise] [Text] // *Bulletin of scientific conferences*. – 2022. – № 4–2 (80). – P. 17–20.

11 **Vajrah, Ju. V., Drugova, E. S., Kazorina, A. V., Chugunova, N. Ju.** Upravlenie reputacionnym kapitalom predpriyatija stroitel'noj otrasli [Management of the reputational capital of a construction industry enterprise] [Text] // *Financial economics*. – 2022. – № 7. – P. 32–36.

12 **Vahmistrova, V. G.** Statisticheskie metody v issledovanii i upravlenii reputacionnym kapitalom i konkurentosposobnost'ju B2B kompanij (na primere lizingovoj otrasli). Reformy v Rossii i problemy upravlenija – 2019 [Statistical methods in the research and management of reputational capital and competitiveness of B2B companies (using the example of the leasing industry). Reforms in Russia and management problems – 2019] [Text] // [Materials of the 34th All-Russian Scientific Conference of Young Scientists. – Moscow : Gosudarstvennyj universitet upravlenija. 2019. – P. 139–142.

13 **Toro, J. A. O., Pavia, C. F.** The effects of branding intangibles on corporate reputation // *Revista de comunicaci3n*. – 2019. – № 18. – P. 111–134.

14 Varma, T. M. Responsible leadership and reputation management during a crisis : The cases of Delta and United Airlines // *Journal of Business Ethics*. – 2021. – T. 173. – P. 29–45.

15 **Kazakova, N. A., Krioni, A. E.** Delovaja reputacija kak nematerial'nyj aktiv i reputacionnyj kapital kompanii-kontragenta : razvitie metodov ocenki v auditorskoj praktike [Business reputation as an intangible asset and reputational capital of a counterparty company : the development of valuation methods in auditing practice] [Text] // *Auditor*. – 2020. – T. 6. – № 6. – P. 17–24.

16 **Christensen, T., Lægreid, P.** The coronavirus crisis—crisis communication, meaning-making, and reputation management // *International Public Management Journal*. – 2020. – T. 23. – № 5. – P. 713–729.

17 **Mtengwa, E., Muchenje, C.** Reputation management: A cog for nurturing trust and building entrepreneurial success // *Sustainable marketing, branding, and reputation management: strategies for a greener future*. – IGI Global, 2023. – P. 212–237.

Поступило в редакцию 04.02.24

Поступило с исправлениями 05.04.24

Принято в печать 25.04.24

М. К. Сейдахметов¹, С. А. Филин², А. М. Есиркепова¹,
Л. А. Чайковская², Б. С. Мухан¹

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.;

²Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті,
Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

04.02.24 ж. баспаға түсті.

05.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

25.04.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҰЙЫМНЫҢ БЕДЕЛДІ КАПИТАЛЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰНДЫҚ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Беделді кешенді қалыптастыру және дамыту қазіргі нарықтық жағдайда қоғаммен байланыстың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені бедел индикаторларының өсуі ұйымның жетістігі мен сеніміне әсер етеді. Беделді капиталдың салмағы жылына кемінде 1 %-ға өседі және бұл көрсеткіштер коронавирустық пандемия кезінде ерекше басымдыққа ие болды, бұл қоғамдағы коммерциялық ұйымдарға жаңа үміттер қалыптастыруға ықпал етті. Беделді капиталды қалыптастыру, қолдау және қорғау қоғаммен байланыстың басты міндеттерінің бірі болып табылады, ол нарықтық жағдайда бәсекелестіктің өсуіне байланысты коммерциялық ұйымдар үшін ерекше маңызға ие болады. Мақаланың мақсаты-оның даму бағыттарын дамыту үшін беделді капиталдың теориялық аспектілерін зерттеу. Осы ұғымдардың ұйымның бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділік деңгейіне әсерін бағалау мақсатында «бедел», «беделді капитал», «беделді менеджмент» терминдерінің түсіндірмелері жүйеленген. Мақалада материалдық емес актив ретіндегі беделдің айрықша ерекшеліктері келтірілген, сондай-ақ ұйымның беделінің жіктелуі берілген. Сонымен қатар, беделді басқару функциялары нақтыланды. Қаржылық, клиенттік, адами және әлеуметтік капитал түрлері беделді капиталдың негізгі формаларына жатады деген қорытынды жасалды.

Кілтті сөздер: беделді капитал, бедел, бәсекеге қабілеттілік, материалдық емес актив, ұйымның беделін жіктеу, беделді басқару функциялары, беделді капитал нысандары.

М. К. Сейдахметов¹, С. А. Филин², А. М. Есиркепова¹,
Л. А. Чайковская², Б. С. Мухан¹

¹М. Аuezov South Kazakhstan University, Republic of Kazakhstan, Shymkent;

²Plekhanov Russian University of Economics, Russian Federation, Moscow.

Received 04.02.24

Received in revised form 05.04.24

Accepted for publication 25.04.24

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF AN ORGANIZATION'S REPUTATION CAPITAL

Comprehensive formation and development of reputation is one of the most important tasks of public relations in modern market conditions, since the growth of reputation indicators affects the success and trust in the organization. The weight of reputational capital is growing by at least 1 % per year and these indicators gained special priority during the coronavirus pandemic, which contributed to the formation of new expectations for commercial organizations in society. The formation, support and protection of reputational capital is one of the main tasks of public relations, which is of particular importance for commercial organizations, which is associated with increased competition in market conditions. The purpose of the article is to explore the theoretical aspects of reputation capital in order to develop directions for its development. The interpretations of the terms «reputation», «reputation capital», «reputation management» are systematized in order to assess the impact of these concepts on the level of competitiveness and efficiency of the organization. The article presents the distinctive features of reputation as an intangible asset, as well as a classification of the reputation of an organization. At the same time, the functions of reputation management have been clarified. It is concluded that the main forms of reputational capital include financial, client, human and social types of capital.

Keywords: reputation capital, reputation, competitiveness, intangible asset, organization's reputation's classification, reputation management' functions, reputation capital' forms.

<https://doi.org/10.48081/TWOL7295>

***А. О. Сыздықова¹, Г. Ж. Азретбергенова²**

^{1,2}Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.

*e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ӘЛЕМДІК САҚТАНДЫРУ СЕКТОРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Қазіргі таңда әлемде сақтандыру үрдісі кең қарқын алуда. Қазақстандағы сақтандыру – бұл банк секторынан кейінгі еліміздегі қаржы секторының екінші маңызды саласы болып саналады. Сақтандыру қызметтері экономикалық өмірде маңызды рөл атқарады. Бұл қызметтер экономикалық активтерді қорғауға мүмкіндік берсе, сонымен бірге корпоративті жинақты ұлғайтуға көмектеседі. Сақтандыру негізінен тәуекелдерді, шығындар мен шығындардың әсерін азайтады, қаражат жасайды және төлем балансына ықпал етеді деп айтуға болады. Осы сақтандырудың атқаратын қызметтерді ескере отырып, сақтандыру – бұл сақтанушының көзқарасы бойынша сенімділікті тудыратын, мүмкін зиянды болдырмауға бағытталған шараларды қабылдайтын, экономикада капитал жинақтауға мүмкіндік беретін және ұлттық құндылықтарды ұлттық мағынада қорғайтын қаржы секторы. Бұл зерттеудің мақсаты экономиканың қозғаушы күші мен даму деңгейінің индикаторы болып табылатын сақтандыру секторының әлемдік нарығында Қазақстанның орнын салыстыра қарастыру болып табылады. Бұл тұрғыда Қазақстанның сақтандыру секторының негізгі көрсеткіштері мен даму деңгейі талданды. Сонымен қатар зерттеуде Қазақстандағы өмірді сақтандыру саласы қарастырылды. Зерттеу нәтижесінде Қазақстанда сақтандыру секторының ЖІӨ-дегі үлесі 2 %-дан аспайды, дамыған елдерде бұл көрсеткіш 8-12 %-ды құрайды. Зерттеуде сақтандыру секторының төмен көрсеткіштерінің ықтимал себептері талқыланды.

Кілтті сөздер: сақтандыру секторы, Қазақстан, өмірді сақтандыру, жалпы сақтандыру, сақтандыру сыйлықақысы.

Kіріспе

Қазіргі таңда әлемде сақтандыру нарығы бойынша қарқынды даму үрдісі артқанын көруге болады. Әсіресе 2020 жылы әлемді шарпыған COVID-19 пандемиясынан кейін сақтандыру нарығында тәуелділікке қарай бет бұрды [1]. Сақтандыру бүкіл әлем бойынша өзінің өсу қарқынын біртіндеп арттыратын секторға айналды, бұл урбанизацияның біртіндеп ұлғаюымен және өндіріс пен өндіріс құралдарына салынған капиталдың өндірістік қозғалыстар процесіне параллель өсуімен байланысты деп қарастыруға болады [2]. Осылайша, сақтандыру секторының даму деңгейі дүниежүзіндегі барлық елдердің экономикалық және әлеуметтік жағдайының индикаторына айналды.

Сақтандыру – қауіптер мен қатерлер алдын-алу, қорғауды қамтамасыз ететін құралдардың бірі. Сақтандыру секторы жеке тұлғалар, компаниялар мен мекемелер үшін түрлі тәуекелдерді тиімді басқаруды қамтамасыз ету сияқты бірнеше маңызды функцияларды атқарады. Сақтандыру секторы – елдің дамуына тікелей қолдау көрсететін маңызды қаржы секторы [3]. Сақтандыру жеке тұлғалар мен активтерге өмір сүруі белгісіз және келешекте орын алуы мүмкін қауіп-қатерге кепілдік береді, алдын-ала төлемдер жасалуы мүмкін қауіптен туындаған зиянды өтейді. Сонымен қатар, ұзақ мерзімді ресурстарды қаржыландыру арқылы экономиканы нығайтады, қаражат жасайды және мемлекетке салықтық түсімдерді қамтамасыз етеді. Салықтық түсімдердің негізінде, елдердің экономикасының өсуі мен дамуында өте тиімді және маңызды сала болып табылады. Қазақстанда сақтандыру нарығындағы сақтандыру компаниялары, «өмірді сақтандыру» немесе «жалпы сақтандыру» саласында лицензияланған қызметті жүзеге асыра алады. Сонымен бірге екі салада бір уақытта қызметті біріктіруге тыйым салынады. Өз кезегінде, «өмірді сақтандыру» саласы ерікті сақтандырудың екі сыныбын қамтиды: «өмірді сақтандыру» және «аннуитеттік сақтандыру» [4]. Жалпы сақтандыру дегеніміз материалдық шығындар мен залалдарды сақтандыру болып табылады. Жалпы сақтандыруды өрттен сақтандыру, жазатайым оқиғалардан сақтандыру, көліктік сақтандыру, инженерлік сақтандыру деп бөлуге болады. Өмірді сақтандыруда қарттықты қамтамасыз ету жағдайы бар және адамның артында тұрған туыстарына өмірін жалғастыруға көмектесу үшін жинақтау идеясы бар. Басқаша айтқанда сақтандырылушы белгілі бір жасқа жеткенде, қайтыс болған жағдайда немесе сақтандыру шарты аяқталғанда сақтандырушы сақтандыру талаптарында белгіленген ақшалай соманы төлеуі болып табылады. Кез келген елдің экономикасы үшін сақтандыру кәсіпкерліктің, өндірістің дамуына ықпал ететін тұрақтандырушы, өнеркәсіп, нарықтық қатынастарды реттейді. Бір

жағынан сақтандыру секторы қаржылық жағдайды жеңілдетуді реттеу арқылы шаруашылық субъектілерінің ауыртпалығын және жауапкершілігін арттырады. Сақтандыруды бизнесті, халықты және экономиканы қорғау құралы ретінде дамыту қаржылық шығындардан бүкіл әлемде үлкен назар аударылады [5].

Бұл зерттеуде әлемдегі сақтандыру секторының маңызды көрсеткіштері талданып, Қазақстанның сақтандыру секторының көрсеткіштері, сонымен қатар өмірді сақтандыру саласының жағдайы талданды. Қазіргі кезеңде, сақтандыру нарығы қаржылық қауіпсіздіктің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Әрбір мемлекетте, қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына тікелей әсер ететін даму деңгейін, дамыған елдердің шетелдік тәжірибесін тиімді қолдану механизмін қалыптастыру қажеттілігін айқындайды. Сақтандыруды қорғау тек сақтандыру компанияларының ғана емес, жалпы мемлекеттің міндеті болып табылады. Сақтандыру нарығының қызмет етуіндегі проблемалық мәселелерді анықтау және дамыту оларды шешу бағыттары, оның жағдайын бақылау және зерттеу қажет.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері және Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі [6] мен Халықаралық сақтандыру нарығы бойынша Swiss Re Institute [7] ұйымының статистикалық есептері болып табылады. Зерттеу барысында салыстырмалы және динамикалық талдаудың жалпы ғылыми әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Соңғы жылдары әлемдік сақтандыру нарығы өте жылдам қарқынмен өсуде, тіпті дамыған елдерде сақтандыру секторы қанығу деңгейіне жетті (1-кесте). Алайда дамушы елдерде сақтандырылмайтын бос сыйымдылық айтарлықтай жоғары. Осы себепті дамушы елдердің әлемдік сақтандыру нарығына қосқан үлесі артады деп күтілуде. Бүкіл әлемдегі түбегейлі өзгерістер мен жедел технологиялық дамудың ортасына ілесу үшін қазақстандық сақтандыру саласы бәсекеге қабілетті факторларды қарастыра отырып, өзгерістерге бейімделуге тырысады.

Кесте 1 – Жалпы сақтандыру сыйақы көлемі бойынша үздік 20 ел

№	Елдер	Жалпы сыйлықақы көлемі (млрд АҚШ доллары)		Өзгеріс (%)	Жаһандық нарық үлесі (%)
		2022	2021		
1	АҚШ	2 960	2 725	8.6	43.7
2	Қытай	698	696	0.2	10.3

3	Ұлыбритания	363	374	-2.8	5.4
4	Жапония	338	398	-15.1	5.0
5	Франция	261	293	-10.7	3.9
6	Германия	242	272	-11.3	3.6
7	Оңтүстік Корея	183	193	-5.3	2.7
8	Канада	171	166	2.8	2.5
9	Италия	160	192	-16.5	2.4
10	Үндістан	131	123	6.5	1.9
11	Тайвань	86	113	-23.8	1.3
12	Нидерланды	84	92	-9.2	1.2
13	Бразилия	76	63	20.7	1.1
14	Австралия	72	72	-0.7	1.1
15	Гонконг	69	73	-5.6	1.0
16	Испания	68	73	-6.7	1.0
17	Швейцария	56	58	-3.2	0.8
18	Швеция	54	59	-8.5	0.8
19	Сингапур	47	45	3.9	0.7
20	Оңтүстік Африка	46	50	-7.9	0.7
	Үздік 20 нарық	6 165	6 131	-0.5	91.0
	Әлем	6 782	6 765	0.3	

2022 жылы жалпы әлемдік сақтандыру сыйлықақылары нақты мәнде 8,6 %-ға өсті. АҚШ 2022 жылы шамамен 3 трлн АҚШ долларын құрайтын жиынтық сыйлықақыларымен (өмірлік және өмірлік емес) әлемдегі ең ірі сақтандыру нарығы болып табылады. Одан кейінгі орында Қытай мен Ұлыбритания тұр. Үш нарық бірге жаһандық сыйлықақылардың шамамен 60 %-ын құрайды, бұл көрсеткіш 2021 жылы 56 %-ды құраған. Ең үздік 20 елдің нарықтық үлесі жалпы әлемдік нарықтың 2021 жылы 91 %-ды құрайды. Үндістан алдағы онжылдықта әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан нарықтардың бірі болады деп күтіледі.

Қазақстанда 2024 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда 25 сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымы бар, оның ішінде 9 – өмірді сақтандыру бойынша жұмыс жасайды (2-кесте).

Кесте – 2 Қазақстан Республикасының сақтандыру нарығының құрылымы

Сақтандыру секторының құрылымы	01.01.2022	01.01.2023	01.01.2024
Сақтандыру ұйымдарының саны	27	26	25
оның ішінде өмірді сақтандыру бойынша	9	9	9

«Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры» АҚ-ның қатысушысы болып табылатын сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының саны	26	25	24
Ескерту: Қаржы Министрлігінің деректері			

Сақтандыру сыйлықақыларының көлемі 2023 жылғы жағдай бойынша 1000 млрд.тенге болды, бұл 2022 жылмен салыстырғанда шамамен 30 % артқан. Өмірді сақтандыру бойынша сыйлықақылардың көлемі 378 млрд. тенге, бұл өткен кезеңмен салыстырғанда 30 % артқан. Жалпы сақтандыру саласы бойынша сыйлықақыларының көлемі 622 млрд.тенге болды, бұл өткен жылдың осыған ұқсас кезеңімен салыстырғанда 28 %-ға жоғары.

Кесте – 3 Сақтандыру салалары бойынша сақтандыру сыйлықақыларының динамикасы (млрд.тенге)

Сақтандыру сыйлықақыларының түсімі	2019	2020	2021	2022	2023
Барлығы	463	511	699	772	1000
Өмірді сақтандыру бойынша	178	195	296	289	378
Жалпы сақтандыру бойынша	285	316	403	483	622
Ескерту: Қаржы Министрлігінің деректері					

Сақтандыру саласы - бұл экономикадағы өзгерістер тез және жоғары әсер ететін қаржы салаларының бірі. ЖІӨ өсетін кезеңдерде сақтандыру секторы ЖІӨ-ге қарағанда жоғары қарқынмен өседі және ЖІӨ төмендеген кезеңдерде ол көбірек қысқарады [8]. 6-кестеде Қазақстандағы сақтандыру секторының макроэкономикалық көрсеткіштері келтірілген. Кестеден сақтандыру секторының активтері мен қоса меншікті капиталының ЖІӨ-ге қатынасы 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда жоғарылағанын байқауға болады.

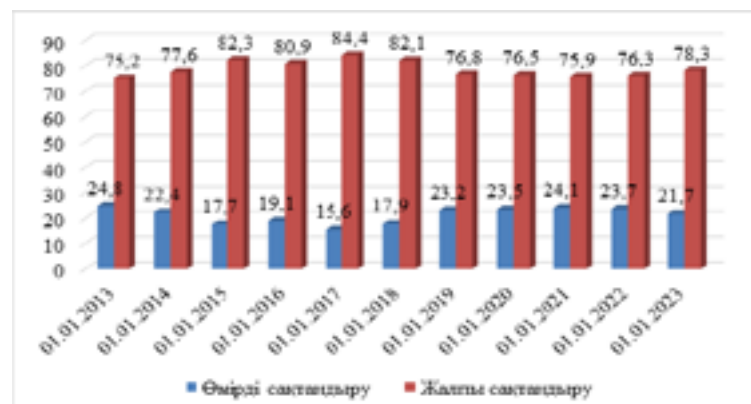
Кесте – 4 Сақтандыру секторының макроэкономикалық көрсеткіштері

Негізгі көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023
ЖІӨ, млрд. теңгемен	59613,7	61819,5	70080,51	83951,6	96410,0
Активтердің ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен	1,88	1,95	2,08	2,18	2,14
Меншікті капиталдың ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен	0,85	0,90	0,91	0,88	0,80
Сақтандыру сыйлықақыларының ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен					

	0,43	0,82	0,43	0,83	0,80
Сақтандыру сыйлықақыларының жан басына шаққандағы қатынасы, теңгемен	16187,4	27290,5	15997,2	36574	39109
Ескерту: Қаржы Министрлігінің деректері					

Сақтандыру нарығының даму деңгейі Қазақстанда төмен деп айтуға болады, бұл көрсеткіш – жан басына шаққандағы сақтандыру сыйлықақыларының үлесімен сипатталады. Сақтандыру секторының ЖІӨ-дегі үлесі 2 %-дан аспайды, дамыған елдерде бұл көрсеткіш 8-12 %-ды құрайды. Мысалы, Швейцарияның ЖІӨ-дегі сақтандыру нарығының үлесі – 11,9 %, Ұлыбританияда – 11,22 %, Нидерландыда – 9,41%, Францияда – 9,3 %, Финляндияда – 7,6%, Бельгияда – 6,85 %, Германияда – 6,5 %, Данияда – 6,3 %, Португалияда – 5,42 % [9]. Қазақстанда сақтандыру нарығының жоғары шоғырлануы және күшті монополия байқалады [10]. 2022 жылы әлем бойынша 874 АҚШ долларын құрайтын жан басына шаққандағы сақтандыру сыйлықақысының көлемі Қазақстанда шамамен 87 АҚШ долларын (немесе 39109 теңге) құрады. OECD елдерінде бұл көрсеткіш 3997 АҚШ долларын құрайды.

Өмірді сақтандыру нарығының даму деңгейі халықтың өмір сапасының маңызды көрсеткіші болып табылады. Мысалы, экономикалық дамыған елдерде азаматтардың басым көпшілігінде (80-90 %) өмірді жинақтаушы сақтандыру полисі бар. Ішкі нарықта өмірді сақтандыру саласының үлесі 2023 жылдың 1 қаңтарына жалпы сақтандыру секторының 21,7%-ын құрады, бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 9 % төмен (3-сурет).

Сурет – 3 2013–2023 жылдарға сақтандыру саласы бойынша сақтандыру сыйлықақыларының түсімі, %

Ескерту: Қаржы Министрлігінің деректерімен авторлар құрастырған.

Қазақстанда өмірді сақтандыру саласы айтарлықтай дамымаған. Мысалы, Еуропа елдерінде өмірді сақтандыру бойынша сақтандыру сыйлықақылары сақтандырудың басқа түрлері бойынша сақтандыру сыйлықақыларынан асып түседі, бір азаматтың әртүрлі бағдарламалары мен қорғаныс жүйелері бар екі-үш полисі бар. Еуропа елдерінің пруденциялық нормативтері сақтандыру ұйымдарына ақша қаражатын ірі банктердің депозиттеріне де, ірі компаниялардың акцияларына да инвестициялауға мүмкіндік береді [11]. Отандық нарықтағы сақтандыру компанияларының нормативтерін әртарапандыру ҚРҰБ 2016 жылғы 26 желтоқсандағы №304 қаулысымен регламенттеледі. Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 31 қаңтардағы №12 қаулысымен аталмыш қаулыға бірқатар өзгерістер енгізілген [12].

Қорытынды

Қазіргі әлемде сақтандыру секторы қаржылық және кәсіпкерлік қызметтің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін экономиканың ең маңызды секторларының бірі болып табылады. Сақтандыру мемлекетке елдің экономикалық деңгейін дамытуға ғана емес, сонымен бірге қол жеткізілген қаржылық және ұлттық әл-ауқатты сақтауға көмектеседі. Нарықтық экономика жағдайында сақтандыру тәуекелдерді басқару процесінің ең шешуші тиімді құралына айналды. Қазақстан табиғи апаттар мен технологиялық апаттардың әсеріне өндірістік және өндірістік емес салалардың

осалдығымен сипатталады. Демек, микро және макроэкономикалық ауқымда сақтандырудың әлеуетті рөлі орасан зор. Алайда сақтандыру нарығының даму деңгейі Қазақстанда төмен деп айтуға болады, бұл көрсеткіш – жан басына шаққандағы сақтандыру сыйлықақыларының үлесімен сипатталады. Сақтандыру секторының ЖІӨ-дегі үлесі 2 %-дан аспайды, дамыған елдерде бұл көрсеткіш 8-12 %-ды құрайды. Қазақстандағы өмірді сақтандыру нарығы жаңа қалыптасу кезеңінде деген қорытынды жасауға болады. Елде өмірді сақтандыруға кіру деңгейі өте төмен, бұл бірқатар себептерге байланысты, олардың негізгілері: адамдардың сақтандыру компанияларына сенімсіздік (көбінесе өмірді сақтандыру шарттары ұзақ мерзімге жасалады); халықтың төмен табысы және болашақта қаржылық тұрақтылыққа деген сенімсіздік; қаржылық сауатсыздық, қызметтердің шектеулі тізімі және өмірді сақтандыру бағдарламалары туралы нашар хабардарлық және т.б. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу осы сақтандыру саласының тиімді өсуіне жағдай жасайды. Елдегі «өмірді сақтандыру» саласы біртіндеп өседі деп болжауға болады, бірақ бұл процесс ұзақ жылдарға созылады. Сақтандыру саласы капитал нарығында өз орнын жоғарылату үшін сақтандыру сыйлықақысы өндірісінің ЖІӨ-дегі үлесін арттыру керек. Сонымен қатар, Қазақстандағы сақтандыру секторының көптеген басқа елдермен салыстырғанда төмен деңгейінің ең үлкен себебі – қоғамда сақтандыру туралы жеткілікті ақпараттың болмауы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Graves, J. A., Baig, K., Buntin, M. The financial effects and consequences of COVID-19: a gathering storm // JAMA. – 2021. – Vol. 326. – №. 19. – P. 1909-1910. – <https://doi.org/10.1001/jama.2021.18863>.

2 Lee, H. S., Zhen-Jiang, Y., Qiao-Ming, L. M. Insurance development and economic growth // Financial Statistical Journal. – 2022. – Vol. 5. – №. 1. – <https://doi.org/10.24294/fsj.v5i1.1057>.

3 Magee, S., Schilling, C., Sheedy, E. Risk governance in the insurance sector—determinants and consequences in an international sample // Journal of Risk and Insurance. – 2019. – Vol. 86. – № 2. – P. 381 – 413. – <https://doi.org/10.1111/jori.12218>.

4 Дальке, А. Ю. Страховой рынок Казахстана : современный этап развития [Текст] / А. Ю. Дальке, С. С. Масакова // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – № 10 (52). – С. 62–65.

5 **Odinokova, T. et al.** Assessment of the financial stability of the Russian life insurance model //Amazonia Investiga. – 2022. – Vol. 11. – №. 55. – P. 285–296. – <https://doi.org/10.34069/AI/2022.55.07.30>.

6 Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі. Сақтандыру секторының ағымдағы жағдайы. – [Электронды ресурс]: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/activities/847?lang=kk> (Қарау күні: 10.02.2024).

7 Swiss Re Institute. World insurance market developments.- [Электронды ресурс]: <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2023-03/5-charts-wold-insurance-2023.html> (Қарау күні: 10.02.2024).

8 **Prokopjeva, E., Kuznetsova, N., Kalayda, S.** Insurance market development and economic growth indicators: the study of relationship in the world //Economic Annals-XXI. – 2020. – Vol. 185. – <https://doi.org/10.21003/ea.V185-05>.

9 **Markhayeva, B. A., Kozbakhova, D. L.** State and problems of the Kazakhstan insurance sector development // Methods. – Vol. 3. – P. 4–12. – <https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.35>.

10 **Сембеков, А. К.** Страховой рынок Казахстана и современные вызовы [Текст]/ А.К. Сембеков // Экономическая серия Вестника Евразийского Национального университета имени Л. Н. Гумилева. – 2020. – №. 2. – С. 147-159. – DOI 10.32523/2079-620X-2020-2-147-159

11 **Peleckiene, V. et al.** The relationship between insurance and economic growth: evidence from the European Union countries // Economic research-Ekonomska istraživanja. – 2019. – Vol.32. – № 1. – P. 1138–1151. – <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1588765>.

12 Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми сайты. ҚРҰБ-нің нормативтік құқықтық актілері. – [Электронный ресурс]. <https://nationalbank.kz/kz/page/obsuzhdenie-proektov-npa> (Қарау күні: 10.02.2024).

REFERENCES

1 **Graves, J. A., Baig, K., Buntin, M.** The financial effects and consequences of COVID-19 : a gathering storm [Text]. JAMA. – 2021. – T. 326. – №. 19. – P. 1909–1910. – <https://doi.org/10.1001/jama.2021.18863>

2 **Lee, H. S., Zhen-Jiang, Y., Qiao-Ming, L. M.** Insurance development and economic growth [Text]. // Financial Statistical Journal. – 2022. – Vol. 5. – № 1. – DOI 10.24294/fsj.v5i1.1057

3 **Magee, S., Schilling, C., Sheedy, E.** Risk governance in the insurance sector—determinants and consequences in an international sample [Text]. //

Journal of Risk and Insurance. – 2019. – Vol. 86. – № 2. – P. 381–413. – <https://doi.org/10.1111/jori.12218>

4 **Dal'ke, A. Ju., Masakova, S. S.** Strahovoj rynek Kazahstana: sovremennyy jetap razvitija [Insurance market of Kazakhstan: current stage of development] [Text]. Problemy sovremennoj nauki i obrazovaniya. – 2016. – №. 10 (52). – P. 62–65.

5 **Odinokova, T. et al.** Assessment of the financial stability of the Russian life insurance model [Text]. Amazonia Investiga. – 2022. – Vol. 11. – № 55. – P. 285–296. – <https://doi.org/10.34069/AI/2022.55.07.30>.

6 Qazaqstan Respublikasynyn Qarzhy narygyn retteu zhəne damytu agenttigi. QR bank sektorynyn agymdagy zhagdajy. [Financial Market Regulation and Development Agency of the Republic of Kazakhstan. The current situation of the banking sector of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource] : <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/activities/847?lang=kk> (Date of access: 10.02.2024).

7 Swiss Re Institute. World insurance market developments. – [Electronic resource]: <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2023-03/5-charts-wold-insurance-2023.html> (Date of access: 10.02.2024).

8 **Prokopjeva, E., Kuznetsova, N., Kalayda, S.** Insurance market development and economic growth indicators: the study of relationship in the world [Text]. Economic Annals-XXI. – 2020. – Vol.185. – <https://doi.org/10.21003/ea.V185-05>.

9 **Markhayeva, B. A., Kozbakhova, D. L.** State and problems of the Kazakhstan insurance sector development [Text]. // Methods. – Vol. 3. – P. 4–12. – <https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.35>.

10 **Sembekov, A. K.** Strahovoj rynek Kazahstana i sovremennyye vyzovy [Insurance market of Kazakhstan and modern challenges] [Text]. Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo Nacional'nogo universiteta imeni L.N.Gumileva.- 2020. – №. 2. – P. 147–159. – <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-2-147-159>.

11 **Peleckiene, V. et al.** The relationship between insurance and economic growth: evidence from the European Union countries [Text]. Economic research-Ekonomska istraživanja. – 2019. – Vol.32. – №1. – P. 1138–1151. – <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1588765>.

12 Qazaqstan Respublikasy Ulttyq Bankinin resmi sajty. QRUB-nin normativtik quqyqtyq aktileri. [Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. Normative legal acts of RKNB] [Electronic resource]. <https://nationalbank.kz/kz/page/obsuzhdenie-proektov-npa> (Date of access: 10.02.2024).

15.03.24 ж. баспаға түсті.

01.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

03.06.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. О. Сыздықова, Г. Ж. Азретбергенова

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда

Ясави, Республика Казахстан, г. Туркестан

Поступило в редакцию 15.03.24

Поступило с исправлениями 01.04.24

Принято в печать 25.04.24

АНАЛИЗ СИТУАЦИИ КАЗАХСТАНА В МИРОВОМ СТРАХОВОМ СЕКТОРЕ

В настоящее время страховой тренд в мире набирает обороты. Страхование в Казахстане считается второй по значимости отраслью финансового сектора страны после банковского сектора. Страховые услуги играют важную роль в экономической жизни. Эти услуги помогают защитить экономические активы и в то же время увеличить корпоративные сбережения. Можно сказать, что страхование в основном снижает риски, затраты и подверженность издержкам, создает фонды и способствует поддержанию платежного баланса. Учитывая функции, выполняемые этим страхованием, страхование представляет собой финансовую отрасль, которая создает доверие с точки зрения страхователя, принимает меры, направленные на предотвращение возможного вреда, позволяет накапливать капитал в экономике и защищает национальные ценности в национальное чувство. Целью данного исследования является сравнение положения Казахстана на мировом рынке страхового сектора, который является движущей силой экономики и индикатором уровня развития. В данном контексте были проанализированы основные показатели и уровень развития страхового сектора Казахстана. Кроме того, в ходе исследования была изучена отрасль страхования жизни в Казахстане. По результатам исследования доля страхового сектора в ВВП Казахстана не превышает 2 %, в развитых странах этот показатель составляет 8-12 %. В исследовании обсуждались возможные причины низкой эффективности страхового сектора.

Ключевые слова: страховой сектор, Казахстан, страхование жизни, общее страхование, страховая премия

*А. Syzdykova, G. Azretbergenova

^{1,2}Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,

Republic of Kazakhstan, Turkistan

Received 15.03.24

Received in revised form 01.04.24

Accepted for publication 03.06.24

ANALYSIS OF THE SITUATION OF KAZAKHSTAN IN THE GLOBAL INSURANCE SECTOR

Currently, the insurance trend is gaining momentum in the world. Insurance in Kazakhstan is considered the second most important branch of the financial sector in the country after the banking sector. Insurance services play an important role in economic life. These services help protect economic assets while at the same time increasing corporate savings. It can be said that insurance mainly reduces risks, costs and exposure to costs, creates funds and contributes to the balance of payments. Taking into account the functions performed by this insurance, insurance is a financial sector that creates confidence from the point of view of the insured, takes measures aimed at preventing possible harm, allows the accumulation of capital in the economy and protects national values in a national sense. The purpose of this study is to compare the position of Kazakhstan in the world market of the insurance sector, which is the driving force of the economy and an indicator of the level of development. In this context, the main indicators and level of development of the insurance sector of Kazakhstan were analyzed. In addition, the research examined the life insurance industry in Kazakhstan. As a result of the research, the share of the insurance sector in the GDP in Kazakhstan does not exceed 2 %, in developed countries this figure is 8–12 %. The study discussed possible reasons for the low performance of the insurance sector.

Keywords: insurance sector, Kazakhstan, life insurance, general insurance, insurance premium

<https://doi.org/10.48081/ZA2D2874>

***А. М. Тынгишева, Г. Н. Накипова**

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Республика Казахстан, г. Караганда

*e-mail: ajnur-88@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены особенности государственного регулирования системы здравоохранения в контексте глобальных вызовов пандемии COVID-19. Следует отметить, что на тот период, система здравоохранения находилась на новом этапе институциональных преобразований, связанных с внедрением обязательного социального медицинского страхования (ОСМС). Однако в условиях пандемии COVID-19 система обязательного социального медицинского страхования не смогла реализовать свои основные задачи.

В ходе исследования авторами проанализированы государственные меры по предотвращению распространения коронавирусной инфекции. На основании проведенного анализа были выявлены проблемы, а также разработаны практические рекомендации по совершенствованию системы здравоохранения в постпандемический период.

В работе применяются следующие научные методы: метод институционального анализа, синтез, обзор литературы, сравнительно-сопоставительные методы. Целью научного исследования является разработка рекомендации по совершенствованию государственного регулирования системы здравоохранения в постпандемический период. Полученные результаты исследования могут быть применены органами государственного стратегического планирования для разработки оптимальной модели государственного управления системой

здравоохранения в условиях чрезвычайного положения. Эмпирическую базу составили законодательные акты в сфере здравоохранения, официальные издания, аналитические и статистические сборники Министерства здравоохранения Республики Казахстан.

Ключевые слова: здоровье, государственное регулирование, медицинское страхование, система здравоохранения, COVID-19, пандемия.

Введение

Одной из значимых проблем в системе здравоохранения является влияние глобальных вызовов инфекционных заболеваний. В последнее время инфекционные заболевания не были в первоочередной повестке глобального медицинского сообщества, за исключением ряда стран со специфической эпидемиологической обстановкой. Основное внимание было сосредоточено на управлении хроническими неинфекционными заболеваниями. Достаточно сказать, что государственные тарифы на стационарное лечение инфекционных заболеваний до сих пор остаются за пределами современной сетки тарифов, разработанной в 2012 году, а повышение квалификации медицинских работников по инфекционным тематикам, в том числе за рубежом, является скорее исключением, чем правилом. Однако, как показывают события, именно вопрос инфекционных заболеваний является потенциальным источником кризиса не только в системе здравоохранения, но и во всех сферах государственного и частного сектора.

В Казахстане были приняты основные меры по противостоянию пандемии COVID-19, мобилизованы финансовые, кадровые и материальные ресурсы на охрану жизни и здоровья населения. Однако, несмотря на принятые меры, на фоне пандемии COVID-19 были выявлены проблемы в государственном управлении системой здравоохранения, а именно: несовершенство государственного стратегического планирования, отсутствие эффективного антикризисного менеджмента на всех уровнях управления, недостаточность открытости и прозрачности деятельности государственных органов, низкий уровень взаимодействия государственных структур с общественными организациями, низкая эффективность внедрения системы обязательного социального медицинского страхования и т.д.

Материалы и методы

Инфекционные заболевания, уступившие место в структуре заболеваемости хроническим патологиям, вовсе не исчезли вместе с прошлым и не стали просто частью истории. Приведём слова из выступления Генерального директора ВОЗ д-ра М. Чен на 68-й сессии

Всемирной ассамблеи здравоохранения: «Странам необходимы хорошо функционирующие системы здравоохранения, способные противостоять потрясениям, независимо от того, связаны ли они с изменяющимся климатом, трудноуловимым вирусом или перегруженностью пациентами с неинфекционными заболеваниями» [1].

Государственное регулирование системой здравоохранения – это целенаправленная, системная деятельность государственных органов, направленная на эффективное использование ресурсов здравоохранения с целью улучшения здоровья граждан для обеспечения устойчивого социально-экономического развития государства.

В мировой и отечественной практике выделяют следующие виды инструментов государственного управления и регулирования системой здравоохранения: стратегические, правовые, инструменты целеполагания и планирования, инструменты финансирования, инструменты эффективности.

Медицинское страхование как инструмент государственного регулирования системой здравоохранения гарантирует гражданам при возникновении страхового случая получение медицинской помощи.

В работе применяются следующие научные методы: метод институционального анализа, синтез, обзор литературных источников, сравнительно-сопоставительные методы.

Результаты и обсуждение

Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана были рассмотрены С. К. Капышевой, М. М. Саурановой, О. И. Назаровой, Н. А. Сатанбековым [2]. К. В. Кетова, Д. Д. Вавилова провели структурно-динамический анализ составляющей здоровья человеческого капитала социально-экономической системы [3]. Исследование системы здравоохранения, как основного звена общественного сектора экономики нашло отражение в научных трудах: Г. М. Утибаева [4], А.Е. Рахимбековой [5], С.Е. Орынбасаровой [6], М.Р. Рыскуловой [7] и т.д.

Проблемы и подходы глобального управления общественным здравоохранением в условиях COVID-19 нашли отражения в трудах Ху Чжан [8]. Всеобщий охват услугами здравоохранения после пандемии COVID-19: необходимость более эффективного управления данной сферой (Тедиози Ф., Лённрот К., Паблос-Мендес А., Равильоне М.) [9].

Чтобы преодолеть проблему влияния пандемии COVID-19 на систему здравоохранения, страны приняли различные стратегии и меры. В Казахстане первые шаги в ответ на вызовы COVID-19 были сделаны в марте 2020 г., когда угроза его распространения в стране стала очевидной. В

частности, государственными органами были приняты следующие меры по предотвращению распространения коронавирусной инфекции (COVID-19) (таблица 1) [10].

Таблица 1 – Государственные меры по предотвращению распространения коронавирусной инфекции

Меры	Характеристика
Организационные	Создана Правительственная Межведомственная комиссия, региональные комиссии под председательством заместителей акимов
Законодательные	Указ Президента Республики Казахстан «О введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан» от 15 апреля 2020 года
	Принят План мероприятий по недопущению возникновения и распространения коронавирусной инфекции на территории РК
	Утверждены алгоритмы организации противозидемических мероприятий при выявлении коронавирусной инфекции, лабораторных обследований
Финансовые	Утверждены размеры надбавок для задействованных в борьбе с коронавирусом медработников
	Из резерва Правительства РК выделены финансовые средства для приобретения медицинских изделий, лабораторного оборудования, средств для профилактики и т.д.
Примечание – Составлено по источнику [13]	

Следует отметить, что, принятые государственными органами меры по профилактике и борьбе с COVID-19 можно считать условно эффективными. Так как они были приняты заблаговременно, это позволило максимально отодвинуть момент первого случая распространения инфекции в Казахстане, по отношению к другим странам, где подобные меры не были приняты вовремя. Однако несмотря на заблаговременные меры, наблюдался рост числа заболевших коронавирусной инфекцией. По данным статистики по состоянию на 1 ноября 2020 года COVID-19 обнаружили у 112 860 человек, умерли 1825 граждан, что составляет около 1,6 % от всех заболевших. Следует отметить, что количество заболевших на 1 ноября 2020 по сравнению с мартом 2020 года увеличилось от 380 до 112 480 человек [11]. Однако несмотря на прирост заболевших, смертность от коронавирусной инфекции

является низкой по сравнению с другими странами. По данным Университета Джонса Хопкинса, в США выявлено 2,8 млн. случаев заражения, умерли 129,5 тыс. человек, в Германии – 1,6 млн. случаев заражения, умерли 28,8 тыс. человек, в России – 2,9 млн случаев, умерших 53,1 тыс. человек.

Вопрос о причине относительно низкой заболеваемости и смертности в Казахстане тесно связан с методами выявления и регистрации коронавируса (COVID-19). Относительно низкую заболеваемость на первых этапах связывали с более низким охватом населения диагностическими тестами на COVID-19 по сравнению с другими странами. Другая причина возможного занижения реального числа заболевших на первых этапах заключается в относительно низкой, по мнению ряда экспертов, чувствительности некоторых диагностических тестов на COVID-19, то есть высокое число ложноотрицательных результатов. Это привело к тому, что указывались другие причины смертности.

Рассмотрим динамику показателей смертности населения за 2018–2022 гг. на 100 000 человек соответствующего населения (таблица 2)

Таблица 2 – Динамика показателей смертности населения за 2018-2022 гг. на 100 000 человек соответствующего населения

Смертность	2018	2019	2020	2021	2022	Темп роста 2018- 2022 гг., (%)
Злокачественные и доброкачественные новообразования	82.89	81.10	80.70	75.66	70.53	- 14,9
из них злокачественные новообразования	80.81	79.30	78.66	73.7	68.76	- 14,9
Болезни системы кровообращения	167.28	163.14	193.79	226.86	154.39	- 7,7
Болезни органов Пищеварения	62.75	64.10	68.32	66.86	54.40	-13,3
Болезни органов дыхания	86.92	87.89	122.88	108.94	66.76	-23,2
Несчастные случаи. Травмы и отравления	66.59	65.35	57.76	59.74	56.95	-14,48

Инфекционные и паразитарные болезни	7.26	7.36	15.29	7.15	6.84	- 5,8
Общий показатель Смертности	713.75	719.08	860.24	952.57	677.07	- 5,1
Примечание Составлено по источнику [13]						

Ведущее место среди причин смертности занимают болезни системы кровообращения, показатель смертности по данному типу заболеваемости в 2018 году составил – 167,28, в 2021 году – 226,86, в 2022 – 154,39 (таблица 2) [13]. Смертность от злокачественных новообразований в 2022 году по сравнению с 2018 годом снизилась на - 8,2%, смертность от болезней органов дыхания на – 23,2 %, смертность от несчастных случаев травм и отравлений на – 14,48 %. Следует отметить, что на 2021 год приходится самый высокий уровень общей смертности – 952,57 на 100.000 человек соответствующего населения, что связано с прямым и косвенным воздействием пандемии.

Пандемия выявила неготовность системы здравоохранения к работе в чрезвычайной ситуации. Резкое увеличение числа заболевших граждан значительно увеличило нагрузку на коечный фонд, медицинский персонал, медицинское оборудование и не позволило одновременно оказывать качественную медицинскую помощь всем нуждающимся.

На момент распространения коронавирусной инфекции количество имеющихся инфекционных коек составило 5680 ед., дополнительно было подготовлено 7412 коек. Таким образом, на случай выявления больных COVID-19 было подготовлено 13 092 койки. Отметим, что общее количество койко-мест (13 092) не покрывало количество заболевших (41 055 на 1 июня 2020 года), а число инфекционных койко-мест еще меньше, поэтому были переполнены больницы и отсутствовал надлежащий уход за наиболее тяжелыми больными.

Что касается обеспеченности медицинским персоналом. По данным Министерства здравоохранения, всего на фоне пандемии коронавируса и сотен случаев заражения врачей COVID-19 в стране требуется 800 эпидемиологов и четыре тысячи врачей. По мнению экспертов, нехватка кадров заключается в низкой заработной плате эпидемиологов. У эпидемиологов она ниже, чем у медиков широкого профиля.

Аппараты ИВЛ. Согласно мониторингу, в общей сложности в стране около 3 тыс. аппаратов искусственной вентиляции легких (ИВЛ) на всех

уровнях: в машинах скорой помощи, в районных больницах, и, конечно, в крупных медицинских организациях. В целом, по республике в начале года потребность в ИВЛ составляла 927 аппаратов. Для сравнения, в европейских странах число аппаратов ИВЛ составляет не менее 3 на 10 000 взрослого населения.

Таким образом по результатам проведенного исследования большинство мер предпринятых государственными органами можно считать недостаточно эффективными, что подтверждается следующими фактами:

1 Недостовверное прогнозирование заболеваемости коронавирусом. По прогнозам Министерства здравоохранения, в Казахстане должно быть около 3000 заболевших коронавирусной инфекцией, однако фактическое число заболевших коронавирусом было значительно больше, на 2 августа 2020 года количество зарегистрированных COVID-19 составляло 9153, число летальных случаев – 793.

2 Недостовверное прогнозирование заболеваемости коронавирусом, привело к неправильному планированию и распределению финансовых ресурсов. В результате чего появились такие проблемы как дефицит лекарственных средств, масок, антисептиков, в недостаточном объеме были закуплены индивидуальные средства защиты, из-за чего заболело огромное количество медицинских работников. За период первой волны коронавирусной инфекции было заражено 12,8 тыс. медицинских работников, умерло 182 медицинских работника.

3 Отсутствие прозрачности распределения денежных средств на мероприятия по нераспространению коронавирусной инфекции.

Все эти проблемы говорят, о том, что органы государственного управления системой здравоохранения не были готовы к чрезвычайному положению.

К тому же на тот период, система здравоохранения находилась на новом этапе институциональных изменений, связанных с внедрением обязательного социального медицинского страхования (ОСМС). В пакет услуг, предоставляемых ОСМС во время борьбы с пандемией, были включены расходы, которые должны быть оплачены через гарантированную медицинскую помощь из бюджета, такие как неотложная медицинская помощь, медицинское обслуживание учащихся. Выполняя задачу повышения заработной платы медицинских работников, министерство осуществляло ее не только за счет бюджета, но и за счет средств, собираемых на ОСМС.

Таким образом, рост инфекционных заболеваний является серьезной проблемой для системы здравоохранения и всего общества, требует научного осмысления, обуславливает и в очередной раз доказывает необходимость

изменения политики государства в области охраны здоровья граждан. В этой связи нами были разработаны основные предложения по реформированию системы здравоохранения в постпандемический период (таблица 3).

Таблица 3 – Основные предложения по реформированию системы здравоохранения после пандемии COVID-19

Как было до пандемии (проблемы)	Основные предложения (пути их решения)
Обеспечение готовности к эпидемиям, подобным COVID-19	
Неготовность системы здравоохранения к чрезвычайным ситуациям.	принять закон о защите от инфекционных болезней, регулирующий компетенции правительства и региональных властей по эпидемиологическому надзору;
Система здравоохранения была оптимизирована под неинфекционные заболевания.	создать в Министерстве здравоохранения специальный центр по борьбе с эпидемиями с расширенными полномочиями и отдельным бюджетом
Государственное стратегическое планирование	
Отсутствие механизма качественного сценарного планирования, эффективного государственного антикризисного менеджмента на всех уровнях управления	проводить комплексную оценку результативности и эффективности системы здравоохранения с учетом долгосрочной перспективы, сделав акцент на качественный риск менеджмент.
Реформирование кадровой политики в системе здравоохранения	
Дисбаланс кадров по типу местности в системе здравоохранения.	повысить заработную плату медицинским работникам за счет системы оплаты по результатам (эффективный контракт).
Отсутствие мотивации работников системы здравоохранения: низкая заработная плата, низкий уровень защиты прав медицинских работников.	установить законодательно обоснованные нормы трудовой нагрузки на медицинских работников. внедрить специализированное страхование медицинских работников от несчастных случаев (заражение, летальные исходы)
Реформирование системы обязательного социального медицинского страхования	

Неэффективное управление системой ОСМС	разработать единую методологию оценки совершенствования контроля финансовых ресурсов системы ОСМС;
Отсутствие единой системы контроля финансовых ресурсов	внедрить ключевые показатели результативности и эффективности системы ОСМС
Модернизация технической оснащенности	
Устаревшая инфраструктура медицинских организаций и недостаточная оснащенность медицинской техники:	в законодательстве необходимо ввести понятие «эффективность использования материально-технических ресурсов здравоохранения» и требование мониторинга этого показателя.
число КТ-аппаратов на 1 млн. населения – 3,7;	довести уровень использования современных медицинских технологий до стран ОЭСР:
число МРТ-аппаратов на 1 млн. населения – 1,5 %;	число КТ-аппаратов на 1 млн. населения – 18,7;
число маммографов на 1 млн. населения – 1,6.	число МРТ-аппаратов на 1 млн. населения – 20,2;
	число маммографов на 1 млн. населения – 11,7
Примечание – Составлено по источникам [10-13]	

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по проекту AP14972953 «Совершенствование государственного регулирования системы обязательного социального медицинского страхования в постпандемический период в Республике Казахстан».

Выводы

В ходе исследования мы выявили, что основными проблемами в системе государственного регулирования отрасли здравоохранения на сегодняшний день являются: отсутствие механизма качественного сценарного планирования, отсутствие риск менеджмента в системе стратегического планирования, неэффективное управление системой ОСМС, низкий уровень подготовки медицинских работников, слабое финансирование системы здравоохранения и т.д.

Авторами были предложены основные меры по совершенствованию государственного регулирования системы здравоохранения в постпандемический период: обоснована целесообразность создания специализированного координационного органа по борьбе с эпидемиями с расширенными полномочиями и отдельным бюджетом, внедрение комплексной оценки результативности и эффективности системы здравоохранения с учетом долгосрочной перспективы, сделав акцент на качественный риск менеджмент, разработка единой методологии оценки совершенствования контроля финансовых ресурсов системы ОСМС и т.д.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Чен, М.** Выступление на 68-й сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения – Женева, май 2015 [Электронный ресурс]. – URL:<http://www.who.int/dg/speeches/2015/68th-wha/ru> / (Дата обращения 20.12.2023)
- 2 **Капышева, С. К., Сауранова, М. М., Назарова О. И., Сатанбеков, Н. А.** Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана [Текст] // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №2(51). – С. 109–114.
- 3 **Кетова, К. В., Вавилова, Д. Д.** Структурно-динамический анализ составляющей здоровья человеческого капитала социально-экономической системы [Текст] // Журнал Социальная статистика. – 2021. – №1(18). – С. 54-66.
- 4 **Утибаев, Г. М.** Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: монография [Текст]. – Алматы: Изд-во Санат, 1998. – 112 с.
- 5 **Рахимбекова, А. Е.** Государственное регулирование и управление деятельности системы здравоохранения Республики Казахстан [Текст] // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №1. – С. 182–187.
- 6 **Орынбасарова, С. Е.** Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане [Текст] // Вестник КазНУ. – 2010. – № 4 (80). – С. 24–33.
- 7 **Рыскулова, М. Р.** Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана [Текст]//Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2017. – № 4. – С.8-17.
- 8 **Zhang, H.** Challenges and approaches of the global governance of public health under COVID-19 [Text] // Frontiers in Public Health. Electronic Journal. – 2021. – Vol. 9. – P.1–8. – <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.727214>

9 **Tediosi, F, Lönnroth, K, Pablos-Méndez, A, Raviglione, M.** Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection [Electronic resource]. – URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33122298> (Date of access 08.01.2024)

10 Мониторинг принятых государствами-членами ЕАЭС мер, направленных на преодоление негативных последствий распространения коронавирусной инфекции (COVID-2019) [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/covid-19/Pages/measures.aspx> (Дата обращения 20.12.2022)

11 Ситуация с коронавирусом [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.coronavirus2020.kz/> (Дата обращения 23.05.2022)

12 Университет Джонса Хопкинса (Балтимор, США), местные власти [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.jhu.edu> (Дата обращения 23.05.2022)

13 Статистические сборники «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения» [Электронный ресурс]. – URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973. (Дата обращения 20.01.2024)

REFERENCES

1 **Chen, M.** Vystuplenie na 68-j sessii Vsemirnoj assamblei zdavoohranenija Zheneva, maj 2015 [Speech at the 68th World Health Assembly – Geneva, May 2015] [Electronic resource]. – URL: <http://www.who.int/dg/speeches/2015/68th-wha/ru/>. (Date of access 20.12.2023)

2 **Kapysheva, S. K., Sauranova, M. M., Nazarova, O. I., Satanbekov, N. A.** Problemy formirovaniya chelovecheskogo kapitala v sovremennyh usloviyah razvitiya jekonomiki Kazahstana [Problems of human capital formation in modern conditions of economic development of Kazakhstan] [Text] // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 2023. – №2(51). – P. 109–114.

3 **Ketova, K. V., Vavilova, D. D.** Strukturno-dinamicheskij analiz sostavlajushhej zdorov'ja chelovecheskogo kapitala social'no-jekonomicheskoy sistemy [Structural and dynamic analysis of the health component of human capital of the socio-economic system] [Text] // Journal of Social Statistics. – 2021. – №1(18). – P. 54–66.

4 **Utibaev, G. M.** Administrativno-pravovye aspekty upravlenija zdavoohraneniem v Respublike Kazahstan. [Administrative and legal aspects of healthcare management in the Republic of Kazakhstan monograph.] [Text]. // – Almaty : Sanat, 1998. – 112 p.

5 **Rahimbekova, A. E.** Gosudarstvennoe regulirovanie i upravlenie dejatel'nosti sistemy zdavoohranenija Respubliki Kazahstan [State regulation and management of the healthcare system of the Republic of Kazakhstan] [Text]. // Current problems in the humanities and natural sciences. – 2014. – № 1. – P. 182–187.

6 **Orynbasarova, S. E.** Sovremennoe sostojanie i osnovnye napravlenija reform sistemy zdavoohranenija v Kazahstane [The current state and main directions of health care system reforms in Kazakhstan] [Text] // Vestnik KazNU. – 2010. – №4 (80). – P.24–33.

7 **Ryskulova, M. R.** Aktual'nye voprosy gosudarstvennogo upravlenija sistemy zdavoohranenija Kazahstana [Topical issues of public administration of the health care system of Kazakhstan] [Text] // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2017. – № 4. – P. 8–17.

8 **Zhang, H.** Challenges and approaches of the global governance of public health under COVID-19 [Text] // Frontiers in Public Health. Electronic Journal. – 2021. – Vol. 9. – P. 1-8. – <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.727214>

9 **Tediosi, F, Lönnroth, K, Pablos-Méndez, A, Raviglione, M.** Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection [Electronic resource]. – URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33122298> (Date of access 08.01.2024)

10. Monitoring prinjatyh gosudarstvami-chlenami EAJES mer, napravlenyh na preodolenie negativnyh posledstvij rasprostraneniya koronavirusnoj infekcii (COVID-2019) [Monitoring of measures taken by the EAEU member states aimed at overcoming the negative consequences of the spread of coronavirus infection]. [Electronic resource]. – URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/covid-19/Pages/measures.aspx>. (Date of access 20.12.2022)

11 Situacija s koronavirusom [Coronavirus situation]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.coronavirus2020.kz/>. (Date of access 23.05.2022)

12. Universitet Dzhonsa Hopkinsa (Baltimor, SSHA), mestnye vlasti. [Johns Hopkins University (Baltimore, USA), local authorities]. [Electronic resource]. – URL: <https://www.jhu.edu/>. (Date of access 23.05.2022).

13 Statisticheskie sborniki Zdorov'e naselenija Respubliki Kazahstan i dejatel'nost' organizacij zdavoohranenija [Statistical collections “Health of the population of the Republic of Kazakhstan and the activities of healthcare organizations”] [Electronic resource]. – URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973 (Date of access 20.01.2024)

Поступило в редакцию 06.04.24
Поступило с исправлениями 25.04.24
Принято в печать 16.05.24

*А. М. Тыңгышева, Г. Н. Накипова
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
06.04.24 ж. баспаға түсті.
25.04.24 ж. түзетулерімен түсті.
16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада COVID-19 пандемиясының жаһандық сын-қатерлері контекстінде денсаулық сақтау жүйесін мемлекеттік реттеудің ерекшеліктері қарастырылады. Ол кезде денсаулық сақтау жүйесі міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды (МӘМС) енгізумен байланысты институционалдық қайта құрулардың жаңа кезеңінде тұрғанын атап өткен жөн. Алайда, COVID-19 пандемиясы жағдайында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі өзінің негізгі мақсаттарына жете алмады.

Зерттеу барысында авторлар коронавирустық инфекцияның таралуына жол бермеу бойынша үкіметтің шараларына талдау жасады. Талдау негізінде проблемалар анықталып, пандемиядан кейінгі кезеңде денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірленді.

Жұмыста келесі ғылыми әдістер қолданылады: институционалдық талдау әдісі, синтез, әдебиеттерге шолу, салыстырмалы әдістер. Ғылыми зерттеудің мақсаты – пандемиядан кейінгі кезеңде денсаулық сақтау жүйесін мемлекеттік реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу нәтижелерін мемлекеттік стратегиялық жоспарлау органдары төтенше жағдайда денсаулық сақтау жүйесін мемлекеттік басқарудың оңтайлы моделін әзірлеу үшін пайдалана алады. Эмпирикалық базаны денсаулық сақтау саласындағы заңнамалық актілер, ресми басылымдар, Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің талдамалық және статистикалық жинақтары құрады.

Кілтті сөздер: денсаулық сақтау, мемлекеттік реттеу, медициналық сақтандыру, денсаулық сақтау жүйесі, COVID-19, пандемия.

*А. М. Tyngisheva, G. N. Nakipova
Karaganda University of Kazpotrebsouz, Republic of Kazakhstan, Karaganda
Received 06.04.24
Received in revised form 25.04.24
Accepted for publication 16.05.24

IMPROVING STATE REGULATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE POST-PANDEMIC PERIOD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article examines the features of state regulation of the healthcare system in the context of the global challenges of the COVID-19 pandemic. It should be noted that at that time, the healthcare system was at a new stage of institutional transformations associated with the introduction of compulsory social health insurance (OSHI). However, in the context of the COVID-19 pandemic, the compulsory social health insurance system was unable to achieve its main objectives.

During the study, the authors analyzed government measures to prevent the spread of coronavirus infection. Based on the analysis, problems were identified, and practical recommendations were developed for improving the healthcare system in the post-pandemic period.

The following scientific methods are used in the work: method of institutional analysis, synthesis, literature review, comparative methods. The purpose of the scientific research is to develop recommendations for improving government regulation of the healthcare system in the post-pandemic period. The results of the study can be used by government strategic planning bodies to develop an optimal model of government management of the healthcare system in a state of emergency. The empirical base consisted of legislative acts in the field of healthcare, official publications, analytical and statistical collections of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: health, government regulation, health insurance, healthcare system, COVID-19, pandemic.

<https://doi.org/10.48081/KAQY8791>

***Б. Т. Череева¹, С. Н. Валиева¹, Т. А. Айыпова²,
Л. Ш. Куншигарова³, Р. Е. Сагындыкова⁴**

¹Esil University, Республика Казахстан, г. Астана;

²Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л. Б. Гончарова,
Республика Казахстан, г. Алматы;

³Международный транспортно-гуманитарный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы;

⁴Учреждение образования Alikhan Bokeihanov University,
Республика Казахстан, г. Семей

*e-mail: b_chereyeva@mail.ru

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ОБЪЕКТОМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Данная статья посвящена определению критерию оценок эффективности управления объектом государственной собственности. В качестве объекта исследования была выбрана образовательная сфера, имеющая отличительную специфику деятельности, поскольку не преследует коммерческой выгоды при предоставлении услуг обществу. В ходе исследования был рассмотрен самый распространенный вид государственного учреждения, а именно бюджетные учреждения, выделены их особенности. Исследуется понятие эффективность в рамках деятельности бюджетного учреждения, выявлены основные показатели оценки его работы, опирающийся на экономические и социальные показатели. В статье приводится обоснование роли и значения «качество» в проведение оценки эффективной деятельности государственного учреждения, которые позволили определить основные критерии оценки. Особое внимание уделено показателям экономической и социальной эффективности, на основании которой был построен механизм расчета оценки эффективности на примере государственной образовательной организации. Специфичность деятельности объектов сервисного направления говорит о необходимости внесения дополнений в имеющуюся Методику оценки эффективности

деятельности государственных объектов, поскольку основывается только на финансовые результаты, не учитывая способность объекта полностью удовлетворить потребности общества, а именно их социальный эффект.

Ключевые слова: государственное учреждение, образовательная организация, оценка, качество, управление, экономическая эффективность, социальная эффективность.

Введение

Актуальность исследования заключается в том, что действующая методика оценки эффективности управления государственными объектами не учитывает специфичность объектов [1], а основывается на расчете финансовых показателей, которые и свидетельствуют об уровне эффективного использования объекта. Как известно, основную долю государственных объектов занимает коммунальные предприятия в лице бюджетных организаций, предоставляющие услуги населению на бесплатной основе, т.е. без извлечения дохода. Это требует внесения дополнений в методику оценки эффективности с учетом особенностей различных видов объектов государственной собственности.

Материалы и методы

Теоретический анализ основан на изучении специальной литературы по проблеме исследования, на анализе законодательных и нормативных документов. В ходе исследования были использованы методы анализа и обобщения, наблюдения, контентный и коэффициентный анализ.

Результаты и обсуждение

Согласно Гражданскому кодексу РК государственные предприятия могут быть основаны на праве хозяйственного ведения и на праве оперативного управления [2]. Последнее представлено государственными учреждениями, которые созданы государством для осуществления управленческих, социально-культурных и других функций некоммерческого характера. Одним из распространенным видом является бюджетные учреждения. Данные учреждения созданы для выполнения работ и оказания услуг с целью реализации закрепленных законов полномочий в сфере образования, науки, здравоохранения, социальной защиты, культуры и иных сферах деятельности. К особенностям деятельности бюджетных учреждений можно отнести:

- осуществление работ согласно направлению деятельности;
- обязательно в установленные сроки выполнять государственные задания;

- возможность выполнения работ сверх установленного государственного задания;

- при необходимости достижения целей наличие права на осуществление других видов деятельности.

Государственные задания формируются согласно направлению деятельности учреждения, которое оценивается на базе прогнозируемой динамики потребителей услуг и уровнем удовлетворенности качеством и результатов работ. На выполнение государственного задания средства выделяются из бюджета, в которых учитываются затраты на оказания услуг и нормативные затраты на содержание имущества.

Как и любая организация, государственное учреждение должно работать результативно, постоянно повышая свою эффективность. Под «эффективностью» понимается показатель выбора правильно направления достижения результата [3]. В зарубежных источниках также под эффективностью отмечается соотношение между достигнутым результатом и затраченными ресурсами, что позволяет государственному учреждению определить достаточно ли денежных средств для выполнения задания, удовлетворяющие потребности населения [4; 5].

Необходимо отметить, что без учета качества деятельности показатель эффективности не в полной мере оценивает положение дел в учреждение, следовательно необходимо определить, что подразумевается под «качеством» для государственных учреждений. Применительно государственному учреждению понятие «качество» рассматривается касательно предоставления государственных услуг и деятельности государственных органов. Качество государственных услуг определяется совокупностью свойств и характеристик услуг, а качество деятельности – совокупностью характеристик деятельности государственных учреждений, которые обуславливаются их способностью более полному удовлетворению потребностей общества [6]. Следовательно, повышение качества деятельности говорит о совершенствовании всех процессов, которые происходят в государственном учреждении для удовлетворения качественных потребностей населения при условии достижения поставленных результатов.

При оценке эффективности деятельности государственных учреждений учитывается вид и профиль работы, в этой связи нельзя говорить об эффективности применения общего шаблона оценки. Для более подробного рассмотрения методики оценки эффективности была выбрана сфера образования.

С точки зрения управления образовательного процесса эффективность рассматривается в следующем порядке (рисунок 1) [7]:

Рисунок 1 – Эффективность образовательного процесса

Как видно из рисунка, основная цель образовательной организации заключается в формировании ученика, который имеет набор личностных характеристик и компетенций, отвечающих вызову времени. В этом основную роль играет педагог, его мотивированность, профессионализм и корпоративная культура. Следовательно, педагогическая эффективность образовательной организации – это степень достижения целей обучения, воспитания и развития учащихся, результативность выбора программ, технологий и форм обучения.

Эффективность образования включает в себя оценку условий реализации образовательной услуги и оценка интенсивности, уровня спроса и затрат на предоставление услуг образования. Нормативным актом, который регулирует критерии оценки образовательных учреждений, является Приказ Министра просвещения РК «Об утверждении критериев оценки организаций образования», от 05 декабря 2022 года №486 [8]. В таблице 1 сгруппированы показатели, отражающие эффективность образовательных учреждений по их типам.

Таблица 1 – Критерии оценки деятельности образовательных учреждений

Вид образовательного учреждения	Наименование целевых критериев оценки
Дошкольное образовательное учреждение	- соответствие деятельности требованиям ГОСО ДВО; - целевое использование финансовых средств; - кадровая укомплектованность; - наличие результатов обучения воспитанников; - наличие и анализ результатов мониторинга достижений воспитанников.

Общеобразовательные школы	- наличие и соответствие рабочего учебного плана, расписаний, требованиям ГОСО; - целевое использование финансовых средств; - кадровое обеспечение образовательного процесса; - обеспечения высокого качества обучения; - организация разнообразных форм внеурочной деятельности; - организация учебного процесса с учетом особых образовательных потребностей и возможностей обучающихся; - соблюдения квалификационных требований, которые предъявляются образовательному учреждению.
Техническое и профессиональное обучение	- наличие рабочих учебных планов на основании МОП ТипО с ориентиром на результат; - финансовое обеспечение; - реализация индивидуального учебного плана лиц с особыми образовательными потребностями; - осуществление и прохождение производственного обучения и профессиональной практики; - проведение оценки достижений результатов обучения; - кадровый потенциал; - развитие учебно-материальной базы.

Из таблицы видно, что образовательные учреждения имеют свои отличающиеся особенности, которые не преследуют извлечение прибыли, а предоставляют услуги населению на бесплатной основе. В этой связи целевые критерии в основном затрагивают показатели, которые связаны с повышением качества образовательных услуг. К примеру, необходимо постоянно вести переподготовку учителей, повышая их квалификацию. Сегодня, в Казахстане введена система аттестации учителей, которая подразумевает присвоение следующих категорий: педагог-модератор, педагог-эксперт, педагог-исследователь, педагог-мастер. Каждая из представленных категорий, говорит о профессионализме и уровне квалификации кадрового состава образовательного учреждения. Вместе с этим, большой акцент делается на образовательную программу, как лучше ее преподнести для большего усвоения материала обучающимися. Данный показатель свидетельствует об эффективности деятельности учреждения в своей отрасли.

Следующим важным критерием можно выделить экономическую обоснованность расходов средств. Финансирование государственных образовательных учреждений происходит на основании «Правил подушевого нормативного финансирования», утвержденный Приказом Министра образования и науки РК от 27 ноября 2017 года №596 [9]. Согласно Правил местные исполнительные органы производят ежемесячную оплату по индивидуальному плану финансирования государственного учреждения на основании контингента. Расчет подушевого нормативного финансирования среднего образования основывается на Методике, утвержденной 27 ноября 2017 года №597 [10]. При расчете учитываются следующие показатели:

- количество часов в неделю;
- наполняемость классов;
- нормативная учебная нагрузка в неделю (18 часов для средних образовательных школ).

Поскольку основной итог деятельности государственного учреждения – это количество потребителей услуг, а значительную часть поступлений составляют целевые поступления, то коэффициент экономической эффективности будет выглядеть следующим образом:

$$Ээ = \frac{\text{Пост}}{\text{Р}} \quad (1)$$

где, Ээ – экономическая эффективность, Пост. – сумма поступлений в государственное учреждение, Р – расходы на деятельность государственного учреждения.

Показатель будет равен единице, если субсидии на государственное задание и затраты на его реализацию будут совпадать. Если $Ээ > 1$, то финансирование осуществилось с избытком, при этом цель достигнута, а если $Ээ < 1$, то финансирование оказалось недостаточным, а значит план предоставления услуг перевыполнен и понадобилось больше затрат на осуществление. Для продуктивной работы необходимо выполнение государственного задания в пределах единицы.

В случае если учреждение будет предоставлять платные услуги, которые будут конкурировать на рынке с другими учреждениями, то есть необходимость расчета коэффициента рыночной эффективности бюджетного учреждения по следующей формуле:

$$РЭФ = \frac{РЦ}{ЦУ} * \frac{РЦ_{\text{рынок}}}{ЦУ} \quad (2)$$

где, РЭФ – это показатель рыночной эффективности, РЦ – средняя стоимость образовательной услуги у других организаций, РЦмин – минимальная стоимость образовательной услуги, ЦУ – стоимость образовательной услуги в бюджетной организации.

Данный показатель рассчитывается по каждой услуге, предоставляемой государственным бюджетным учреждением. В случае отсутствия услуги среди коммерческих организаций, существующих на рынке, показатель РЭФ принимает значение, равное единице. Если $РЭФ > 1$, то стоимость услуги по сравнению с конкурентами на рынке будет выгоднее, а если $РЭФ < 1$, то услуга, предоставляемая учреждением, значительно дороже аналогичных услуг коммерческих организаций.

С целью определения загруженности образовательного учреждения можно использовать коэффициент востребованности услуг за определенный период по следующей формуле:

$$KB = Kф / Kп \quad (3)$$

где, KB – коэффициент востребованности, Kф – количество фактически обратившихся в учреждение за госуслугами в течение периода, Kп – плановое количество обучающихся за определенный период.

Пропускная способность образовательного учреждения связана с количеством обучающихся, которое планируется распределить для получения государственных услуг. Как было сказано выше, это отражается на объеме финансирования от местных исполнительных органов. Если показатель равен 1, то плановые и фактические значения совпадают, если больше 1, то фактическое количество учащихся превышает норму, а если наоборот, то это свидетельствует о не в полной мере выполнения государственного задания.

Заключительным критерием, который может дать оценку экономической эффективности деятельности государственного образовательного учреждения, является показатель результативности и нормирования затрат учреждения, который рассчитывается по формуле:

$$ПРН = \frac{Рф}{Рп} \times \frac{Кф}{Кп} \quad (4)$$

где, ПРН – показатель результативности и нормирования затрат, Рп – плановая сумма текущих расходов на содержание, Рф – фактическая сумма текущих расходов на содержание, Кп – плановое количество получателей услуг, Кф – количество фактически обратившихся за получением образовательной услуги.

Если полученный показатель равен 1, значит расходы прямо пропорциональны каждому обратившемуся за услугами человеку, если $ПРН < 1$, то при том количестве человек, которое обучалось в учреждении, фактические расходы составили меньшую стоимость, чем плановые, а в случае $ПРН > 1$, то затраты на содержание оказались больше, чем фактическая реализуемая деятельность.

Как уже отмечалось выше, образовательное учреждение из-за своей специфичности, требует помимо экономической оценки деятельности, еще и анализа социальных результатов, отражающих степень выполнения задач и достижения поставленных целей.

В оценке деятельности государственного учреждения в качестве некоммерческой организации принято выделять три уровня результатов [11]:

- продукт – то, что население получило от деятельности учреждения;
- результат – то, что изменилось в результате потребления продукта;
- эффект – то, что изменилось в структуре проблемы.

Если в деятельности учреждения есть результат, то можно надеяться на эффект, а именно на долгосрочные и структурные изменения. Следовательно, данные изменения могут затрагивать общество в целом, а не только отдельные группы потребителей услуг данного учреждения.

В качестве показателя оценки социальной эффективности образовательных учреждений можно выделить показатель количества обучающихся (услугополучателей) на одного работника, который можно определить по следующей формуле:

$$OP = KO / PY \quad (5)$$

где, OP – соотношение обучающихся и работников образовательного учреждения; KO – количество обучающихся за год, PY – количество работников.

Следующий показатель – это количество затрат на одного обучающегося (услугополучателя):

$$KZO = \frac{Д}{KO} \quad (6)$$

где, KZO – годовые расходы на одного обучающегося, Д – поступления в течение года.

Таким образом, в ходе проведенного исследования было изучено понятие эффективности деятельности бюджетного учреждения предоставляющие

услуги населению, который определил термин, как соотношение между достигнутым результатом и объемом затрат на его достижения. Изучение нормативных актов, исследования основных показателей послужило разработке комплексного механизма оценки эффективности государственных образовательных учреждений, который состоит из экономических и социальных показателей, ориентированных на расчет соотношения обучающихся с работниками и с объемом затрат.

Как уже было отмечено выше, в Казахстане государственные образовательные учреждения финансируются не по сметной системе, а по системе подушевого финансирования, при которой оплата происходит за каждого обучающегося. По данным Финансового центра РК средний норматив годовых расходов на одного ребенка составляет 224335 тенге [12]. Основную долю суммы составляет зарплата работников – 186874 тенге или 83,3 %. На содержание здания выделено 16892 тенге, на капитальные расходы – 15150 тенге, учебные расходы – 3030 тенге, фонд стимулирования – 2389 тенге.

Средства из фонда стимулирования предназначены для премирования учителей за различные достижения. Для этого создаётся специальное положение, которое определяет порядок и условия премирования. Этот документ согласовывается с попечительским советом школы и утверждается местным отделом или управлением образования.

Сумма финансирования может варьироваться в зависимости от нескольких факторов:

- количество детей в начальных, средних и старших классах;
- вид образовательной программы (общеобразовательная, коррекционная или инклюзивная);
- месторасположение;
- размер школы (проектная мощность и фактическое количество учащихся).

Новая система финансирования увеличило бюджет образовательных школ, дав им возможность развивать благоприятную среду в школе, укрепляя материально-техническую базу и многое другое. Данная система сформировала здоровую конкуренцию между школами.

Таким образом, имея данные об объеме финансовых поступлений из бюджета, проектной мощности образовательного учреждения и ее фактической наполняемости, используя выше приведенную методику, можно будет рассчитать экономическую и социальную эффективность образовательного учреждения, где учитываются ее специфика деятельности.

Информация о финансировании

Данная статья подготовлена в рамках выполнения гранта Министерства науки и высшего образования РК на тему: ИРН АР14972672 «Совершенствование эффективности управления объектов государственной собственности в посткризисных условиях».

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного материала можно сделать вывод о том, что представленный механизм оценки эффективности управления государственной собственностью можно использовать на отдельные виды отраслей, представляющие социальную направленность, такие как образование, здравоохранение, культура и др. Данный механизм состоит из экономических и социальных критериев, а именно:

- экономическая эффективность государственного учреждения;
- рыночная эффективность государственного учреждения;
- показатель востребованности;
- показатель результативности и нормирования затрат государственного учреждения;
- показатель загруженности (услугополучателя) на одного работника;
- количество затрат на одного услугополучателя;
- квалификационный уровень кадрового состава государственного учреждения.

Следовательно, при определении эффективности объектов государственной собственности рациональнее будет учитывать их специфику, поскольку действующие правила имеют обобщенный характер, подразумевающие также определения устойчивости финансового состояния объекта государственной собственности, что вызывает затруднения в отношении объектов социальной направленности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Об утверждении Правил оценки эффективности управления государственным имуществом / Приказ Министра НЭ РК от 11 марта 2015 года №193. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010681>.

2 Гражданский кодекс РК / Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года №268-ХІІІ [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>.

3 **Борисова, С. Г., Бобрышева, Е. В.** Методические подходы к оценке эффективности бюджетных учреждений / С. Г. Борисова, Е. В. Бобрышева [Текст]. Изд.: МГПУ им. И. Федорова. – 2014. – С. 113–125.

4 **Lin, C., Ma, Y., Malatesta, P., Xuan, Y.** Corporate ownership structure and the choice between bank debt and public debt. / C. Lin, Y. Ma, P. Malatesta, Y. Xuan [Text] // Journal of Financial Economics. – 2013. – 109 (2). – P. 517–534.

5 **Halonen-Akatwijuka, M., Pafilis, E.** Location and ownership of public goods. / M. Halonen-Akatwijuka, E. Pafilis [Text] // Economics Letters. – 2014. – 123(3). – P. 395–397.

6 **Слободняк, И. А., Баенхаева, А. В.** Методические особенности оценки эффективности деятельности государственных учреждений по отдельным направлениям / И. А. Слободняк, А. В. Баенхаева [Текст] – Изд. БГУ, 2016. – 220 с.

7 **Сальва, А. М.** Управление государственным учреждением [Текст] / А. М. Сальва // Актуальные вопросы права, экономики и управления, 2016. – С. 85–89.

8 Об утверждении критериев оценки организаций образования / Приказ Министра просвещения РК от 05 декабря 2022 года №486. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031053>.

9 Правила подушевого нормативного финансирования дошкольного воспитания и обучения, среднего образования, а также технического и профессионального, послесреднего образования с учетом кредитной технологии / Приказ Министра образования и науки РК от 27 ноября 2017 года №596. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016138>.

10 Об утверждении Методики подушевого нормативного финансирования дошкольного воспитания и обучения, среднего образования, а также технического и профессионального, послесреднего образования с учетом кредитной технологии обучения / Приказ Министра образования и науки РК от 27 ноября 2017 года №597. [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016137>.

11 Теоретические и практические аспекты управления образовательной организацией в современных условиях. Методическое пособие [Текст] / под ред. Р. М. Гайнутдинова. – Ярославль : Филигрань, 2017. – 296 с.

12 Официальный сайт АО «Финансовый центр» [Электронный ресурс]. – URL: <https://fincenter.kz/about/press-releases>.

REFERENCES

1 Ob utverzhdenii Pravil ocenki jeffektivnosti upravlenija gosudarstvennym imushhestvom / Prikaz Ministra NJe RK ot 11 marta 2015 goda №193. [On approval of the Rules for Evaluating the Effectiveness of State Property Management] [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010681>.

2 Grazhdanskij kodeks RK / Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 1994 goda №268-XIII [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>.

3 **Borisova, S. G., Bobrysheva, E. V.** Metodicheskie podhody k ocenke jeffektivnosti bjudzhetnyh uchrezhdenij [Methodological approaches to evaluating the effectiveness of budgetary institutions] / S. G. Borisova, E. V. Bobrysheva [Text]. Izd. : MGPU im. I.Fedorova. – 2014. – P. 113–125.

4 **Lin, C., Ma, Y., Malatesta, P., Xuan, Y.** Corporate ownership structure and the choice between bank debt and public debt. / C. Lin, Y. Ma, P. Malatesta, Y. Xuan [Text] // Journal of Financial Economics. – 2013. – 109 (2). – P. 517–534.

5 **Halonen-Akatwijuka, M., Pafilis, E.** Location and ownership of public goods. / M. Halonen-Akatwijuka, E. Pafilis [Text] // Economics Letters. – 2014. – 123(3). – P.395–397.

6 **Slobodnjak, I. A., Baenhaeva, A. V.** Metodicheskie osobennosti ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh uchrezhdenij po otdel'nym napravlenijam [Methodological features of evaluating the effectiveness of public institutions in certain areas] / I. A. Slobodnjak, A. V. Baenhaeva [Text]. – Izd. : BGU, 2016. – 220 p.

7 **Sal'va, A. M.** Upravlenie gosudarstvennym uchrezhdeniem [Management of a public institution] [Text] / A. M. Sal'va // Aktual'nye voprosy prava, jekonomiki i upravlenija, 2016. – P. 85–89.

8 Ob utverzhdenii kriteriev ocenki organizacij obrazovanija [On the approval of criteria for the evaluation of educational organizations] / Prikaz Ministra prosveshhenija RK ot 05 dekabrya 2022 goda №486. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031053>.

9 Pravila podushevoego normativnogo finansirovanija doshkol'nogo vospitaniya i obuchenija, srednego obrazovanija, a takzhe tehnicheskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovanija s uchetom kreditnoj tehnologii / Prikaz Ministra obrazovanija i nauki RK ot 27 nojabrya 2017 goda №596. [Rules for per capita regulatory financing of preschool education and training, secondary education, as well as technical and vocational, post-secondary education, taking into account credit technology] [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016138>.

10 Ob utverzhenii Metodiki podushevogo normativnogo finansirovaniya doshkol'nogo vospitaniya i obuchenija, srednego obrazovaniya, a takzhe tehnicheskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovaniya s uchetom kreditnoj tehnologii obuchenija / Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki RK ot 27 nojabrja 2017 goda №597. [On approval of the Methodology of per capita normative financing of preschool education and training, secondary education, as well as technical and vocational, post-secondary education, taking into account credit technology of education] [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700016137>.

11 Teoreticheskie i prakticheskie aspekty upravlenija obrazovatel'noj organizaciej v sovremennyh uslovijah. Metodicheskoe posobie [Theoretical and practical aspects of the management of an educational organization in modern conditions. Methodical manual] [Text] / pod red. R. M. Gajnutdinova – Jaroslavl' : Filigran', 2017. – 296 p.

12 Oficial'nyj sajt AO «Finansovyj centr» [The official website of JSC «Financial Center»] [Electronic resource]. – URL: <https://fincenter.kz/about/press-releases>.

Поступило в редакцию 09.02.24
Поступило с исправлениями 14.02.24
Принято в печать 16.05.24

*Б. Т. Череева¹, С. Н. Валиева¹, Т. А. Айыпова², Л. Ш. Куншигарова³,
Р. Е. Сагындыкова⁴

¹Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

²Л. Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

³Халықаралық көліктік- гуманитарлық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;

⁴Alikhan Bokeihanov University, Қазақстан Республикасы, Семей қ.
09.02.24 ж. баспаға түсті.

14.02.24 ж. түзетулерімен түсті.

16.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІК ОБЪЕКТІСІН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

*Бұл мақала мемлекеттік меншік объектісін басқару тиімділігін
бағалау критерийін анықтауға арналған. Зерттеу нысаны ретінде*

қызметтің айрықша ерекшелігі бар білім беру саласы таңдалды, өйткені ол қоғамға қызмет көрсету кезінде коммерциялық пайда әкелмейді. Зерттеу барысында мемлекеттік мекеменің ең көп таралған түрі, атап айтқанда бюджеттік мекемелер қарастырылды, олардың ерекшеліктері анықталды. Бюджеттік мекеме қызметі аясындағы тиімділік ұғымы зерттеліп, экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштерге сүйене отырып, оның жұмысын бағалаудың негізгі көрсеткіштері анықталды. Мақалада бағалаудың негізгі критерийлерін анықтауға мүмкіндік берген мемлекеттік мекеменің тиімді қызметіне бағалау жүргізудегі «сапаның» рөлі мен маңыздылығының негіздемесі келтірілген. Экономикалық және әлеуметтік тиімділік көрсеткіштеріне ерекше назар аударылды, оның негізінде мемлекеттік білім беру ұйымының мысалында тиімділікті бағалауды есептеу тетігі құрылды. Сервистік бағыттағы объектілер қызметінің ерекшелігі мемлекеттік объектілер қызметінің тиімділігін бағалаудың қолда бар әдістемесіне толықтырулар енгізу қажеттігін көрсетеді, өйткені объектінің қоғамның қажеттіліктерін, атап айтқанда олардың әлеуметтік әсерін толық қанағаттандыру қабілетін ескермей, тек қаржылық нәтижелерге негізделеді.

Кілтті сөздер: мемлекеттік мекеме, білім беру ұйымы, бағалау, сапа, басқару, экономикалық тиімділік, әлеуметтік тиімділік.

*B. T. Chereyeva¹, C. N. Valyeva¹, T. A. Aiypova², L. Sh. Kunshigarova³,
R. E. Sagyndykova⁴

¹Esil University, Republic of Kazakhstan, Astana;

²Kazakh Automobile and Road Institute named after L. B. Goncharova,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

³International Transport and Humanities University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

⁴Alikhan Bokeihanov University, Republic of Kazakhstan, Semey

Received 09.02.24

Received in revised form 14.02.24

Accepted for publication 16.05.24

CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF MANAGEMENT OF AN OBJECT OF STATE OWNERSHIP

This article is devoted to determining the criteria for evaluating the effectiveness of management of an object of state ownership. The educational sphere was chosen as the object of the study, which has a distinctive specificity of activity, since it does not pursue commercial benefits in providing services to society. In the course of the study, the most widespread type of public institution was considered, namely budgetary institutions, and their features were highlighted. The concept of efficiency within the framework of the activities of a budgetary institution is investigated, the main indicators of evaluating its work based on economic and social indicators are identified. The article provides a justification for the role and importance of «quality» in evaluating the effective performance of a public institution, which allowed us to determine the main evaluation criteria. Special attention is paid to the indicators of economic and social efficiency, on the basis of which a mechanism for calculating the effectiveness assessment was built on the example of a state educational organization. The specificity of the activities of service facilities indicates the need to make additions to the existing methodology for evaluating the effectiveness of public facilities, since it is based only on financial results, without taking into account the ability of the facility to fully meet the needs of society, namely their social effect.

Keywords: public institution, educational organization, assessment, quality, management, economic efficiency, social efficiency.

SRSTI 06.81.12

<https://doi.org/10.48081/UOFS1949>

***N. M. Sherimova, D. D. Yesimova, Sh. K. Kakezhanova,
A. H. Amerxanova**

Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

*e-mail: asanek2010@mail.ru

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIAL SECTOR OF THE ECONOMY OF PAVLODAR REGION: FORECASTING AND PRIORITIES

At the present stage, the country as a whole and in the regions have created the necessary basic conditions for building an innovation-oriented management system for the industrial sector, including corporate foundations, personnel training, and the implementation of state programs in the field of industrial and innovative development. At the meso-levels, work has been carried out on the formation of an infrastructure for the innovative development of the industrial sector. At the micro-levels, as part of the transition of industrial enterprises to innovative management systems, projects are being implemented to introduce international management systems, digitalize production processes, and create innovative organizational and management structures.

The practical application of the model of innovative management of the industrial sector of the Pavlodar region in the conditions of digitalization should ensure, along with the economic effect, qualitative trends in transformational changes in the results of the activities of industrial enterprises in the region. To directly determine qualitative trends in transformational changes in the results of industrial enterprises, appropriate criteria must be identified.

The article discusses innovative management, which is an essential element of the entire management system of any organization and is based on human potential. The main target of innovative management is focused on the effective achievement of the goals of the organization's activities through qualitative changes in all elements and subsystems of management using innovations and innovations. The main result of

innovative management is the growth of competitiveness of organizations, both in domestic and foreign markets.

Keywords: forecast, innovation management, industry, management, digitalization.

Introduction

When improving the management system of the industrial sector of the economy, including taking into account the introduction of digital technologies, the main strategic emphasis should be placed on the sustainable and dynamic development of the manufacturing industry.

The sustainable development of the manufacturing industry will be confirmed by the following measurable parameters:

- the growth of the share of the manufacturing industry in the total volume of industrial production;
- the growth rate of production in the manufacturing industry is outpacing the growth rate of production in the mining industry and quarrying;
- creation of non-new innovative industries in the manufacturing industry;
- employment growth in the manufacturing industry;
- growth of labor productivity in the manufacturing industry;
- growth in the production of innovative products;
- increasing the level of innovation of manufactured products in industry.

Materials and methods

The research methods used in writing the article were: analytical, comparative, historical, descriptive and systematization.

Results and discussions

The proposed management system for qualitative trends in industrial and innovative development of the industrial sector of the economy of the Pavlodar region is shown in Figure 1.

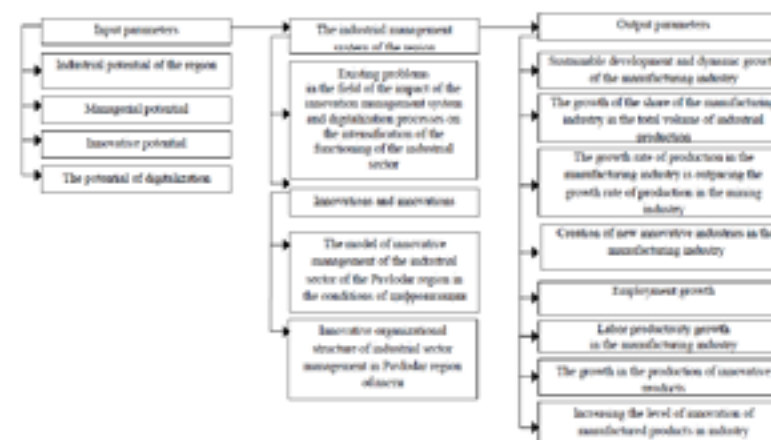
At the present stage, in relation to the industry of the Pavlodar region, it is important to identify two strategic priorities:

- a significant increase in the share of the manufacturing industry in the total volume of industrial production and bringing this indicator to 80%;
- maximum withdrawal from the dependence on raw materials;
- creation of at least five new innovative high-tech industries with a total number of employees of at least 25,000 people [1; 2; 3].

Based on the output parameters, in our opinion, it is important to designate a correlation model for calculating the forecast of the main parameters of sustainable industrial and innovative development of the industrial sector of the economy of the Pavlodar region, Figure 2.

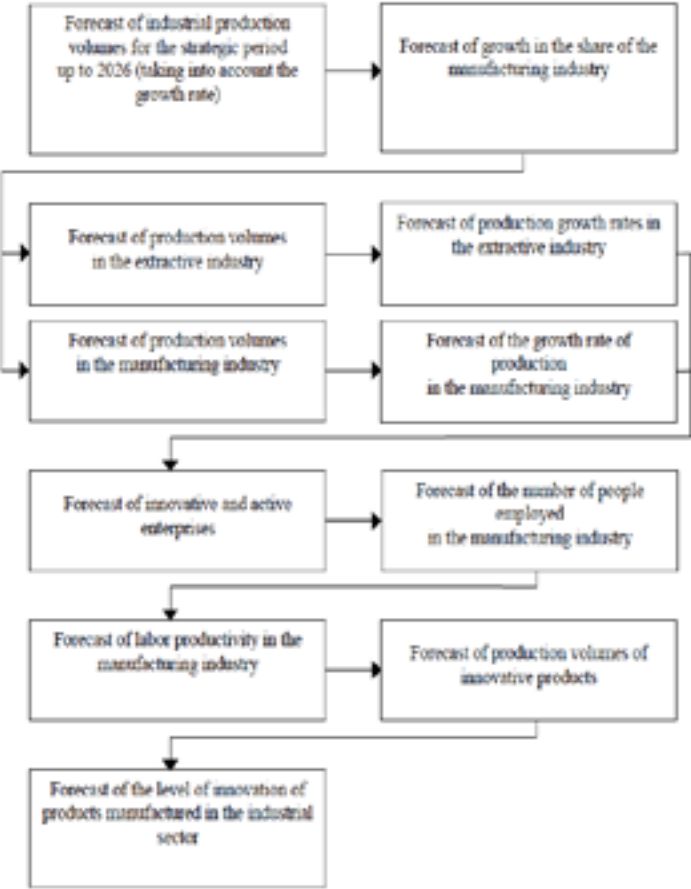
Taking into account the above criteria, the calculation of the forecast of the main parameters of sustainable industrial and innovative development of the industrial sector of the economy of the Pavlodar region is presented in Table 1.

The forecast of industrial and innovative development of the industrial sector of the economy of the Pavlodar region shows that the practical application of the model of innovative industrial management in the context of digitalization will ensure qualitative transformational changes in the system of industrial enterprises [4; 5; 6; 7].

Note – Compiled by the author

Figure 1 – Management system for qualitative trends in industrial and innovative development of the industrial sector of the Pavlodar region economy [8; 9]

Note – Compiled by the author

Figure 2 – Correlation model calculation of the forecast of the main parameters of sustainable industrial and innovative development of the industrial sector of the Pavlodar region economy

Table 1 – Calculation of the forecast of the main parameters of sustainable industrial and innovative development of the industrial sector of the Pavlodar region economy [10]

The name of the indicator	Meaning	
	Baseline indicator, 2021	Projected strategic indicator, 2026
The volume of industrial production, million tenge	2 783,34	4 462,26
The volume of production in the mining industry and quarrying, billion tenge	614,35	892,45
The volume of production in the manufacturing industry, billion tenge	1763,12	3569,81
The share of manufacturing production in total industrial production, %	63,35	80
Growth rate of production in the mining industry and quarrying over the strategic period, %	21,42	45,27
Growth rate of production in the manufacturing industry over the strategic period, %	34,55	102,5
The number of innovative and active enterprises	51	56
The number of people employed in the manufacturing industry, thousand people	57,5	82,5
Labor productivity in the manufacturing industry, billion tenge/thousand people	30,66	43,27
The volume of innovative products produced, billion tenge	97,16	1081,75
The level of innovation of products manufactured in the industrial sector of the Pavlodar region, %	3,49	22,24

Note – Compiled by the author

In the strategic perspective, the industry of the region will reach the priorities of a significant predominance of the manufacturing industry, including the creation of innovative industries with high added value. Improved industrial management systems will consistently ensure the development of the human potential of enterprises, dynamic growth of labor productivity and profitability of production.

Conclusions

In the complex, it should be noted that improving the innovative management of the industrial sector in the context of the digitalization of the economy is a

complex, systemic and institutional process designed for a strategic period or more. This process requires maximum infrastructural development of the regional economy, where all elements of the infrastructure as a whole and each individually must take a process part in the management of the industrial sector of the economy. Digitalization processes should be developed and integrated both into the regional management system of the industrial complex and into the management system of each industrial enterprise separately. Innovations in management should be based on the abolition of the hierarchy of organizational units, the creation of approaches to process interaction between them, and as a result, horizontal organizational and managerial structures should be formed. An innovative mechanism for managing the industrial sector of the economy requires systemic strategic investments, which should be multi-vector in terms of sources of financing, including the participation of the state and the sector of large industrial enterprises. Investments in the strategic and long-term period will ensure a stable transition of the regional industry to a new technological order.

REFERENCES

- 1 Промышленность Республики Казахстан. 2012–2021. Статистический сборник. – Нур-Султан, 2021. – 204 с.
- 2 Промышленность Республики Казахстан. 2012–2021. Статистический сборник. – Нур-Султан, 2021. – 168 с.
- 3 343 донора: самые крупные налогоплательщики Казахстана в 2020 году. [Электронный ресурс]. – <https://lsm.kz/343-kompanii>.
- 4 Развитие систем менеджмента в Казахстане. [Электронный ресурс]. – <https://articlekz.com/article/18798>.
- 5 Организационные структуры управления предприятиями топливно-энергетического комплекса Казахстана [Электронный ресурс]. – <https://articlekz.com/article/5880>.
- 6 Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000874>.
- 7 Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050/history>.
- 8 **Шеримова, Н. М.** Механизм инновационного управления промышленным сектором. // Экономическая серия. Вестник ЕНУ им. Гумилева. – 2019. – №3, С.173–180,

9 Наука и инновационная деятельность Казахстана. 2016–2020. Статистический сборник. Нур-Султан, 2021. – 45 с.

10 Управление предпринимательства и индустриально-инновационного развития Павлодарской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar-uiir?lang=ru>.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Promyshlennost' Respubliki Kazakhstan [Industry of the Republic of Kazakhstan]. 2012–2021. Statisticheskij sbornik. – Nur-Sultan, 2021. – 204 p.
- 2 Promyshlennost' Respubliki Kazakhstan [Industry of the Republic of Kazakhstan]. 2012 – 2021. Statisticheskij sbornik. – Nur-Sultan, 2021. – 168 p.
- 3 343 donora : samye krupnye nalogoplatel'shchiki Kazakhstana v 2020 godu [343 donors : the largest taxpayers of Kazakhstan in 2020]. [Electronic resource]. – Access mode: <https://lsm.kz/343-kompanii>.
- 4 Razvitie sistem menedzhmenta v Kazakhstane [Development of management systems in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – Access mode: <https://articlekz.com/article/18798>.
- 5 Organizatsionnye struktury upravleniya predpriyatiyami toplivno-energeticheskogo kompleksa Kazakhstana [Organizational structures of management of enterprises of the fuel and energy complex of Kazakhstan] [Electronic resource]. – Access mode: <https://articlekz.com/article/5880>.
- 6 Programma industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2015–2019 gody [The program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019]. [Electronic resource]. – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000874>.
- 7 Programma industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody [The program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025]. [Electronic resource]. – Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050/history>.
- 8 **Sherimova, N. M.** Mekhanizm innovatsionnogo upravleniya promyshlennym sektorom [The mechanism of innovative management of the industrial sector]. // Ekonomicheskaya seriya Vestnika ENU im. Gumileva, 2019. – №3, P.173–180.
- 9 Nauka i innovatsionnaya deyatel'nost' Kazakhstana [Science and innovation in Kazakhstan]. 2016 – 2020. Statisticheskij sbornik. Nur-Sultan, 2021. – 45 p.
- 10 Upravlenie predprinimatel'stva i industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Pavlodarskoj oblasti [Department of Entrepreneurship and Industrial and innovative development of Pavlodar region] [Elektronnyj resurs]. – Access mode: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar-uiir?lang=ru>.

Received 01.05.24

Received in revised form 01.05.24

Accepted for publication 26.05.24

*Н. М. Шеримова, Д. Д. Есімова, Ш. К. Какешанова,

А. Х. Амерханова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

01.05.24 ж. баспаға түсті.

01.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

26.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІПТІК СЕКТОРЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ: БОЛЖАУ ЖӘНЕ БАСЫМДЫҚТАР

Қазіргі кезеңде тұтастай алғанда елімізде және өңірлерде индустриялық-инновациялық даму саласындағы корпоративтік негіздерді, кадрлар даярлауды, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруды қоса алғанда, өнеркәсіптік секторды басқарудың инновациялық-бағдарланған жүйесін құрудың қажетті негізгі базистік шарттары жасалды. Мезо деңгейлерде өнеркәсіптік сектордың инновациялық даму инфрақұрылымын қалыптастыру бойынша жұмыс жүргізілді. Микро деңгейлерде өнеркәсіптік кәсіпорындардың басқарудың инновациялық жүйелеріне көшуі шеңберінде халықаралық менеджмент жүйелерін енгізу, өндірістік процестерді цифрландыру, инновациялық ұйымдық-басқару құрылымдарын құру жөніндегі жобалар іске асырылуда.

Цифрландыру жағдайында Павлодар облысының өнеркәсіптік секторын инновациялық басқару моделін практикада қолдану экономикалық тиімділікпен қатар өңірдің өнеркәсіптік кәсіпорындары қызметінің нәтижелерін трансформациялық өзгертудің сапалы үрдістерін қамтамасыз етуге тиіс. Өнеркәсіптік кәсіпорындар қызметінің нәтижелерін трансформациялық өзгертудің сапалық үрдістерін тікелей айқындау үшін тиісті критерийлер белгіленуге тиіс.

Мақалада кез-келген ұйымның бүкіл басқару жүйесінің маңызды элементі болып табылатын және адами әлеуетке негізделген инновациялық басқару қарастырылады. Инновациялық басқарудың негізгі мақсаты инновациялар мен инновацияларды қолдана отырып,

басқарудың барлық элементтері мен ішкі жүйелерін сапалы өзгерту арқылы ұйым қызметінің мақсаттарына тиімді қол жеткізуге бағытталған. Инновациялық басқарудың негізгі нәтижесі ішкі және сыртқы нарықтарда ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігінің өсуі болып табылады.

Кілтті сөздер: болжам, инновациялық басқару, өнеркәсіп, менеджмент, цифрландыру.

*Н. М. Шеримова, Д. Д. Есімова, Ш. К. Какешанова,

А. Х. Амерханова

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

Поступило в редакцию 01.05.24

Поступило с исправлениями 01.05.24

Принято в печать 26.05.24

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПРИОРИТЕТЫ

На современном этапе в стране в целом и в регионах созданы необходимые основные базисные условия построения инновационно-ориентированной системы управления промышленным сектором, включая корпоративные основы, подготовку кадров, реализацию государственных программ в области индустриально-инновационного развития. На мезоуровнях проведена работа по формированию инфраструктуры инновационного развития промышленного сектора. На микроуровнях в рамках перехода промышленных предприятий к инновационным системам управления реализуются проекты по внедрению международных систем менеджмента, цифровизации производственных процессов, созданию инновационных организационно-управленческих структур.

Применение на практике модели инновационного управления промышленным сектором Павлодарской области в условиях цифровизации должно обеспечить наравне с экономическим эффектом качественные тенденции трансформационного изменения результатов деятельности промышленных предприятий региона. Для непосредственного определения качественных тенденций трансформационного изменения результатов деятельности

промышленных предприятий должны быть обозначены соответствующие критерии.

В статье рассматривается инновационное управление, которое выступает важнейшим элементом всей системы менеджмента любой организации и основывается на человеческом потенциале. Основной целевой ориентир инновационного управления сосредоточен на эффективном достижении целей деятельности организации посредством качественного изменения всех элементов и подсистем управления с применением новшеств и нововведений. Главным результатом инновационного управления становится рост конкурентоспособности организаций, как на внутренних, так и на внешних рынках.

Ключевые слова: прогноз, инновационное управление, промышленность, менеджмент, цифровизация.

SRSTI 06.71.57

<https://doi.org/10.48081/JXJI6695>

***B. S. Shilibekova¹, R. V. Plokhikh²**

¹Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty

*e-mail: shilibekova@gmail.com

INTERNATIONAL PRACTICE IN APPLYING ELEMENTS OF TOURISM DIGITAL ECOSYSTEMS

The article targets to revision the practice of digital ecosystem use for the renovation and development of global tourism.

The outcomes of the revision will support to adjust the policy of Kazakhstan while forming an innovative digitalization program for the republic and define significance spheres. Our findings underscore the increasingly significant role that intermediaries play within the tourism sector. Moreover, the appearance of fresh high-tech entities is paving the way for inventive services, injecting a vibrant energy into the market. Nevertheless, the involvement of local stakeholders, such as populations and civic groups, is important to the Kazakhstan tourism industry; their integration into the experiences offered to tourists is indispensable. These insights offer researchers and industry professionals a framework to explore innovative possibilities and the development of specialized niches. Furthermore, these insights serve as a foundation for additional studies on the shifts within the ecosystem, influenced by technological advancements or external factors.

The paper delves into the digitalization trends globally and presents key indices from international rankings to evaluate Kazakhstan's digital economy and its readiness for a digital makeover.

Keywords: digital economy, digitalization, tourism, digital technologies, industry 4.0.

Introduction

The digital economy as a milestone in the development of an economic relations system is characterized by the predominance of knowledge and intangible production. A digital ecosystem is understood as a collection of a significant

amount of stakeholders, information services and business processes which are connected through mutually beneficial agreements («win-win»). Present digital ecosystems are developing both in the format of forming a network around one company or service, and in the format of a marketplace, which is usually represented by a large number of stakeholders.

In the modern development of information and communication technologies (ICT), they are extremely important for the management, access and sharing of data, as well as in ensuring the harmonized interaction of digital ecosystem stakeholders in digital environment, such as the Internet and mobile platforms. Meanwhile, the large amount of heterogeneous data created every day and the growing complexity of software make ICT-enabled systems increasingly complex to design and maintain. Under these circumstances, the concept of «digital ecosystems» emerged and quickly attracted the attention of the computer science community.

Currently, one of the emerging trends in the global tourism sector is the widespread adoption of online technologies, indicating that the evolution of tourism is unfolding within a digital framework. The process of digitalization has indeed encompassed the tourism industry as well. Digitalization in tourism is aimed at making the tourism business not only more flexible, corresponding to modern realities, but also more competitive in modern conditions. Digitalization of the tourism and hospitality helps ensure a best service quality delivery for the consumers and higher incomes for travel company owners.

Materials and methods

Study on the progress of the digital economy problems and digital ecosystems is aimed in the scientific publications of domestic and foreign investigators: Akatkin Yu.M., Karpov O. E., Konyavsky V. A., Yasinovskaya E. D., Andreyeva E. L., Glukhikh P. L., Myslyakova Yu. G., Annenkov A., Gelikhanov I. Z., Yudina T. N., Babkin A.V., Doroshenko S.V., Shelomentsev A. G., Karpinskaya V. A., Kleiner G. B., Kulikova O. M. Suvorova S. D., Onishchenko E. V., Gordienko S.V., Stepanova V. V., Ukhanova A. V., Grigorishchin A.V., Yakhyayev D.B., Styrin E.M., Dmitrieva N. E., Sinyatullina L. Kh., Tikhonova A. D., Adner R., Gawer A., Cusumano M., Hein A., Schreieck M., Riasanow T., Kapoor R., and etc.

The specifics of industry expansion in the frameworks of digitalization and the impact of digital ecosystems on the tourism industry are presented in the works of Arefyev A. S., Arkhipova A. A., Baynazarov N., Bogomazova I. V., Klimova T. B., Garifyanova V. I., Galimova A. M., Dmitrieva D., Kirillova S. A., Makrinova E. I., Sotnik A. P., Khaidarova I. S., Morozova M. A., Morozova N.S., Pirozhnikova S., Sarkisyan K. A., Solovyova N. Some ecosystem concepts described by various scientists in Table 1 are presented.

Summarizing the concepts of digital ecosystems, it can be revealed that the key feature of ecosystems is that they create it plausible to implement the principles of complementarity, in accordance with which joint production and mutual complementarity of different economic entities is carried out, and to obtain services and products that have great use value for customers than the services and products of individual companies.

The methodology of research is based on the fundamentals of systemic, reasonable and tendency analysis of various type information. During the research, the systematization, analysis and synthesis of quantitative data, data from industry organizations, analytics reports, and marketing research were used.

As a result of the synergistic effects from the interaction of stakeholders united in a digital ecosystem, fundamentally new services and products arise due to the complementarity effect. At the same time, during the development of the digital ecosystem, the special characteristics of services and products, such as their timeliness, accessibility, quality, and personalization, gain special significance.

Results and discussion

Over the past 20 years, software development has moved from structured programming to object-oriented programming, and is now moving towards the development of parallelism [1]. The complexity of software has increased significantly through the speedy development of software design technologies. A key challenge in modern computing is the development of systems that solve problems in complex and dynamic environments like the Internet in a scalable and efficient way.

Digital transformation has created highly complex relationships between industry entities and players that can no extensive be clustered into sellers, clients and competitors. Modern scientific sources do not reflect unity in approaches to defining the term «digital economy». In particular, the Supreme Eurasian Economic Council, at an event of the Eurasian Economic Commission related to monitoring the implementation of the digital agenda of the Eurasian Economic Union until 2025, positioned the digital economy as a part of the economy that initiates the processes of production, distribution, exchange, and consumption. Thanks to the use of information and communication technologies, the world economy is going through a stage of digital transformation [2].

The digital economy is characterized by special elements such as the presence of a digital consumer and a digital enterprise, as well as the modification of services and products into digital content. The digital consumer should be characterized by a personalized and interactive experience in purchasing services and products that are based on SMAC technologies: social, mobile, analytical, cloud. The integration of SMAC technologies into the business processes of a digital enterprise is focused

on reducing transaction costs, adapting to transformations in market situations and entering new markets.

Transformational phenomena in digital operations are causing the restructuring of business models of enterprises aimed at the use of artificial intelligence, cognitive computing and the Internet of things. Transformations of this type are usually accompanied by a modification of the paradigm of thinking for all levels of government and corporate management and the behavior of consumers of services and products [3].

2022 was characterized by a decrease in value for platform businesses. This trend can be explained by the fall of the American stock market of advanced technologies and geopolitical factors [4, p. 12].

The Kazakhstan market of technological enterprises can currently be characterized by development in the format of digital ecosystems. In the process, there is an increase in areas and product lines, largely due to financial services.

Digitalization of Kazakhstan business can be assessed at the initial stage of development. This conclusion is proven by analytical data: e-commerce so far accounts for only 6 % of total retail turnover (for example: in China the figure is 28 %, and in the USA it exceeds 15 %) [4, p. 8].

McKinsey's Ecosystem Enterprise Forecast projects a potential global revenue of 60 trillion USD by 2025. Therefore, according to the forecast, the potential increase in the share of ecosystem enterprises in the global economy by 2025 will be from 1-2 % to 30 % of global GDP. At the same time, domestic digital ecosystems can be characterized by unrealized development potential, which greatly distinguishes them from foreign enterprises. The dynamics of capitalization of the central digital ecosystems of the USA, China and Russian Federation on Figure 1 are shown.

Figure 1 – Capitalization of leading digital ecosystems using the example of the USA, China and the Russian Federation, billion USD

According to Figure 1, capitalization in the Russian Federation is noticeably lower than in the United States. Due to the pandemic, there was a slight decrease in capitalization, but in 2022 the rate of decrease slowed down. It can be assumed that in 2023 the value of digital ecosystems will increase.

There is a high positive impact on economic and social development from digital ecosystems and platforms. In modern conditions, in general, the formation of digital markets, national digital ecosystems and platforms can be a driver of economic development, and will also promote economic and technological sovereignty, and increase the potential of enterprises in the field of competition with foreign digital ecosystems and platforms.

The development of digital ecosystems and platforms should be considered in the broader context of macroeconomic indicators such as economic growth rate, enterprise productivity, innovation indicator, international trade expansion index, labor market dynamics and inflation.

1 Boosting economic development can be attributed to direct impact, reducing transaction costs and increasing enterprise productivity.

2 Developed enterprise productivity is supported by reduced information asymmetry among market players, competitive dynamics among participants, and lower transaction costs. However, caution is warranted regarding potential market monopolization by a single platform and disruption of existing value chains.

3 Inflation and pricing of goods and services are influenced by reduced inflation through market competition, while market monopolization tends to drive prices up.

4 International trade development hinges on the reduction of transaction costs associated with cross-border purchases.

5 The labor market evolution allows for the emergence of freelance platforms, fostering greater labor supply-demand flexibility, breaking down geographical barriers in employment, and increasing workforce participation.

6 Enriching consumer experiences through expanded service offerings and time-saving measures can attract more participants to platform markets, promoting market diversity and efficiency. However, personalized pricing may lead to decreased user interest in the platforms.

From the perspective of economic development, there is a move away from ineffective intermediaries in the logistics system, the formation of competition, and ensuring information accessibility [6].

It is noteworthy that the positive properties of digital ecosystems and platforms include expanding the development opportunities for small and medium-sized enterprises, encouraging innovative entrepreneurship through the optimization of business operations and the associated development of the labor market [7]. Investment activity and the evolution of the domestic economy as a result of the significant potential of assets of digital ecosystems and platforms make it possible for enterprises to independently enter the capital market [8]. In addition, as a competitive advantage, one can point to the transformation of processes in the national venture market.

In general, utilizing platforms in business can greatly enhance client relationships by providing informative and supportive guidance, leading to increased sales and the ability to raise prices. It also enables the delivery of higher quality services, such as using a smartphone as a room key or checking in to a hotel through an app, as well as facilitating communication with hotel staff. This technology can also enhance the emotional experience for customers by allowing them to tag visited places, organize photos by location, and receive reminders and directions while traveling. Furthermore, it opens up new avenues for customer engagement and understanding through notifications, advertising, and reviews, as well as integration with social media platforms. Among the younger generation, social networks play a significant role in travel decisions, with up to 85% of decisions influenced by social media. This integration helps to identify personal preferences and attract potential clients [9].

The competitive landscape and vast opportunities in the app market are key factors influencing the potential for growth in the progress of innovative digital platforms [10].

In line with these trends, countries like Turkey and Kazakhstan have set their sights on advancing the «Tourism 4.0» concept through substantial investments in digital marketing for their tourism sectors [11].

Despite this forward-looking approach, Kazakhstan currently lags behind in global rankings for ICT readiness. Information-communication technologies are crucial for driving economic growth and enhancing competitiveness at a national level. The telecommunications industry is tasked with establishing a digital ecosystem to support digitalization efforts, modernizing telecommunications infrastructure, and fostering integration with other countries' infrastructures [12]. Kazakhstan's position in the 2021 TICI rankings for the ICT readiness component is presented in Table 1.

Table 1 – Positions of Kazakhstan in the WEF TICI 2021 ranking by ICT readiness factors*

Indicator	2021	
	Rating	Value
ICT readiness	62	5,0
Using the Internet for business-to-consumer transactions	34	5,6
Using the Internet for transport navigation	55	4,7
Using the Internet to provide hotel, restaurant and leisure services	78	4,8
Internet users, % of population	35	6,2
Fixed broadband Internet subscriptions / 100 people	61	5,2
3G mobile network coverage, % of population	97	5,9
Mobile broadband subscriptions / 100 people	64	2,7

Digital systems and services actively influence the hospitality industry. The events of 2022 determined changes in business processes, new integrations, and determined the launch of new projects by market participants [13].

The special investigates the state and progress trends in the tourism sphere. The central trends and outlines, key features of domestic tourism growing in 2022, reasons for demand reduction, and prospects for industry progress have been identified.

Table 2 – Digitalization of the Kazakhstan tourism industry

Project	Completed
JSC «NC «Kazakh Tourism»	A specially created structure of the Ministry of Culture and Sports, one of whose tasks is the marketing promotion of tourism. The budget of NC Kazakh Tourism JSC is 1.5 billion USD, including 893 million allocated for promotion and digitalization.
«Time on the road» message series	A series of programs about modern trends and results of work to develop the country's tourism potential. In 2021, 10 episodes were released, which were watched by more than 3.2 million viewers.
Cultural tourism	Promoting ecotourism and promoting care for nature with the involvement of people with disabilities. Through the promotion of 5 social videos created by the Kazakh audience, the reach on the Internet amounted to more than 10 million people.
National tourism portal «www.kazakhstan.kz»	Over the year, the portal was visited by more than 270,000 people, the number of visitors increased by 144% compared to 2020. The portal's position for basic queries in search engines has grown to the TOP 5 of Google and Yandex.
Tourstat.kz	Information system for collecting and processing statistics in the tourism sphere.
E-qonaq	An information system that allows for the creation of a unified register of accommodation locations has made it possible to collect and process data on tourist flow, tourist profile and migration control.
“SmartBridge” platform	Hotels and other accommodation facilities easily comply with the requirements of migration legislation. Tourists can move freely around the country, and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan and the National Security Service of the Republic of Kazakhstan can monitor the security of the country.

Automation of planning and organization of tours, blockchain, BigData and others.

Many enterprises restructure their business processes in accordance with the development paradigm of the digital economy, including online tour booking systems, e-commerce, etc.

National priorities for digitalization of the Kazakhstan tourism industry were presented within the framework of the »Concept for the development of

the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029», approved by country Government Decree dated March 28, 2023 No. 262.

Digital technologies and services form the basis of a set of the most important trends of progress in the tourism industry. The impact of digitalization is manifested in various components of the tourism product. In particular, it affects the reduction of transaction costs and the increase in the competence of participants in the field of digital services and platforms. General digitalization, especially in the tourism sector, determines the profitability and development of this industry, the permanent modification of financial flows as a result of the transition of market stakeholders to the sphere of online services and products.

The core directions for the formation of digital services and technologies in tourism include the transition of public services to electronic platforms, digitalization of documentation and reporting processes, the use of digital tools for the formation of extensive networks of cooperation with business and experts in the design of tourism products and infrastructure, the organization of the tourism market, strengthening multilingual support for tourism services, integration of tourist electronic maps and mobile applications, implementation of an electronic system for assessing the quality of tourist services, popularization of visual impressions based on digital visualization technologies, virtual tours and augmented reality, integration of platforms for collecting and processing big data, use of artificial intelligence, formation of online tools for modeling tourist routes, involving self-employed people in the provision of specialized services, creating multimedia applications for displaying attractors, producing and distributing audio and video guide services combined with GPS and QR codes to expand accessibility and increase the quality of service for tourists.

Conclusion

By 2025, Kazakhstan aims to rank within the top 20 in the UN e-Government Development Index, the top 50 in the B2C E-Commerce Index, and the top 40 in the Information-Communication Technology Development Index.

Research demonstrates that digitalization is changing the economic dynamics among stakeholders in the tourism sector, covering manufacturers and suppliers of tourism services, tourists and authorized government organizations that monitor the state of the tourism sector. For this purpose, an algorithm for the development of a digital tourism ecosystem can be introduced, including Big Data technologies, smart tourism practices, contactless service, innovative solutions in the field of digital guides, virtual reality and VR/AR.

The use and distribution of online services will have positive dynamics. This is indicated by an analysis of the dynamics of the e-commerce market in the «post-form» period. In the future, we can expect that online travel platforms and

the popularity of booking tours and tickets online will grow rapidly, as choosing a tour will become much easier. The consumer will begin to compare the real price of services from different tour operators, which will certainly lead to saving money and time, and will also expand the possibilities for purchasing more economical tour packages.

The expansion of e-commerce in tourism improves the quality of services provided, shortens customer service time, and increases the range of services necessary for tourists. The latest technological solutions make it possible to create new ways to promote tourism services and products to the market. For example, based on the organization of personal mailing of advertising materials to the electronic accounts of potential tourists.

Tourism has historically been, and continues to be, an active player in the realm of innovative technologies. Recent advancements in telecommunications and digital marketing are presenting fresh opportunities for the tourism industry and fundamentally reshaping its operational paradigms. For instance, the widespread availability of information technologies, particularly online services, has democratized access for all stakeholders, fueling demand, enriching the offerings of travel agencies, and empowering individuals to independently plan and book their travel experiences.

Conversely, the clash between information and digital technologies and traditional modes of operation in the tourism sector has led to a fierce competition for customers, resulting in the marginalization of smaller enterprises that have not fully embraced these new trends.

Information about financing

This article was prepared within the framework of realization of the project IRN 19175225 «Conceptual model development of digital ecosystem for the Kazakhstan tourism industry and its forced development» on grant financing of young scientists on scientific and (or) scientific-technical projects for 2023-2025, the source of financing is the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

1 **Baggio, R.** Digital ecosystems, complexity, and tourism networks. // In : Xiang Z, Fuchs M, Gretzel U, Höpken W (Editors). Handbook of e-tourism. Springer, Cham, 2022. – P. 1–20. [Electronic resource]. – <http://www.springer.com/9783030486525> (Access date: 02.03.2024).

2 On the Main Directions for Implementing the Digital Agenda of the Eurasian Economic Union until 2025 Decision of the Supreme Eurasian Economic Council

dated October 11, 2022, No. 12. Website of the Eurasian Economic Commission, [Electronic resource]. – URL: https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/820/Strategy_2025.pdf (Access date 20.02.2024).

3 **Akkermans, H., Gordin, J.**, Value-based requirements engineering: exploring innovative e-commerce ideas [Text]. // Requirements Engineering. – 2003. – No.8(2). – P. 114–134. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1007/s00766-003-0169-x> (Access date: 02.03.2024).

4 Digital ecosystems in Russia: evolution, typology, approaches to regulation Institute of Economic Policy named after E.T. Gaidara, 07.26.2022. [Electronic resource]. – URL: <https://www.iep.ru/ru/novosti/institut-gaydara-provel-issledovanie-tsifrovyykh-ekosistem.html> (Access date 02.03.2024).

5 **Böhm, M., Koleva, G., Leimeister, S., Riedl, C., Krcmar, H.** Towards a generic value network for cloud computing [Conference paper]. // Economics of Grids, Clouds, Systems, and Services. – 2010. – P. 129–140. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1007/978-3-642-15681-6_10 (Access date 02.03.2024).

6. **Buhalis, D., Lowe, R.** Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet–The state of eTourism research [Text] // Tourism Management. – 2008. – No. 29(4). – P. 609–623. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.01.005> (Access date 02.03.2024).

7 **Bullock, R. J., Tubbs, M. E.** A case meta-analysis of gainsharing plans as organization development interventions [Text]. Journal of Applied Behavioral Science. – 1990. – No. 26(3). – P. 383–404. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1177/0021886390263011> (Access date 02.03.2024).

8. **Gordijn, J., Akkermans, H.** e3-value: design and evaluation of e-business models [Text] // IEEE Intelligent Systems. – 2001. – No. 16(4). – P. 11–17– [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1109/5254.941353> (Access date 02.03.2024).

9 **Gretzel, U., Werthner, H., Koo, C., Lamsfus, C.** Conceptual Foundations for Understanding Smart Tourism Ecosystems [Text] // Computers in Human Behavior. – 2015. – No. 50. – P. 558–563. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.043> (Access date 02.03.2024).

10 **Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., Koo, C.** Smart tourism: Foundations and developments [Text]. // Electronic Markets. – 2015. – No. 25(3). – P. 179–188. URL: <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8> (Access date 02.03.2024).

11 **Gretzel, U., Fuchs, M., Baggio, R., Hoepken, W., Law, R., Neidhardt, J., Pesonen, J., Zanker, M., Xiang, Z.** e-Tourism beyond COVID-19 : a call for transformative research [Text] // InfTechnol Tour. – 2020. – No. 22(2). – P. 187–203. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00181-3> (Access date 02.03.2024).

12 Jacobides, M., Cennamo, C., Gawer, A. Towards a Theory of Ecosystems [Text]. Strategic Management. – 2018. – No. 39. – P. 2255–2276. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1002/smj.2904> (Access date: 02.03.2024)

13 Li, Y., Hu, X., Huang, X., Duan, L. The concept of smart tourism in the context of tourism information services [Text]. Tourism Management. – 2017. – 58. – P. 293–300. [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.03.014> (Access date: 02.03.2024).

Received 04.04.24

Received in revised form 17.05.24

Accepted for publication 31.05.24

*Б. С. Шилибекова¹, Р. В. Плохих²

¹Алматы Менеджмент университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

04.04.24 ж. баспаға түсті.

17.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

31.05.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ТУРИЗМДЕ ЦИФРЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Зерттеудің мақсаты – халықаралық туризмді түрлендіру және дамыту үшін цифрлық экожүйелерді пайдалану тәжірибесін зерттеу.

Зерттеу нәтижелері ел үшін цифрландырудың жаңа бағдарламасын құру кезінде Қазақстан Республикасының стратегиясына өзгеріс енгізуге және басым бағыттарды анықтауға көмектеседі. Біздің нәтижелеріміз туризмдегі делдалдардың үнемі артып келе жатқан рөлін айқындайды. Сонымен қатар, жаңа технология ойыншылары инновациялық қызметтердің жаңа мүмкіндіктерін ұсынып, салада жоғары динамизмді қалыптастырады. Дегенмен, еуропалық туризмде тұрғындар мен қауымдастықтар ретіндегі жергілікті қатысушылар негізгі рөл атқарады және туристерге ұсынылатын тәжірибеге қосылуы керек. Ғалымдар мен практиктер нәтижелерді революциялық ойыншыларды және инновациялар мен тереңірек нақты құру

мүмкіндіктерін анықтау үшін пайдалана алады. Сонымен қатар, нәтижелер технологиялық жетістіктер немесе сыртқы оқиғалар салдарынан болып жатқан экожүйе өзгерістерін одан әрі талдау үшін негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Мақалада әлемдегі цифрландыру үрдістері талданады, Қазақстанның цифрлық экономикасын және цифрлық трансформацияға дайындығын бағалаудың әлемдік рейтингтерінің негізгі индекстері берілген.

Кілтті сөздер: цифрлық экономика, цифрландыру, туризм, цифрлық технологиялар, индустрия 4.0.

*Б. С. Шилибекова¹, Р. В. Плохих²

¹Алматы Менеджмент Университет, Республика Казахстан, г. Алматы;

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби,

Республика Казахстан, г. Алматы

Поступило в редакцию 04.04.24

Поступило с исправлениями 17.05.24

Принято в печать 31.05.24

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ЦИФРОВЫХ ЭКОСИСТЕМ ТУРИЗМА

Цель исследования – изучить опыт применения цифровых экосистем для трансформации и развития международного туризма.

Полученные результаты исследования помогут скорректировать стратегию Республики Казахстан при создании новой программы цифровизации страны и определить приоритетные направления. Наши результаты подчеркивают постоянно растущую роль посредников в туризме. Кроме того, новые технологические игроки предлагают новые возможности для инновационных услуг, создавая высокий динамизм в отрасли. Тем не менее, местные субъекты, такие как жители и сообщества, играют центральную роль в европейском туризме и должны быть включены в опыт, предоставляемый туристам. Ученые и практики могут использовать результаты для выявления революционных игроков и возможностей для инноваций и создания ниш. Кроме того, результаты могут быть использованы в качестве основы для дальнейшего анализа текущих изменений

экосистемы, вызванных технологическими достижениями или внешними событиями

В статье проанализированы тенденции цифровизации в мире, приведены основные индексы мировых рейтингов для оценки цифровой экономики Казахстана и готовности к цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, туризм, цифровые технологии, индустрия 4.0.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абдимомынова Алмакүл Шәкірбековна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, Экономика және құқық институтының «Экономика және менеджмент» кафедрасы, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: abdima.alma@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2237-7699>

Аймағамбетов Ерқара Балқараұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: rector@keu.kz

Ауезова Карлығаш Танатаровна, доцент, техника ғылымдарының кандидаты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 10000, Қазақстан Республикасы, e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Амерханова Айгерим Хайрулловна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Экономика және құқық» факультеті, «Экономика» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы

Аманова Гүлнар Дүйсенбайқызы, Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: agd65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0829-5953>

Актуреева Эльмира Аширбековна, Экономика магистрі, аға оқытушы, әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: ElmiraMika210765@mail.ru

Ақбалық Мехтап, докторант, әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: akbalikmehtap@mail.ru

Азретбергеева Гулмира Жарылхасыновна, Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика, басқару және құқық факультеті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Азимхан Ардах, PhD, «Экономика» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140009, Қазақстан Республикасы, e-mail: armoni04@mail.ru

Архатова Гаухар Архатқызы, магистрант, «7М04117 – Инновациялық менеджмент» БББ Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: arhatova813@gmail.com

Алина Гульжан Балтабаевна, экономика ғылыми кандидаты, қауымд. профессор, «Esil» университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: guljanalina@rambler.ru

Ахметов Диас Ахметжанович, оқытушы, (ассистенті), Экономика кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: 718dea@gmail.com

Айыпова Толкын Аскаровна, магистр, Л. Б. Гончарова атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы қ., 050061, Қазақстан Республикасы, e-mail: tolkin_bota@mail.ru

Әбдірашова Құралай, магистрант, «Қазақстан-Британ техникалық университеті», АҚ, Бизнес мектебі, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: k.abdrashova.26@gmail.com

Баубекова Индира Медеубаевна, экономика ғылымының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: indira2277@mail.ru

Бақпаева Асия Құдайбергенқызы, докторант, «Экономика» мамандығы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mustik.mak@mail.ru

Баяндин Марат Асылбекович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, доцент КОКСОН, «Экономика және басқару» кафедрасы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mbayandin.71@mail.ru

Баяндина Гульмира Дүйсенбаевна, PhD, қауымд. профессор, «Экономика және басқару» кафедрасы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bayandinagd@mail.ru

Байгон Темірлан Ерланұлы, докторант, есеп және Аудит кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: baigontemirlan@gmail.com

Бекмурзаева Акмарал Багитбековна, PhD, «Бизнес және басқару» кафедрасы, Экономика ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bekmurzaeva_akmaral@mail.ru

Бекарнеева Анна Александровна, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru

Бұлақбай Жанат Мұқанбетжанқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bulakbay_zhannat@mail.ru

Букатов Ерик Берикович, PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: bukatov.erik@gmail.com

Валиева Салтанат Несипбековна, PhD, доцент, «Менеджмент», кафедрасы, Esil University, Астана қ., 010005, Қазақстан Республикасы, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru

Гриднева Елена Евгеньевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: elengred@mail.ru

Гимранова Рената Рамильевна, докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: grr.gimranova@gmail.com

Дәулетханова Жанар Дәулетханқызы, «Қаржы» бейіні бойынша доктор, бас сарапшысы, Әдіснама, мониторинг және сапаны қамтамасыз ету департаменті, Тәуелсіз Қазақстан аккредиттеу орталығы, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanar021@mail.ru

Джубалиева Зора Уабтагисевна, экономика ғылымдарының кандидаты, Экономикалық мамандықтар кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com

Давиденко Людмила Михайловна, PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, экономика кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz

Есмагзам Валентина, аға оқытушы, Экономика және құқық факультеті Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: esmagzam76@mail.ru

Ермагамбетов Дархан Нурлыбекович, Павлодар облысының кәсіпкерлік және индустриалды-инновациялық даму басқармасы, кәсіпкерлікті дамыту бөлімінің басшысы, Павлодар қ., 140011, Қазақстан Республикасы, e-mail: edn1@inbox.ru

Есентеміров Айболат Акемгереевич, докторант, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bam051289@inbox.ru

Есенова Гульмира Жексенқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, аға менеджер, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: pavlodarsemey@mail.ru

Есиркепова Алтын Махмудовна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономика» кафедрасы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік

Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160005, Қазақстан Республикасы, e-mail: essirkepova@mail.ru

Есимова Динара Даутовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dika-73@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3824-875X>.

Еспенбетова Баян Араповна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Экономика және қаржы» кафедрасы, гуманитарлық – экономика факультеті, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ., 071410, Қазақстан Республикасы, e-mail: baespenbetova@mail.ru

Ержанов Тамерлан Нурланович, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, Экономика кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: erzhanovtim@mail.ru

Жайшылық Айдана Палыбекқызы, докторант, «Экономика және менеджмент» кафедрасы, экономика және құқық институтының Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiko_93a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3707-5482>

Желю Владимиров, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Киелі Климент Охридский атындағы София университеті, София қ., Болгария, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg

Зейнуллина Айгүл Жумағалиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Экономика және қаржы» кафедрасы, Гуманитарлық - экономика факультеті, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ., 071410, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul-zeinullina@mail.ru

Иманбаева Зәуреш Өтегенқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Мемлекеттік басқару кафедрасы, Қаржы және маркетинг факультеті, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: utegen_z_78@mail.ru.

Исаева Айнұр Тұрсынәліқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доценті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет экономикалық мамандықтар кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Issaeva_ainur@mail.ru

Искакова Марал Сериковна, PhD, аға оқытушысы, «Экономика және қаржы» кафедрасы, Гуманитарлық - экономика факультеті, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ., 071410, Қазақстан Республикасы, e-mail: mis0508@mail.ru

Игнатова Елена Васильевна, PhD, доцент, Тоғайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: elena_iev@mail.ru

Кулумбетова Дина Болатовна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессоры, «Экономикалық пәндер» кафедрасы, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dkulumbetova@inbox.ru

Кұлмырзаев Нұрлан Серікович, экономика ғылымдарының кандидаты, Жасанды интеллект институтының директоры, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurlan.serikuly1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1240-1912>

Кожамкулова Индира Ерубасевна, экономика ғылымының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160012, Қазақстан Республикасы, e-mail: indira76.00@mail.ru

Қабылқайратқызы Рысжан, докторант, «Экономика» мамандығының, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: riszhan_1993@mail.ru

Калиева Асем Ермековна, PhD, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: assem.kalieva@kaznu.edu.kz

Калиев Ильдар Абужанович, саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, «Философия және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kaliev7719@mail.ru

Қалиақпарова Гүлнәр Шаймарданқызы, PhD, доцент, Каспий қоғамдық университеті, Алматы қ., А05А6К5, Қазақстан Республикасы, e-mail: GK_2003@mail.ru

Какешанова Шынар Казболатовна, география магистрі, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: k.shinargiz@mail.ru

Каримбергенова Мадина Кудайбергеновна, PhD, қауымд. профессор, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

Коваль Андрей Петрович, «Экономика» ғылымдарының кандидаты, ғылым және коммерц. басқармасы бастығы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: koval_an@rambler.ru

Костенко Таисия Олеговна, магистрант, экономика кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: 4539179@gmail.com

Кондыбаева Салтанат Кананияевна, PhD, «Экономика» кафедрасы, ғылым-инновациялық қызмет және халықаралық байланыстар жөніндегі меңгеруші орынбасары, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

Қожахметова Әсел Көшербайқызы, PhD, доцент, Қолданбалы ғылымдар және ақпараттық технологиялар институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.kozhakhmetova@kbtu.kz

Когут Оксана Юрьевна, экономика ғылымының кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: kogut.1108@gmail.com

Куязова Сауле Каирбековна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kunjazovas@mail.ru

Куязов Ерлан Каирбекович, PhD, қауымд. профессор, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kunyazov72@mail.ru

Куниязова Алия Жаныбековна, аға оқытушысы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kuniyazova2018@mail.ru

Курманова Гүлнара Кусаиновна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Қаржы және экономика» кафедрасы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnara.ru@mail.ru

Куншигарова Ляззат Шаукарбаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Халықаралық көліктік-гуманитарлық университеті, Алматы қ., 050063, Қазақстан Республикасы, e-mail: Lyazzat-82@mail.ru

Мухан Бахытжан Сабитуллаулы, PhD, «Экономика» кафедрасы, оқытушысы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160005, Қазақстан Республикасы, e-mail: smarat61@mail.ru

Мухияева Динара Мухтаржановна, PhD, «Менеджмент» кафедрасының меңгерушісі, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mukhiyayeva_dm@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Мауленбердиева Гүлдар Аширбековна, докторант, «Туран» университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: guldar_2018g@mail.ru

Маханов Сагат Султанбекович, PhD, оқытушы, «Экономика және басқару» кафедрасы, Қызылорда ашық университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: sagat_uiuc@mail.ru

Мамырбаев Алмас, PhD, профессор, «Қазақстан-Британ техникалық университеті», АҚ, Бизнес мектебі, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы

Машанова Самал Амангельдиевна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Қаржы және экономика» кафедрасы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal.kz.79@mail.ru

Мукушев Абзал Базарбекович, PhD, қауымд. профессор, «Қазақ технология және бизнес университеті» АҚ, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: abzal-kz@mail.ru

Мукина Гүлсара Сапарбековна, қауымд. профессор, (доцент), «Экономика» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru

Мороз Оксана Николаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Теориялық және қолданбалы экономика» кафедрасы, доцент, Сібір тұтынушылар кооперациясы университеті, Новосибирск, к. 630087, Ресей Федерациясы, e-mail: ksenijasib@mail.ru

Нарбаев Тимур Сапарбаевич, профессор, Бизнес мектебі, «Қазақстан-Британ техникалық университеті», АҚ Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: t.narbaev@kbtu.kz

Накипова Гүлмира Николаевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қаржы, логистика және цифрлық технологиялар факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nakipovage@mail.ru

Низамдинова Арзигуль Камирдиновна, экономика ғылымының кандидаты, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: anizamdinova@mail.ru

Нұрғалиева Айнаш Амангельдиновна, қауымд. профессоры (доцент), «Экономика» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Nurgalieva_ainash@mail.ru

Никифорова Нина Владимировна, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nina.nikiforova@almau.edu.kz

Омарбакиев Лутпулла Амурулламович, экономика ғылымының докторы, «Туран» университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: l.omarbakiyev@turau.edu.kz

Османов Жасым Джафарович, экономика ғылымдарының кандидаты, Қолданбалы зерттеулер орталығының директоры, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы қ., 050008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhasym@mail.ru

Плохих Роман Вячеславович, география ғылымдарының докторы, доцент, Рекреациялық география және туризм кафедрасы, меңгеруші, География және табиғатты пайдалану факультеті, әл-Фараби атындағы, Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: rvplokhikh@gmail.com

Рахимова Гульмира Ахметовна, аға менеджер, экономика ғылыми кандидаты, қауымд. профессор, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, «Педагогикалық шеберлік орталығы» Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: ragulmira48@gmail.ru

Рахметова Дана Аманбекқызы, «Экономика» мамандығы, докторант, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: d.life.d@mail.ru

Рахметулина Жибек Берлибековна, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Экономика және кәсіпкерлік кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

Рахметулина Айгерим Абаевна, PhD, экономика, менеджмент және қаржы кафедрасы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rakhmetulina@gmail.com

Раимбеков Жанарыс Сабирович, экономика ғылымдарының докторы, профессор, экономика және кәсіпкерлік кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Сапарбаева Сәуле Сәулебаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, байланысты профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: saulet71@mail.ru. <https://orcid.org/0000-0003-1686-5052>, <https://orcid.org/0009-0003-2767-3651>

Сагындыкова Рысалды Елюбековна, магистр, Alikhan Bokeikhan University, 071409, Семей қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Rimm_78@mail.ru

Серікбай Диана Дидарқызы, докторант, оқытушы, «Қазақстан-Британ техникалық университеті АҚ, Бизнес мектебі, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: di.serikbay@gmail.com

Сейдахметов Марат Каныбекович, экономика ғылымдарының кандидаты, «Басқару және бизнес» Жоғары мектебінің деканы, доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160005, Қазақстан Республикасы, e-mail: smarat61@mail.ru

Сыздықбаева Бакыт Узакбаевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Туризм кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru

Сыздыкова Азиза Оралбайқызы, PhD, доцент, экономика, Басқару және құқық факультеті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

Тастанбекова Қарлығаш Нышанбайқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, меңгеруші, «Экономика және менеджмент» кафедрасы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tiko_1kn75@mail.ru

Тынгишева Айнұр Мұхамедқалиқызы, PhD, философия ғылымдарының докторы, Қаржы, логистика және цифрлық технологиялар факультеті, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Ajnur-88@mail.ru

Уразова Бакит Адилгереевна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Қаржы және экономика» кафедрасы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kabdenova.68@mail.ru

Филин Сергей Александрович, экономика ғылымдарының докторы, доцент, профессоры, Инновациялық және өнеркәсіптік саясатты басқарудың базалық кафедрасы, Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Мәскеу қ., 115054, Ресей Федерациясы, e-mail: Filin.SA@rea.ru

Чайковская Любовь Александровна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Экономика және бизнес Жоғары мектебі директорының орынбасары, Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті, Мәскеу қ., 115054, Ресей Федерациясы, e-mail: chaik4@yandex.ru

Череева Бахытгуль Тулегеновна, PhD, доцент, «Менеджмент» кафедрасы, Esil University, Астана қ., 010005, Қазақстан Республикасы, e-mail: b_chereyeva@mail.ru

Шамрай Инна Николаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Теориялық және қолданбалы экономика» кафедрасы, Сібір тұтынушылар кооперациясы университеті, Новосибирск қ., 630087, Ресей Федерациясы, e-mail: inna_shamrai@mail.ru

Шамишева Нүргүл Қаршығақызы, экономика ғылымдарының кандидаты, доценті м.а., «Менеджмент» кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgul.shamisheva@mail.ru

Шалболова Урпаш Жаниязовна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Astana IT University; Шығармашылық Индустрия мектебінің профессоры, Экономика және кәсіпкерлік кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010017, Қазақстан Республикасы, e-mail: urpash_sh@mail.ru

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, «Экономика» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: asanek2010@mail.ru

Шилибекова Балжан Сенбековна, PhD, Жоғары Бизнес мектебінің зерттеушісі, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: shilibekova@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдимомынова Алмақұл Шакирбековна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Экономики и управления» Института экономики и права, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: abdima.alma@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2237-7699>

Аймагамбетов Ерқара Балқараевич, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: rector@keu.kz

Ауезова Карлыгаш Танатаровна, кандидат технических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Амерханова Айгерим Хайрулловна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, кафедра «Экономика», факультет «Экономики и права», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан

Аманова Гульнара Дюсенбаевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: agd65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0829-5953>

Актурсева Эльмира Аширбековна, магистр экономики, ст. преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: ElmiraMika210765@mail.ru

Ақбалық Мехтап, PhD, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: akbalikmehtap@mail.ru

Азретбергова Гулмира Жарылхасыновна, кандидат экономических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Факультет экономики, менеджмента и права, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Азретбергова Гулмира Жарылхасыновна, кандидат экономических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Факультет экономики, менеджмента и права, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Азимхан Ардах, PhD, кафедра «Экономика», Торайғыров Университет, г. Павлодар, 140009, Республика Казахстан, e-mail: armoni04@mail.ru

Архатова Гаухар Архатқызы, магистрант, ОП «7М04117 – Инновационный менеджмент», Экономический факультет, Евразийский

национальный университет имени Л. Н. Гумилева», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: arhatova813@gmail.com

Алина Гульжан Балтабаевна, декан, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Университет «Esil», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: guljanalina@rambler.ru

Ахметов Диас Ахметжанович, преподаватель, (ассистент) кафедра Экономики, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: 718dea@gmail.com

Айыпова Толкын Аскаровна, магистр, Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л. Б. Гончарова, г. Алматы, 050061, Республика Казахстан, e-mail: tolkin_bota@mail.ru

Абдрашова Куралай, магистрант, АО «Казахстанско-Британский Технический Университет», Бизнес Школа, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: k.abdrashova.26@gmail.com

Баубекова Индира Медеубаевна, кандидат экономических наук, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: indira2277@mail.ru

Бакпаева Асия Кудайбергеновна, докторант, специальность «Экономика», Факультет «Экономики и права», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: mustik.mak@mail.ru

Баяндин Марат Асылбекович, доктор экономических наук, доцент КОКСОН, профессор, кафедра «Экономика и управление», Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: mbayandin.71@mail.ru

Баяндина Гульмира Дуйсенбаевна, PhD, ассоц. профессор, профессор, кафедра «Экономика и управление», Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: bayandinagd@mail.ru

Байгон Темирлан Ерланулы, докторант, студент, кафедра «Учет и анализ, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: baigontemirlan@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-2767-3651>

Бекмурзаева Акмарал Багитбековна, PhD, кафедра «Бизнес и управление», магистр экономических наук, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: bekmurzaeva_akmaral@mail.ru

Бекарнеева Анна Александровна, кандидат экономических наук, ст. преподаватель, Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова,

ОП «Бизнес, управление и туризм», г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru

Булакбай Жанат Муканбетжанкызы, кандидат экономических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: bulakbay_zhannat@mail.ru

Валиева Салтанат Несипбековна, PhD, доцент, кафедра «Менеджмент», Esil University, г. Астана, 010005, Республика Казахстан, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru

Гриднева Елена Евгеньевна, кандидат экономических наук, доцент, Каспийский общественный университет, г. Алматы, A05A6K5, Республика Казахстан, e-mail: elengred@mail.ru

Гимранова Рената Рамильевна, докторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, e-mail: grr.gimranova@gmail.com

Даулетханова Жанар Даулетханкызы, доктор по профилю «Финансы», главный эксперт Департамента методологии, мониторинга и обеспечения качества, НУ «Независимый Казахский центр аккредитации», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: zhanar021@mail.ru

Джубалиева Зора Уабтагиевна, кандидат экономических наук, кафедра «Экономические специальности», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com

Давиденко Людмила Михайловна, PhD, кандидат экономических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет экономики и права, кафедра «Экономика», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz

Есмагзам Валентина, ст. преподаватель, кафедра «Экономика», Факультет Экономики и права, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: esmagzam76@mail.ru

Ермагамбетов Дархан Нурлыбекович, руководитель отдела развития предпринимательства ГУ «Управление предпринимательства и индустриально-инновационного развития Павлодарской области», г. Павлодар, 140011, Республика Казахстан, e-mail: edn1@inbox.ru

Есентемиров Айболат Акемгереевич, докторант, Алматы менеджмент университет, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: bam051289@inbox.ruc

Есенова Гульмира Жексеновна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, ст. менеджер, ЧУ «Центр педагогического мастерства»

АО «Назарбаев Интеллектуальные школы», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: pavlodarsemey@mail.ru

Есиркепова Алтын Махмудовна, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, 160005, Республика Казахстан, e-mail: essirkepova@mail.ru

Есимова Динара Даутовна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: dika-73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3824-875X>.

Еспенбетова Баян Араповна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Экономика и финансы», Гуманитарно-экономический факультет, университет имени Шакарима города Семей, г. Семей, 071410, Республика Казахстан, e-mail: baespenbetova@mail.ru

Ержанов Тамерлан Нурланович, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Экономики», Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: erzhanovtim@mail.ru

Жайшылык Айдана Палыбековна, докторант, кафедра «Экономики и управления» Института экономики и права, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: aiko_93a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3707-5482>

Желю Владимиров, доктор экономических наук, профессор, Софийский университет, Св. Климент Охридски, София, 1504, г. Болгария, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg

Зейнуллима Айгуль Жумагалиевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Экономика и финансы», гуманитарно-экономический факультет, Университет имени Шакарима города Семей, г. Семей, 071410, Республика Казахстан, e-mail: aigul-zeinullina@mail.ru

Иманбаева Зауреш Отегенкызы, кандидат экономических наук, доцент, кафедра государственного управления, «Факультет Финансы и маркетинг», Актыубинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актобе 030000, Республика Казахстан, e-mail: utegen_z_78@mail.ru

Исаева Айнур Турсыналиевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономические специальности», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: Issaeva_ainur@mail.ru

Искакова Марал Сериковна, PhD, ст. преподаватель, кафедра «Экономика и финансы», Гуманитарно-экономический факультет, Университет имени Шакарима г. Семей, 071410, Республика, Казахстан, e-mail: mis0508@mail.ru

Игнатова Елена Васильевна, PhD, ассоц. профессор, Тогайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: elena_iev@mail.ru

Кулумбетова Дина Болатовна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра «Экономические дисциплины», Казахско-Русский Международный университет, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: dkulumbetova@inbox.ru

Кулмырзаев Нурлан Серикович, кандидат экономических наук, директор Института искусственного интеллекта, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: nurlan.serikuly1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1240-1912>

Кожамкулова Индира Ерубаетовна, кандидат экономических наук, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160012, Республика Казахстан, e-mail: indira76.00@mail.ru

Кабылкайратовна Рысжан, докторант, специальность «Экономика», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: riszhan_1993@mail.ru

Калиева Асем Еркемовна, PhD, и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: assem.kalieva@kaznu.edu.kz

Калиев Ильдар Абужанович, кандидат политических наук, профессор, кафедра «Философии и социальных наук», Торайгыров университет, г. Павлодар 14000, Республика Казахстан, e-mail: Kaliev7719@mail.ru

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна, PhD, доцент, Каспийский общественный университет, г. Алматы, A05A6K5, Республика Казахстан, e-mail: GK_2003@mail.ru

Какежанова Шынар Казболатовна, магистр географии, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: k.shinargiz@mail.ru

Каримбергенова Мадина Кудайбергеновна, PhD, ассоц. профессор, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

Коваль Андрей Петрович, кандидат экономических наук, начальник управления науки и коммерциализации, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: koval_an@rambler.ru

Костенко Таисия Олеговна, магистрант, кафедра Экономики, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: 4539179@gmail.com

Кондыбаева Салтанат Кананияевна, PhD, заместитель заведующего кафедрой «Экономика» по научной, инновационной деятельности и международным связям, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

Кожаметова Асель Кошербаевна, PhD, ассистент профессора, Институт прикладных наук и информационных технологий, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: a.kozhakhmetova@kbtu.kz

Когут Оксана Юрьевна, кандидат экономических наук, и.о.доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: kogut.1108@gmail.com

Кунизова Сауле Каирбековна, кандидат экономических наук, профессор, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kunjazovas@mail.ru

Кунызов Ерлан Каирбекович, PhD, ассоц. профессор, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kunyazov72@mail.ru

Куниязова Алия Жаныбековна, ст. преподаватель, Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kuniyazova2018@mail.ru

Курманова Гульнара Кусаиновна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Финансы и экономика» Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан

Куншигарова Ляззат Шаукарбаевна, кандидат экономических наук, ст. преподаватель, Международный транспортно-гуманитарный университет, г. Алматы, 050063, Республика Казахстан, e-mail: Lyazzat-82@mail.ru

Мухан Бахытжан Сабитуллаулы, PhD, преподаватель, кафедра «Экономика», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, 160005, Республика Казахстан, e-mail: mukhanbakytzhan@mail.ru

Мухияева Динара Мухтаржановна, PhD, заведующая кафедрой «Менеджмент», Экономический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: mukhiyayeva_dm@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Мауленбердиева Гульдар Аширбековна, докторант, университет «Туран», г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: guldar_2018g@mail.ru

Маханов Сагат Султанбекович, PhD, преподаватель, кафедра «Экономика и управление», Кызылординский открытый университет, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: sagat_uiuc@mail.ru

Мамырбаев Алмас, PhD, профессор, Бизнес Школа, АО «Казахстанско-Британский Технический Университет» г. Алматы, 050000, Республика Казахстан

Машанова Самал Амангельдиевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, кафедра «Финансы и экономика», Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: samal.kz.79@mail.ru

Мукушев Абзал Базарбекович, PhD, ассоц. профессор, АО «Казахский университет технологий и бизнеса», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: abzal-kz@mail.ru

Мукина Гульсара Сапарбековна, ассоц. профессор, кафедра Экономика, Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru

Мороз Оксана Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Теоретической и прикладной экономики», Сибирский университет потребительской кооперации, г. Новосибирск, 630087, Российская Федерация, e-mail: ksenijasib@mail.ru

Нарбаев Тимур Сапарбаевич, PhD, профессор, АО «Казахстанско-Британский технический университет», Бизнес Школа, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: t.narbaev@kbtu.kz

Накипова Гульмира Николаевна, доктор экономических наук, профессор, Факультет финансов логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: nakipovage@mail.ru

Низамдинова Арзигуль Камирдиновна, кандидат экономических наук, ст. преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: anizamdinova@mail.ru

Нургалиева Айнаш Амангельдиновна, ассоц. профессор, кафедра «Экономика», Факультет Экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Nurgalieva_ainash@mail.ru

Никифорова Нина Владимировна, доктор экономических наук, профессор, Алматы менеджмент университет, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: nina.nikiforova@almatau.edu.kz

Омарбакиев Лутпулла Амурулламович, доктор экономических наук, Университет «Туран», г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: l.omarbakiyev@turan-edu.kz

Османов Жасым Джафарович, кандидат экономических наук, директор центра прикладных исследований, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, г. Алматы, 050008, Республика Казахстан, e-mail: zhasym@mail.ru

Плохих Роман Вячеславович, доктор географических наук, доцент, Заведующий кафедрой рекреационной географии и туризма, Факультет географии природопользования, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: rvplokhih@gmail.com

Рахимова Гульмира Ахметовна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, ст. менеджер, ЧУ «Центр педагогического мастерства» АО «Назарбаев Интеллектуальные школы», г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: ragulmira48@gmail.ru

Рахметова Дана Аманбекқызы, докторант, специальность «Экономика», Факультет Экономики и права, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: d.life.d@mail.ru

Рахметулина Жибек Берлибековна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра «Экономика и предпринимательство», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

Рахметулина Айгерим Абаевна, PhD, кафедра «Экономики, менеджмента и финансов», Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: rakhmetulina@gmail.com

Раимбеков Жанарыс Сабирович, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика и предпринимательство», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Сапарбаева Сауле Саулебаевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, город Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: saulet71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1686-5052>, <https://orcid.org/0009-0003-2767-3651>

Сагындыкова Рысалды Елюбековна, магистр, Alikhan Bokeikhan University, Семей, 071409, Республика Казахстан, e-mail: Rimm_78@mail.ru

Серикбай Диана Дидарқызы, докторант, лектор, АО «Казахстанско-Британский Технический университет Бизнес Школа, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: di.serikbay@gmail.com

Сейдахметов Марат Каныбекович, кандидат экономических наук, доцент, декан высшей школы, Управление и бизнес, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160005, Республика Казахстан, e-mail: smarat61@mail.ru

Сыздыкбаева Бакыт Узакбаевна, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Туризм», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru

Сыздыкова Азиза Оралбайқызы, PhD, доцент, Факультет экономики, менеджмента и права, Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

Тастанбекова Карлыгаш Нышанбаевна, кандидат экономических наук, заведующий кафедры «Экономика и управления», Международный Таразский инновационный институт имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: tiko_1kn75@mail.ru

Тынгишева Айнур Мухамедкалиевна, PhD, Факультет финансов логистики и цифровых технологий, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: Ajnur-88@mail.ru

Уразова Бакит Адилгереевна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, кафедра «Финансы и экономика», Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Республика e-mail: kabdenova.68@mail.ru

Филин Сергей Александрович, доктор экономических наук, доцент, профессор, базовая кафедра Управления инновационной и промышленной политикой, ФГБОУ ВО «Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова», г. Москва, 115054, Российская Федерация, e-mail: Filin.SA@rea.ru

Чайковская Любовь Александровна, доктор экономических наук, профессор, заместитель директора Высшей школы экономики и бизнеса, ФГБОУ ВО «Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова», г. Москва, 115054, Российская Федерация, e-mail: chaik4@yandex.ru

Череева Бахытгуль Тулегеновна, PhD, доцент, кафедра «Менеджмент», Esil University, г. Астана, 010005, Республика Казахстан, e-mail: b_chereyeva@mail.ru

Шамрай Инна Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедра «Теоретической и прикладной экономики», Сибирский университет потребительской кооперации, г. Новосибирск, 630087, Российская Федерация, e-mail: inna_shamrai@mail.ru

Шамишева Нургуль Каршыгаевна, кандидат экономических наук, и.о. доцента, кафедра «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: nurgul.shamisheva@mail.ru

Шалболова Урпаш Жаниязовна, доктор экономических наук, профессор, Школа креативной индустрии, Astana IT University, профессор, кафедра «Экономики и предпринимательства» Евразийского национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010017, Республика Казахстан, e-mail: urpash_sh@mail.ru

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, кафедра «Экономика», Факультет «Экономики и права», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: asanek2010@mail.ru

Шилибекова Балжан Сенбековна, PhD, исследователь, Высшая Школа Бизнеса, УО Алматы Менеджмент университет, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: shilibekova@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdimomynova Almakul Shakirbekovna, Candidate of Economic Sciences, associate professor of Department of Economics and Management, Institute of Economics and Law, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: abdim.alma@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2237-7699>

Aymagambetov Yerkara, Doctor of Economics, Professor, Karaganda University of Kazpotreboysyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: rector@keu.kz

Aueyzova Karlygash Tanatarovna, Candidate of technical sciences, Associated professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: karlygash.aueyzova@mail.ru

Amanzholov Sarsen, East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rakhmetulina@gmail.com

Amerxanova Aigerim Hairollovna, Master of Economics, Senior Lecturer, Department of Economy, Faculty of Economics and Law, Faculty of Economics and Law, Toraigyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan

Amanova Gulnara Dyusenbaevna, Candidate of Economic Sciences, associate professor, L. N. Gumilyev Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: agd65@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0829-5953>

Aktureeva Elmira, Master of Economics, senior lecturer, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: ElmiraMika210765@mail.ru

Akbalik Mehtap, PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: akbalikmehtap@mail.ru

Azretbergenova Gulmira, Doctor of Economics, Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Azimkhan Ardakh, PhD, Department of Economics, Toraigyrov University, Pavlodar, 140009, Republic of Kazakhstan, e-mail: armoni04@mail.ru

Arkhatova Gaukhar Arkhatkyzy, masters student EP «7M04117 – Innovation Management», Faculty of Economics, L. N. Gumilyev Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: arhatova813@gmail.com

Alina Gulzhan Baltabaevna, Dean, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, «Esil» University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: guljanalina@rambler.ru

Ахметов Диас Ахметжанович, Lecturer (assistant) Department of Economics, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: 718dea@gmail.com

Aiypova Tolkyin Askarovna, Master, Kazakh Automobile and Road Institute named after L. B. Goncharova, Almaty, 050061, Republic of Kazakhstan, e-mail: tolkin_bota@mail.ru

Abdrashova Kuralai, Master's student, JSC «Kazakhstan-British Technical University», Business School, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: k.abdrashova.26@gmail.com

Baubekova Indira, Candidate of Economic Sciences, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: indira2277@mail.ru

Bakpayeva Assiya Kudaibergenovna, doctoral student in Economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mustik.mak@mail.ru

Bayandin Marat A., Professor Department of Economics and Management, Doctor of Economics, Associate Professor, International Taraz Innovation Institute named after Sher Khan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mbayandin.71@mail.ru

Bayandina Gulmira, D, PhD, Associate Professor, Department of Economics and Management, International Taraz Innovation Institute named after Sher Khan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bayandinagd@mail.ru

Baigon Temirlan Erlanuly, doctoral, student, Department of Accounting and Audit, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: baigontemirlan@gmail.com

Bekmurzayeva Akmaral B., doctoral student Master of Economic Sciences, Department «Business and Management», Innovative Eurasian University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bekmurzaeva_akmaral@mail.ru

Bekarneyeva Anna Aleksandrovna, PhD. in Economics, Senior Lector, West-Kazakhstan University after M. Utemissov, EP «Business, Management and Tourism», Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: turchenkoanhen@yandex.ru

Bulakbay Zhanat Mukhanbetzhankyzy, Candidate of Economic Sciences, Associated professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bulakbay_zhannat@mail.ru

Valyeva Saltanat Nesypbekovna, PhD, Associate Professor, Department of Management, Esil University, Astana, 010005, Republic of Kazakhstan, e-mail: Saltanat.valyeva.75@mail.ru

Gridneva Yelena Evgenevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Caspian Public University, Almaty, A05A6K5, Republic of Kazakhstan, e-mail: elengred@mail.ru

Gimranova Renata, doctoral student, Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: grr.gimranova@gmail.com

Dauletkhanova Zhanar Dauletkhankyzy, Doctor of Finance profile chief Expert of the Methodology, Monitoring and Quality Assurance Department, NI «Independent Kazakhstani Center of Accreditation», Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanar021@mail.ru

Dzhubalieva Zora, Candidate of Economic Sciences, Department of «Economic Specialties», Kazakhstan Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zora.dzhubalieva@gmail.com

Davidenko Lyudmila, Candidate of Economic Sciences, PhD, Associate Professor of the Department of Economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: davidenko.l@teachers.tou.edu.kz

Yesmagzam Valentina, Senior lecturer Department of Economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: esmagzam76@mail.ru

Yermagambetov Darkhan Nurlybekovich, head of entrepreneurship development division, «Pavlodar Region Entrepreneurship and Industrial-Innovative Development Department, Pavlodar, 140011, Republic of Kazakhstan, e-mail: edn1@inbox.ru

Ecentemirov Aibolat Akemgereevihc, doctoral student, Almaty Management University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bam051289@inbox.ru

Yessenova Gulmira Zheksenovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Senior Manager, Center of Excellence, AEO «Nazarbayev Intellectual Schools», Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: pavlodarsemey@mail.ru

Yessirkepova Altyn Makhmudovna, Professor of the Department of Economics, Doctor of Economics, Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160005, e-mail: essirkepova@mail.ru

Yessimova Dinara Dautovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dika-73@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3824-875X>.

Espenbetova Bayan Arapovna, Candidate of Economics, Associate Professor, Department of Economics and Finance, Faculty of Humanities and Economics, Shakarim University of Semey, Semey, 071410, Republic of Kazakhstan, e-mail: baespenbetova@mail.ru

Erzhanov Tamerlan Nurlanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: erzhanovtim@mail.ru

Zhaishylyk Aidana Palybekkyzy, PhD candidate, Department of Economics and Management, Institute of Economics and law, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiko_93a@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3707-5482>

Zhelyu Vladimirov, Doctor of Economics, Professor, Sofia University St. Kliment Ohridski, Sofia, 1504, Bulgaria, e-mail: jeve@feb.uni-sofia.bg

Zeinullina Aigul Zhumagalievna, Candidate of Economics, Associate Professor, Department of Economics and Finance, Faculty of Humanities and Economics, Shakarim University of Semey, Semey, 071410, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigul-zeinullina@mail.ru

Imanbayeva Zauresh Otegenkyzy, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Public Administration, Faculty of Finance and Marketing, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: utegen_z_78@mail.ru

Issaeva Ainur Tursynaliyevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of «Economic Specialties», Abai Kazakhstan National Pedagogical University

Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Issaeva_ainur@mail.ru

Iskakova Maral Serikovna, PhD, Senior Lecturer, Department of Economics and Finance, Faculty of Humanities and Economics, Shakarim University of Semey, Semey, 071410, Republic of Kazakhstan, e-mail: mis0508@mail.ru

Ignatova Yelena, PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: elena_jev@mail.ru

Kulumbetova Dina, Candidate of Economic Sciences, Professor Department of «Economic Disciplines» Kazakh-Russian International University, Aktobe city, 030000, Republic of Kazakhstan e-mail: dkulumbetova@inbox.ru

Kulmurzayev Nurkan Serikovich, Candidate of Economic Sciences, director of the Institute of Artificial Intelligence, Korkyt Ata Kyzylorda University,

Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurlan.serikuly1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1240-1912>

Kozhamkulova Indira Kozhamkulova, Candidate of Economic Sciences, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160012, Republic of Kazakhstan, e-mail: indira76.00@mail.ru

Kabylkairatovna Ryszhana, a doctoral student in «Economics», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: riszhan_1993@mail.ru

Kaliyeva Assem Ermekovna, PhD, senior lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: assem.kaliyeva@kaznu.edu.kz

Kaliyev Ildar Abuzhanovich, Candidate of Political Sciences Professor Department of Philosophy and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 14000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaliyev7719@mail.ru

Kaliakparova Gulnar Shaimardanovna, PhD, Associate Professor, Caspian Public University, Almaty, A05A6K5, Republic of Kazakhstan, e-mail: GK_2003@mail.ru

Kakezhanova Shynar Kazbolatovna, Master of Geography, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: k.shinargiz@mail.ru

Karimbergenova Madina, PhD, associate professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

Koval Andrey P., Head of the Department of Science and Commercialization, Candidate of Economic Sciences, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: koval_an@rambler.ru

Kostenko Taissiya Olegovna, Master's degree student, Department of Economics, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: 4539179@gmail.com

Kondybayeva Saltanat Kanapiyayevna, PhD, Deputy Head of the Department of Economics for Scientific, Innovation and International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

Kozhakhmetova Asel Kosherbaevna, PhD, assistant professor, Institute of Applied Sciences and Information Technologies, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.kozhakhmetova@kbtu.kz

Kogut Oksana, PhD, Acting Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: kogut.1108@gmail.com

Kunyazova Saule, Candidate of Economic Sciences, professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kunjazovas@mail.ru

Kunjazov Yerlan, Doctor PhD, associate professor, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kunyazov72@mail.ru

Kunyazova Alya, Senior lecturer, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kuniyazova2018@mail.ru

Kurmanova Gulnara Kusainovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economics, West Kazakhstan Innovative-technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnara.ru@mail.ru

Kunshigarova Lyazzat Shaugarbaevna, Candidate of Economic Sciences, Senior lecturer, International Transport and Humanities University, Almaty, 050063, Republic of Kazakhstan, e-mail: Lyazzat-82@mail.ru

Mukhan Bakhytzhon Sabidullauly, PhD, Lecturer, Department of Economics, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160005, Republic of Kazakhstan, e-mail: mukhanbakhytzhon@mail.ru

Mukhiyayeva Dinara Mukhtarzhonovna, PhD, Head of the Department of Management, Faculty of Economics, L. N. Gumilyev Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mukhiyayeva_dm@enu.kz, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7141-724X>

Maulenberdieva Guldar, Doctoral student, Turan University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: guldar_2018g@mail.ru

Makhanov Sagat Sultanbekovich, PhD, lecturer of the Department of Economics and Management, Kyzylorda Open University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: sagat_uiuc@mail.ru

Mamyrbaev Almas, PhD, professor, JSC «Kazakhstan-British Technical University», Business School, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mamyrbaev@mail.ru

Mashanova Samal Amangeldievna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Economics, West Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal.kz.79@mail.ru

Mukushev Abzal Bazarbekovich, PhD, Associate Professor, JSC, Kazakh University of Technology and Business Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: abzal-kz@mail.ru

Mukina Gulsara Saparbekovna, Associate Professor Department of Economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulsara.dusembekova@mail.ru

Moroz Oxana Nikolaevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Theoretical and Applied Economics, Siberian University of Consumer Cooperation, Novosibirsk, 630087, Russian Federation, e-mail: ksenijasib@mail.ru

Narbaev Timur Saparbaevich, PhD, professor, JSC «Kazakhstan-British Technical University» Business School, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: t.narbaev@kbtu.kz

Nakipova Gulmira Nikolaevna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Faculty of Finance, Logistics and Digital Technologies, Karaganda University of Kazpotrebsobuz, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nakipovage@mail.ru

Nizamdinova Arzigul, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: anizamdinova@mail.ru

Nurgalieva Ainash Amangeldinovna, Associate Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Nurgalieva_ainash@mail.ru

Nikiforova Nina Vladimirovna, Doctor of Economics, Professor, Almaty Management University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nina.nikiforova@almau.edu.kz

Omarbakiyev Lutpulla, Doctor of Economic Sciences, Associate, Turan University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: l.omarbakiyev@turan-edu.kz

Osmanov Zhasym Jafarovich, Candidate of Economic Sciences, Director of the Center for Applied Research, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 050008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhasym@mail.ru

Plokhikh Roman Vyacheslavovich, Doctor of Sciences (Geography), Associate Professor, Head at the Recreation Geography and Tourism Department, Faculty of Geography and Environmental Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan, e-mail: rvplokhikh@gmail.com

Rakhimova Gulmira Akhmetovna, Senior Manager, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Center of Excellence, AEO «Nazarbayev Intellectual Schools», Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ragulmira48@gmail.ru

Rakhmetova Dana Amanbekkyzy, doctoral student in «Economic», Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: d.life.d@mail.ru

Rakhmetulina Zhibek Berlibekovna, Candidate of Economic Sciences, Professor, Department of Economics and Entrepreneurship, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rahmetulina_zh@mail.ru

Rakhmetulina Aigerim Abaevna, doctoral student, Department of Economics, Management and Finance, Siberian University of Consumer Cooperation, Novosibirsk, 630087, Russian Federation, e-mail: inna_shamrai@mail.ru

Raimbekov Zhanarys Sabirovich, Doctor of Economics, Professor, Department of Economics and Entrepreneurship, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zh_raimbekov@mail.ru

Saparbaeva Saule Saulebaevna, Candidate of Economic Sciences, associate professor, L. N. Gumilyev Eurasian national university, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: saulet71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1686-5052>

Sagyndykova Ryssaldy, Master, Alikhan Bokeikhan University, Semey, 071409, Republic of Kazakhstan, e-mail: Rimm_78@mail.ru

Serikbay Diana Didarkyzy, doctoral student, lecturer, Business School, JSC «Kazakhstan-British Technical University» Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: di.serikbay@gmail.com

Seydakhmetov Marat Kanybekovich, PhD, Associate Professor, Dean of the Higher School of Management and Business, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160005, Republic of Kazakhstan, e-mail: smarat61@mail.ru

Syzdykbaeva Bakyt Uzakbaevna, Doctor of Economics, Professor, Department of Tourism, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bakyt_syzdykbaeva@mail.ru

Syzdykova Aziza, PhD, Associate Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

Tastanbekova Karlygash, Candidate of Economic Sciences, Head of the Department, Department of Economics and Management, International Taraz

Innovation Institute named after Sherkhan Murtaza, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tiko_1kn75@mail.ru

Tyngisheva Ainur Mukhamedkalievna, PhD, Faculty of Finance, Logistics and Digital Technologies, Karaganda University of Kazpotrebsouz Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Ajnur-88@mail.ru

Urazova Bakit Adilgereevna, Master of Economics, Senior Lecturer, Department of Finance and Economics, West Kazakhstan Innovative-Technological University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kabdenova.68@mail.ru

Filin Sergey Alexandrovich, Doctor of Economics, Associate, Professor of the Basic Department of Innovation and Industrial Policy Management, Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, 115054, Russian Federation, Republic of Kazakhstan, e-mail: Filin.SA@rea.ru

Chaikovskaya Lyubov Alexandrovna, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Higher School of Economics and Business, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, 115054, Russian Federation, e-mail: chaik4@yandex.ru

Chereyeva Bakhytgul Tulegenovna, Associate Professor, Department of Management, PhD, Esil University, Astana, 010005, Republic of Kazakhstan, e-mail: b_chereyeva@mail.ru

Shamray Inna Nikolaevna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics

Shamisheva Nurgul Karshygaevna, Candidate of Economic Sciences Acting Associate Professor, Department of Management, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurgul.shamisheva@mail.ru

Shalbolova Urpash Zhaniyzovna, Doctor of Economics, Professor, Professor of School of Creative Industry Astana IT University; Professor, Department of Social Sciences L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010017, Republic of Kazakhstan, e-mail: urpash_sh@mail.ru

Sherimova Nurzhanat Muhtarovna, Master of Economics, Senior Lecturer, Department of Economy, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: asanek2010@mail.ru

Shilibekova Balzhan Senbekovna, PhD, researcher Graduate School of Business, EI «Almaty Management University», Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: shilibekova@gmail.com

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

* В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

* Количество соавторов одной статьи не более 5.

* Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

* Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

* Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

* Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

* Квитанция об оплате предоставляется после принятия статей к публикации. Стоимость публикации в журнале составляет 30 000 (тридцать тысяч) тенге.

* докторантам НАО «Торайғыров университет» и иностранным авторам (без казахстанских соавторов) публикация в журнале бесплатно.

* Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз. Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Периодичность издания журналов – 4 раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Научный журнал «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- первый номер выпускается до 30 марта текущего года;
- второй номер – до 30 июня;
- третий номер – до 30 сентября;
- четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайтах:

- <https://vestnik.tou.edu.kz/>
- <https://vestnik-economic.tou.edu.kz/>

Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами ^{1,2}.

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – без указания личных данных. При нарушении принципа слепого рецензирования статья не рассматривается.

**СТАТЬИ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОФОРМЛЕНЫ В СТРОГОМ
СООТВЕТСТВИИ
СО СЛЕДУЮЩИМИ ПРАВИЛАМИ:**

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, в электронном варианте со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows» (в форматах .doc, .docx, .rtf).

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы должен составлять не менее 7 и не более 12 страниц печатного текста. *Поля страниц – 30 мм со всех сторон листа; Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотация, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список использованных источников (литературы) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2. DOI – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру);

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами^{1,2}.

4. Аффiliation (организация (место работы (учебы)), страна, город) – на казахском, русском и английском языках. Полные данные об аффiliation авторов представляются в конце журнала;

5. Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);

6. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного

исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

7. Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.). Рекомендованное количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

8. Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- Введение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Материалы и методы (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- Результаты и обсуждение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- Информацию о финансировании (при наличии) (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- Выводы (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. *Объем не менее 10, не более чем 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки), преимущественно за последние 10–15 лет.

В случае наличия в списке использованных источников работ на кириллице (на казахском и русском языках), необходимо представить список литературы в двух вариантах: 1) в оригинале (указываются источники на русском, казахском и английском либо немецком языках); 2) романизированный вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках), то есть транслитерация латинским алфавитом. *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Онлайн сервис Транслитерация по ГОСТу – <https://transliteration-online.ru/>

ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация либо англоязычный вариант при его наличии) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название при его наличии) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

- Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

- Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номера телефонов для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
 НАО «Торайгыров университет»,
 Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSEKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это

позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

- 1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.
- 3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagog. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental

education and upbringing (Based on the material of rural schools)) [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti budushih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertatsiya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

*С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛКІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің

тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

*S. K. Antikayeva, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation

of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikayeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикация, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору

и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 28.05.2024 ж. жіберілді. Басуға 28.06.2024 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,04 Mb RAM

Шартты баспа табағы 17,4

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. К. Мыржинова

Корректоры: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Тапсырыс № 4253

Сдано в набор 28.05.2024 г. Подписано в печать 28.06.2024 г.

Электронное издание

5,04 Mb RAM

Усл.п.л. 17,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. К. Мыржинова

Корректорлар: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Заказ № 4253

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz

www.vestnik-economic.tou.edu.kz